



AETAS

== TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT ==

1848–1849 sodrásában

HERMANN RÓBERT

Adatok Eötvös József 1848. évi
miniszterségének történetéhez

KEMÉNY KRISZTIÁN

Jó szerencse, semmi más? A losonci
rajtaütés (1849. március 24.)

HAJAGOS JÓZSEF

Az I. és III. hadtest tevékenysége 1849
júniusában a Vág-menti hadműveletekben

CSORBA GYÖRGY

Trombitások az 1848–1849-es
szabadságharcban

ZAKAR PÉTER

Pestről Bécsbe. Függetlenségi
összeesküvésekben részt vett papok elleni
vizsgálatok az 1850-es években

39. évf.
2024
4. szám

Bemutatjuk Hermann Gusztáv Mihály
történészt

Következő számunk tartalmából

TÖRŐ LÁSZLÓ

Osztérák–magyar történészviták a pragmática sanctióról a 20. század elején: esettanulmány a professzionális történetírások sajátosságairól

ZÁVODSZKY GÉZA

Gogolák Lajos és a Magyar Nemzet 1938–1944

TOLDY LÓRÁNT

„Félpolgárok” negyvennyolcai: Ivánka Imre volt ’48-as honvédtiszt és választói az 1860-as évek második felében

MÉSZÁROS BALÁZS

Vallás, nyelv és polgári érzelmek bábeli zűrzavara: a Pécsi Jótékony Nőegylet alapítása 1871-ben

GÁNGÓ GÁBOR

A romantikus antikapitalizmus jegyében: Eötvös József közgazdaságtani nézetei

GYÁNI GÁBOR

Téeszneurózis. Van? Nincs?

KONDOROSSY CSENGE – MAGOS GERGELY

Interjú prof. Tringer Lászlóval és prof. Bitter Istvánnal

39. évfolyam

2024. 4. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány



Magyar Kultúráért Alapítvány



a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER

GALAMB GYÖRGY

HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR

PELYACH ISTVÁN

SZÁSZ GÉZA

TAMÁS ÁGNES

TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

HERMANN RÓBERT	
Adatok Eötvös József 1848. évi miniszterségének történetéhez	5
KEMÉNY KRISZTIÁN	
Jó szerencse, semmi más? A losonci rajtaütés (1849. március 24.)	25
HAJAGOS JÓZSEF	
Az I. és III. hadtest tevékenysége 1849 júniusában a Vág-menti hadművele- tekben	43
CSORBA GYÖRGY	
Trombitások az 1848–1849-es szabadságharcban	65
ZAKAR PÉTER	
Pestről Bécsbe. Függetlenségi összeesküvésekben részt vett papok elleni vizs- gálatok az 1850-es években	81

Műhely

SOMOGYI GRÉTA	
Rhédey Mária grófnő végrendelete(i)	93
LÁSZLÓ ANDOR	
19. századi történetírói szerepek. Károlyi Árpád példája	103

Kitekintő

N. PÁL JÓZSEF	
„Izgatott vagyok! Félek! De várom! Nagyon várom...!” Zarándokút a világ te- tejére?	121

Múltidéző

HERMANN RÓBERT	
A szabadságharc végnapjai. Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Horváth Mi- hály és Batthyány Kázmér gróf vitája Kossuth Lajos és a Szemere-kormány lemondásáról, a főhatalom Görgei Artúrra történt átruházásáról	132
SOLYMOSI JÓZSEF	
Adalékok Kazinczy Lajos 1848 előtti katonai szolgálatához	157

Elmélet és módszer

KEDVES GYULA	
Hadtest vagy sereg, kapitány vagy százados? Hadtörténelmi fogalmak és je- lentéseik az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején	163

Határainkon túl

RÓTH ANDRÁS LAJOS	
Nekem „kutatni” kellett. Beszélgetés Hermann Gusztáv Mihállyal	172
Hermann Gusztáv Mihály műveinek válogatott bibliográfiája	181
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
Eredetmítoszok párhuzamban. A „Hadak útja” és „Traján útja”	185

Figyelő

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

- Még egyszer a Habsburgok pénzügyi-katonai államáról 196
(William D. Godsey – Petr Mat’ a [eds]: The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives, 1648–1815. Published for the British Academy. Oxford: Oxford University Press, 2022. [Proceedings of the British Academy 247.])

KEMÉNY KRISZTIÁN

- „Kései sirató” 203
(A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. ’48as KönyvTár sorozat. Budapest: Line Design Kiadó, 2020.)

SOMOGYI GRÉTA

- Egy erdélyi református lelkész kalandos pályafutása a 19. században 207
(Zakar Péter: Biró Sándor. Egy 19. századi erdélyi református értelmiségi élete. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2022.)

BARTHA ÁKOS

- Egy fajvédő vallomásai 211
(Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat – Válogatás 1919–1926 között megjelent írásaiból. Szerk. Zétényi Zsolt – Szalay László. Budapest: Időjel Kiadó, 2022.)

ZÁGONI-BOGSCH GERGELY

- Ki birtokolhatja Bruno Schulzot? 215
(Benjamin Balint: Bruno Schulz. An Artist, a Murder and the Hijacking of History. New York: W. W. Norton, 2023.)

F. PÁL JÓZSEF

- Így futballozott a főváros 222
(Csillag Péter–Dénes Tamás: Budapest futballkönyve. Elfeledett történetek a fővárosi labdarúgás múltjából. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023.)



HERMANN RÓBERT
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 5–24.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.5-24

www.aetas.hu

Adatok Eötvös József 1848. évi miniszterségének történetéhez

ABSTRACT. *Data About József Eötvös' Ministerial Activities in 1848.* The examination of József Eötvös' ministerial actions is hindered by the fact that we have very limited private or personal sources available from him from the period between March and September 1848. As a minister he tended not to handle matters personally. For this reason, his note written in German (which was the easier language for him) to the members of the government in May 1848 is particularly valuable. In our paper we publish this memorandum, and through it we provide a detailed picture of his official trips to Vienna and Innsbruck in the Spring and Summer of 1848, and his role in the Austro-Hungarian negotiations there.

Keywords: *The Revolution of 1848, Batthyány government, Hungarian-Croatian conflict, Habsburg Empire, Austro-Hungarian relations*

Eötvös József 1848. évi tevékenységéről már az 1930-as években önálló monográfia jelent meg Hajdu János tollából,¹ az 1970-es években pedig Felkai László tárgyalta igen részletesen Eötvös 1848-as miniszterségét.² Nagyszámú életrajzának írói is több-kevesebb részletességgel mutatják be Eötvös első miniszteri munkásságát. Ugyanakkor e monográfiákban és tanulmányokban jóval nagyobb tér jutott Eötvösnek, a szakpolitikus miniszternek, mint Eötvösnek, a kabinet tagjának, azaz annak a szerepnek, amelyet az első magyar kormány legfőbb tagjaként a kabinet működésében játszott.³ E korábbi összefoglalók részletessége e tekintetben meg sem közelíti a feldolgozottságnak azt a szintjét, amellyel Gángó Gábor kutatásainak köszönhetően Eötvös emigrációjáról rendelkezünk;⁴ nem is beszélve annak a folyamatnak a több szerző által is elvégzett elemzéséről, amelynek során Eötvös az 1848–1849-es évek magyar és európai tanulságait levonva megírta talán legjelentősebb elméleti művét, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra* című munkáját.⁵

2013-ban, Eötvös születésének 200. évfordulója alkalmából az ELTE Eötvös József Kolégiumban rendezett konferencián jómagam adtam elő Eötvösnek a Batthyány-kormányban

¹ Hajdu: Eötvös első minisztersége, i. m.

² Felkai: Eötvös közoktatásügyi tevékenysége, 46–110.

³ Voinovich: *B. Eötvös József*, 256–259.; Ferenczi: *Eötvös József*, 161–170.; Weber: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*, 83–88.; Sőtér: *Eötvös József*, 227–229., 234–237.; Szabad: *Eötvös József*, 658–669.; Schlett: *Eötvös József*, 126–139.; Várdy: *Baron Joseph Eötvös*, 26.; Bódy: *Eötvös József*, i. m.

⁴ Gángó: *Eötvös az emigrációban*, i. m. Ld. még Eötvös: *Az 1848iki [sic!] forradalom*, i. m.; Gángó: *Eötvös József írásai*, 737–766. A szerző korábbi, e munkát megalapozó résztanulmányainak felsorolásától itt eltekintek.

⁵ Gángó: *Eötvös uralkodó eszméi*, i. m.

betöltött szerepéről. Az előadás alapján írott tanulmányomban a következő kérdésekre próbáltam választ adni:

1. Milyen szerepe volt Eötvösnek 1848. március–áprilisában a forradalmi átalakulásban és az áprilisi törvények kivívásában?
2. Hogyan került Eötvös a Batthyány-kormányba?
3. Milyen volt a viszonya 1848 előtt későbbi minisztertársaihoz?
4. Milyen szerepet játszott Eötvös a minisztertanácsokon, a kabinet napi működésében?⁶

Ugyanakkor a kérdés alapos feldolgozottsága miatt eltekintettem Eötvös szakminiszteri ténykedésének ismertetésétől, illetve az általa beterjesztett népiskolai törvényjavaslat vitájának bemutatásától. Emellett – terjedelmi okok miatt – kénytelen voltam elhagyni az Eötvös bécsi és innsbrucki útjaira vonatkozó alfejezetet.

Eötvös miniszteri tevékenységének feldolgozását némileg nehezíti, hogy az 1848 márciusa és szeptembere közötti időszakból igen kevés magánjellegű vagy személyes dokumentum maradt fenn tőle. Szalay Lászlóhoz intézett levelei az 1845. november 15. és 1848. október 20. közötti időszakból hiányoznak (ha voltak egyáltalán);⁷ de másokhoz intézett magánlevelei sem ismertek. Az ebből az időszakból jelenleg ismert mind a négy levele hivatalos természetű (ezek közül kettő be sem került az Oltványi Ambrus által készített levelezés-kötetbe), és személyes feljegyzéseiről sem igen tudunk. A jelenleg készülőkben lévő Eötvös-levelezés kiadás anyagának gyűjtése során sem kerültek elő ebből az időszakból korábban ismeretlen magánlevelek.⁸ Miniszterként – ellentétben például Kossuthal, Szemere Bertalannal vagy Mészáros Lázárral – nem volt a saját kezű ügyintézés híve; éppen ezért nagy érték az a feljegyzése, amelyet (a számára könnyebben használható) német nyelven fogalmazott meg 1848 májusában a kormány tagjai számára.

Jelen írásomban ezt a memorandumot közlöm, s ennek kapcsán megpróbálok részletes képet adni Eötvös 1848. tavaszi és nyári hivatalos bécsi és innsbrucki útjairól, az ottani tárgyalásokon játszott szerepéről.

Az első bécsi út

Eötvös 1848. évi szerepével kapcsolatban Gergely András hívta fel a figyelmet arra, hogy Eötvös valamennyi fontos bécsi és innsbrucki tárgyaláson részt vett.⁹ Ezt csupán annyival pontosítanánk, hogy valamennyi olyan tárgyaláson ott volt, amelyet nem személyesen Batthyány vezetett.

A kormány ténykedését beárnyékolta az a tény, hogy az 1848. március 23-án horvát bánná nevezett Josip Jellačić már a kezdet kezdetétől negligálta a magyar kormányzatot. István nádor április 1-jén meghívta az országgyűlésre, Jellačić azonban nem reagált.¹⁰ A bán engedetlenségének kérdése szóba került az április 12-i első minisztertanácscon, ahol úgy határoztak, hogy a Bécsbe utazó nádor értekezzen ott Jellačićcsal, rendelve Budára, ha az erre nem lenne hajlandó, eszközölje ki az uralkodótól a szükséges utasítást, a bánnak pedig tiltsa

⁶ Hermann: *Eötvös a Batthyány-kormányban*, 289–328.

⁷ Nem tudni, hogy például Eötvös írt-e Szalaynak 1848 májusa és szeptembere között, amikor az Frankfurtban járt diplomáciai kiküldetésben. Szalay 1848. június 26-án Párizsból írott levelében magától értetődő természetességgel tájékoztatta Eötvöst is párizsi kiküldetéséről. Közli: *Szalay László levelei*, 125–127.

⁸ Eötvös: *Levelek*, 208–209.; Urbán: *Eötvös József két levele*, 650–652.

⁹ Gergely: *Liberalizmus és nemzet*, 6.

¹⁰ Urbán: *Batthyány miniszterelnöksége*, 344–345.

meg a horvát tartományi gyűlés tartását.¹¹ Az április 16-i minisztertanácson a bán letétele is szóba került, aminek kapcsán heves vita bontakozott ki. A tanács úgy döntött, hogy megvárják a nádor visszatérését Bécsből, s aztán határoznak a Horvátországgal szemben követendő politikáról, azzal, hogy „ha véleménykülönbség volna a minisztériumban, az ellenvéleményük le fognak lépni”.¹²

Április 20-án a magyar kormány az előző napi minisztertanács határozata alapján Pestre hívta Jellačićot, hogy a báni beiktatás és a horvát tartományi gyűlés kérdéseit megbeszéljék.¹³ Április 21-én Eötvös arról beszélt Széchenyinek, hogy a bán bizonyosan el fog jönni Pestre.¹⁴ Április 24-én a minisztertanács megint foglalkozott az üggyel. Széchenyi naplóbejegyzése szerint Batthyány és Kossuth csak ürügyre várnak, hogy lemondjanak; „példának okáért a bánt el kell bocsátani, bezárni vagy különben lemondunk – hogy kimentsék magukat a nehézségekből”.¹⁵ Április 26-án és 27-én Antun Josipovičnak, a magyarbarát horvát politikusnak Zágráb megye főispánjává történő kinevezése kapcsán folyt a vita; a nádor ezt ellenezte, mondván, hogy ez csak elmérgesíti Horvátország és Magyarország viszonyát; a miniszterek azonban végül is legyőzték a nádor ellenkezését.¹⁶

Közben Zágrábból egyre több kedvezőtlen hír érkezett. Jellačić Zágrábba érkezése után megszakított minden kapcsolatot Magyar- és Horvátország között. Április 25-én kihirdette a statáriumot, s bejelentette, hogy a polgári közigazgatás Horvátországban, Szlavóniában és a magyar tengermentén az ő hatáskörébe tartozik. A horvát nemzeti sérelmekre hivatkozva, nemzeti jelszavakat használva igyekezett a horvát közvéleményt a magyar átalakulás ellen hangolni.¹⁷

Batthyány ezek után küldte április 29-én Bécsbe Eötvöst, hogy az megtudja, „honnan fúj a szél”. Széchenyi elégedetlenül jegyezte fel naplójába, hogy ő nem tudott a kiküldetéséről, Batthyány pedig másnap azt mondta neki, hogy Eötvös a saját elhatározásából ment fel. (Azaz a minisztertanács nem tárgyalta az utat.)¹⁸ A kiküldetés célja az volt, hogy tájékoztassa Ferenc Károly főherceget, a trónörökösöt „a bán napról napra növekvő túlkapásairól”. A kiküldetés azonban mégis félhivatalos természetű volt, legalábbis a nádor úgy tudta, hogy Eötvös a kormány megbízásából utazott Bécsbe.¹⁹ Az út összesen három napot vett igénybe, május 1-jén Eötvös már ismét Budapesten volt. Széchenyi naplója szerint „Horvátország dolgában fondorkodott”, de felsült.²⁰

Miután időközben megérkezett a hír arról, hogy a bán kihirdette a statáriumot, a minisztertanács május 1-jén – még Eötvös visszaérkezése előtt – úgy döntött, hogy Batthyány

¹¹ F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 18.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 294–295.; Széchenyi: *Napló*, 1226.

¹² F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 25.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 297.; Széchenyi: *Napló*, 1228., 1231.

¹³ Közli: *Batthyány iratai*, I. 353–355. Vö. a minisztertanács április 19-i határozatával, közli: F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 28–30.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 299.; Széchenyi: *Napló*, 1232–1233.

¹⁴ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 301.; Széchenyi: *Napló*, 1234.

¹⁵ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 303.; Széchenyi: *Napló*, 1236.

¹⁶ F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 37–39.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 304.; Széchenyi: *Napló*, 1237.

¹⁷ Jellačić lépéseire lásd: Urbán: *Batthyány miniszterelnöksége*, 345–351.

¹⁸ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 307.; Széchenyi: *Napló*, 1241.

¹⁹ István nádor – Ferenc Károly, Buda, 1848. máj. 1. Német eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 431–433.

²⁰ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 307–308.; Széchenyi: *Napló*, 1242.

utazzon Bécsbe, s próbálja meg elérni a Magyarországon állomásozó katonaságnak a kormány alá rendelését, illetve azt, hogy az uralkodó utasítsa engedelmességre a bánt.²¹ Batthyánnak igen kemény tárgyalások után végül mindkét kérdésben sikerült eredményt elérnie – más kérdés, hogy a bán továbbra sem volt hajlandó engedelmeskedni.²²

Jellačić április 30-án ismét közölte, hogy nem hajlandó megjelenni Budapesten. A nádor erre május 10-én engedelmességre szólította fel a bánt.²³ Május 11-én a nádor pedig királyi biztossá nevezte ki a horvát-szlavón területekre Hrabovszky János báró altábornagyot, péterváradai főhadparancsnokot.²⁴

Jellačić május 15-én igen tiszteletlen hangon válaszolt a nádor május 10-i dorgáló levelére.²⁵ Ugyanezen a napon Zágrábban a tömeg – a báni tanács tagjainak határozata alapján – nyilvánosan el akarta égetni István nádor május 10-én Jellačićhoz intézett, a bán törvényellenes eljárásának királyi biztos által történendő kivizsgálásáról szóló levelét. E szándékától Jellačić felszólalására ugyan elállt a tömeg, ugyanakkor akasztófára függesztette a nádor képét, majd megégette azt; s ugyanez történt a magyar kormány tagjainak arcképeivel is.

Az erről szóló jelentés május 20-án a minisztertanács elé került, s Batthyány még aznap a minisztertanács határozata alapján utasította Hrabovszkyt, hogy vizsgálja ki a Zágrábban történeteket, s a törvények alapján járjon el a nádor képének felakasztásában vétkesek és az azt meg nem akadályozó bán ellen, s ha a vádak bebizonyulnának, tartóztassa le a vádlottakat.²⁶

Ezzel egy időben, május 19-én jött a hír, hogy a május 15–16-i második bécsi forradalmat követően az uralkodó és az Udvar május 17-én elhagyta a császárvárost, és Innsbruckba utazott. A kormány erre úgy döntött, hogy Esterházy Pál herceg külügyminiszternek követnie kell a királyt új székhelyére, s Budára kell hívnia őt. Szintén ez az ülés döntött arról, hogy a népképviselői országgyűlés összehívását július 2-ára hozzák előre.²⁷

A minisztertanács május 21-én megtárgyalta Jellačić május 15-i levelét, s úgy döntött, hogy a nádor és Eötvös utazzanak Innsbruckba, igyekezzenek rávenni az uralkodót arra, hogy Budára jöjjön, illetve hogy a bánt mozdítsa el, az erdélyi főhadparancsnokságot rendelje a magyar kormány alá, István nádor teljhatalmát pedig terjessze ki Erdélyre is. (Az erdélyi unió szentesítése ekkor – az erdélyi országgyűlés határozatának hiányában – még nem történt meg.)²⁸

²¹ F. Kiss: *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*, 39.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 307.; Széchenyi: *Napló*, 1242.

²² Urbán: *Batthyány miniszterelnöksége*, 350–359.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 160–164.

²³ Közli: *Pap: Okmánytár*, I. 89–90.

²⁴ A kinevező okiratot közli: *Pap: Okmánytár*, I. 92–93. Hrabovszky küldetésére lásd: Szöcs: *A kormánybiztosi intézmény*, 58–68.; Spira: *Hrabovszky*, 71–83.

²⁵ Közli: *Batthyány iratai*, 506–515.

²⁶ Közli: *Batthyány iratai*, 576. A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: KLÖM XII. 159–160.; F. Kiss: *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek*, i. m. A minisztertanács lefolyására lásd: Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 318.; Széchenyi: *Napló*, 1251–1252.

²⁷ Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 175–176. A vonatkozó iratokat közli: *Batthyány iratai*, I. 558–564. A minisztertanács lefolyására lásd: Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 317.; Széchenyi: *Napló*, 1251.

²⁸ Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, I. 136.; Urbán: *Batthyány miniszterelnöksége*, 372–373.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 318–319.; Széchenyi: *Napló*, 1252–1254.

A memorandum

Ezekben a napokban született Eötvösnek az a dátum nélküli, német nyelvű memorandum, amelyet alighanem a küldetés kapcsán vetett papírra. A feljegyzést külön becessé teszi, hogy ez Eötvös egyetlen olyan, kormánytagként írott állásfoglalása, amelyből egyéni véleménye rekonstruálható. A feljegyzést Bártfai Szabó László gyűjtötte be, azonban nem közölte a Széchenyiről és koráról készített nagyszabású forrásgyűjteményében.²⁹ Őt követően Spira György hivatkozott az okmányra a Széchenyi 1848-as ténykedését bemutató monográfiájában, s május 23. és június 2. közé datálta azt.³⁰

In Hinsicht der Resultate der Ereignisse des 15^{ten} May³¹ ist meine Ansicht folgende:

1.) *Die Concessionen waren abgedrungen, also sind sie ungültig, daß sie abgedrungen waren, sagen die Minister in ihrer Proclamation, in der sie selber verleihen, ausdrücklich.*³²

2.) *Alles was bis zum 15^{ten} geschah, ist gesetzlich, oder aus freiem Antrieb legalisirt, also ohne Gefahr nicht zurückzunehmen, sonst ist es Reaction.* –

3.) *Die Concessionen waren: Legalisirung des Centralcomités der Nationalgarde, und die Erklärung, daß der nächste Reichstag ein constituirender sei, mit einer Kammer, und neuem breiteren Wahlgesetz.* –

*Das Centralcomité³³ hat sich seitdem selbst aufgelöst, und ist unter Montecuccoli³⁴'s Vorsitz in legaler Form zusammengetreten, nicht als Ausschuß der Nationalgarde, sondern als freie Versammlung einzelner Bürger.*³⁵ –

²⁹ Autográf tisztázat. MNL OL P 626. Széchenyi-család. Széchenyi-gyűjtemény. Bártfai Szabó László gyűjtése.

³⁰ Spira: *1848 Széchenyi*, 228. 335. jz.

³¹ Karl Ludwig Fiquelmont gróf cs. kir. altábornagy, osztrák miniszterelnök 1848. május 4-i lemondását követően ideiglenesen Franz Pillersdorf báró belügyminiszter vette át a miniszterelnökséget. A kormány tartott az egyetemistákból álló, radikális Akadémiai Légiótól, s az ugyancsak hasonló szellemű Nemzetőrség Központi Bizottságától. Ezt május 14-én rendeleti úton megkísérelte feloszlítani, az Akadémiai Légio azonban ezt május 15-én a munkások által támogatott tüntetéssel megakadályozta. A Hofburghoz vonuló tüntetők ezzel már nem elégedtek meg, s az április 25-én kibocsátott helyett új alkotmányt, egykamarás parlamentet és általános választójogot követeltek. A kormány kénytelen volt engedni, s május 16-án I. Ferdinánd kiáltványban ígerte meg a követelések teljesítését azzal, hogy az összehívandó birodalmi gyűlés, a Reichstag felül fogja vizsgálni az április 25-i alkotmányt. Ezt követően I. Ferdinánd császár és az Udvar – amely immár a császár tekintélyét látta veszélyeztetve – május 17-én a legnagyobb titokban a tiroli Innsbruckba menekült. Innen május 20-án kiáltványban ítélte el a fővárosban uralkodó anarchiát, mindenekelőtt az Akadémiai Légiót. Közli: Mellach–Fritsch: *1848*, 85.

³² A kormány 1848. május 15-i és az uralkodó és a kormány május 16-i proklamációit közli: Peyer: *Wiener Chronik*, 175–176.

³³ Ti. a Nemzetőrség Központi Bizottmánya (Centralkomitee der Nationalgarde)

³⁴ Montecuccoli, Albert Raimund (1802–1852), gróf, 1844-től a lombardiai kormányzás alelnöke, 1847-től az alsó-ausztriai rendi gyűlés marsallja.

³⁵ 1848. május 18-án. Megalakulásának hírét kiáltványban tette közvé, közli: Mellach–Fritsch: *1848*, 79. A testületet a továbbiakban „Az Összes Nemzetőrség Központi Bizottmánya a Nyugalom, Rend és Biztonság Fenntartására” (Central-Comité der gesammten Nationalgarde zur Aufrechterhaltung der Ruhe, Ordnung und Sicherheit) nevet viselte. Az erről szóló, május 19-én kiadott kiáltványt közli: Knaus–Sinkowicz: *Wien 1848*, 118.

Gegen die Constituante³⁶ sprechen sich die Provisoren³⁷ aus³⁸, es sollte dahin gewirkt werden daß Wien in einer Loyalitätsadresse dasselbe thue, und erkläre es sei eine Minorität gewesen die dies gefordert, nicht die Majorität der Bevölkerung, nicht einmal die Majorität der Nationalgarde.³⁹

Geschieht dies, dann kann S. M. zurückkommen.

4.) Es würde einen guten Eindruck machen wenn S. M. in der Zwischenzeit für einige Wochen nach Ungarn käme, dann könnte der Kaiser auch andere Provinzen der Monarchie besuchen. – Sollte der Kaiser Prag früher besuchen wollen als Ofen, so würde dies in Deutschland wie in Ungarn den bösesten Eindruck machen.

5.) In Hinsicht Croatiens will das ungrische Ministerium jede mögliche Verständigung gern eingehen, die bis jetzt trotz der zweimaligen freundlichen Einladung des Banus nach Pressburg und nach Pest⁴⁰, und der mündlichen Aufforderung des Erzherzogs⁴¹ vom Ban und seiner ganzen Parthei abgelehnt wurde. Ein Bürgerkrieg zwischen Ungarn und Croatien wäre für die Monarchie ein Unglück, da die Gränzregimenter so wie sie ihre Heimath bedroht sehen augenblicklich von Italien zurückkommen würden. –

6.) Das Recht den Landtag zusammenzuberufen steht gesetzlich dem Könige zu.⁴² Das Ministerium durch die Dringlichkeit der Umstände gedrängt, mußte bei der unerwarteten Abreise Sr. M. einen Maaßregel treffen, und bestimmte den 2^{ten} July zur Eröffnung des Landtags, vorbehalten die Ratification Sr. M. in welcher Hinsicht der Vortrag nächstens

³⁶ Ti. hogy a Reichstag alkotmányozó gyűlés is legyen.

³⁷ Ti. a Fiquelmont lemondása óta ideiglenesként működő kormány tagjai.

³⁸ Az 1848. május 15-i és 16-i proklamációkban, közli őket: *Wiener Chronik*, 175–176.

³⁹ 1848. május 20-án meg is jelent egy ilyen értelmű nyilatkozat a bécsi polgárok és nemzetőrök nevében, kivonatossan közli: Mellach–Fritsch: 1848, 76–77.

⁴⁰ István nádor már április 1-jén meghívta a március 23-án horvát bánná kinevezett Josip Jellačićot az országgyűlésre, de az nem reagált. Urbán: *Batthyány miniszterelnöksége*, 344–345. A Pozsonyban tartott 1848. április 12-i minisztertanácsi határozat szerint Karl Czillich udvari tanácsos jelentette István nádornak, miszerint Jellačić „mindaddig, míg hatásköre és hivatalos teendői tudtára nem adatnak, Pozsonyba (hova hívatott) a végett, hogy ez iránt a ministeriummal értekezessék, semmi esetre sem jöhet”. A kormány ezért felkérte a nádort, hogy következő bécsi útja során „ott a bánnal értekezzén, ugyanazt Budára rendlje, hol a magyar ministeriumhozi viszonyai iránt tisztába jöhet, hatásköre a törvények által különben is el levén határozva”. Közli: F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 18. A Batthyány-kormány 1848. április 20-án hívta Pestre Jellačićot a Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia közötti kapcsolatok, illetve a horvát nemzeti kívánságok megbeszélése végett. Latin eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 353–355. Erre Jellačić április 30-án kiterő választ adott. Német eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 420–423. Május 10-én a nádor dorgáló levelet intézett Jellačićhoz, és követelte, hogy vonja vissza eddigi intézkedéseit. Közli: Pap: *Okmánytár*, I. 89–90. Erre Jellačić május 15-én tiszteletlen hangon válaszolt. Latin eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, 506–515.

⁴¹ Lásd jelen írás 12–14. oldalát.

⁴² Az 1848. évi 4. törvénycikk 1. §-a értelmében „Az országgyűlés jövendőben évenként, és pedig Pesten tartandván üléseit, az évenkénti ülésre az ország Rendeit Ófelsége minden évben, s a mennyire a körülmények engedik, a téli hónapokra hivatja össze.”

erfolgen wird.⁴³ Der Landtag ist nothwendig hauptsächlich um eine Verstärkung des Militärs zu votiren und ein neues Steuersystem einzuführen.⁴⁴

[Fordítás:]

A május 15-ei események eredményének tekintetében nézetem a következő:

1. Az engedmények kikényszerítettek voltak, tehát érvénytelenek; hogy ki voltak kényszerítve, a miniszterek mondják kiáltványukban, melyben ezt ők maguk hangsúlyozták.

2. Minden, ami 15-éig történt, törvényes, vagy szabad elhatározásból törvényesített, tehát veszély nélkül nem visszavonható, mert az reakció lenne.

3. Az engedmények a következők voltak: a nemzetőrség központi bizottmányának törvényesítése és annak kinyilatkoztatása, hogy a következő Birodalmi Gyűlés alkotmányozó lesz, egy kamarával és új, szélesebb körű választási törvénnyel.

A központi választmány azóta feloszlatta önmagát, és Montecuccoli elnöklete alatt törvényes formában állt össze, nem mint a nemzetőrség választmánya, hanem mint egyes polgárok szabad gyűlése.

Az alkotmányozó gyűlés ellen a provizorok lépnek fel, azt akarják, hogy Bécs ugyanezt tegye egy hűségnyilatkozatban, és nyilvánítsa ki, hogy kisebbségben voltak azok, akik ezt követelték, nem a lakosság többsége, még csak a nemzetőrség többsége se. Ha ez megtörténik, Őfelsége visszatérhet.

4. Jó benyomást tenne, ha Őfelsége időközben néhány hétre Magyarországra jönné, akkor a császár a Monarchia más tartományait is meglátogathatná. – Ha a császár előbb akarná Prágát meglátogatni, mint Budát, úgy ez mind Németországban, mind Magyarországon a legrosszabb benyomást tenné.

5. Horvátország tekintetében a magyar kormány szívesen belemegy minden lehetséges megegyezésbe, amit mindeddig a bán Pozsonyba és Pestre való kétszeri barátságos meghívása és a főherceg szóbeli felszólítása ellenére a bán és egész pártja elutasított. Egy polgárháború Magyarország és Horvátország között szerencsétlenség lenne a Monarchia számára, mivel a határőrezredek, ahogy fenyegetve látják hazájukat, azonnal visszatérnének Itáliából.

6. Az országgyűlés összehívásának joga törvény szerint a királyt illeti. A kormánynak a körülmények sürgető volta által szorítva, Őfelsége váratlan elutazásakor intézkednie kellett, és július 2-át határozta meg az országgyűlés nyitónapjaként, fenntartva Őfelsége jóváhagyását, melynek tekintetében az előterjesztés hamarosan meg fog történni. Az országgyűlés leginkább azért szükséges, hogy megszavazza a hadsereg megerősítését, és hogy új adórendszert vezessen be.

⁴³ Erről az 1848. május 19-én tartott minisztertanács döntött. Ennek jegyzőkönyve nem ismert, de határozatait összefoglalja a kormány aznap kelt kiáltványa, amely szerint „Szükségesnek tartottuk az országgyűlésnek minél előbbi összehívását, s annak határnapjául f. é. július hónapnak 2-ik napját tűztük ki, s azt ő főltségéhez is felterjesztettük.” Közli: *Batthyány iratai*, I. 562–563. István nádor május 20-án felterjesztésben kérte az uralkodót, hogy az hagyja jóvá az országgyűlés összehívásáról kiadott kormánynyilatkozatot. Német eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 573–574.

⁴⁴ A hadsereg felállításáról szóló törvénycikket Mészáros Lázár hadügyminiszter, a költségvetési és azon belül az adótörvényt Kossuth Lajos pénzügyminiszter terjesztette be. Az előbbi és a hozzá kapcsolódó okmányokat közli: Beér–Csizmadia: *Népképviselői országgyűlés*, 561–573. A költségvetést és az adótörvény tervezetét közli: *KLÖM XII.* 466–581.

Az okmány datálatlan, azonban egyértelműen az 1848. május 19-i minisztertanács után keletkezett, miután a szöveg hivatkozik annak az országgyűlés összehívásával kapcsolatos határozatára. A szöveg utal a bécsi nemzetőrség Központi Bizottmányának május 18-i lemondására, illetve kibővített újjáalakulására. Ennek hírért május 23-án közölte a félhivatalos Pesti Hírlap a 467–468. oldalon, s az ellenzéki Marczius Tizenötödike a 236–237. oldalon; azaz a hír május 22-én érkezhett. Aznap szintén tartottak minisztertanácsot, de ennek jegyzőkönyve nem ismert, csak Széchenyi naplójegyzeteiből tudunk róla.⁴⁵

Május 23-án István nádornál újabb miniszteri konferenciát tartottak, amely úgy döntött, hogy Eötvös a nádor előtt induljon el Bécsbe.⁴⁶ Végül a nádor és Eötvös május 24-én hajnalban indultak el Innsbruckba, „kieszközlendő a Fölség lejövetelét, vagy a bán letételét és István [nádor] hatóságának kiterjesztését is”. A terv az volt, hogy május 31-én térnek vissza.⁴⁷ Mindezek alapján az okmány valószínű datálása május 22., esetleg május 23., és a nádor és Eötvös tárgyalási pozícióját volt hivatva rögzíteni.

Eötvös nézeteit – úgy tűnik – a többség is támogatta, egyetlen lényeges különbséggel: a többség már ekkor Jellačić báni méltóságából történő elmozdításában látta a horvát kérdés megoldását.

Az okmányban van egy érdekes kitétel: a nádor Jellačićhoz intézett szóbeli felszólításával (*mündlichen Aufforderung des Erzherzogs*) kapcsolatban. Tudomásunk szerint a főhercegnádor a bán hivatalba lépését követően nem találkozott Jellačićcsal. De akkor vajon mikor és hogyan szólíthatta fel őt a barátságos megegyezésre? Tudjuk, hogy Jellačićot március 23-án nevezték ki Horvátország bánjává. A bán március 25-én Dragojlo Kušlantól, a horvát liberálisok egyikétől Glinán, az 1. báni határőrezred székhelyén tudta meg, hogy az aznap Zágrábban tartott horvát népgyűlés az ő báni kinevezését kérte az uralkodótól, azért március 26-án elindult Zágrádba. Útközben, a Zágrábtól 10 kilométerre lévő Lekenikben értesült arról, hogy időközben az uralkodó őt nevezte ki horvát bánná. Még aznap továbbutazott Zágrádba, ahol találkozott a horvát nemzeti mozgalom egyik vezetőjével, Ludevit Gajjal. Gaj arról is meggyőzte, hogy nem csupán a báni méltóságot kellene betöltenie, hanem egyben a horvátországi fegyveres erők főparancsnokságát is meg kellene kapnia. Jellačić ebbe beleegyezett, akárcsak abba, hogy a zágrábi népgyűlés követeléseit egy nagyszámú küldöttség vigye Bécsbe a császárhoz.⁴⁸

A bán ezt követően visszatért Glinába, az 1. báni határőrezred székhelyére, majd április 1-jén Glinából Bécsbe utazott. Április 2-án Zágrábból írt levelet fivérének, Đurónak, amelyben leírja, hogy Karlo Klobučarić pozsonyi országgyűlési horvát követőtől kellett kölcsönöznie 1700 forintot, mert nem volt pénze az útra. Franz/Franjo Kulmer báró egyébként március 30-án írt a bánnak levelet, amelyben sürgette, hogy mielőbb jöjjön Bécsbe. Kulmer szerint „itt, a centrumban tudsz helyes információkhoz jutni”.⁴⁹

A bán április 4-én érkezett meg a császárvárosba. Április 5-én fogadta a bécsi szláv diákok hódoló küldöttségét, s találkozott a szlovák nemzeti mozgalom egyik vezetőjével, Ludevit

⁴⁵ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 320.; Széchenyi: *Napló*, 1253.

⁴⁶ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 321.; Széchenyi: *Napló*, 1254.

⁴⁷ Szemere – Szalay László, Buda, 1848. máj 24., illetve uő. – Vukovics Sebő, uo., 1848. máj. 28. MNL OL H 9 Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1848:142. Közli: Závodszy: *Szemere Bertalan*, 254–256.

⁴⁸ Neustaedter: *Le ban Jellačić*, I. 354–357., 364–368.; Bauer: *Joseph Graf Jellachich*, 77–80.; Hartley: *The Man, Who Saved*, 135–142.; Görlitz: *Jellačić*, 74–78.

⁴⁹ Mijatović: *Ban Jellačić*, 30–32

Stúrral is, aki előtt kijelentette, hogy a szlovákok ügye az övé is, s amikor a horvátok és szerbek jogaiért küzd, a szlovákokért is mindent meg fog tenni.⁵⁰

Egyik életrajzírója, Ernest Bauer szerint Bécsben tárgyalt Latour belügyminiszterrel (ami nyilvánvaló tévedés, mert ekkor Franz Pillersdorf volt a belügyminiszter, s Theodor Baillet de Latour gróf csak április 29-én lett hadügyminiszter, belügyminiszter pedig soha nem volt), Kulmer báróval és Jósika Samu báró volt erdélyi kancellárral (aki korábban a báni kinevezés egyik legtevékenyebb támogatója volt). Ahogy az életrajzíró fogalmaz, Jellačić már ekkor jelét adta szilárdságának és elhatározottságának. „Az alkotmány szerint” ugyanis a báni esküt a császárnak és „a horvát királynak” kellett letennie, ám az aktuson István nádor is jelen kívánt lenni. Jellačić azonban kijelentette a főceremóniamesternek, hogy a császárnak a nádor jelenlétében soha nem fogja letenni az esküjét, mert a régi szokás szerint azt a királynak kell letennie, s nincs hozzá szüksége egy magyar méltóságra. A ceremóniamester megpróbálta meggyőzni, Jellačić azonban ragaszkodott az elhatározásához, s kijelentette, hogy ez számára is kellemetlen, de a nádor jelenléte új méltóságával mint Horvátország legmagasabb rangú képviselőjével összeegyeztethetetlen. Végül a főceremóniamester a szállásán kereste fel Jellačićot, s kijelentette, hogy a császár egyedül fogja őt fogadni; a nádor pedig lemondott a személyes jelenlétről, hogy ne növelje az Udvar nehézségeit.⁵¹

A bán egy később önmagáról írott viseleti jegyzéke (*Conduite-Liste*) szintén kitér a báni eskü letételének körülményeire: „Nem sokkal kineveztetése után Bécsbe ment, hogy ott titkos tanácsosi esküjét letegye ő cs. kir. Felsége kezébe; a tőle megkövetelt báni esküt azonban Magyarország Ausztriához fűződő kapcsolatainak ténnyé lett átalakulására való tekintettel vonakodott letenni, mert ő – így hangzanak szavai – a magánéletben sem kötelezi el magát semmire, aminek a teljesítésére nem képes maradéktalanul.”⁵²

Szógyény-Marich (akkoriban Szógyény) László alkancellár szerint Jellačić április elején jött fel Bécsbe az eskütétel végett. „A bálnak esküjét – régi szokás szerint – ő felsége előtt, a magyar kancellár és egy referendárius jelenlétében latinul kellett letenni. Jellasich ettől vonakodott és én kénytelen voltam neki a magyar kancelláriai előiratokat elküldeni s ezzel bizonyossá tenni őt a felől, hogy az eskü letétele mindig ily módon történt. A bán e szerint kapacitáltatván, a felség előtt jelenlétemben föleskettetett. Az esküt latinul Stettner Máté referendárius olvasta fel s Jellasich nagy pátosszal mondta el utána.”⁵³ Horvát életrajzírója szerint az eskütételre április 8-án került sor. Ezzel nyilván azért is kellett sietnie, hogy megelőzze a pozsonyi törvények király általi szentesítését.⁵⁴

Mint látjuk, az eskütétellel kapcsolatos három verzió nem egészen egyezik – ugyanakkor egyik sem zárja ki, hogy a nádor és Jellačić az eskütétel előtt találkozhatott volna egymással. Máskor erre nemigen lehetett alkalmuk – a bán láthatólag már ekkor elhatározta, hogy nem kíván együttműködni az alakulófélben lévő magyar kormánnyal. Mindenesetre Eötvös magától a nádortól hallhatta, hogy az meghívta Pozsonyba (nyilván a szentesített törvények

⁵⁰ Mijatović: *Ban Jellačić*, 30–32.; Thim: *Szerb fölkelés*, I. 47.; Steier: *Tót kérdés*, I. 118. Ezúton köszönöm Sokcsevics Dénes szíves segítségét, amelynek révén Mijatović kötetének adatai alapján pontosítani tudtam a bán bécsi útjának kronológiáját!

⁵¹ Neustaedter: *Le ban Jellačić*, I. 374–378.; Bauer: *Joseph Graf Jellachich*, 92–93. A szerző megemlíti, hogy Jellačić azért nem kísért el V. Ferdinándot a magyar országgyűlés megnyitására (!) Pozsonyba, mert ez által személyét a magyaroknak adott koncessziók támogatójává vagy legalábbis részesévé tette volna. Uo.

⁵² Spira: *Egy Jellačić-önportré*, 175–176.

⁵³ *Szógyény-Marich László emlékiratai*, I. 68–69.

⁵⁴ Mijatović: *Ban Jellačić*, 32.

átadására és az országgyűlés bezárására) a bánt, s az elutasítóan reagált. A fent közölt szöveg tehát egy újabb bizonyíték mellett, hogy a nádor (nyilván a magyar kormány felhatalmazásával) arra törekedett, hogy Jellačićsal mint Horvátország reprezentánsával a kölcsönös jóindulat alapján rendezze a vitás kérdéseket – a meghívás gesztusa is ezt szolgálta volna.

Az innsbrucki utak

A nádor és Eötvös május 24-én hajnalban indult el Innsbruckba, „kieszközlendő a Fölség lejövetelét, vagy a bán letételét és István [nádor] hatóságának kiterjesztését is”. A terv az volt, hogy május 31-én térnek vissza.⁵⁵ Május 24–25-én éjjel utaztak át Bécsen, közben beszéltek Pulszky Ferencsel, a magyar külügyminisztérium államtitkárával is.⁵⁶ Átutazásuk nem maradt titok az osztrák kormány tagjai előtt sem, akik úgy tudták, a küldöttség célja az, hogy biztosítsa az uralkodót a magyar nemzet lojalitásáról.⁵⁷

A nádort, Eötvöst és a társaságukban lévő Zsedényi Eduárdot némileg megelőzte Innsbruckban az odaérkező horvát küldöttség, amely ki akarta eszközölni, hogy az uralkodó adjon engedélyt a Jellačić által június 5-ére összehívott horvát tartományi gyűlés (szábor) megnyitására. Maga a megbeszélésen részt vevő Anton Doblhoff-Dier báró osztrák miniszterelnök a következőket jelentette a történekekről az osztrák minisztertanácsnak: „...egy horvát küldöttség követelte függetlenségi nyilatkozatuk [Unabhängigkeitserklärung] megerősítését és a június 5-én tartandó országgyűlés [szábor] engedélyezését. Nem sokkal később megérkezett a nádor, Eötvös miniszter és Szeceny [Zsedényi Ede], akik tiltakoztak ez ellen, és a legszigorúbb intézkedéseket követelték Jellačić és a horvátok ellen. Tegnap egész nap és ma egész délelőtt tanácskoztak. Amikor hozzájárulásomat adtam, jegyzőkönyvbe foglaltattam, hogy ez most csupán a magánvéleményem, és ebben a minőségemben sikerült – anélkül, hogy a törvény és a királyi szó álláspontjáról elmozdultam volna – békítő hatást gyakorolnom, és megelőznöm a felesleges haragot. Ennek ellenére bizonyára hamarosan döntő nyílt – valószínűleg véres – szakadásra kerül sor; azt hiszem, hogy a szlávok és a többi osztrák nemzetiségek közötti általános polgárháború előőrsi ütközete [Vorpostengefecht] Horvátországban fog lezajlani. Jellačićot idehívták, hogy tárgyaljon Batthyány gróffal, akit szintén ide idéztek, és én közvetítek: de a béke eme eszközének felelősségét nem kérdőjelezem meg, mert meg vagyok győződve, hogy Jellačić nem fog eljönni. A horvátok bizonyára azt akarták, hogy békéltetőnek menjek Zágrádba, de én ebbe nem egyezhettem bele, mert több tapasztalatból láttam, hogy ők maguk sem tudják, mit akarnak, és meddig akarnak elmenni.”⁵⁸

A kérdések megtárgyalására május 28–29-én egy konferencián került sor, amelyen Ferenc Károly elnökölt, s rajta kívül István nádor, Eötvös, Esterházy Pál, Zsedényi Eduárd és

⁵⁵ Szemere – Szalay László, Buda, 1848. máj. 24., illetve uő. – Vukovics Sebő, uo., 1848. máj. 28. MNL OL H 9 Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 1848:142. Közli: Závodszy: *Szemere Bertalan*, 254–256.

⁵⁶ Pulszky – Esterházy Pál, Bécs, 1848. máj. 25. MNL OL Esterházy Pál ir. 5. cs. Pulszky Ferenc levelei.

⁵⁷ Lásd erre az osztrák minisztertanács május 25-i jegyzőkönyvét. Kletečka: *Ministerratsprotokolle*, 323.

⁵⁸ Lásd erre Anton Doblhoff-Dier osztrák miniszterelnök május 29-i jelentését az osztrák minisztertanácsnak. Eredetije ÖStA, HHStA. Kabinet Kanzlei, Ministerrats-Akten 1848:920. Ezúton mondok köszönetet dr. Arany Krisztiának, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban működő Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség delegátusának az irat másolatáért! Közli: Bártfai Szabó: *Adatok*, II. 686. A szövegben Zsedényi helyett tévesen „Szeceny” szerepel. (Bártfai Szabó valószínűleg azért vette fel gyűjteményébe az iratot, mert ennek alapján azt gondolta, hogy Széchenyre vonatkozik.) A jelentést az osztrák minisztertanács június 2-án tárgyalta. Kletečka: *Ministerratsprotokolle*, 362.

Anton Doblhoff-Dier osztrák miniszterelnök vett részt. A tanácskozás eredeti jegyzőkönyvének első, a horvát kérdésre vonatkozó pontját még Károlyi Árpád közölte a Batthyány Lajos peranyagát közreadó forráskiadványában; az eredeti a második világháborúban – a Staatskonferenz sok más iratával egyetemben – elpusztult.⁵⁹

A konferenciát István nádor „a Horvátországban uralkodó körülmények és azon önkényes lépések összefoglaló ismertetésével nyitotta meg, amelyekkel a horvátországi bán, Jellačić báró a magyar korona jogainak nyílt megsértésével igyekszik a Magyarország és Horvátország közötti évszázados köteléket megtörni”. E tevékenység folytatására a horvát báni konferencia néhány képviselőt küldött az uralkodóhoz azzal a kéréssel, hogy a báni konferencia által Horvátország és Szlavónia számára megállapított ideiglenes alkotmányt „a legmagasabb szinten hagyják jóvá, mivel Horvátország, a jövőben felmond minden köteléket Magyarországgal, nem hajlandó a magyar helytartó és a minisztérium rendeleteinek eleget tenni”. Ezek a képviselők kihallgatást kértek a királytól, „ezért mindennek előtt meg kell beszélni a nekik adandó választ”.

Ezt követően Zsedényi felolvasta a határozat tervezetét, „mely szerint a báni konferencia horvát képviselőit elfogadhatatlan kérelmükből határozottan el kell utasítani és a fennálló törvények rendeletére kell utalni”.

Ezt követően Anton Doblhoff-Dier báró szólalt fel, aki mindenekelőtt kifejtette, „hogy ő csak mint miniszter mondhatja el véleményét azokban az ügyekben, amelyek Magyarországnak és Horvátországnak az egész osztrák monarchiához való viszonyát érintik, egyébként pedig csak mint magánember, akit Ő császári fensége, az elnöklő főherceg bizalmából hívtak meg erre a konferenciára”. Úgy vélte, egy „éles határozat csak fokozná az izgalmakat Horvátországban, míg az uralkodó békülékeny szavai megnyugtatóknak a kedélyeket. Mivel azonban most nem állnak rendelkezésre az eszközök ahhoz, hogy az erőteljesebb nyelvezetnek megszerezze a neki járó tiszteletet, a békéltető döntés mellett szavazna.”

Ezután Eötvös megjegyezte, hogy „mivel a horvátországi illír agitációk fő erejüket abban a tévhitben találják, hogy Jellačić a bánnak kiadott legfelsőbb kézirattal szemben más, titkos utasítást kapott az Udvarból, ezt a tévhitet csak határozott, nyílt beszéddel lehet megsemmisíteni” – azaz Eötvös egyértelműen a határozott elutasítás mellett érvelt.

Ezt követően a nádor kifejtette: „...rá kell mutatnia arra az irányra, amelyet a szerb mozgalmak Magyarország határán vesznek, és hogy ezek annál veszedelmesebbé válhatnak antidinasztikus értelemben, minél határozatlanabbá válik a legfelsőbb Udvarnak azon állása, amelynek elfoglalására a szláv mozgalmakkal kapcsolatban indítatva találja magát.” A szláv és a magyar–német elemek közötti döntést aligha lehet tovább halogatni; de hogy elhárítsák a horvátok minden sérelmét, amelyet egy élesen elutasító válasz miatt esetleg érezhetnének, „Őfelsége által a követeknek be kell jelentenie, hogy a bán a Horvátországban jelenleg uralkodó zavargások lecsillapítása végett az Udvarba hívandó, és hogy a további határozatokat Őfelsége a maga idejében fogja bejelenteni”. A nádor javaslatával maga Esterházy Pál külügyminiszter is egyetértett, mire Ferenc Károly főherceg „örömmel” jelentette be a konferenciának a horvát követek számára adandó uralkodói válaszról szóló határozatát. Eszerint az uralkodó a követek által kifejezett „hűség és ragaszkodás érzéseit” örömmel fogadja, ami azonban az általuk kért ideiglenes alkotmányt illeti, „mivel elhatározásom a Magyarország koronája alatt egyesült országok kormányának egységét a legutóbbi országgyűlésen elfogadott törvények szerint fenntartani, és a horvátországi bánnak a szükséges utasításokat már kiadtam, azt nem engedélyezhetem; de hogy a Horvátországban jelenleg uralkodó aggodal-

⁵⁹ Összefoglalja: Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, I. 136–145. A közlést lásd uo. II. 611–615. Az iratanyag pusztulására lásd: Pajkossy: *A Staatskonferenz*, 7.

makat mielőbb eloszlassam, a bánt magamhoz hívatom”. A további döntésről „a lehető leg-rövidebb időn belül megfelelő módon” tájékoztatni fogja a követséget.

Ezt követően felolvasták a magyar kormány által felterjesztett, Hrabovszky János báró, altábornagyhoz, szlavóniai és szerémségi főhadparancsnokhoz mint „az illír cselszövények kivizsgálására kiküldött királyi biztoshoz” intézendő legfelsőbb kéziratnak a tervezetét, amely Jellačić báni méltóságából történő felfüggesztését, felségsértési perbe vonását, a neki engedelmeskedők megbüntetését, s a június 5-re általa összehívott horvát szábor megtiltását tartalmazta.⁶⁰

Ferenc Károly erre kifejtette: „célszerűbbnek tartja, hogy a jelen leirat kiadása előtt nyitva hagyja az utat egy esetleges kibéküléshez, és e célból egy legfelsőbb kézirattal az Udvarba idézze” a bánt, egyúttal meghívja Batthyányt is, „hogy a kétoldali érdekek és követelések megértése lehetővé váljék”.

Ötös és Zsedényi jelezték abbéli aggodalmukat, „hogy a bán nem fog ennek a parancsnak sem eleget tenni, sem észszerű egyezsége nem lesz hajlandó; miután azonban a magas konferencia többi tagjai a fenti javaslatához hozzájárultak, azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar minisztérium által benyújtott, Hrabovszky báróhoz szóló leiratot mindenesetre azzal a kifejezett utasítással adják ki, hogy ez utóbbi csak abban az esetben élhet vele, ha a bán nem engedelmeskedik a legfelsőbb utasításoknak”. Végül a konferencia által elfogadott tervezet szerint az uralkodó értesíti Hrabovszkyt, miszerint aznap utasította Jellačićot, „hogy haladéktalanul mondja le a Horvát, Szlavóniai és Dalmát Királyságok általános gyűlését, amelyet önkényesen június 5-re hirdetett meg, és hogy a Horvátországban uralkodó zűrzavar tisztázása és orvoslása céljából menjen innsbrucki Udvaromba”. Ha ez utóbbi nem tesz eleget a parancsnak, és nem mondja le a fent említett általános gyűlést, akkor azonnal hajtsa végre a parancsokat, az uralkodó által aláírt királyi leiratot; ellenkező esetben pedig annak tartalmát tartsa meg saját tudomására, magát a leiratot pedig küldje el István nádornak. A konferencia emellett elfogadta a bánnak és Batthyáynak szóló, fenti értelmű királyi utasításokat is.

A konferencia még két kérdést tárgyalt: egyrészt a magyar kormány azon felterjesztését, hogy az uralkodó jöjjön Magyarországra az országgyűlés megnyitására, amit az uralkodó május 29-én a nádorhoz intézett leiratban meg is ígért. A másik ügy némileg kényesebb volt: Batthyány ugyanis a Horvátországból és a Délvidékről a kibontakozó szerb lázadásról érkező riasztó hírek, Jellačić ellenszegülése és a szerbiai fegyveresek beözönlése arra ösztönözték, hogy még Magyarország és Erdély egyesülésének királyi szentesítése előtt igyekezzen katonai erőt szerezni a Székelyföldről, amelynek egy részét a két székely határőr gyalogezred területe alkotta. Bár ez némileg törvénytelen lépés volt, az idő sürgetett. Ezért Batthyány a kabinet egészének tudomásával, de saját felelősségére cselekedett, s május 19-én ilyen értelmű kiáltványt intézett a székely határőrökhöz és a székely székekhez. A nádor és Eötvös kérték e lépés utólagos uralkodói jóváhagyását, illetve a nádor teljhatalmának Erdélyre történő kiterjesztését. Az uralkodó ezt is jóváhagyta, s értesítette erről mind az erdélyi hatóságokat, mind a nádort.⁶¹

A küldetés összességében sikeres volt – vagy legalábbis annak tűnhetett. Az uralkodó jóváhagyta a nádori teljhatalom Erdélyre történő kiterjesztését; ígéretet tett arra, hogy az

⁶⁰ Az erre vonatkozó, Kossuth által megfogalmazott tervezeteket közli: KLÖM XII. 165–171.

⁶¹ A május 29-én kelt két kéziratot közli: *Batthyány iratai*, I. 628–630.; a nádorhoz, Teleki József gróf erdélyi kormányzóhoz, Anton Puchner báró, altábornagy, erdélyi főhadparancsnokhoz és Jellačićhoz szóló kéziratokat közli: Pap: *Okmánytár*, I. 158–160. A konferencia e két tárgyról a Staatskonferenz lajstromkönyvének bejegyzéséből tudunk. Ezúton mondok köszönetet dr. Arany Krisztinának a bejegyzés másolatáért!

országgyűlés megnyitására Magyarországra jön; s az Udvar a horvát kérdésben is inkább a magyar, mint a horvát fél álláspontjának jogosságát ismerte el – még ha a horvát küldöttségnek adandó választ illetőleg az enyhébb megoldás mellett foglalt is állást, s Jellačićnak egy utolsó esélyt adott arra, hogy elkerülje a felfüggesztést és a perbe fogást. De nyilván a nádor és Eötvös is tudta, hogy a bánnal szembeni határozott fellépés a polgárháború veszélyét keltheti fel, egy olyan háborúét, amelynek megvívásához a magyar félnek nem fűződnek érdekei – s egyelőre eszközei sem igen volnának hozzá.

Pulszky május 29-én azt írta Esterháznak, hogy a horvát kérdés életkérdés nemcsak Magyarország számára, de a monarchia fennállása szempontjából is, és a magyarországi viszonyok sokkal nyugodtabbak és biztosabbak lennének, ha szilárdan meggyőződhetnénk arról, hogy a horvát zavarokat nem fentről (azaz az Udvar részéről) támogatják. Erről Esterházy nyilván a nádorral és Eötvössel is beszélt.⁶²

A visszatérő Eötvös és Zsedényi június 1-jén este érkeztek Bécsbe, ahol ismét találkoztak Pulszkyval. Pulszky már e megbeszélés alapján írta Esterháznak, hogy nagyon fontos lenne, ha az uralkodóházból valaki, lehetőleg Ferenc Károly főherceg Bécsbe jönne, mert az uralkodóval szembeni ellenszenv egyre erősödik. E levélből tudjuk, hogy Eötvös már aznap este 8 órakor tovább sietett Pestre.⁶³

Pulszky Ferenc azt írja emlékiratában, hogy Eötvös elmondása szerint az átköltözés feltételül az Udvar azt szabta, hogy az országgyűlés 40 000 katonát szavazzon meg az itáliai cs. kir. hadsereg kiegészítésére. Nem egészen egyértelmű azonban, hogy Eötvös melyik újtárról van szó, ugyanis Pulszky május végére teszi az utat, ugyanakkor az Innsbruckban járt küldöttség tagjaként említi Széchenyi Istvánt is, akivel Eötvös csak három hét múlva utazott Innsbruckba.⁶⁴

Június 2-án délelőtt tartottak minisztertanácsot, Eötvös pedig délután tért vissza Innsbruckból.⁶⁵ Röviddel ezt követően maga Batthyány utazott el Innsbruckba, ahol elérte, hogy az uralkodó felfüggeszesse Jellačićot báni méltóságából és azzal egybefüggő hivatalaiból; illetve, hogy szentesítse az erdélyi országgyűlés által Magyarország és Erdély uniójáról elfogadott törvénycikket.

Eötvös június 9-én szintén részt vett a minisztertanácson, és Széchenyi szerint „egészen rózsaszínűen” látta a dolgokat.⁶⁶ Valószínűsíthetően ott volt azon a minisztertanácson is, amely június 10-én János főherceget kérte fel arra, hogy közvetítsen a magyar–horvát viszályban.⁶⁷

***A második innsbrucki út*⁶⁸**

A miniszterelnök június 14-én tért vissza Budapestre. Június 15-én Esterházy Pál herceg, külügyminiszter értesítette Batthyányt arról, hogy az uralkodó gyengélkedő állapota miatt nem tud Budapestre menni az országgyűlés megnyitására, s távolléte idejére a birodalom nem magyar területeire Ferenc Károly főherceget nevezte ki helytartóvá, s az osztrák

⁶² Pulszky – Esterházy Pál, Bécs, 1848. máj. 29. MNL OL Esterházy Pál ir. 5. cs. Pulszky Ferenc levelei.

⁶³ Pulszky – Esterházy Pál, Bécs, 1848. jún. 2. MNL OL Esterházy Pál ir. 5. cs. Pulszky Ferenc levelei.

⁶⁴ Pulszky: *Életem*, I. 365.

⁶⁵ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 326–327.; Széchenyi: *Napló*, 1259–1260.

⁶⁶ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 330.; Széchenyi: *Napló*, 1265.

⁶⁷ Spira: *1848 Széchenyije*, 228–229. A vonatkozó iratokat közli: *Batthyány iratai*, I. 705–710.

⁶⁸ Az út egészére lásd: Spira: *1848 Széchenyije*, 238–243., illetve (igen röviden): Sötér: *Eötvös József*, 228.

kormány javaslatára az ő feladatává tette az osztrák Birodalmi Gyűlés (Reichstag) megnyitását is. Esterházy ezt követően az erről tartott megbeszélésen kijelentette, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó alteregoja a törvények értelmében csak a nádor lehet, amit az Udvar is elfogadott. Esterházy utasítást kért a magyar kormánytól, „vallyon a magyar országgyűlés megnyitására Főherceg Ferencz Károly, mint királyi biztos küldetessék-e ki, (mire igen is késznek nyilatkozott) vagy ha ezen megnyitási szertartás a Fenséges Nádor, mint »Alter Ego« tulajdonihoz tartozik, erről csak a Fenséges Nádorhoz szőlő királyi leiratban említés történjék?” Egyben tudatta, hogy ő ugyan mindent megtett és megtesz annak érdekében, hogy az uralkodó a június 10-i határozatok értelmében utasítsa el a szerb felkelők és a horvát tartományi gyűlés beérkező küldöttségeinek igényeit, „azonban a tisztelt minisztériumnak június 10-én Ő Felségéhez intézett felterjesztése nyomán, mely szerint Főherceg János mint közbenjáró kértetett ki, ez úttal jelenthetem, hogy Főherceg János azon esetben, ha a magyar minisztérium és Horvátország küldöttjei a fennforgó zavaroknak barátságos kiegyenlítése végett ide Innsbruckba fölhatalmazott követeket küldenének, Ő Császári kir. Főhercegsége a közbenjárást elvállalná”.⁶⁹

A jelentés június 18-án érkezett meg Budapestre, s az aznapi minisztertanács határozott arról, hogy István nádor, Széchenyi és Eötvös menjenek Innsbruckba, s vegyék rá az uralkodót, hogy személyesen nyissa meg az országgyűlést; vagy ha erre betegsége miatt nem lenne képes, Ferenc Károly főherceg, a trónörökös helyettesítse őt.⁷⁰

Eötvös június 19-én este vette át a küldetéssel kapcsolatos iratokat, azaz a király által kibocsátandó leiratok tervezeteit. A nádor, Széchenyi és Eötvös éjjel fél 12-kor indultak el Budapestről, s 20-án este 7-kor érkeztek meg Bécsbe. Itt Széchenyi tárgyalta Pulszky Ferencel, ám, ahogy írja, a császárról semmit sem sikerült megtudnia. Széchenyi egyedül utazott tovább este 11 órakor, s 21-én reggel ért Kemmelbachba, majd onnan továbbmenve, este Lambachba. Június 22-én reggel 7 órakor Salzburgba érkezett, ahol Zichy Zsigmond gróf, őrnagytól megtudta, hogy a császár már aligha van Innsbruckban. Széchenyi mérgelődött, s naplójában megjegyezte, hogy a nádor és Eötvös kényelmesen elvannak Bécsben, ahová János főherceg mint alterego siet majd. De aztán megérkezett Eötvös is a hírrel, hogy a császár mégiscsak Innsbruckban van, így együtt utaztak tovább oda.⁷¹

Június 23-án délelőtt 11 órakor érkeztek meg. Délután 1 órakor a császárné-királyné fogadta őket, s az előterjesztett kérésre „azon kegyes választ nyerte, hogy miután Őfelsége Bécsbe nem megyen, mert beteg, igen feltűnő volna, ha ezen gyöngélgedő állapotában Budát látogatná meg, különben reményli, miszerint későbbben csakugyan Magyarországra fognak jönni”. Ferenc Károly főherceg, a kijelölt trónörökös – aki az uralkodó helyett az ügyeket ténylegesen vitte – és felesége, Zsófia főhercegnő ugyanebben az értelemben nyilatkoztak. Széchenyi naplója szerint „Eget-földet megmozgatunk, hogy rábírjuk a császárt, jöjjön Budára”.

Ahogy Esterházy Pál herceg jelentette Batthyánynak, „meglehet, hogyha egészsége javul, [az uralkodót] az országgyűlés megnyitására bírhatják”. A jelentés írása közben István nádor is megérkezett a császári udvar ideiglenes székhelyére. A jelentés mellékleteként Esterházy beküldte Jellačićnak az Észak-Itáliában harcoló horvát határőrezredeket köteleességük teljesítésére felszólító kiáltványát is.⁷²

⁶⁹ Esterházy – Batthyány, Innsbruck, 1848. jún. 15. Közli: *Batthyány iratai*, I. 735–737.

⁷⁰ F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 56–57.; Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 337.; Széchenyi: *Napló*, 1271.

⁷¹ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 337–339.; Széchenyi: *Napló*, 1271–1273.

⁷² Esterházy – Batthyány, Innsbruck, 1848. jún. 23. Közli: *Batthyány iratai*, I. 784–785.

Június 24-én Ferenc Károly főhercegnél tartottak megbeszélést. Tárgyalásukról Eötvös egy évvel később beszélt Splény Béla bárónak. Eszerint Ferenc Károly főherceg, „aki látszólag valódi vezetője volt az ügyeknek”, fogadta őt. Eötvös – aki, elbeszélése szerint, már akkor „majdnem desperalt” – elmondta a főhercegnak, „miszerint átlátja, hogy Magyarország helyzete válságos, ha az Udvar ellene fordul, és nem támogatja a hozott és szentesített 1848-i törvény értelmében”. Magánemberként kérte tehát a főherceget, „jelentené ki neki bizalmasan: valódi-e az Udvar szándéka, mely kifejezést nyert [a] Jellasich ellen éppen [most kiadott] kiáltványban? Ha nem, ne féljen a főherceg ezt neki nyíltan bevallani, ő ezt mély titokban fogja tartani, de ürügyet fog találni, és lemondván a miniszteri hivataláról, a magánéletbe fog visszavonulni, mert nem akarhat csekély erejével lehetetlen küzdelmet folytatni.” Erre a főherceg így felelt: „Kedves Eötvösöm, a világ legsemmirekellőbb szemfényvesztőjének kellene lennem, ha szemtől szemben barátságos lennék, a háta mögött pedig Maga ellen akarnék dolgozni.” Eötvös ezt követően a legnagyobb megnyugvással távozott.⁷³

Lónyay Menyhért szerint Eötvös neki is „nem egyszer” beszélte el e küldetés részleteit. Eszerint Széchenyi és ő felajánlották az uralkodónak és családjának „Budát állandó lakhelelyül, biztosíták a magyar nemzet ősi dinasztikus hűségéről és áldozatkészségéről”. Lónyay szerint Innsbruckban el is határozták a költözést azzal a feltétellel, hogy a megnyitandó országgyűlés „tenyeggel fogja bizonyítani ezen érzületet azáltal, hogy a Pragmatica Sanctio alapján a monarchia épségének megvédése végett szükséges áldozatokat készséggel fogja megszavazni”. Ennek módja az lesz, hogy „a nádor által mondandó trónbeszédben meg fog említtetni az olasz háború, az országgyűlés pedig a közös hadsereg számára szükséges újoncokat fel fogja ajánlani”. Amint ezt megszavazzák, az Udvar Budára fog költözni. Lónyay szerint Eötvös azt mondta, „hogy már a postalovak is meg voltak rendelve a király és kísérete számára”.⁷⁴ Széchenyi bizalmasa, Kovács Lajos is úgy tudja, hogy az uralkodó Budára utazásának előfeltételként Innsbruckban az olasz segély parlamenti megszavazását szabták.⁷⁵

Széchenyi naplójából tudjuk, hogy június 23-án Medem báróval, az orosz követtel, majd 24-én Lord Ponsonbyval, az Egyesült Királyság követével is tárgyalt. Az utóbbinak is azt fejtette, hogy a császár Budapesten lenne a legbiztosabb helyen.⁷⁶ Ugyanezen a napon a nádor hosszú felségelőterjesztésben próbálta meg rávenni az uralkodót, hogy jöjjön Budapestre.⁷⁷

Június 25-én Eötvös a következőket mondta Széchenyinek: „Szerencsés vagy: ha jól végződik ez az egész Magyarország számára... a te érdemed... neked fogják tulajdonítani, mert te kezdted el; – ha rosszul üt ki – Kossuthra háramlik!” Aznap a császár is fogadta Széchenyt, Eötvöst és Esterházyt. „Mindent megpróbálunk – írta naplójába Széchenyi. – Akar jönni, de később (!?).” Széchenyi kételkedett: „Fog ez menni? – Soha többé! Mert amit pillanatnyilag elhárít az ember etc.” Ezt követően írták alá a konferencia-jegyzőkönyveket Ferenc Károly főhercegnél.⁷⁸ A küldetés tehát nagyjából eredménytelen maradt – az uralkodó nem volt hajlandó Budapestre jönni, s nem Ferenc Károlyt, hanem István nádort

⁷³ *Splény Béla emlékiratai*, II. 39–40.

⁷⁴ Lónyay: *Gróf Széchenyi István*, 98–99.

⁷⁵ Kovács: *A békepárt*, 22–24.; Kovács: *Gróf Széchenyi István*, II. 132–133., 152–153.

⁷⁶ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 340.; Széchenyi: *Napló*, 1273.

⁷⁷ István nádor – V. Ferdinánd, Innsbruck, 1848. jún. 24. Német eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 787–790.; uő. – uő., uo., ua. Közli: Beér – Csizmadia: *Népképviselői országgyűlés*, 120–122. Lásd még: Esterházy Pál – Batthyány Lajos, Innsbruck, 1848. jún. 26. Közli: *Batthyány iratai*, I. 800–803.

⁷⁸ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 340.; Széchenyi: *Napló*, 1274.

bízta meg az országgyűlés megnyitásával, igaz, egyben felhatalmazta a meghozandó törvények szentesítésére is.⁷⁹ Széchenyi és Eötvös este 10 órakor hagyták el Innsbruckot.⁸⁰

Széchenyi június 26-án este ért Salzburgba, 27-én délelőtt 11-kor Linzbe, ahová aznap este 5-kor a nádor is megérkezett. Linzből 28-án a Hunyadi gőzössel utaztak tovább Bécsbe, ekkor már Eötvös és Zsedényi Ede külügyi tanácsos társaságában. Még aznap megérkeztek Bécsbe, ahol Széchenyi és a nádor János főherceget is felkereste. Széchenyi nem ír róla, de a főherceg vélhetőleg közölte velük, hogy az előző napon a nádorhoz írott levelében elvállalta a közvetítést a magyar–horvát viszályban.⁸¹ Június 29-én a Ferenc Károly gőzösről utaztak tovább Budapestre. Széchenyi naplója szerint még aznap minisztertanácsi ülésen is részt vett – tekintettel küldetésük fontosságára, hihetőleg Eötvös is ott volt.⁸²

A második bécsi út

Eötvös következő kiküldetését már Batthyány Lajos miniszterelnök kezdeményezte. Az augusztus 14-én reggel 9 órakor tartott minisztertanács úgy határozott, „miszerint törvényjavaslat készíttessék az iránt, hogy azon magyar katonaság, mely nem Olaszországban, hanem a többi ausztriai tartományokban van, azonnal berendeltessék, mi ellenben a benn levő ausztriai katonákat kieresztjük, ha ellenségeink s a pártütők ellen csatázni vonakodnak”.⁸³ Másnap, augusztus 15-én Kossuth ingerült hangvételű, sajátkezű levelet intézett Batthyányhoz, amelyben hiányolta a tájékoztatást: „Hallom, tegnap Eötvös miniszteri küldöttül ment Bécsbe. Ezt is csak hallom.” Batthyány válaszában közölte, hogy Eötvöst ő küldte Bécsbe, „még pedig oly rögtön azon okból, hogy Ő Fenségét a Nádort még ott találja, célja küldetésének, miszerint Ő Fenségének (a miniszteri tanács határozatának foganatosítására) hathatós közbenjárását kieszközölje”.⁸⁴

A nádor már augusztus 12-én elutazott Bécsbe. Az ő és Eötvös bécsi tárgyalásairól keveset tudunk.⁸⁵ Az uralkodó éppen Eötvös Bécsbe utazásának napján közölte a nádorral, hogy visszavonja a korábban neki adott teljhatalmat.⁸⁶ (Ez formálisan indokolt volt, hiszen az uralkodó Bécsbe történt visszatérése után semmi nem indokolta e különleges jogosítvány fenntartását.)⁸⁷ Azt is megpróbálták elérni, hogy az uralkodó jöjjön Budapestre az országgyűlés berekesztésére – ezt azonban a király augusztus 20-án elutasította.⁸⁸ Pulszky Ferenc külügyi államtitkár augusztus 19-i leveléből tudjuk, hogy Eötvöst tájékoztatta a havasalföldi

⁷⁹ V. Ferdinánd – István nádor, Innsbruck, 1848. jún. 26. Német eredetiben és magyar fordításban közli: *Batthyány iratai*, I. 798–800.

⁸⁰ Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 340–341.; Széchenyi: *Napló*, 1274.

⁸¹ Közli: *Batthyány iratai*, I. 807–809. A nádor a – nyilván futárpostával továbbított levelet – június 30-án küldte meg tárgyalás végett a miniszterelnöknek. Uo. I. 828–829.

⁸² Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 341–342.; Széchenyi: *Napló*, 1275. Nyilván valamikor ezt követően láttamozhatták azt a Térey Ignác által június 27-én körbeküldött, Teleki Domokos által írott jelentést is, amely Erdély helyzetéről szólt. Közli: *Batthyány iratai*, I. 726–727.

⁸³ F. Kiss: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 63–64.

⁸⁴ Közli: *KLÖM XII. 725–726.*; *Batthyány iratai*, II. 1072–1073.

⁸⁵ Gergely: *Áruló vagy áldozat*, 104. Nem említi az utat a nádor legújabb életrajza sem. Pons: *Erzherzog Stephan*, i. m.

⁸⁶ Közli: *Batthyány iratai*, II. 1061.

⁸⁷ Gergely: *Áruló vagy áldozat*, 104.

⁸⁸ Pulszky Ferenc az erről szóló jelentésében Eötvös kezdeményezésére hivatkozik. Pulszky – Batthyány, Bécs, 1848. aug. 22. Közli: *Batthyány iratai*, II. 1117–1118.

román kormány Párizsba küldött megbízottjának, Alexandru Golescunak a magyarellenes terveiről.⁸⁹

Ugyanakkor a nádor és Eötvös annyit mégis elért, hogy V. Ferdinánd augusztus 20-án utasította Mészáros Lázár hadügyminisztert, hogy a Magyarországon állomásozó, nem magyar kiegészítésű ezredeket az örökös tartományokban állomásozó magyar ezredekkel váltsa fel; kivételt csupán az Észak-Itáliában állomásozó magyar ezredek képeztek.⁹⁰ Maga a nádor – nyilván a bécsi tárgyalások tapasztalatai alapján – augusztus 23-án felszólította Batthyányt a horvátoknak teendő engedmények megfogalmazására, illetve a Jellačićot báni méltóságától megfosztó június 10-i uralkodói manifesztum visszavonásának kezdeményezésére, annak érdekében, hogy a fenyegető fegyveres konfliktust elkerüljék.⁹¹

Eötvös augusztus 20-án számolt be a minisztertanácsnak a Bécsben tapasztaltakról.⁹² Ennek részleteiről csak Batthyány későbbi haditörvényszéki vallomásából tudunk: eszerint Eötvös azt a pozitív biztosítékot hozta Bécsből, hogy „a legjelentősebb notabilitásokkal” folytatott megbeszélései a meggyőző eredményt szolgáltatták arra, hogy nem kell tartani olyan parancstól, amely Jellačićot Magyarország elleni támadásra ösztönözné, ahogy attól sem, hogy a horvát mozgalom legitimitását elismerjék, sőt ellenkezőleg, a bán működését minden magas állású személy elítéli.⁹³ Ezt Eötvös a Batthyány ügyében 1849. május 1-jén tett vallomásában is megerősítette; ebben egyenesen azt állította, hogy mindezt két ízben magától Ferenc Károly főhercegtől hallotta.⁹⁴

Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy a nádorral és Eötvössel egy időben Johann Kempen von Fichtenstamm báró, vezérőrnagy, Jellačić egyik dandárparancsnoka is Bécsben járt, s naplójának tanúsága szerint ugyan a Hadügyminisztérium különböző rangú tisztjei rokonszenvükről biztosították a horvát ügyet. de mind Pietro Zanini, a korábbi, mind pedig Theodor Baillet de Latour, a tényleges hadügyminiszter egyelőre nem bíztatták őt nyílt pártfogással mindaddig, amíg a dinasztia nem hajlandó nyíltan fellépni, illetve nem vonják vissza a Jellačićot báni méltóságától megfosztó június 10-i uralkodói manifesztumot. Mindenestre néhány nappal később, augusztus 24-én már elkészült az ezt visszavonó újabb uralkodói manifesztum tervezete, amelyet aztán csupán tíz nappal később, szeptember 4-én publikáltak.⁹⁵

(Jelen írás az „NKFIH K 131564 Eötvös József levelezésének kiadása 2.” pályázat keretében készült.)

⁸⁹ Pulszky – Kossuth, Bécs, 1848. aug. 19. Közli: *KLÖM XII.* 748–749. Német fordításban közli: Walter: *Magyarische Rebellenbriefe*, 55–56. A Golescu-ügyre lásd: Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, I. 327–333. Károlyi azonban, aki Pulszky levelét német fordításban használta, félreértette az abban foglaltakat, s úgy vélekedett, hogy Pulszky Eötvösön keresztül Golescu támogatására szólította fel a kormányt.

⁹⁰ Közli: *Batthyány iratai*, II. 1102.; Rédvay: *Huszáraink hazatérése*, 42.

⁹¹ Közli: *Batthyány iratai*, II. 1121–1122.

⁹² Károlyi: *Döblingi hagyaték*, I. 1309.; Széchenyi: *Napló*, 1309.

⁹³ Közli: Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, II. 159. (1849. febr. 14.); Urbán: *Batthyány főbenjáró pöre*, 237.

⁹⁴ Közli: Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, II. 304.; Urbán: *Batthyány főbenjáró pöre*, 176.

⁹⁵ Kempen: *Tagebuch*, 104–107.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest (MNL OL)

P 136. Az Esterházy család levéltára. Esterházy Pál herceg iratai.

P 626. Széchenyi-család. Széchenyi-gyűjtemény. Bártfai Szabó László gyűjtése

Nyomtatott források

1848. *Protokolle einer Revolution*. Eine Dokumentation von Kurt Mellach, eingeleitet von Gerhard Fritsch. Wien–München: Verlag Jugend & Volk, [1968.]

Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860*. Budapest: Szerzői kiadás, 1943. 2. kötet

Beér János – Csizmadia Andor szerk.: *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954.

Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49; presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London: Harison and Son, London, 1851.

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. I. Abteilung. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848 – 21. November 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka. Wien: Böhlau, 1996.

Eötvös József: *Az 1848-iki [sic!] forradalom története. – Müncheni vázlat*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Gángó Gábor. Eötvös József történeti és állambölcseleti művei. Budapest: Argumentum Kiadó, 1993.

Eötvös József: *Levelek*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Eötvös József művei. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.

F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest: Argumentum, 1999. 1–2. kötet

Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai. Ismerteti Lónyay Menyhért. Második kiadás Budapest: Ráth Mór, 1875. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)

Knaus, Herwig – Sinkovics, Wilhelm: *Wien 1848. Reportage einer Revolution*. Wien: Verlag Holzhausen, 1998.

Idősb Szőgyén-Marich László országbíró emlékiratai. Kiadják fiai. Első kötet. 1836 – 1848. december 2. Budapest: Hornyánszky Viktor cs. kir. Udvari Könyvnyomdája, 1903.

Károlyi Árpád: *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái. Hetedik kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1921. 1. kötet

Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. Budapest: 1932. 1–2. kötet

Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957.

Kovács Lajos: *A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára*. Budapest: Révai testvérek, 1883.

Kovács Lajos: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848*. Budapest: Franklin Társulat, 1889. 1–2. kötet

Neustaedter, Joseph: *Le ban Jellačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848*. Bibliothèque de L'Institut Français de Zagreb. Première Série L'Institut Français de Zagreb. Zagreb: Institut Français de Zagreb, 1942. Tome I.

Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1868. 1. kötet

- Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Magyar Századok. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958. 1. kötet
- Splény Béla emlékiratai. A szöveget közreadja és válogatta Kendi Mária. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Nemzet és Emlékezet. Budapest: Magvető 1984. 2. kötet
- Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1937. 1. kötet
- Szalay László levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja Dr. báró Szalay Gábor. Budapest: Franklin Társulat, 1913.
- Széchenyi István: *Napló*. S. a. r. Oltványi Ambrus. Az előszót írta Sötér István. Fordította Jékely Zoltán és Györfy Miklós. Budapest: Gondolat, 1978.
- Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848–1859*. Hrsg. von Josef Karl Mayr. Wien–Leipzig: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1931.
- Thim József: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1940. 1. kötet
- Urbán Aladár szerk.: *Batthyány Lajos főbenjáró pöre*. Ford. Kurucz György. Bibliotheca Historica. Budapest: Európa, 1991.
- Urbán Aladár: *Eötvös József két levele 1848-ból*. Irodalomtörténet, 64. évf. (1982) 3. sz. 647–656.
- Walter, Friedrich: *Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemtliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 13. München: Verlag R. Oldenbourg, 1964.
- Wiener-Chronik für das Jahr 1848*. Hrsg. von Franz Peyer. Wien: Gedruckt und im Verlage bei J. P. Sollinger's Witwe. 1850.

Szakirodalom

- Bödy Pál: *Eötvös József*. Budapest: Eötvös József Kiadó, 2004. (Eredeti kiadása: Bödy, Paul: *Joseph Eötvös and the Modernization of Hungary, 1840–1870. A Study of Ideas of Individuality and Social Pluralism in Modern Politics*. East European Monographs CLXXIV. New York, 1985.)
- Felkai László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József 1813–1871*. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1903.
- Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban*. Csokonai Könyvtár 18. Debrecen: Csokonai Kiadó, 1999.
- Gángó Gábor: *Eötvös József írásai az augsburgi Allgemeine Zeitungban*. Századok, 128. (1994) 3–4. sz. 737–766.
- Gángó Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest: Argumentum, 2006.
- Gergely András: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Labirintus. Gyomaendrőd: Helikon, 1989.
- Gergely András: *Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években*. Világosság 31. évf. (1990). 1. sz. 1–8.
- Hajdu János: *Eötvös József báró első minisztersége (1848.)* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1933.
- Hermann Róbert: *Eötvös József a Batthyány-kormányban*. In: A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára. Szerkesztette Gángó Gábor. Budapest: ELTE Eötvös József Kollégium, 2013. 289–328.
- Mijatović, Anđelko: *Ban Jelačić*. Zagreb: Mladost, 1990.
- Pajkossy Gábor: *A Staatskonferenz (Konferenz, Ministerialkonferenz) magyar vonatkozású iratai: (A-, B-, S-sorozat) 1809–1848. Repertorium*. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien Kabinettsarchiv: Magyar Országos Levéltár, Filmtár: (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 2. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1998.
- Pons, Rouven: *Erzherzog Stephan (1817–1867) – Biografie eines Habsburgers im entstehenden Mediienzeitalter*. Wien: Böhlau, 2022.
- Rédvay István: *Huszáraink hazatérése 1848/49-ben*. Budapest: Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, 1941.

- Schlett István: *Eötvös József*. Magyar História Életrajzok. Budapest: Gondolat, 1987.
- Sőtér István: *Eötvös József*. 2. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.
- Spira György: *Egy Jellačić-önportré*. In: *Uő: Jottányit se a negyvennyolcból!* Budapest: Gondolat, 1989. 169–195.
- Spira György: *Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig*. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára. Szociológia, jog és rokon társadalomtudományok 4. Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. 2001.
- Spira György: *1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1964.
- Szőcs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Értekezések a történeti tudományok köréből 65. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.
- Várdy, Steven Béla: *Baron Joseph Eötvös (1813–1871). A Literary Biography*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado, Atlantic Studies on Society in Change No. 52. East European Monographs, No. CCXIV. Highland Lakes, New Jersey. Distributed by Columbia University Press, New York, 1987.
- Szabad György: *Eötvös József a politikai útjain*. Századok, 105. évf. (1971) 3–4. sz. 658–669.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Nemzet és Emlékezet. Budapest: Magvető, 1986.
- Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007.
- Voinovich Géza: *B. Eötvös József*. In: *Báró Eötvös József: Levelek. Életrajz. Báró Eötvös József összes munkái*. 20. kötet. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest: Révai testvérek, 1903. 256–259.
- Weber, Johann: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*. Südosteuropäische Arbeiten 64. München: Oldenbourg, 1966.
- Závodszy Levente: *Szemere Bertalan Magyarország világpolitikai feladatairól*. Századok, 49. évf. (1915) 241–254.



KEMÉNY KRISZTIÁN
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 25–42.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.25-42

www.aetas.hu

Jó szerencse, semmi más?

A losonci rajtaütés (1849. március 24.)

ABSTRACT. *Good Fortune, Nothing Else? The Ambush at Losonc (24 March 1849)* The ambush at Losonc on 24 March 1849 was not one of the longer, larger scale, often debated engagements of the Hungarian Revolution of 1848–49. The skirmish between two groups of altogether fewer than 2000 soldiers lasted only about one or one and a half hours, and it ended with an undeniable victory for the Hungarian side. The size of the battle, however, was clearly outweighed by its significance: the commanders of the two opposing sides were quite preoccupied with the circumstances of the battle, as well as the conclusions that could be drawn from it. For this reason it is important to examine these events through contemporary sources, including the antecedents and consequences of the ambush.

Keywords: *Losonc (Lučenec), ambush, Lajos Beniczky, Károly Almásy, court martial*

A „lázadó város”: Losonc a reformkorban és a szabadságharc forгатagában

Losonc, a korabeli Nógrád vármegye losonci járásának székhelye elsősorban igen kedvező földrajzi adottságainak köszönhetette felemelkedését. Az Ipoly folyó egyik jobb oldali mellék-vize, a Tugár-patak (mely a várost is kettéosztotta), illetve az ebbe beleömlő Podracka-patak egyesülése mellett fekvő, erre az időszakra a Tugár faluval lényegében egybeolvadó település a Felvidék hegyvidéki területének, valamint az Alföld síkságának találkozásánál helyezkedett el. A mezővárost 1847-ben (Tugárral együtt) 4311 fő lakta, akiknek a zöme kézműves, illetve kereskedő volt. A nagy tömegeket vonzó hat országos, illetve csütörtöki hetivásárai miatt csak a „Felvidék Debrecenének” nevezett település szépen gyarapodó lakói igyekeztek városukat is fejleszteni: az 1848-ra közel 400 lakó- és középülettel rendelkező helységben már szépen haladt az utcák lekövezése és az éjszakai közvilágítás kiépítése. A közeli savanyúvíz-forrásnál fürdőház épült, a meglévő malmok mellé létrehoztak egy börgyárat, míg a város belső területén a katolikus, a református és az evangélikus gyülekezet is rendelkezett önálló templommal és iskolával; az utóbbi két felekezet még líceummal, illetve algimnáziummal is. A város főterénél a polgármesteri hivatal és több fogadó mellett a Vigadó (Redut) épülete is ott magasodott, amely ideiglenesen befogadta a Kaszinót, a Takarékpénztárt és a helyi kisdóvót.¹

1848 változásait a prosperáló város lakosai nagy lelkesedéssel fogadták. 1848. május 19–20-án választásokat tartottak, ahol a település élére Hinkó János polgármester került, helyettese Oroszi József lett, míg Ebecky Lőrinc a város főbírájává lépett elő; munkájukat 12

¹ A város 19. század első felében való kiépülésére összefoglalóan lásd: Fényes: *Magyarország geográfiai szótára*, III. 38–42. (Losonc); Bartha: *Losonc*, 669–670.; Pálmány: *Losonc*, 61–64.

tanácsos és 43 képviselő segítette. Az új népképviselői országgyűlésen Losoncot a nagykintélyű Kubinyi Ferenc képviselte. A városban megszerveződött a nemzetőrség, majd az események előrehaladtával a polgárság erejéhez mérten részt vett az önkéntes mozgó nemzetőrség, ezt követően pedig a honvédség felállításában.²

1849 elejére azonban megváltozott a helyzet. 1849. január 5-én a cs. kir. főszereg elfoglalta Pest-Budát, a magyar haderő pedig lényegében a Tisza vonalára húzódott vissza. Ezzel a két fél közötti területek – köztük Losonc városa is – a „senki földjévé” váltak, ahová mind a magyar, mind pedig a cs. kir. kormányzat sűrűn küldött rendeleteket, de elegendő fegyveres erőt egyik fél sem tudott biztosítani. Így Losonc vezetése is – jobb híján – „manőverezésre” kényszerült a város és a lakosok érdekében a két oldal között. 1849. január végétől azonban a cs. kir. fél mind jobban kiterjesztette ellenőrzését kelet felé, és a Nógrád vármegyébe kinevezett báró Majthényi László cs. kir. biztos Balassagyarmaton ültette fel székhelyét, ahonnan Losoncot is igyekezett irányítása alá vonni. Hinkó János polgármester a város vezetésével egyetértésben elküldte a követelt hódolati nyilatkozatot, beszédette az adót, és elküldte a kívánt élelmiszert, valamint a begyűjtött fegyvereket, megerősítette a városi rendőrséget, útlevelel-ellenőrző bizottságot állíttatott fel, február 27-én pedig kitűzte a megkapott cs. kir. lobogókat a templomtornyokra. Ugyanakkor állandó cs. kir. helyőrség nem érkezett a helységbe, csak február 15-én vonult be ide ideiglenesen a Kassát kiűritő cs. kir. Schlik-hadtest elővéde, a Jacob von Parrot vezérőrnagy vezette cs. kir. dandár, amelyet a város minden szükséges élelmiszerral ellátott. A vezérőrnagy követelésére Losonc vezetése ígéretet tett jelentős mennyiségű bakancs, illetve csizma leszállítására is a cs. kir. katonaság számára, ám a cs. kir. dandár február 18-án elhagyta a települést.³

1849. február 26-án a Gömör és Kishont vármegyében lévő Murányváraljánál a helyi nemzetőrség szétverte a cs. kir. hadsereget támogató Szlovák Légio csapatait, ami a később befutó, további kedvező harcéri hírral együtt felbátorította a losonci polgárság elkötelezetten hazafias részét. Ez a csoport, élén többek között Újházy Lajos és Kemény Károly városi jegyzőkkel, Busbach Ádám vaskereskedővel, illetve Filó József csizmadiamesterrel, kapcsolatot tartott a 26 kilométerre lévő Rimaszombaton működő, igencsak aktív Szentmiklóssy Antal Gömör és Kishont vármegyei első alispánnal, aki több (hevesi, gömői, pesti) gerilla-csapat benyomulását is segítette Nógrád vármegyébe. A fellelkesült Busbach barátjával, Szathmáry Istvánnal egy kisebb népiünnepélyt szervezett március 15-e megünneplésére esti fáklyás körmenettel, illetve örömtűzzel a város főterén. Ám az események kissé másként alakultak. 1849. március 15-én este 8 órakor a város főterén lévő Sárkány fogadótól az ott lévő cigánybanda kíséretében indult el a fáklyásmenet a Rákóczi-induló hangjaira. A tömeg gyorsan szaporodott több mint 1000 főre, amelyben az emberek Kossuth Lajost, a hazát, a szabadságot, illetve a honvédsereget éltették. A vásártér felé menet azonban már felharsantak a „Vesszenek a hazaárulók!” kiáltások is, majd a szemlátomást engedély nélküli megmozdulást feloszlanni akaró Galambos László városi alkapitányt és embereit a sokaság közáporral kergette el. Ezt követően a menetet a templomok felé vette az irányt, és 10 óra körül ismeretlen személyek előbb a református, majd a katolikus, végül az evangélikus templom tornyából is

² A város 1848-as eseményeire: Bartha: *Losoncz*, 670.; a helyi választásokra még Pálmány: *Losonc*, 65.

³ A katonai helyzetre: Hermann (szerk.): *1848–1849*, 256–257. A Losoncon történetekre lásd: Losonc város emlékiratát az 1849. március 15 – augusztus 8. közti eseményekről. Losonc, 1849. december 1. HL 1848-49. 17/218., HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Szíjjártó Sámuel, Losonc ügyésze vallomása (Losonc, 1849. november 13.); Busbach: *Életem története*, II. 120–130.; Bartha: *Losoncz*, 670.

ledobták a fekete-sárga lobogót, és a Himnusz, valamint a Kossuth-nóta eljátszása közben kitűzték a magyar zászlót. Ezt követően a tömeg oszlásnak indult, de a vehemensebbek még elmentek a közeli Gácson lakó, de Losoncon is házzal rendelkező konzervatív, császárpárti főúr, gróf Forgách Sándor otthonához, és macskazene keretében az épület összes ablakát bedobálták. Az eseményekről értesülő Hinkó a felelősségre vonástól és az elfogatástól tartva lemondott tisztségéről, és Rimaszombatba távozott.⁴

A helyzetet Oroszi József helyettes polgármester igyekezett menteni, aki 1849. március 16-án újra kitűztette a cs. kir. lobogókat, majd vizsgálatot rendelt el az éjszaka történetek miatt, és ez ügyben a városba hívta a járási főszolgabíró, Ottlik Ákost. A közös „vizsgálat” eredményeként hivatalosan „sikerült” az erőszakos tetteket a Losonc körül portyázó, idegen gerillák nyakába varrni, akikhez a városból csak inasok, suhancok és mesterlegények csatlakoztak. Ilyen értelemben született meg Ottlik jelentése is március 17-én, amelyben igyekezett megnyugtani Majthényi cs. kir. biztost arról, hogy a településen helyreállt a rend, és a jövőre nézve hasonló kihágásoktól nem kell tartani. Ám a sors közbeszólt, és a jelentés már nem jutott el a címzetthez.⁵

Közben ugyanis Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú fő kormánybiztos 1849. március 16-án elrendelte a felső-magyarországi védsereg felállítását, amelynek a Felvidék keleti területeit kellett megvédenie a cs. kir. megszálló csapatoktól. Minden vármegyének lehetőleg egy körülbelül 500 fős védseregi osztályt kellett megszerveznie, s a helyhatóságnak kellett előteremtenie a fegyvert és az alapvető ruházatot. A Gömör és Kishont vármegyében a szervezéssel megbízott Szentmiklóssy alispánnak kapcsolatai révén tudomására jutott a Losoncon lévő, még a cs. kir. csapatok számára összeállított készlet. Ennek megszerzésére a fentebb már említett Újházy Lajos vezetésével egy 20–40 fős, védseregi szolgálatra ajánlkozó rimaszombati nemzetőrökből álló fegyveres csapatot küldött, amely szekereken március 17-én délután 1 óra körül érkezett meg Losoncra. Oroszi József helyettes polgármester ugyan váltig tiltakozott, de Újházy több városi tisztviselővel együtt elzáratta, majd a városi hajdúk tessék-lássék ellenkezését letörve a városháza raktárából 800 pár bakancsot és 100 pár csizmát az ott lévő fegyverekkel együtt szekérre rakatott, és a cs. kir. lobogók ismételt eltávolítása, valamint az előljáróság megfenyegetése után elvonult. A csapat magával vitte az ellenkező Ottlik főszolgabíró is a jelentésével együtt, akit utóbb Rimaszombatról Miskolcra vittek, hogy ott igazolja magát. A történetek hatására Ebeczky Lőrinc főbíró is elhagyta a települést.⁶

Az eset után Oroszi József jobb híján jelentést tett Jankovich László Nógrád vármegyei első alispánnak, majd előkészülve a cs. kir. vizsgálat keretében büntetésül valószínűleg kirovandó hadisarcra, adót vetett ki a polgárságra. Losonc lakossága rossz előérzettel készült a cs. kir. csapatok hamarosan várható megjelenésére.⁷

⁴ Murányváraljára: Hermann: 1848–1849, 290.; a losonci hazafiakra HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Szíjjártó idézett, valamint még Monczig Frigyes patkolókovács vallomása (utóbbi Rimaszombat, 1850. január 30.); a március 15-i losonci eseményekre a város emlékirata, illetve: Busbach: *Életem*, II. 131–134. Busbachra, Keményre és Újházra még: Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, név szerint.

⁵ Oroszi fellépésére és a vizsgálatra a város emlékirata, Ottlik jelentésére HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság, Ottlik Ákos Losoncon, 1849. március 17-én kelt jelentése, illetve az ahhoz csatolt, Kalondán, 1850. január 20-án kelt kísérelőirat.

⁶ Szemere 1849. március 16-i rendeletére: MNL OL H2 OHB 1849: 3544. Közli: Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 423–425. Az 1849. március 17-i eseményekre a város emlékirata, ill. HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Szíjjártó és Monczig vallomásai, valamint Bartha: *Losonc*, 670.

⁷ Az 1849. március 17. utáni történésekre a város emlékirata, illetve Bartha: *Losonc*, 670.

A cs. kir. oldal reakciója

A losonci 1849. március 15-i események fő kárvallottja, gróf Forgách Sándor személyesen tájékoztatta a történetekről Majthényi cs. kir. biztost Balassagyarmaton, aki március 16-án jelentette az eseményeket Alfred zu Windisch-Grätz tábornagnak, a cs. kir. főszereg parancsnokának. E szerint Losoncon komoly lázongásra került sor 15-én este, egy körülbelül 300 fős tömeg a Rákóczi-induló hangjai mellett éltette Kossuthot és a szabadságot, a márciusi magyar sikereket, valamint kívánt halált Windisch-Grätz, illetve Josip Jellačić horvát bán és egyben cs. kir. tábornagy fejére, akik „járjanak úgy, mint Lamberg és Latour”;⁸ végül a templomtornyokból letépték és a földre dobták a cs. kir. lobogókat. Majthényi legalább egy gyalogzászlóaljat és egy lovasosztályt kért, hogy azok kíséretében bevonulhasson Losoncra az eset kivizsgálására, a vétkesek megbüntetésére, valamint a rend helyreállítására.⁹

A cs. kir. fővezér már 1849. március 17-én intézkedett: utasította a különítményével Besztercebányán tartózkodó gróf Almásy Károly ezredest, a cs. kir. 1. (Civalart) ulánuszred parancsnokát, hogy csapataival haladéktalanul vonuljon Losoncra. Ugyanide rendelte erősítésül a pesti cs. kir. helyőrségből Franz Zaitsek alezredes vezetésével a cs. kir. 13. (Wimpffen) sorjálogezred 1. zászlóalját és egy lövegszakasznyi röppentyűt (2 állvány), amely csapatoknak március 24-én kellett találkozniuk a „bűnös városban”. Miután Majthényi cs. kir. biztos befejezte a vizsgálatot, és helyreállították a rendet, a Zaitsek-különítménynek vissza kellett térnie Pestre, viszont Almásynak Losoncon maradván fel kellett számolnia a körzetben lévő gerillacsapatot, és szemmel kellett tartania a Miskolc irányából várható ellenséges osztagokat. A rendelkezésekről Windisch-Grätz tábornagy még aznap értesítette Majthényi cs. kir. biztost.¹⁰

A cs. kir. főparancsnok választása nem volt túlzottan szerencsés. Az akció irányítójaként kijelölt, ekkor ötvenkét éves Almásy Károly 1815-ben hadnagyként került a Civalart-ulánusokhoz, és végig itt szolgálva 1845-ben lett ezredes. Noha szinte egész életét katonaruhában töltötte, kiemelkedő tettek nem fűződtek a nevéhez, és 1848–1849 folyamán sem sikerült komoly sikereket elérnie. 1849 januárjában Vác város katonai parancsnoka volt, ahonnan február végén Windisch-Grätz tábornagy utasítására különítményével előbb Balassagyarmatra, majd március elején Besztercebányára lett rendelve a térség biztosítására, illetve a helyi gerillatevékenység felszámolására, különösebb siker nélkül. Alárendeltségébe ekkor saját ezredének törzse, illetve az ezredesi osztály 2. százada, valamint a cs. kir. 21. (Paumgarten) sorjálogezred 1. Landwehr zászlóaljának 3. osztálya (5-6. század) tartozott; létszámuk összesen körülbelül 420 fő lehetett. A csapatok megbízhatóak voltak: a galíciai kiegészítésű ulánusok különböző osztályai általában jó teljesítményt nyújtottak eddig a hadjáratban, míg a csehországi toborzású gyalogosok valószínűleg az 1849. január 21–22-i Széklakna és Selmecbánya mellett vívott győztes ütközetben estek át a tűzkeresztségen.¹¹

⁸ Gróf Lamberg Ferenc cs. kir. altábornagyot, királyi biztost 1848. szeptember 28-án a pesti hajóhídon gyilkolta meg a feldühödött lakosság, míg gróf Theodor Baillet de Latour cs. kir. tábornagyot, hadügyminisztert 1848. október 6-án lincselte meg Bécsben a felkelő tömeg.

⁹ Forgách feljelentésére: Busbach: *Életem*, II. 134.; Majthényi jelentésére KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-ad 199. Másolata: HL 1848-49. 17/275.

¹⁰ Windisch-Grätz 1849. március 17-én Budán kelt utasításaira Almásynak, a cs. kir. pesti helyőrség parancsnokának, Ladislaus Wrba altábornagnak, a cs. kir. tábori tüzerigazgatóságának, illetve Majthényi biztosnak KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-199., a-c. Másolata: HL 1848-49. 17/347.

¹¹ Almásy pályafutására KA AFA Segédkönyvek 39. k. (Törzstiszti névmutató 1815-1900. A-F.) 26. o., illetve Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 131–133. Almásy megbízatásaira Windisch-Grätz 1849.

Franz Zaitsek oszlopával viszont több probléma is volt. Az alezredes csak 1849. március 10-én Pesten vette át a cs. kir. 13. (Wimpffen) sorgealozezred 1. zászlóaljának (1–2., illetve 5–6. század) a parancsnokságát, noha már 1849. január 20-án áthelyezték a cs. kir. 14. (Hrabovszky) sorgealozezredtől. A jobbára műszaki képzettségű tiszt így alig egy hete ismerte új alakulatát. A Velence tartományból kiegészített, zömmel olasz legénységű ezred 1. zászlóalja korábban Stájerországban állomásozott, majd a Laval Nugent tábornagy vezette cs. kir. stájer hadtest kötelékében vett részt 1849 elején a Dél-Dunántúl megszállásában, de harcba csak a zászlóalj 5–6. százada került még Friedaunál 1848. november 8-án. Február második felében az Anton Dietrich és Pálffy János vezérőrnagyok vezetésével erősítésül Pest-Budára küldött cs. kir. hadosztály kötelékében vonult be a zászlóalj a magyar fővárosba, ahol helyőrségi szolgálatot látott el. Mivel az amúgy is csak négyszázados alakulat létszáma alacsony volt, március 18-án az ezred 2. zászlóaljától vezényeltek át 163 főt a kiegészítésére, ami aligha használt a hiányos tisztkarú egység belső kohéziójának. A különítménybe beosztott cs. kir. stájer röppentyűs szakasz szintén híján volt a harci tapasztalatoknak. Az oszlop összlétszáma körülbelül 530 fő és 2 löveg lehetett.¹²

Zaitsek oszlopa, amelyet 1849. március 20-án Windisch-Grätz tábornagy a magyar gerillák miatt a legnagyobb elővigyázatra utasított, március 19-én vasúton Vácra ment, majd onnan 20-án Rétságára, 21-én Balassagyarmatra, 22-én Ludányra, 23-án pedig Vílkére mentelt. A másnapi losonci bevonulást a hirtelen zordra forduló, erős széllel és hózáporokkal tarkított időjárásról kívül egy váratlan esemény is megzavarta. Még március 23-án éjszaka Papp Sámuel nemzetőr tizedes vezetésével egy csapat rimaszombati nemzetőr rátört a Losonctól északnyugatra, 7 kilométerre fekvő Gácsra található sóhivatalra, és annak pénztárából 100 ezüstdarabot, bankjegyekben pedig 6000 forintot zsákmányolt, amit utóbb Repetzky Ferenc Nógrád vármegyei kormánybiztosnak adtak át. Az eset kivizsgálására a cs. kir. oszlophoz csatlakozó Majthényi cs. kir. biztos ezért március 24-én Losoncot megkerülve Gácsra ment, akinek fedezetére a zászlóalj 6. századát különítették ki. A zöm tovább menetelt egyenesen a város felé, ahová valószínűleg Anton Kreulmayer hadnagy a 6. század egy szakaszával, illetve a szálláscsinálókkal együtt már március 23-án este 6–7 óra körül megérkezett, és 10 óráig szemrevételezte, valamint őrzőjáratokkal igyekezett átfésülni a helységet. Oroszi helyettes polgármester mindenben együttműködött, és Losonc körül posztokat is állíttatott ki hajdúkból; míg a megtorlástól tartó hazafias csoport tagjainak egy része idejekorán, már napokkal korábban elhagyta a helységet, és Rimaszombatra húzódott.¹³

február 24-én Hatvanban, majd március 2-án Gyöngyösön kiadott utasításait. KA AFA Karton 1825. HA. u. W-G. 1849-2-245., illetve Karton 1826. uo. 1849-3-18. Másolatuk: HL 1848-49. 15/47., ill. 469. A különítmény csapataira Almásy Vácon, 1849. március 27-én készült veszteségi kimutatását. KA AFA Karton 1828. HA. u. W-G. 1849-4-3b. Másolata: HL 1848-49. 18/507. Az alakulatok addigi teljesítményére: Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 1–126.; Roscher-Rath: *Erläuterungen*, 82–83.

¹² Zaitsekre KA AFA Segédkönyvek 44. k. (Törzstiszti névmutató 1815-1900. T-Z.) 828.; Mandel: *Geschichte*, II. 240. A Wimpffen-zászlóaljr uo. II. 230–237., illetve a Nugent-hadtest hadrendje. Eszék, 1849. február 15. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-2-179. Másolata: HL 1848-49. 14/99. A létszámokra, valamint a cs. kir. stájer röppentyűs szakaszra uo.

¹³ Zaitsek menetére Windisch-Grätz 1849. március 17-én kelt, idézett utasítását, a gerillákra való figyelmeztetésre uo. március 20-i rendeletét. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-227. Másolata: HL 1848-49. 17/563. A felvonulásra még Mandel: *Geschichte*, II. 240–241. A gácsi eseményekre HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Monczig vallomása. A losonci fogadtatásra a város emlékiratát, a hazafiakra: Busbach: *Életem*, II. 135.

A cs. kir. Zaitsek-különítmény végül 1849. március 24-én délelőtt 10 (más forrás szerint 11) óra körül vonult be Losoncra, kifejezetten rossz, télies időjárási viszonyok között. Az alvezredest Oroszi József vezetésével a város tisztviselői kara fogadta, kegyelmet kértek a helység lakosai számára, és jelezték, hogy a városban sem gerillák, sem reguláris magyar csapatok nincsenek. Zaitsek további kérdezősködésére pedig elmondták, hogy a hírek szerint Görgei Artúr vezérőrnagy vezetésével magyar csapatok tartózkodnak Mezőkövesden, illetve Beniczky Lajos őrnagy vezetésével más alakulatok Rimaszombatban, és a 3 órányi járásra lévő Osgyánban, különböző gerillacsapatok pedig a környéken portyáznak. A jóindulatú Zaitsek meg is elégedett ennyivel, és a rossz időre, valamint a csapatok kimerültségére való tekintettel megkezdte a beszállásolást. A cs. kir. parancsnokság a városházán, a tisztikar a Sárkányfogadóban és a főteret környező vendéglőkben, illetve magánházakban, míg a Wimpffenek 1. százada a Vigadó épületében szállt meg. A röppentyűsök kocsijai, illetve a poggyászszekek a főtéren lettek leállítva. Az előőrsi szolgálatot a 2. század látta el: Robert Ehrenstein százados vezetésével fél század (3–4. szakasz) Rimaszombat felé, míg Eduard Hittner hadnagy irányításával fél század (1–2. szakasz) Fülek felé biztosított. A készenlétet elvileg az 5. század adta. Az erős szél és a változó intenzitású hóvihár miatt csak a legszükségesebb őrszemek maradtak kint az utazók ellenőrzésére, a többiek inkább a városszéli házakba húzódtak. Noha a néha alig 3 méterre csökkenő látótávolság miatt az előőrsők a legnagyobb elővigyázatra lettek utasítva, ezzel a fagyoskodó cs. kir. bakák szemlátomást keveset törődtek.¹⁴

Fél 12 óra körül aztán megérkezett a cs. kir. Almásy-különítmény is a városba. Ez a cs. kir. oszlop 1849. március 22-én indult el Besztercebányáról, és noha a menetet lassította, hogy a kissé kényelmes Almásy ezredes ezrede törzsének teljes poggyászát is magával vitte a kiküldetésre, a cs. kir. főparancsok terve szerinti napon az egyesülés rendben megtörtént. Még március 20-án Windisch-Grätz tábornagy felhívta alárendeltje figyelmét, hogy a hírek szerint Görgei csapatai március 17-én bevonultak Miskolcra, és egy több száz fős gerillacsapat is működik Eger központtal a Mátrában. Ezért az előrenyomulásnál a legnagyobb elővigyázatot ajánlotta, és ellenséges túlerő esetén Almásynak Besztercebányára kellett visszavonulnia. Március 23-án pedig utasította az ezredest, hogy mindenképpen szerezzen biztos híreket a Felső-Tiszanál lévő magyar csapatokról, hogy azok nem készülnek-e Komárom irányába előretörni, és erről a lehető leggyorsabban értesítse a cs. kir. főparancsnokságot, valamint Georg Ramberg altábornagyot, aki hadosztályával Vác körzetében tartózkodik. A következő nap aztán elrendelte a cs. kir. Ramberg-hadosztály előrevonását március 25–26-án Vácról a Rétságon keresztül Balassagyarmatra az Ipoly völgyének lezárására, de a rossz időjárás miatt ezt a parancsot még aznap este fél 10 órakor visszavonta. Mindezekről Almásy ezredest is értesítette, és ismételten kettőzött figyelmet javasolt Losonc megszállásakor különösen Rimaszombat felé; minden új hírt az ellenséges csapatmozgásokról azonnal futárral kellett továbbítani.¹⁵

¹⁴ A cs. kir. különítmény bevonulására, a beszállásolásra és a biztosításra: Mandel: *Geschichte*, II. 241–243., a város emlékiratát, illetve HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Oroszi József főbíró vallomása (1849. november 16.), Bartha: *Losoncz*, 670–671., valamint Almásy ezredes 1849. március 24-én Ludányban kelt jelentését a losonci rajtaütésről. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-ad 308. Másolata: HL 1848-49. 18/425a. (1. melléklet.)

¹⁵ A cs. kir. Almásy-különítmény megérkezésére Almásy ezredes fenti jelentését, illetve a város emlékiratát; az indulás időpontjára a cs. kir. besztercebányai helyőrség 1849. március 25-i jelentését. KA AFA Karton 1827. 1849-3-294 1/2. Másolata: HL 1848-49. 18/357a. Windisch-Grätz március 20-án, 23-án és 24-én, Budán kelt utasításaira KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-ad 227., 265., 272. és 272d., ill. 274. és 274a. Másolatuk: HL 1848-49. 17/563., 18/206., 272. és 272d., 274. és 274a.

Almásy ezredes azonban előljárójánál jóval nyugodtabban kezelte a helyzetet. Miután bevonulása után fogadta a város küldöttségét, majd Zaitsek alezredes jelentését is megkapta, a parancsnokság átvétele után nem látta különösebb okát annak, hogy figyelmét ne a beszállásolásra fordítsa. Hiába javasolta a Civalart-ulánusok ezredesi 2. századának parancsnoka, az agilis Anton Ivichic százados, hogy előbb küldjenek ki felderítőket a legközelebbi helységekre, felettese leintette. Almásy és az ezredtörzs tisztjei a főtér fogadóiban és magánházaiban helyezkedtek el, míg a poggyászszekerek a főtéren álltak meg. Ugyanakkor a csapatok a Tugár-patak jobb partján lévő városrészbe kerültek: a patakon átívelő híd környékén a Paumgartten-gyalogság, míg a szellősebb Tugár faluban az ulánusok szállásolták el magukat. A rossz időben való megerőltető menet után mindkét cs. kir. oszlop tisztikara és legénysége is mielőbb szerette volna átadni magát előbb az ebéd, majd a pihenés örömeinek: elvégre az egyesülés rendben lezajlott, és a körülbelül 950 fő, valamint a 2 röppentyű Losoncon, illetve a környékén komoly erőt képviselt. Ám a békés falatozásra a cs. kir. katonáknak már csak alig egy órájuk maradt.¹⁶

A Beniczky-különítmény felvonulása

A cs. kir. felderítés nem tévedett: 1849. március 17-én valóban a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette VII. hadtest vonult be Miskolcra. Miután a Vetter Antal altábornagy irányította magyar főszereg ebben az időben Cibakháza körzetéből készült a Szolnok–Pest vasútvonal mentén a magyar főváros irányába támadni, Görgei feladata volt a Miskolc–Eger–Gyöngyös útvonalon való előre nyomulással elterelni a cs. kir. hadvezetés figyelmét. A tábornok igyekezett is eleget tenni ennek az elvárásnak; ugyanakkor jobb oldalának biztosítására a Putnok–Losonc útvonal megfigyelésére, illetve a Szepes, Gömör és Kishont, Nógrád, valamint Zólyom vármegyékben működő Szlovák Légio és a cs. kir. helyőrségek ellen egy különítmény kikülönítését tartotta szükségesnek, amelynek az élére március 18-án Beniczky Lajos őrnagyot állította.¹⁷

Görgei választása kifejezetten szerencsésnek volt tekinthető. Az ekkor harminchat éves, Zólyom vármegyéből származó, politikusi pályán mozgó Beniczky 1848 előtt ugyan nem volt katona, ugyanakkor nagyon jól ismerte a Felvidéket, és tehetséges csapatvezetőnek bizonyult. Királyi, majd kormánybiztosként, illetve nemzetőr őrnagyként jelentős szerepe volt 1848 őszén–telén a bányavárosok védelmében, az általa a körzetben szervezett Beniczky-vadászcsapat pedig a magyar honvédsereg jól használható könnyűgyalogos alakulatai közé tartozott. A különítményt a Beniczky-vadászokon (1–2. század) kívül a 15. (pozsonyi) honvédszászlóalj (1–3. század), a 10. (Vilmos) és a 12. (Nádor) huszárezred huszáraiból összeállított vegyes szakasz, illetve a pozsonyi (önkéntes nemzetőr) üteg egy hatfontos lövegszakasza (2 löveg) alkotta, összesen 811 fő, 47 ló és 2 löveg. Az oszlopot alkotó alakulatok mindegyike már 1848 ősze óta szolgált a honvédseregben, és ha nem is kiemelkedő, de megbízható teljesítményt nyújtott.¹⁸

¹⁶ A cs. kir. Almásy-különítmény beszállásolására és Ivichic felvetésére: Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 126–127., a város emlékirata, Bartha: *Losoncz*, 670–671.

¹⁷ Az 1849. március közepi magyar offenzívára: Hermann: 1848–1849, 304–305.; a Beniczky-különítmény létrehozására HL 1848-49. 21/317. A magyar főszereg két különítményének utólagos hadműveleti összefoglalója 1849. március 20. – április 13. I. rész. A Beniczky-különítmény működése, 3., illetve Görgey: *Életem és működésem*, I. 436–437., valamint Steier: *Beniczky*, 123–124., 299.

¹⁸ Beniczkyre Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, név szerint, a különítmény összetételére és létszámára a VII. hadtest 1849. március 18-án, Miskolcon kelt hadrendjét. HL 1848-49. 17/455.,

A különítmény 1849. március 21-én hagyta el Miskolcot, és még aznap bevonult Putnokra, majd március 22-én elérte Rimaszombatot is. Itt (vagy a közeli Rimaszécsen) kapta Beniczky Szemere fő kormánybiztos azon értesítését, miszerint Pestről a Wimpffen-ezred egy gyalogzászlóalja, illetve egy röppentyűteg indult el, amelyek március 23-án (vagy 24-én) fognak megérkezni Losoncra. A cs. kir. különítmény létszámáról azonban nem érkezett megbízható hír. Ezért is jött kapóra, hogy Rimaszombaton gyűltek össze az otthonról elmenekült losonci hazafiak (Hinkó János, Kemény Károly, Busbach Ádám és még jó néhányan), akik addig a helyi Fekete Sas fogadóban mulatták az időt, de a magyar csapatok érkezésének hírére Busbach felkereste a helyi plébánosnál megszálló Beniczkyt, és felajánlotta szolgálatait, amit az őrnagy örömmel fogadott. Két menekült, Keller Lajos és Filó József ajánlkoztak, hogy parasztruhában bemennek a városba, és megtudják az ellenség létszámát. Ezt követően Beniczky tisztjeivel rögtönzött haditanácsot tartott, ahol az a döntés született, hogy a különítmény megközelíti Losoncot, majd az erőviszonyok tudatában hajt végre egy éjszakai rajtaütést a cs. kir. erők ellen. Az este 8 órakor elinduló oszlop március 23-án hajnalban ért Osgyánba. Beniczky és a hozzá csatlakozó losonci polgárok a helyi vendéglőben várták be a két hírszerzőt, akik éjjel érkezhettek vissza. Ezek beszámoltak arról, hogy a cs. kir. szállás-csinálók (18–24 fő) este vonultak be, és egy körülbelül 500 főből és egy röppentyűtegből álló oszlop számára kértek ellátást, valamint a városháza előtt cs. kir. őrség áll, az utcákon pedig őráratok mozognak. Hozzá tették, hogy a hírek szerint Besztercebányáról is jön még cs. kir. lovasság, és a két oszlop március 24-én fog egyesülni. Beniczky valószínűleg ekkor döntött véglegesen a támadásról (vagy egy „tüntetésről”), amit még március 23-án jelentett a VII. hadtest parancsnokságának.¹⁹

A rajtaütés

A magyar különítmény 1849. március 24-én napfelkeltekor indult el a rossz, hóviharakkal tarkított, pocsék időjárásban, és 9–10 óra körül érte el az egy huszárjárőrrel már korábban felderített Apátfalvát, amely már alig 1,4 kilométerre volt Losonc városától. Beniczky igyekezett minden eshetőségre felkészülni: csapataival egyelőre védelmi állást vett fel, és a falu előtt folyó Podracka-patak hídjának felszedésére is előkészületeket tett. Az őrnagy újabb helyi felderítőket küldött Losoncra, és csak akkor tervezte megrohanni a várost, miután a cs. kir. csapatok már beszállásoltak. Ez 11 óra után meg is történt, ám a magyar készülődés közben megérkezett a másik cs. kir. oszlop, amely az előzetes hírekhez képest erősebbnek tűnt, és gyalogságot is foglalt magában. Ez némileg elbizonytalanította a magyar vezért, de mivel a visszavonulással felfedte volna erőit, egy nyílt összecsapáshoz pedig nem volt bizodalma, ugyanakkor a további várakozással csak nőtt annak esélye, hogy csapatait felfedezik, ezért végül a támadás mellett döntött; előtte azonban lelkesítő beszéddel igyekezett katonáit fel-tüzelní.²⁰

valamint 21/317. (A Beniczky-különítmény) 3., illetve Steier: *Beniczky*, 124. A 15. honvédszászlóaljra és a többi alakulatra összefoglalóan: Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 19–33.

¹⁹ A Beniczky-különítmény felvonulására és a hírekre HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 3-4., a losonci hírszerzőkre: Busbach: *Életem*, II. 135–139.; a haditanácsra Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 33.; Steier: *Beniczky*, 299–300. A jelentésre MNL OL P 295. b/31. fasc. Iktatókönyv, 699.

²⁰ Beniczky Apátfalvára való menetére és ottani intézkedéseire HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 4-6., HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Gubis András bíró, Pazár János jegyző és Kohn Simon fogadós vallomása (Apátfalva, 1850. február 17.); Busbach: *Életem*, II. 140–142.; Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 34.; Steier: *Beniczky*, 125–126., 300–301.

Beniczky három oszlopra osztotta a különítményét: a főerő (a huszárszakasz és a 15. honvédszázalój 1–2. százada) egyenesen az Apátfalváról Losoncra vezető út mentén támadott magának az őrnagynak a vezetésével; mögötte a 3. század fedezetével a lövegszakasz nyomult előre. A Beniczky-vadászok 1–2. százada helyi vezetők (valószínűleg Újházy Lajos és Kemény Károly) kalauzolásával északról, illetve délről kerülte meg a várost. A három oszlopnak elvileg a főtéren kellett találkoznia. Beniczky valószínűleg utóbb még a 15. honvédszázalój 3. századát is átkarolásra küldte észak felé a gácsi útra.²¹

A támadás délután fél 1 óra körül indult meg. Az élen haladó 2–4 huszárt, illetve a mögötte Beniczky vezetésével érkező huszárszakaszt (körülbelül 30 fő) az élénk hőesésben a cs. kir. őrszemek már csak akkor vették észre, amikor azok körülbelül 70 méterre megközelítettek őket. A pánikba esett cs. kir. bakák riasztották Ehrenstein századost, aki azonban az ellenállás helyett fél századával együtt a városba hátrált, nyomában az üldöző huszárokkal. A főtéren berobbanó huszárcsapat óriási rémületet váltott ki, miközben mindenhol megszólalt a cs. kir. riadójel is. Beniczky vakmerő húzása bejött: az utcákon fel-alá száguldozó és lövöldöző, Jánossy Szilárd főhadnagy vezette huszárok keltette pánik kezdettől megbénította mind a cs. kir. csapatokat, mind pedig azok vezetését. Az álmából felébresztett Zaitsek alezredes közvetlenül Ehrensteintől értesült a magyar támadásról, de a riadó után zászlóalja vezetése helyett valószínűleg a poggyásza megmentése foglalta le, sikertelenül. Az éppen tisztalkodó, borotválkozó Almásy ezredes csak nehezen jutott ki szállásáról, majd miután sikerült lóra pattannia, a huszárok üldözése elől kivágtatott a városból, hogy ott rendezze a csapatokat. A fogadóknak és magánházaknál tanyázó Civalart-ezredtörzshöz tartozó tisztek is menekültek, amerre lehetett. Így a cs. kir. alakulatparancsnokok központi irányítás nélkül, a maguk feje után igyekeztek védekezni. Beniczky huszárai zömével a főtérré érve a cs. kir. poggyászszekereket őrző, az ezredtörzs mellé beosztott, alezredesi 1. századhoz tartozó körülbelül 15 ulánussal csapott össze; ezeket gyorsan lekaszabolták, ugyanakkor a hajtók zöme a szíjzawat elvágása után a vonólovakkal sikeresen elmenekült. A Wimpffen-zászlóalj Vigadóban lévő 1. százada Franz Zuccato főhadnagy vezetésével ugyan tüzet nyitott az épületből, de csak Debrődi János huszár strázsamestert sikerült leteríteniük. Közben megérkezett a magyar főoszlop Villecz Boldizsár százados vezette gyalogsága is a két hatfontos löveggel, és a honvédek puskatüzét hamarosan a lövegek kartácssorozata is támogatta, ami a Vigadó földszinti és első emeleti ablakainak elhagyására kényszerítette a cs. kir. bakákat. Közben a cs. kir. zászlóalj századai a piactér mellett, a várost kettéosztó Tugár-patak hídjánál próbáltak meg gyülekezni. Ide érkezett meg Hittner hadnagy irányításával a város túlsó végéről a 2. század másik fele, valamint Kreulmayer hadnagy a 6. század itt lévő szakaszával együtt. Ők csatárláncba osztották a katonáikat és tüzet nyitottak a huszárokra, akik visszahúzódtak; mögöttük az 2. század másik fele, az 5. század, illetve a beérkező Paumgarten-osztály igyekezett rendeződni a röppentyűkkel együtt. Ez utóbbiak ugyan állványonként leadtak néhány lövést, de különösebb eredmény nélkül. Közben a Fritz Jakab hadnagy irányította két magyar löveg állásba ment a főutcán: egyik a „Magyar király” gyógyszertár, a másik pedig a katolikus templom előtt, és a magyar gyalogság fedezete alatt hatásos kartácstüzet nyitottak a cs. kir. gyalogságra, amely jobb híján meghátrált. Ezt alighanem az is elősegítette, hogy közben mindkét irányból is a cs. kir. gyalogság oldalába kerültek a Herskovics Jakab százados vezette Beniczky-vadászok, akik a házakból, tetőkről és kertekből vették tűz alá az ellenséget. Valószínűleg az ő lövésüktől sebesült meg halálosan Anton Dostal alszázados, a tartalékban lévő Paumgartenek 5. századának parancsnoka is. Hiába próbált Ivichic százados

²¹ A csapatok felállítására HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 6-7.; Busbach: *Életem*, II. 143.; Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 34.; Steier: *Beniczky*, 126., 301–302.

egy szakasznyi (körülbelül 20 fő) összegyűjtött ulánussal zárt rendben ellentámadást indítani a főtér felé, a magyar lövegek kartácstüzében ez is összeomlott: 7 ulánus és 9 ló zuhant a kövezetre; a százados alól is kilőtték a lovat, s könnyebben meg is sebesült. Ezt követően Huszka János őrmester vezetésével a 12. (Nádor) huszárok egy raja megrohanta őket, így az ulánusok meghátráltak. Közben a délre kiküldött ulánus járőr azzal a hírrel tért vissza, hogy a Balassagyarmat felé vezető utat szemlátomást elállja egy nehezen kivehető ellenséges csapat; míg szemből szuronyrohamra indult Beniczky parancsára a 15. honvédszászlóalj két százada, a harmadik század pedig a cs. kir. fél bal oldalába támadott bele. Ez már túl sok volt: előbb a cs. kir. röppentyűsök fogták menekülőre, majd követte őket a cs. kir. gyalogság is, amelyből a Wimpffenek 5. százada teljesen felbomlott. Iviché százados összegyűjtötte ulánusait, majd rohamot indított a hóviharban a visszavonulást elálló csapat ellen, amelyről hamar kiderült, hogy ez valójában csak a cs. kir. ulánusezred pótlovainak városon kívülre küldött csoportja... Losonctól délre Almásy ezredes is csatlakozott az oszlophoz, amelyet némi rendezés után azonnal Balassagyarmat felé indított. Ezzel viszont megpecsételte a Wimpffen-zászlóalj Vigadót még mindig tartó 1. századának sorsát: Beniczky a Tugár-patak hídjának biztosítása után ez utóbbit a magyar gyalogság zömével és a tüzéséggel körbevette, és a főkapu belövése után – noha az öntevékeny Luigi Tarocco alhadnagy vezetésével egy szakasznyi katonának sikerült a hátsó kijáraton keresztül kerek oldania – a zöm Zuccato főhadnaggal együtt a benyomuló honvédek fogságába esett. A Wimpffenek 6. százada csak az összecsapás után érkezett meg Gácsról Losonc közelébe, de a történekről az alighanem menekülő cs. kir. katonáktól értesülve jó nagy ívben dél felé megkerülte a várost, majd erőltetett menetben csatlakozott a zömhöz. A győztes magyar csapatok nem próbálkoztak üldözéssel: Beniczky még a Wimpffenek 6. századának elfogására való kísérletől is eltekintett, és megelégedett a Tugár jobb partján lévő városrész birtokba vételével.²²

Az alig több mint egyórás, lényegében egyenlő erők összecsapásában a cs. kir. különítmény súlyos veszteségeket szenvedett. Elesett Dostal százados, fogságba esett Inkey Kázmér őrnagy, Anton Schuster alszázados, Gustav Schumann hadbíró főhadnagy, Adolf Januschka kadét (mind a cs. kir. 1. ulánusezredtől), illetve Zuccato főhadnagy. A legénységi állományból őrmestertől lefelé elesett 1 fő, megsebesült 7 fő, eltűnt, illetve fogságba esett 218 fő. Összesen tehát 6 tiszt és 226 fő volt a cs. kir. oldal személyi vesztesége, vagyis lényegében a különítmény negyede vált harcképtelenné. Ez pedig több, mint amit az alig egy hét múlva sorra kerülő, 1849. április 2-án vívott, többórás hatvani ütközetben veszített a cs. kir. hadsereg. (A magyar források szerint 36 ulánus és 170 gyalogos esett fogságba a tiszteken kívül.) A legnagyobb veszteséget a cs. kir. ulánus ezredtörzs, illetve a Wimpffenek 1., valamint 5. százada szenvedte el. A magyar fél zsákmánya lett 62 (56) ló, 2 lőszerkocsi, az ulánusok tábori kovácsműhely-kocsija, illetve ezredpénztára (benne 23 000, más forrás szerint 27 000 forinttal), számos fegyver és felszerelési cikk, valamint az elfogott poggyászkocsikon majdnem a teljes tiszti és legénységi málha. Az utóbbi esetében csak Almásy ezredes 5000 forint értékű saját kárt könyvelhetett el. Külön presztízvesztésnek számított, hogy az ulánusok ezredesi osztályának lobogója – ami egyben az ezredzászló is volt – szintén magyar trófea lett. A cs.

²² Az összecsapásra magyar oldalról HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 7–11., a város emlékiratát, HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság, Oroszi József idézett vallomása; Busbach: *Életem*, II. 143–147.; Vilecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 34–37.; Steier: *Beniczky*, 126., 302–304.; Bartha: *Losoncz*, 670–671. A cs. kir. oldalra Almásy 1849. március 24-i, idézett jelentését, Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*. 127–129.; Mantel: *Geschichte*, II. 242–244.; Roscher-Rath: *Erläuterungen*, 83–84. A magyar tisztekre és altisztekre (Jánossy, Vilecz, Fritz, Herskovics, ill. Huszka): Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, név szerint.

kir. 13. sorszámozott 1. zászlóaljának zászlaját legalább sikerült megmenteni: a fegyvertényt végrehajtó Georg Martinelli saját költségén szolgáló tizedest ezért a „Vitézségi Érem” ezüst fokozatának I. osztályára terjesztették fel, és noha végül csak a II. osztályt kapta meg, előléptették őrmesterré (utóbb még megkapta az orosz Szent György Rend V. osztályát is).²³

A magyar oldalon minimális volt a veszteség: az elesett Debrődi strázsamesteren kívül csupán néhány fő sebesült meg. Pedig sem Beniczky, sem a tisztikar és a legénység sem kímélte magát: az őrnagy csákóját át is lőtték.²⁴

Az összecsapás után

Beniczky a győzelem után nem maradt sokáig a városban. A cs. kir. különítményt ugyanis a cs. kir. Ramberg-hadosztály elővédének hitte, és nem szándékozott összecsapni ekkora túlerővel; feladatát a sikeres „tüntetéssel” megoldottnak tekintette. Noha a helyi lakosság – a későbbi cs. kir. vádakkal szemben – szemlátomást nem kapcsolódott be a harcokba, jelentős része a szétszórt felszerelések és fegyverek, illetve az elbújt cs. kir. katonák felkutatásában készségesen segítette a magyar csapatokat a városba visszatért „emigránsok” vezetésével. A hadifoglyok és felszerelések begyűjtése, illetve szekerekre rakása után Beniczky reguláris csapataival még aznap délután elhagyta a települést Osgyán felé; a helység tüzetesebb átvizsgálása után pedig az addig utóvédet adó Beniczky-vadászok is követték őket 1849. március 25-én délelőtt. Az őrnagy 25-én este már Rimaszombaton pihentette a csapatait, amelyeket a zsákmány segítségével igyekezett még jobban felszerelni, és innen küldte a foglyokat Debrecen felé. A cs. kir. tiszték a háború végéig őrizetben maradtak; ugyanakkor az olasz származású hadifogoly legénység közel fele (81 fő) később belépett az Olasz Légióba. Március 26-án aztán megérkezett az utasítás a Szepesség és Sáros vármegye megtisztítására, Beniczky pedig március 28-án északnak indította különítményét, és március 29-én már Rosnyóról küldte meg a losonci akció veszteségkimutatását. A magyar fél igyekezett kihasználni a győzelemben rejlő lehetőséget a propaganda fokozására: Szemere fő kormánybiztos március 27-én az összecsapásról küldött hivatalos jelentését az Országos Honvédelmi Bizottmány március 28-i dátummal teljes egészében megjelentette a Közlöny március 30-i számának címlapján. Görgei is meg volt elégedve alárendeltje cs. kir. hadvezetést alaposan megzavaró működésével: álláspontja szerint a cs. kir. fél túlzottan is erre a területre összpontosította a figyelmét a tavaszi hadjárat kezdetén, amiben a losonci akciónak jelentős szerepe volt. Beniczky 1849. április 21-i alezredesi előléptetésében így az itteni győzelemnek meghatározó

²³ A cs. kir. veszteségekre lásd Almásy 1849. március 24-i, idézett jelentését, illetve uő. március 27-én Vácon, valamint április 1-jén Budán készült veszteségi jelentését. KA AFA Karton 1828. HA. u. W-G. 1849-4-3b., ill. 3. Másolatuk: HL 1848-49. 18/507., ill. 19/438. A cs. kir. III. hadtest hatvani veszteségére (201 fő és 70 ló) Franz Schlik altábornagy Gödöllőn, 1849. április 4-én kelt veszteségi beadványát. KA AFA Karton 1828. HA. u. W-G. 1849-4-49. 1/2 a. Másolata: HL 1848-49. 20/41. Almásy saját anyagi veszteségére uő. Pardubitzban, 1849. november 28-án kelt felterjesztését. HL Kriegsschade 15. doboz III/3g. 623. K. k. 1. Uhlanen-Regiments. A magyar forrásokra HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 11., Steier: *Beniczky*, 126., 304–305., HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Pencz falu által 1849-ben a magyar hadsereg számára kiszolgáltatót előfogatok jegyzéke. Pencz, 1849., Bartha: *Losonc*, 671. Martinelli hőstettére és kitüntetésére Mandel: *Geschichte*, II. 244–245., illetve KA Militairische Auszeichnungen. A cs. kir. hadsereg legénységi állományának 1848–1849-es egyéni hőstetteit megörökítő litográfia-sorozata. A losonci ütközet, 1849. március 24. (Letöltés: 2024. április 13.)

²⁴ A magyar veszteségekre HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 11.; Busbach: *Életem*, II. 145–147.; Villec: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 38.

szerepe lehetett. Maga az ünnepelt azonban nem értékelte túl a sikert, és beosztottjaihoz hasonlóan azt igen nagy mértékben a szerencsének tulajdonította.²⁵

A cs. kir. oldalon számos következménye lett a vereségnek. Almásy ezredes 1849. március 24-én egészen Ludányig vonult vissza, ahol rendezte a csapatokat, és jelentette a történeteket a cs. kir. főparancsnokságnak. Ebben elismerte ugyan, hogy csapatain az ellenfél rajtaütött, de a kudarcot az időjárásnak, a lakosság árulásának, valamint a magyar csapatok közel 6000 főre és 6 lövegre tett túlerejének tudta be, és sürgősen erősítést kért. Mindenesetre a cs. kir. különítmény folytatta a visszavonulást Balassagyarmat felé, amit március 25-én hajnalban ért el. Az összecsapásról értesülő Ramberg altábornagy március 26-án elővédével öntevékenyen Rétságig nyomult előre, a cs. kir. 6. (Wrbna) könnyűlovas-ezred egy századát pedig Almásy oszlopának felkeresésére küldte, amely még aznap fel is vette a kapcsolatot. Március 26-án Almásy különítménye folytatta útját Rétság felé, ahol egyesült Ramberg elővédével, 27-én pedig bevonult Vácra. A különítmény csapatai innen valószínűleg vasúton tértek vissza Pest-Budára.²⁶

Windisch-Grätz tábornagy valószínűleg 1849. március 25-én este kapta meg Almásy jelentését, majd első megdöbbenését leküzdve azonnal intézkedett: este 9 órakor a cs. kir. Ramberg-hadosztályt március 26-án Vácról Balassagyarmatra vagy Ipolyságra, míg tartalékként a cs. kir. II. hadtest Csorich-hadosztálya zömét Hatvanról Vácra rendelte; az utóbbi egy dandárának Bagot vagy Gödöllőt kellett fedeznie, míg a Franz Schlik altábornagy vezette cs. kir. III. hadtest át nem veszi a feladatát. Mindezzel a cs. kir. fővezér az Almásy által jelzett magyar csapatok bányavárosok, Komárom vagy Vácról Pest felé vezető lehetséges útjait szándékozott lezárni. Március 26-án aztán a tábornagy elővette a megfutó különítmény parancsnokát, és válaszelevelében jogos kritikák özönét zúdította Almásy ezredes nyakába, kezdve a többszöri figyelmeztetése elleni hanyag előőrsi szolgálattól és biztosítástól az ezred lobogójának elvesztésén át a trén felesleges magával való cipeléséig. A zászló elvesztése már

²⁵ Beniczky Losoncon való tartózkodására, majd a város kiürítésére és a további hadműveletekre HL 1848-49. 21/317. (A Beniczky-különítmény) 11–12., illetve Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 37–39. A város átkutatására és a helyiek segítségére: Busbach: *Életem*, II. 147–148., a város emlékirata, HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság. Szíjjártó Sámuel ügyész, ill. Senk Móric seborvos vallomásai. (Losonc, 1849. november 13.). (Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az átfésülés nem volt kellően alapos: a cs. kir. ulánus ezredtörzshöz tartozó Anton Bieschin számvivő alszázados és Gabriel Sauschek ezredkáplán sikeresen elbújt, majd némi viszontagság után visszajutottak a cs. kir. csapatokhoz, akárcsak Moritz Homolatz alhadnagy és még néhány törzsegyén. Erre Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 131., illetve a selmecbányai, valamint a besztercebányai cs. kir. helyőrség 1849. március 26-án kelt jelentéseit. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-321., ill. 320. Másolatuk: HL 1848-49. 18/435. és 434.) A cs. kir. fogoly tisztek szállítására a pencai előfogatok jegyzéke, sorsukra Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 131., 133–135., Mandel: *Geschichte*, II. 245.; az olasz hadifoglyok átállására Pete: *Monti ezredes*, 139., 242–264. Beniczky 1849. március 27-i Rimaszombatban, illetve március 29-én Rozsnyón kelt jelentéseire MNL OL P 295. b/31. fasc. Iktatókönyv 708., ill. 715. Szemere Miskolcon kelt, 1849. március 27-i jelentésére MNL OL H 2. OHB 1849: 4005. Közli: Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 436–437., illetve Közlöny, 1849. 95. Beniczky előléptetésére Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara* név szerint, saját és tisztjei véleményére Steier: *Beniczky*, 305., illetve Beniczky Kassáról 1849. április 15-én Kossuthnak írt jelentését. Uo. 678–679.; Villecz: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója*, 38. Görgei véleményére Görgey: *Életem és működésem*, II. 22–23.

²⁶ Almásy 1849. március 24-i jelentésére 1. melléklet, menetére Balassagyarmaton március 26-án kelt jelentését. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-319. Másolata: HL 1848-49. 18/433., ill. Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 129. Ramberg előrenyomulására 1849. március 25-én Vácra, illetve március 26-án Rétságon kelt jelentéseit a cs. kir. főparancsnokságnak. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-299., illetve 317. Másolatuk: HL 1848-49. 18/361., ill. 432.

csak azért is ingerelhette a cs. kir. fővezért, mivel fiatalkorában maga is a cs. kir. könnyűlovasságnál kezdte pályafutását, és a cs. kir. 1. ulánusezredben is szolgált őrnagyként 1809–1813 között. Azzal meg végképp nem tudott mit kezdeni, hogy egy portyázó különítmény vezetője azzal mentegeti magát, hogy „egész idő alatt a levegőben lógott”. Így hiába volt Almásy a cs. kir. hadsereg rangban legidősebb ezredese, Windisch-Grätz visszavonta nevezett vezérőrnagyvi előléptetési javaslatát, és március végén az ezred éléről is leváltotta, és hátországi szolgálatra vezényelte. A cs. kir. 1. ulánusezred parancsnoka gróf Hermann Nostitz-Rieneck alezredes lett. A különítmény alakulatait visszasorolták korábbi beosztásaikba; míg a súlyos veszteséget szenvedett cs. kir. 13. sorogaloezred 1. zászlóalját jobb híján helyőrségi szolgálatra Esztergomba vezényelték Zaitsek alezredes vezetésével az ezred 2. zászlóalja mellé.²⁷

Noha Ramberg altábornagy már 1849. március 26-án Rétságáról jelentette, hogy hírei szerint a magyar különítmény Losoncra Rimaszombatba húzódott vissza, a történetek még jó egy hétig izgalomban tartották a cs. kir. hadvezetést és a parancsnokokat. Különböző tervek születtek egy esetleges magyar támadás elhárítására, miközben egyre vadabb hírek láttak napvilágot egy Guyon Richárd vezérőrnagy és Beniczky vezette, körülbelül 15 000 fős haderőről, amely a bányavárosok felé tervez előretörni. Ezekből persze semmi sem volt igaz; a környéken naponta felderítő cs. kir. őrzáratok semmilyen értékelhető magyar erővel nem találkozottak. A cs. kir. fővezér mégis tovább bizonytalankodott.²⁸

Ugyanakkor az a hír is kezdett elterjedni, miszerint a cs. kir. csapatok losonci vereségét a lakosok árulása okozta, mivel a cs. kir. Almásy-különítmény bevonulásakor a város már tömve volt honvédekkel, a katolikus templomban ágyúk voltak elrejtve, és a házakból, tornyokból, tetőkről tüzet nyitó magyar katonákat a lakosság tetteleg támogatta. Valószínű, hogy a már korábban cs. kir. megtorlástól tartó Oroszi József helyettes polgármestert ezek a hírek is inspirálhatták a cs. kir. szervekkel való együttműködés folytatására. Ahogy Beniczky utóvéde 1849. március 25-én elhagyta a várost, a Majthényi cs. kir. biztos által korábban kirótt adót Oroszi összeszedette, és 26-án Balassagyarmatra küldte. Március 30-án szintén Oroszi megbízásából Szakáll Elek jegyző megpróbálta megakadályozni, hogy egy gerillacsapat kifossa gróf Forgách Sándor gácsi kastélyát, sikertelenül. 1849. április 4-én dél körül aztán a város elé érkezett a cs. kir. Ramberg-hadosztály felderítő különítménye, amelyet Franz Schmidt százados vezetett. A cs. kir. százados előbb őrzáratokkal ellenőrizte, hogy a város üres-e, majd a cs. kir. 6. (Wrbna) könnyűlovas-ezred századát a Tugár-híd melletti piactéren hagyva, a cs. kir. 15. (Nassau) sorogaloezredhez tartozó gyalogos osztályával a főtérre vonult

²⁷ Windisch-Grätz 1849. március 25-én kiadott utasításaira KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-287., a-b. Másolatuk: HL 1848-49. 18/350., a-b. A cs. kir. fővezér március 26-i levelére KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-308. Másolata: HL 1848-49. 18/425. (2. melléklet.) Előbbi fiatalkori szolgálatára Réfi: *Ulmtól Isaszegig*, 167–168. Almásy előléptetésének visszavonására és leváltására Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanen*, 131–132. (Almásy vezérőrnagyként elméletileg a cs. kir. II. hadtest lovasdandára élén álló gróf Karl Bellegarde vezérőrnagyot váltotta volna.) A cs. kir. 13/1. zászlóalj áthelyezésére az esztergomi cs. kir. helyőrség 1849. április 2-i jelentését. KA AFA Karton 1828. HA. u. W-G. 1849-4-ad 24. Másolata: HL 1848-49. 20/51a. (Ebben jelezték, hogy az április 1-jén megérkezett 1. zászlóaljjal együtt a cs. kir. 13. sorogaloezred két zászlóaljában szolgáló harccképes állomány összlétszáma csak 540 fő.)

²⁸ Ramberg fenti jelentésére KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-317. Másolata: HL 1848-49. 18/432. Anton Csorich altábornagy és Ramberg tervezett együttműködésére az előbbi Vácon, az utóbbi Rétságon, 1849. március 27-én kelt jelentéseit. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-333., ill. 334. Másolatuk: HL 1848-49. 18/523., ill. 524. A magyar „fantomhaderőre” Csorich Vácon, 1849. március 29-én kelt jelentését. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-354. Másolata: HL 1848-49. 19/149. Az általános helyzetre még Steier: *Beniczky*, 127–130. Guyonra Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, név szerint.

a városháza elé. Bár a lakosság egy része a megtorlástól való félelmében elmenekült, Oroszi József és a városi hivatalnoki gárda a cs. kir. százados elé járult, és eskü alatt vallotta, hogy március 24-én délutánig nem voltak magyar csapatok a városban, és jelenleg is csak néhány kisebb gerillacsapat működik a környéken. Ezt Liedemann Lipót, a korábban a cs. kir. 5. vértesezrednél szolgáló nyugalmazott őrnagy, ekkor a városi nemzetőrség parancsnoka is megerősítette. Schmidt százados azért megbizonyosodott róla, hogy a katolikus templom kapuján nem férnek be lövegek, majd megköszönte a városi kórházban ápolott, ott hátrahagyott cs. kir. katonák ellátását, és délután 4 óra körül csapataival elhagyta a helységet. Losonc tehát elkerülte a cs. kir. csapatok bosszúját; április 6-án pedig egy pesti gerillacsapat ütötte fel a tanyáját a városban, ahová április 14-én Repetzky Ferenc nógrádi kormánybiztos is megérkezett. Ezzel Losonc hivatalosan is visszakért a magyar fennhatóság alá, ami magával hozta a városi tisztviselői kar cseréjét. Noha a fenti vizsgálat tisztázta, a gyanú mégis rajta maradt Losoncon, és alighanem ez is hozzájárult ahhoz, hogy az 1849. augusztus 1-jei gerillatámadás ürügyén augusztus 7–9. között Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagy cári 6. kombinált hadosztálya teljesen kirabolja és felégesse a helységet.²⁹

Epilógus

A szabadságharc lezárulása után a még függőben lévő szolgálati ügyeket is lezárták, így gróf Almásy Károly ezredes losonci működését is a cs. kir. hadbíróság elé utalták. Mivel ekkor már a tényleges erőviszonyok és körülmények is ismertek voltak a zsákmányolt magyar iratanyag, illetve az éltételt honvéd törzstisztek vallomásaiból, a cs. kir. bíróság csak elmarasztaló ítéletet hozhatott: 1851. február 23-ával az ezredet nyugállományba helyezték, de rendfokozatától végül nem fosztották meg. Birtokára visszavonulva halt meg a csehországi Launban 1874. december 21-én. Franz Zaitsek alezredes szerencsésebb volt: noha ekkor „bűnrészesként” őt is nyugállományba küldték, egy évvel később mégis reaktiválták a cs. kir. hadmérnöki karhoz, és műszaki tisztként előbb ezredes, majd 1862. március 7-én vezérőrnagy lett. 1866-os végleges nyugalmazása után Grazban élt, és ott is halt meg 1884. április 11-én.³⁰

Valóban csak a szerencsén múltott a losonci rajtaütés végkimenetele? Noha a magyar felet tényleg sok tényező segítette, a döntő mégiscsak a cs. kir. fél nemtörődomsége volt. Elvégre egy harmincnégy éve a cs. kir. hadseregben szolgáló, könnyűlovas törzstiszt esetében talán elvárható, hogy ellenséges területen a kijelölt menetcél elérése után első gondolata az alapos felderítés és a biztosítás megszervezése, ellenőrzése legyen, nem az ebéd és a borotválkozás. De némi felelősség a cs. kir. fővezérre is hárul; elvégre aligha célszerű egy ellenséges város „megrendszerbe foglalására” egy olyan alakulatot kiküldeni, amelynek alig van hadi tapasztalata, és új parancsnoka is elsősorban az erődítéshez, semmint a gyalogság vezetéséhez ért...

²⁹ Losonc feltételezett „árulására” Ramberg Rétságán, 1849. március 27-én kelt jelentésének vonatkozó részét. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-334. Másolata: HL 1848-49. 18/524. A város 1849. március 25 – április 14. közti időszakára Losonc emlékiratát, Busbach: *Életem*, II. 150–162., Bartha: *Losoncz*, 671–672. A cs. kir. Schmidt-különítményre nevezett Balassagyarmaton, 1849. április 5-én kelt jelentését, illetve Ramberg Vadkerten, április 6-án írott jelentését a cs. kir. főparancsnokságra. KA AFA Karton 1828. HA. u. W-G. 1849-4-75a, ill. 75. Másolatuk: HL 1848-49. 30/345a., ill. 345. Liedemannra még Bona: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara* név szerint. Az augusztusban történetekre általában Bartha: *Losoncz*, 674–676.; Hermann (szerk.): *1848–1849*, 408., 414.

³⁰ A két törzstiszt további pályafutására KAW AFA Segédkönyvek 39. k. 26., 44. k. 828., Almásyra még Wellenborn: *Graf Civalart-Uhlanan*, 132–133.

MELLÉKLET

1.

Ludány, 1849. március 24.

Gróf Almásy Károly ezredes jelentése a cs. kir. Hadsereg-főparancsnokságnak a losonci rajtaütésről

A Magas Hadsereg-főparancsnokságnak alázatosan jelentem, hogy ma reggel ezredem törzsével és az ezredesi 2. századdal, valamint a Paumgarten-osztállyal fél 12 órakor Losoncra megérkeztem, ahol már Franz Zaitsek alezredes urat találtam zászlóaljával, aki fél órával korábban, mint én bevonult ugyanoda, és rögtön a kijáratokat mind Rimaszombat, mind Fülek felé egyaránt³¹ fél-fél gyalogszázzal megszállta. A ma reggel óta erősen hulló hó megakadályozta ezeket az előretolt őrségeket, hogy az ellenség közeledését korábban, mint 100 lépésnyire, felfedezzék; ezáltal sikerült az ellenségnek Losonc helységét egy olyan jelentős túlerővel megközelítenie és fél 1 óra körül³² megrohannia, hogy azt nem tudtam megtartani. Miután az utcákon 6 löveggel nyitott tüzet, amellyel én csak 2 röppentyűt tudtam szembeállítani, el kellett hagynom a várost, mivel ezen kívül a lakosok³³ gyalázatos árulása miatt minden házból, tetőről és toronyból tüzeltek ránk. Visszavonultam ide, és néhány óráig pihentetnem kell a kimerült csapatokat, hogy azután, ha még lehetséges, folytassam a visszavonulást Balassagyarmaton át Vácra, különben Nyitra felé szorítanak. Amennyire idáig ismert, Anton Dostal alszázados a Paumgartenektől holtan maradt vissza; eltűnt Inkey Eduárd őrnagy, Anton Bieschin és báró Anton Schuster századosok, Gustav Schumann hadbíró főhadnagy, Gabriel Sauschek ezredkáplán és Moritz Homolatz alhadnagy a Civalart-ulánusoktól, továbbá Franz Zuccato főhadnagy egy Wimpfen-gyalogszázzal, akik egy kaszárnját, ahol el voltak szállásolva, a lehető leghosszabb ideig védtek, és így el lettek vágva. A Civalart-ulánusok ezredesi osztálya lobogóját, mely a szállásomon volt, már nem tudtam megmenteni, ahogy az összes lovaimat, teljes poggyászsomat el kellett hagynom; éppúgy, ahogy Zaitsek alezredes úrnak és majdnem az egész tisztikarnak nagyon kevés kivétellel. Az összes ezredkocsi, emellett az ezredpénztár és a tábori kovácsműhely is odaveszett, viszont a fogatolást sikerült megmenteni. A legénység vesztesége strázsamestertől és őrmestertől lefelé még nem ismert.

A Magas Hadsereg-főparancsnokságnak a legalázatosabban javasolnám, hogy nekem Vacról Balassagyarmat felé gyorsan további parancsokat és erősítést a legnagyobb jóindulattal küldeni szíveskedjék, mivel oszlopommal az egész idő alatt mindig a levegőben lógtam, ami miatt a mai súlyos szerencsétlenségnél az országlakosok rosszakaratával és árulásával kellett szembesülnöm. Nem tudom megítélni, milyen erős volt az az oszlop, amely ma megtámadott; néhány ember arról biztosított, hogy több mint 6000 fős. A szóban forgó körülmények miatt már képtelen vagyok az e hó 23-án Budán datált 806/op. számú legmagasabb rendeletnek³⁴ eleget tenni és kikémleni, milyen irányba indulhatott a Miskolcra előretörő

³¹ A fogalmazványba utólag beszúrva.

³² A fogalmazványba utólag beszúrva.

³³ A fogalmazványba utólag beszúrva.

³⁴ Az utóbbi iratban Windisch-Grätz utasította Almásy ezredest, hogy a Felső-Tiszától Miskolcra előretörő ellenséges oszlopról (ez Görgei vezérőrnagy VII. hadteste volt) mielőbb szerezzen biztos híreket, és ezt Ramberg altábornagyon keresztül mielőbb jelentse Budára. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-265. Másolata: HL 1848-49. 18/206.

ellenséges oszlop, mivel már teljesen visszavonulásban vagyok,³⁵ megjegyezve, hogy ez idő alatt minden igyekezetemmel csak arra törekedtem, hogy a még itt lévő csapatokat a teljes hadifogságtól megmentsem.

KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-ad 308. Másolata: HL 1848-49. 18/425a. Az eredeti irat hátoldalán: „Érkezett 1849. március 26-án. No. 852/Op.”

2.

Buda, 1849. március 26.

Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagy levele gróf Almásy Károly ezredesnek a losonci rajtaütés ügyében

Az Ön e hónap 24-én Ludányból kelt jelentéséből megütközéssel vegyes nagy elégedetlenséggel értesültem arról a teljes sikerrel járó rajtaütésről, amelyet az ellenség a különítménye ellen Losoncon végrehajtott. Ebből a jelentésből csaknem teljesen egyértelműen kiviláglik, hogy az Ön részéről minden, még a legkisebb óvintézkedés is el lett mulasztva, és semmi sem teljesült abból, amit többször ismételten elrendeltem, amit ezzel kapcsolatban megtartani hagytam, és amit Ön, mint az előadottakból megerősítést nyert, teljesen terjedelmében megkapott. E pillanatban Losonc megbüntetések, ahol egy ellenséges oszlop felbukkanásának lehetőségére figyelmeztettem, teljesen természetesen tekinthető lett volna az elővigyázat, és annál inkább kellett volna mindent megtennie azért, hogy ott a megjelölt irányokból a lázadók közelségéről még idejében tudomást szerezzen. E helyett nemcsak, hogy ezen rendeletemnek semmilyen módon sem tett eleget, hanem még Losoncot is ezen előírások betartása nélkül szállta meg, amely helység biztosítása, nevezetesen az ott lévő lakosság ismert rossz szellemisége miatt megkerülhetetlen kötelessége lett volna. Különben semmiképpen nem fordulhatott volna elő, hogy a lázadók 100 lépésnyire jussanak anélkül, hogy felfedeznék őket, ahogy azt maga is elismeri. Joggal feltételezhetjük, hogy a tisztikar a Losoncra való bevonuláskor az ott lévő fogadókból és magánházakban helyezte magát kényelembe, más különben nem lett volna lehetséges, hogy ilyen jelentős számban maguk, ahogy a poggyászaik is az ellenség kezére kerüljenek.

Másfelől számomra teljesen érthetetlen, hogy az ezredesi osztály zászlaja – egy alakulat szent jelképe – amelyet az ember csak az életével együtt veszíthet el, az ellenség zsákmányául eshetett, ha arra kellő figyelmet fordítottak. Mert a zászlókat és lobogókat még a békeidőben is – mint az köztudott – oly módon kell őrizni,³⁶ hogy azok minden szóba jöhető baleset ellen biztosítva legyenek.

Ha már a fent említett Ezredes Úr merészelte egy ilyen portyázás alkalmával, amely lényegében a Vácról³⁷ Besztercebányára való kiküldetésével kezdetét vette, magával vinni a feladatához az ezred pénztárát, illetve az ezred poggyászkocsijait, kötelessége lett volna, hogy ott, ahol az valóban biztonsággal megoldható, azokat³⁸ visszahagyni. Egy ilyen cselekedet, mint a fent említett többi is, azaz a legnagyobb kényelmesség és minden elővigyázatosság elhanyagolása, tulajdonképpen Önnek mint ezredparancsnoknak a kötelességekkel kapcsolatos, a túlzottan is egyértelmű felfogását mutatja meg.

³⁵ A fogalmazványba utólag beszúrva.

³⁶ A fogalmazványban itt „egy törzstiszt szállására leadva” megjegyzés szerepel, ami utólag kihúztak.

³⁷ A fogalmazványban itt „Gyöngyösről” megjegyzés szerepel, amit utólag javítottak.

³⁸ A fogalmazványban itt „a hadseregnél” kifejezés szerepel, amit utólag kihúztak.

Az Ön magatartása számomra azért is kellemetlen, mivel éppen most tábornoki előléptetésre szándékoztam felterjeszteni Őcsászári Felségének, és késztetve láttam magamat ezen javaslatot kötelességből és lelkiismeretből addig visszatartani, amíg nem tud új bizonyítékot adni arra, hogy méltó rá; ezt most el kell felejtetni, mivel a szóban forgó rajtaütésnél Ön szolgálati kötelmeit nagy hátrányt okozva teljesen elmulasztotta.

Ilyen körülmények között az általam e hó 24-én 2490., illetve 2491/AO. számon kibocsátott rendeletek teljesen meghiúsulnak.³⁹

Ehhez még hozzá kell tennem azt is, hogy fel nem foghatom, mire bátorkodott utalni az Ezredes Úr azon megjegyzésével, miszerint a teljes oszlopával az egész idő alatt a levegőben lógott, ha van fogalma arról, mi is egy portyázó különítmény parancsnokának a feladata. Ha az Ön körültekintéséből csak ennyire célszerű felállítás és őrszolgálat telik, amely ilyen védelemre képes – ami pedig Önnek nem egy új alapelv –, akkor éppen azt nem vette figyelembe, ami egy ilyen feladatnál szükséges, és ez éppen az, ami Önt kompromittálja, és mint az Ön rendfokozatát viselő törzstisztet már felelőssé is teszi.⁴⁰

KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-308. No. 852/Op. Másolata: HL 1848-49. 18/425.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Evangélikus Országos Levéltár. Archivum Generalis Ecclesiae V. 118a-c. Busbak (Busbach) Ádám: *Életem története*. 1–3. kötet. Losonc, 1897. (Busbach: *Életem története*)

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár

I. 2. General Commando. K. k. Kriegsschade Liquidirungs Kommission in Ofen. (A cs. kir. budai hadikárokat felszámoló bizottság.) 1849-1853. (HL Kriegsschade)

IV. 12. fond. Cs. kir. losonci vegyes vizsgálóbizottság 1849–1850. (HL Cs. kir. losonci vizsgálóbizottság)

VII. 203. fond. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc iratai. (HL 1848-49.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

H 2. Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. (MNL OL H2 OHB)

P 295. A Görgey-család levéltára. b/31. fasc. Az 1848/9. évi magyar „feldunai”, utóbb VII-ik hadtest eredeti iktatókönyve. (MNL OL P 295. b/31. Iktatókönyv)

Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 1848-49. Hauptarmee unter Windisch-Grätz. (KA AFA HA. u. W-G.)

Nyomtatott források

Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. 1–4. kötet. Pest: Nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851.

Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Katona Tamás. 1–2. kötet Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.

Közlöny, 2. évf. (1849) 66. sz. (március 30.)

Steier Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1924.

³⁹ Az utóbbi, valószínűleg az előőrsi és biztosítási szolgálat fegyelmének fokozására irányuló rendeletek hiányoznak a HL 1848–1849-es iratsorozatából.

⁴⁰ A fogalmazványon az utolsó bekezdés mellett vörös ceruzás megjegyzés: „innentől (Windisch-Grätz) saját kezűleg”.

- Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert és Pelyach István.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- Villecz János: *Egy sárosvármegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848/9-i honvédszázados elbeszélése után.* Eperjes: Kósch Árpád Könyvnyomtató-Intézetéből, 1898.

Szakirodalom

- Bartha Lajos: *Losoncz.* In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1911. 660–696.
- Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara.* www.arcanum.com (Letöltés: 2024. június 15.)
- Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története.* 2. kiadás. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, 2008.
- Mandel, Friedrich: *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Guidobalt Graf von Starhemberg Nro. 13.* 1–2. kötet. Krakau: Anczyc, 1899.
- Pálmány Béla: *Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban.* Honismeret, 27. évf. (1999) 5. sz. 53–70.
- Pete László: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban.* Debrecen: Egyetemi Nyomda, 1999.
- Réfi Attila: *Ulmtól Isaszegig. Alfred zu Windisch-Grätz herceg élete és katonai pályafutása.* In: „Emlékeztek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Medgyesy Zsófia és Pásztai László. 1–2. kötet. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2023. II. 165–172.
- Roscher-Rath, J. Freiherr v.: *Erläuterungen zum Erinnerungs-Blatte des k. und k. Infanterie-Regiments Graf von Abensperg und Traun Nro. 21.* Kuttendorf: Solo, 1900.
- Wellenborn, Carl Fischer von: *Graf Civalart-Uhlanen in den Jahren 1848 und 1849.* Wien: Seidel, 1897.



HAJAGOS JÓZSEF

Gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 43–64.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.43-64

www.aetas.hu

Az I. és III. hadtest tevékenysége 1849 júniusában a Vág-menti hadműveletekben

ABSTRACT. *The Activities of the 1st and 3rd Army Corps in the Operations Along the Vág River.* The offensive launched by the main Hungarian army in the Zsigárd-Pered area along the Vág river failed in June 1849. During this offensive the performance of the participating army corps and their commanders varied greatly. The participants were the 1st (Major General József Nagysándor), 2nd (Colonel Lajos Asbóth), and 3rd corps (Major General Károly Knezić), as well as a division of the 8th corps (Colonel Mór Kosztolányi) and a detachment lead by Lieutenant Colonel János Horváth. Excluding the latter two, the 2nd corps and Colonel Asbóth fared reasonably well, while the 1st and 3rd corps and their commanders performed quite badly during the offensive. The aim of this study is not the thorough examination of the military operation, but to identify the factors and reasons contributing to why these two corps and their commanders performed below expectations.

Keywords: *Vág line, June 1849, Károly Knezić, József Nagysándor, army corps*

A Vág-menti hadművelet tervének a megszületése

Az egyre inkább fenyegető veszéllyé váló orosz intervencióról érkező híradások közepette öltött formát a Vág-menti magyar hadműveletek terve. A Görgei Artúrt Debrecenben hadügyminiszterként helyettesítő Klapka György vezérőrnagy 1849 májusában egy védelmi jellegű központi hadműveleti tervet dolgozott ki, amelyet a minisztertanács május 20-án fogadott el. A főhadszínteret illetően a hadműveletek bázisául Komáromot jelölte ki, nem egyszerű erősségként, hanem elsáncolt táborként. A várórséget képező VIII. hadtesten kívül a III. és a VII. hadtest képezi a komáromi haderőt, aminek a nyugati határ felé kell tevékenykednie. A terv elfogadásakor még tartott Buda ostroma, aminek további elhúzódása esetén az önállóvá váló Kmety György ezredes vezette hadosztály maradt volna vissza körülróó erőként. A Kmety-hadosztály – ami konkrétan nincs megnevezve a tervezetben – szintén a komáromi erők parancsnokának, Klapka Györgynek az alárendeltségébe tartozna.

Az I. és II. hadtest a Dunától északra a Nyitra vagy a Vág mentén foglal állást Aulich Lajos vezérőrnagy parancsnoksága alatt, s tartja az összeköttetést Dembiński altábornagy galíciai határszélt biztosító haderejével. Ez az északi haderő összeköttetésben áll az erdélyi hadsereg balszárnyával. Az erdélyi haderő őrzí a Kárpátok szorosait, beveszi Gyulafehérvárt és Dévát, felszámolja a román felkelést. Eközben Bem 12 000 emberrel beveszi a szerbek utolsó támaszpontját, a titeli fennsíkot, felszabadítja Péterváradot, majd a Duna bal partján felfelé halad, figyelemmel kíséri Jellačić délre tartó hadtestét. Ezután vagy a Komáromnál álló fő-sereghez siet; ez esetben ő lesz a fővezére; vagy a délnyugati határszél (Fiume) felé fog tevékenykedni. Perczel Mór a rendelkezésére álló csapatokkal biztosítja a Bácskát és a Bánságot,

beveszi Aradot és Temesvárt. A terv számolt egy tartalék hadtest felállításával is. Göргеivel nem számolt hadszíntéri parancsnokként, vagyis azt feltételezte, hogy hadügyminiszterként fog a továbbiakban tevékenykedni.¹

A haditerv végleges változatát május 21-én készítette el Klapka, amelyet megküldtek a sereg- és hadtestparancsnokoknak. Ez némileg eltért a május 20-i minisztertanácson elfogadtól. A komáromi haderőt az I., a VII. és a VIII., míg az Aulich alárendeltségébe kerülő csoportosítást a II. és a III. hadtest alkotta. Ez utóbbit növelték volna a beérkező erősítésekkel főhadsereggé.² Görgeinek írt május 21-i levelében Klapka az I., VII. és VIII. hadtesteken kívül a II. hadtest egy részére is kiterjesztette volna parancsnoki jogkörét.³ Miután a haditerv Bem és Perczel számára közel két hónapra való feladatot írt elő, az előbbi esetleges Komáromhoz történő megérkezéséig, Aulich Lajos gyógykezelésre való távozásával, Klapka mint rangidős tábornok szinte az egész főhadsereggel rendelkezhetett volna.

Klapka központi haditervével több érintett tábornok nem értett egyet. Dembińsky, Bem és Perczel mellett Görgei Artúr sem. Görgeinek kezdetben nem volt határozott álláspontja a Buda bevételét követő időszakra. Elfogadta, hogy Komárom legyen a további hadműveletek bázisa, s egy Duna jobb partján indítandó támadást fontolgatott, ami Kossuth Lajos kormányzó elképzeléseivel is megegyezett. Kossuth május 25-én vetette fel egy Bécs elleni támadás ötletét. Görgei a támadással azonban meg akarta várni a Kossuth által ígért 10-12 000 fős támogatás megérkezését.⁴

Határozottabb elképzelései a követendő hadműveletekről Görgeinek május végén és június első napjaiban kezdtek kialakulni. Ebben jelentős szerepe volt Bayer József ezredesnek, aki a május 25-én felállított Központi Hadművelési Iroda vezetőjévé lett kinevezve. Görgei május 29-én Budán megbeszélést tartott Bayerrel, aki Ludvig János kormánybiztos jelentése szerint lehetetlennek tartotta a rendelkezésre álló erőkkkel az ország határának átlépését. „A hadseregnek legalább 80 000 főre kell rúgnia. – Fő feladatunk úgy működni, hogy hadseregünk mindaddig megóvassék, amíg az újoncok kiállítva és felfegyverezve nincsenek. – A Vág-vidéken Pozsonytól 50 000 ember áll ellenünkben, és ha ezeket meg is verjük, tartalék nélkül akkor sem nyomulhatunk át a határon.”⁵

Május 29-én Görgei terjedelmes levelet írt Budáról a Debrecenben tartózkodó Kossuthnak. A fősereg hadműveleteivel kapcsolatban tájékoztatta, hogy a hadtestek megkezdtek felvonulásukat a Dunától északra kijelölt állomáshelyeikre. Elsőként május 27-én a III., majd 28-án a II., az I. pedig 29-én indult el a budai táborból.⁶ Az I. hadtesttel kapcsolatban a következőket írta: „...feladata leend Esztergom táján mintegy tartalékul megállapodni, míg vagy Komárom vagy Nyitra felé megindítása a körülmények által szükségeltetik.” A III.

¹ A május 20-i minisztertanács határozatát közli Mészáros: *Kossuth levelezése*, 99–103.; *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*, 363–365.; F. Kiss: *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 73–76.; Hermann: *Kossuth hadserege*, 246.; Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 270–271.

² A haditervet német eredetiben közli: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*, 306.; magyar fordítását közli: Makray: *Kossuth Lajos levelei*, 69–71.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 327–329.; az első két mondat kivételével közli: Mészáros: *Kossuth levelezése*, 108–109.

³ Klapka – Görgeihez, Debrecen 1849. május 21. MNL OL Görgey-lt. b/6. fasc. Magyar fordításban közli: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 329–330.

⁴ Kossuth – Görgeihez, 1849. május 25. Dobák Géza tulajdona, közli: Hermann: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése*, 375–376.; Hermann: *Kossuth hadserege*, 252.

⁵ Ludvig – Kossuthnak, 1849. május 29., közli: Hermann Róbert: *Kossuth és Görgei között*, 713–714.

⁶ A május 27-től június 1-jéig kiadott menetutasítást német eredetiben közli: *Von der Revolution*, 406–407. Magyar fordításban közli: *Saját kezébe, ott ahol...* 144–145.; Hajagos: *Knezić*, 133–134.

és II. hadtestek a Klapka-féle haditervvel összhangban történtek. Az I. hadtest azonban a komáromi haderő részét képezte, így annak további alkalmazása ekkor még nem volt tisztázott. Görgei közölte a kormányzóval: „Általános eszméinket a jövő hadjárat terv iránt legközelebbi alkalommal benyújtandom, melyek egyéb iránt csak némileg térnek el azon eszméktől, miket Klapka bajtársam tisztelt Kormányzóelnök úrral már egyszer közölt.”⁷

Bonyolította a helyzetet, hogy Klapka május 31-én ténylegesen is átvette a komáromi haderő parancsnokságát, amiről még aznap értesítette a VIII., a VII. és az I. hadtest parancsnokságát. Nagysándor József vezérőrnagy 1849. június 2-án Jászfaluból írt jelentéséhez csatolva küldte be Klapka utasítását a Központi Hadműveleti Irodának Esztergomba.⁸ Klapka június 3-án írt jelentésében jelezte, hogy az utasítások hiánya „itt érezhető, sőt nyomasztó kezd lenni”, s kérte azok mielőbbi megküldését. Kérte a Duna jobb partjára vonatkozó, a többi hadművelettel összhangban lévő feladatok meghatározását is, illetve hangsúlyozta, 25-30 000 főnyi haderő szükséges ahhoz, hogy Komárom megfelelhessen a neki szánt feladatnak. A Debrecenből a hadsereghez igyekvő Görgei június 4-én Esztergomban a Központi Hadműveleti Irodában tett látogatásakor ismerte meg Klapka jelentéseit. Ezek után úgy döntött, hogy felkeresi a Győrben tartózkodó tábornokot, s egyezteti vele az ekkorra már körvonalazódott hadműveleti elképzeléseit, vagyis a Vág vonalának birtokbavételét. A június 5-én Görgei és Bayer ezredes elfogadtatták elképzeléseiket Klapkával, aki támogatásáról biztosította őket. Ezzel a találkozóval az I. hadtest alárendeltsége is tisztázódott: utasításait Klapka közbejötté nélkül a Központi Hadműveleti Irodától kapja.⁹ Klapka azért a továbbiakban is igényt tartott arra, hogy az I. hadtest parancsnoksága rendszeresen tájékoztassa a fontosabb hadieseményekről.¹⁰

Az egyeztetett haditervet Görgei később június 16-án a Klapkának írt levelében is összefoglalta.

„1. A Duna jobb partján: az elfoglalt állásnak szilárd megtartása és a lehetőség szerinti megvédelmezése.

Hátrálási vonal: a 7. hadtest számára a Szőnyre vezető országút; a Kmety-hadosztály számára a Székesfehérváron át a fővárosokba vivő országút.

2. Támadó hadművelet Vágon át Nagyszombat irányába – az érsekújvári Dunán át való megkerülés segélyével; – vagy pedig a körülményekhez képest arctámadás Pozsonyra. Ez utóbbi azon esetre, ha az egész Vág-vonal s a Galícia felé vezető trencsényi szorosok birtokunkba visszakerülnek, s az ellenség Nagyszombatot idő előtt feladná. Mind a kettőt támogatják a Komáromból a Csallóközben végzendő tüntetések.

Hátrálási vonalak: mindegyik hadtesté az, amelyen előre nyomult.

3. Balsiker esetén a 7. és 8. hadtest koncentrációja Komáromban – a többieké a Duna bal partján, a körülmények szerint.”¹¹

Budavár visszavételét követően Görgei részvétele is bizonytalan volt a meginduló hadműveletekben. Részben Kossuth ösztönzésére, részben pedig a hadügyek központi irányításának általa is támogatott megteremtése érdekében hajlott arra, hogy ténylegesen átvegye a

⁷ Görgei – Kossuthnak, 1849. május 29-én, MNL OL OHB 1849:7610. Közli: Katona (szerk.): *Budavár bevételének emlékezete*, 548–552.; Hermann: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése*, 385–388.

⁸ Klapka Nagysándornak küldött 1849. május 31-i utasítása HL 1848-49 30/513.

⁹ Hermann: *Kossuth hadserege*, 257–260.

¹⁰ Fleisz: *Nagysándor*, 97.

¹¹ Görgei Klapkához írt 1849. június 16-i levelét magyar fordításban közli: Görgey: *1848 és 1849-ből*, II. 490–493.; Hermann: *Az írászi ütközet emlékkönyve*, 70–74.

hadügyminisztérium irányítását. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy tekintélyére, személyes beavatkozására is szükség lehet a meginduló hadműveleteknél. Ilyen értelemben írt Kossuthnak a már említett május 29-i jelentésében: „A legújabb kombinációk szükségessé teszik, hogy én személyesen maradjak a hadsereg mellett annak egyik tetemes részét ideiglen személyesen vezénylendő.” Ennek szükségességét részben Damjanich balesetével, Aulich betegszabadságra való távozásával, illetve Klapkának a komáromi parancsnoki tisztségéből adódó lekötöttségével indokolta.¹²

A valóság azonban az lett, hogy „ingázott” két beosztása, a hadügyminiszterség és a fővezéri tevékenység között. Május 30-án Debrecenbe távozott, ahonnan június 3-án indult vissza a sereghez. A Klapkával folytatott június 5-i egyeztetés után ismét átvette Pesten a hadügyminisztérium vezetését, s csak a zsigárdi vereség után, június 17-én indult el ismét a hadsereghez. A bonyolult helyzetet a május 25-én a Központi Hadművelési Iroda (a továbbiakban: KHI) létrehozásával kívánta áthidalni, amelynek élére korábbi tábornoki főnökét, Bayer József ezredest nevezte ki. Ennek a szervnek a feladata lett a hadműveletek központi irányítása, ami Budán kezdte meg tevékenységét, június 3-tól Esztergomba, június 18-án pedig Tatára települt át. Igyekezett központi állást elfoglalni a főerők dunántúli és Dunától északra lévő csoportosítása között. A tényleges hadszíntértől azonban távol volt, csak egy-két nap késedelemmel tudott reagálni a bekövetkezett eseményekre. Így a fővezér távollétét nem tudta ténylegesen pótolni. Ráadásul egy ezredesnek kellett utasítást adnia több esetben tábornoki rangot viselő hadtestparancsnokoknak, például Knezić Károlynak és Nagysándor Józsefnek. A legtöbb rendeletet a Bayer helyettesének számító Albrecht Vilmos őrnagy, majd alezredes fogalmazásában és aláírásával küldték ki az érintett parancsnokokhoz. Folyamatos volt a KHI hatásköri összeütközése Klapka tábornokkal is.¹³

A követendő hadműveletekre vonatkozó utasítást a hadtestek a KHI-n keresztül kapták meg, úgy, hogy annak kidolgozásába, megvitatásába parancsnokaik előzetesen nem lettek bevonva. Ezen a téren lényeges az eltérés az áprilisi hadművelési tervek létrejöttével összehasonlítva. A tavaszi hadjárat gödöllői, valamint komáromi szakaszának a haditervét a hadtestparancsnokok bevonásával tartott haditanácsokon fogadták el, illetve módosították. Így a hadtestparancsnokok tisztában voltak a hadművelési célokkal.¹⁴ Mint látni fogjuk, Knezić Károly és Nagysándor József számára több alkalommal sem volt egyértelmű az utasításba adott hadműveletek célja, így azok pontosítását kérték, vagy maga a KHI ismerte fel az egyértelműsítés szükségességét. Tájékozatlanságukat jól mutatja, hogy amikor június 2-án Knezićet érsekújvári főhadiszállásán felkereste Horváth János alezredes, az északabbra tevékenykedő különítmény parancsnoka, nem tudott érdemi információkat kapni a következő napok hadműveleteiről. Knezić utasításai ugyanis csak június 2-ig írták elő a feladatokat, s a következő napokra vonatkozót még nem kapta meg.¹⁵

¹² Lásd 7. sz. lábjegyzet.

¹³ A KHI létrehozásáról szóló rendelkezés fogalmazványa HL 1848-49 30/48., közli: *Von der Revolution*, 406–407. Magyar fordításban közli: „*Saját kezébe, ott ahol...*”, 144–145.; Hajagos: *Knezić*, 133–134. Hermann: *Kossuth hadserege*, 252–261. A KHI Tatára való áttelepedését közlő rendelet HL 1848-49 33/208. Hermann: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, 272.

¹⁴ Az Egerben március 30–31-én kidolgozott, majd Gyöngyösön április 1-jén pontosított gödöllői hadművelési tervére Kedves: *A gödöllői hadművelési terv*, 33–48.; Hajagos: *Gyöngyös helyzete*, 86–88. A tavaszi hadjárat második szakaszára, a komáromi hadműveletre: Kedves: *A tavaszi hadjárat*, 73–78.

¹⁵ Horváth alezredes a találkozóról beszámolt Nagysándor Józsefnek írt június 3-i levelében HL 1848-49 31/211.

Görgei a Vág-vonal birtokbavételét a támadásban résztvevő hadtestek önálló, külön hadművelati vonalon történő tevékenységével képzelte el. Ennek során ki akarta próbálni az új hadtestparancsnokokat. Nagysándor József és Knezić Károly vezérőrnagyok április végén vették át az I., illetve a III., Asbóth Lajos ezredes pedig május végén került a II. hadtest élére. Nagysándor a főszereg lovassági főparancsnoka volt a tavaszi hadjárat során, Knezić pedig a III. hadtest dandár-, majd hadosztályparancsnoka. Asbóth a Tisza vonalának biztosításában tevékenykedő tartalék hadosztály harcképes csapataival csatlakozott az áprilisi sikeres ellentámadáshoz, amelyek április 10-én a II. hadtest megerősítésére lettek rendelve. Így a hadtestek csapatai a júniusi hadműveletek megindulásakor nem voltak ismeretlenek a parancsnokok előtt, csak saját parancsnoki teljesítményük lehetett kérdéses. Görgei a hadtesteket csak a Vág-vonal birtokbavétele után akarta egyesíteni, s átvenni felettük személyesen a parancsnokságot. Meglehet, hogy a hadtestparancsnokok képességeinek kipróbálása is szerepet játszott Görgei elképzeléseiben, de sokkal inkább arról van szó, hogy abban bízott, hogy a Csallóközben és a Vág mentén szétszórta felálló, létszámban jelentős túlerőt nem képező császári csapatokat meg tudják lepni a kombinált támadással, s azok feladják állásaikat. Mindenesetre komoly önbizalomról árulkodik a fővezér távolmaradása a hadműveletek első támadási szakaszától.¹⁶

A Vág-vonal birtokbavételének előkészítése

Mint már említettük, május 27-én kezdődött meg a magyar erők felvonulása a Vág-vonalhoz. Az élen haladó III. hadtest május 27-én Pilisvörösvárra, május 28-án Dorogra, május 29-én Esztergomba, illetve Párkányba vonult. Hasonló útvonalon követte egy nappal később a II., illetve két nappal később az I. hadtest.¹⁷ A hadtestek létszáma a hadműveletek idején készült kimutatás szerint a következő volt: az I. hadtest 7419 fő, 30 löveg; a II. hadtest 9497 fő, 45 löveg; a III. hadtest 9179 fő és 38 löveg.¹⁸

A Dunát átlépve a hadtesteknek a Nyitra folyó vonalát kellett birtokba venniük. Ez már óvatosabb, elővigyázatosabb felvonulást tett szükségessé, mivel a Vágtól keletre eső területeken császári csapatok jelenlétét feltételezték. A Csallóközben és a Vág alsó folyása mentén Vágsellyéig a cs. kir. II. (Csorich-) hadtest egységei állomásoztak, a Vág északabbra eső szakaszát pedig a cs. kir. IV. (Wohlgemuth-) tartalékhadtest csapatai biztosították. Az utóbbiak Trencsénél, Galgócánál és Sempténél átkelőhelyekkel rendelkeztek. Semptétől délre is voltak átkelésre alkalmas helyek a Vágon, például Szerdahelyen és Vágsellyénél is. Nagyszombat térségében tartalékként helyezkedett el a IV. hadtest Hertzsinger-hadosztálya. Pozsony térségében állomásozott az orosz Panyutyin-hadosztály. Magyar részről a Csallóközben és részben a Vág alsó folyásánál álló császári erőket a komáromi várőrséget képező VIII. hadtest

¹⁶ Görgey: *Életem és működésem*, II. 113–115.

¹⁷ Görgei 1849. május 25-i diszpozíciója HL 1848-49 30/48.

¹⁸ A főhadszereg Esztergomban készült június 14-i hadrendje (június 1-jei létszámadatokkal) HL 1848-49 34/74. Az adatokból kitűnik, hogy az I. hadtest volt a legjobban legyengült állapotban, de a hadműveletek során jelentkező betegségek (például kolera) jelentős létszámcsökkenést okozott a másik két hadtestnél is. Június 13-án a KHI nem akart hitelt adni annak, hogy a III. hadtest kivonuló létszáma június 1-jéhez képest június 2-re 1000 fővel csökkent – HL 1848-49 32/479., közli Hajagos: *Knezić*, 163. A június 14-i összesített kimutatásban a III. hadtest állományából hiányzik 2 század utász. (Ezeket csak május 31-én küldte Budáról a hadtest után a KHI.) Jelentősen csökkent a II. hadtest létszáma is, a június 14-i összesítés június 11-re vonatkozó bejegyzése alapján 8547 főre, ugyanakkor a III. hadtest létszáma 8511 fő. A létszámok változására lásd: Kemény: *„Tüntetés” a fővezér ellen?* 44.

Nagygyeeren állomásozó Kosztolányi Mór ezredes vezette hadosztálya (körülbelül 4000 fő), míg a Vág mentén északabbra elhelyezkedő erőket április végétől Horváth János alezredes Nyitra mentén tevékenykedő különítménye (körülbelül 1300 fő) tartotta szemmel.¹⁹

Az III. hadtest május 30-án Kőbölkútra, május 31-én Perbetére, június 1-jén Érsekújvárra vonult, s a Nyitra folyótól nyugatra eső város előtt szállt táborba. Hasonló útvonalon érkezett meg a városhoz egy nappal később a II. hadtest is, amelynek csapatai a III. hadtesttől balra táboroztak le.²⁰ A hadtestek főhadiszállásai a városban rendezkedtek be. A III. hadtest csapatai a KHI-től vett utasítás alapján már május 31-én egy dandárral biztosították a Zsitva Bajcsnál és a Nyitra Érsekújvárnál található hídját. Ennek teljesítéséről június 1-jén tett jelentést Bezerédy Lajos őrnagy, a III. hadtest tábornokai parancsnoka. A kikülönített dandár Tótmegyerig és Bánkesziig küldött ki őrzőerőket.²¹ A hadtest már a Dunát átlépve felderítőket küldött ki az ellenség Vág melletti állásának a felderítésére. Bezerédy Lajos őrnagy május 30-án azt jelentette, hogy Tardoskéd és Jattópuszta környékén nincs ellenség, ellenben Szerednél és Szerdahelynél hidat vernek a Vágon, s a folyó keleti partját is megszállták. Jelentette azt is, hogy május 29-én futárt küldtek Horváth János alezredeshez a kapcsolatfelvétel érdekében. Május 30-án 21 órakor már a Horváth alezredestől kapott tudósításról is beszámolt Bezerédy egy újabb jelentésben. A Horváth-különítmény Nyitráról Verebélyre húzódott vissza. A Szerednél és Sellyénél átkelő ellenséges csapatok Vágvecséig és Elecskéig nyomultak előre. A Vág mentén álló ellenséges csapatok főhadiszállása Galgócra van, amit sáncokkal erősítettek meg. Előőrsei Nyitra felé Kelecséig állnak. Mocsonok és Ürmény között egy 4000 fős dandár áll, amely Felsőjattóig küldi ki járőreit. Horváth alezredes azt is közölte, hogy értesülve a III. hadtest előre nyomulásáról, május 31-én ismét meg szállja Nyitra városát.²² A Szered, Galgóc, Mocsonok és Ürmény térségére vonatkozó híradások az I. hadtest felvonulása szempontjából voltak nagyon fontosak.

A még Görgői által június 1-jére, illetve 2-ára kiadott diszpozíciók előírták a III. és a II. hadtest számára, hogy előőrseiket a Vág felé állítsák ki, járőrök kiküldésével pedig Farkasd és Szered között információkat kellett gyűjteniük az ellenség állásáról. Június 1-jén Bezerédy őrnagy arról számolt be jelentésében, hogy Farkasdon 600 főnyi ellenség állomásozik, amely előőrsökkel rendelkezik a keleti parton. Sellyénél is állomásozik egy ismeretlen erejű császári egység, aminek előőrsei szintén a keleti parton állnak Vágvecsénél. Jelentette azt is, hogy Szerednél az innenső oldalon Sopornyát, Patát és Köpösdöt is megszállva tartja az ellenség. Nyitrából azonban a város megsarcolása után kivonultak.²³ Az utóbbi információk ismét az I. hadtest tevékenységét érintették. Miután június 2-án a II. hadtest is megérkezett Érsekújvárhoz, úgy osztották meg a feladatokat, hogy a Vág alsó szakaszán Farkasdig a II., onnan felfelé Sellye és Szered felé a III. hadtest végzi elsősorban a felderítést. Ennek ellenére a III. hadtest a következő napokban is jelentett felderítési információkat Farkasd térségéből. Június 2-án Knezić érsekújvári főhadiszállásán megjelent Horváth János alezredes, aki feltehetően ugyanazokat az információkat továbbította az ellenségről a tábornokkal, amit június

¹⁹ Az ellenséges erők elhelyezkedésére és a Vág átkelőhelyeire lásd: Görgy: *Életem és működésem*, II. 146–147.; Hermann: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, 280.

²⁰ Az 1849. május 25-én kiadott diszpozíciók HL 1848–49 30/48., 30/455., 30/456., közli: Hajagos: *Knezić*, 133–135.

²¹ Albrecht őrnagy 1849. május 30-án a III. hadtest parancsnokságának HL 1848–49 30/462.; Bezerédy őrnagy 1849. június 1-jei jelentése HL 1848–49 31/3., közli: Hajagos: *Knezić*, 137., 139–140.

²² Bezerédy 1849. május 30-i 16 és 21 órai jelentései HL 1848–49 30/466., 466.a, közli: Hajagos: *Knezić*, 139–140.

²³ Bezerédy 1849. június 1-i jelentése HL 1848–49 31/3., közli: Hajagos: *Knezić*, 137–139.

3-án Nagysándor Józseffel is közölt levelében. Az I. hadtest parancsnokának az ellenség Galgóc körüli állásairól számolt be. Mint már korábban említettük, Knezić a követendő hadműveletekkel kapcsolatban nem tudott felvilágosítást adni Horváth alezredesnek.

Az I. hadtest május 31-én érkezett meg Esztergomba és Párkányba. Görgeinek a május 27. és június 1. közötti időszakra kiadott diszpozíciója szerint június 1-jén helyben kellett volna maradnia, azonban a június 1-re és június 2-re kiadott diszpozíció ezt megváltoztatta. Június 1-jén Köbölkútra, június 2-án pedig Jászfaluba kellett vonulnia.²⁴ Ekkorra kristályosodhatott ki Görgeiben, illetve Bayer ezredesben az az elképzelés, hogy az I. hadtestet a III. hadtesttől északra, a Szered térségében lévő ellenséges erők visszaszorítására és lekötésére kell alkalmaznia. Korábban a II. hadtest támadásának a Csallóközből történő támogatása is felvetődhetett feladataként. Erre utalhat Görgei május 29-én Kossuthhoz írt levelében, miszerint Nagysándor „feladata leend Esztergom táján mintegy tartalékul megállapodni, míg vagy Komárom, vagy Nyitra felé megindítása a körülmények által szükségeltetendik”.²⁵

Az I. hadtestnek nemcsak létszámban volt jelentős a fogyatkozása, tábornkarában is személyi problémák jelentkeztek. Korábbi tábornoki főnöke, Kleinheinz Oszkár őrnagy életét vesztette Budavár ostrománál. A rangidős tábornoki tisztjét, Benkő Rudolf őrnagyot pedig az északi hadsereg tábornokához osztották be, ahová május 31-én indult el Esztergomból. Ezt Nagysándor még ezen a napon jelentette a hadsereg főparancsnokságnak, vagyis a KHI-nak, s egy tábornoki feladatokban jártas tiszt hadtestéhez vezénylését kérte. Benkő távozása után a lengyel Józef Dombrowski százados maradt a hadtestnél tényleges tábornoki tisztként, de neki hiányzott a megfelelő jártassága a német és a magyar nyelvben.²⁶ A tábornoki főnök hiányát Görgei és Bayer Pongrácz István őrnagy odavezénylésével oldották meg, aki korábban a VII. hadtest egyik hadosztályának volt a tábornoki tisztje. Őt a Klapkával folytatott győri tárgyalások idején vették rá új beosztása elfogadására. Pongrácz június 8-án csatlakozott a hadtesthez, megérkezését Nagysándor június 9-én jelentette a KHI-nak. A hadtest május 31. és június 8. közötti iratai egyébként nem árulkodnak a tábornoki főnök hiányáról, igen részletes diszpozíciók ismeretesei ezen időszakból.²⁷

Június 2-án a hadtest főhadiszállása és a Máriássy-hadosztály Jászfalun, a Dipold-hadosztály Csúzon helyezkedett el, s csak biztonsági őrszemeket állítottak ki. Az 1. (Császár) huszárezred 3 osztálya Udvardról Érsekújvár és Surány felé, egy osztálya pedig Komáromszemeréről Nagysalló és Fajkúrt felé járőrözött. A 8. (Coburg) huszárezred egyik osztálya Jászfaluból és Koltárról Nagymálas és Farnad, másik osztálya Csúzról a Garam felé járőrözik. A kiterjedt járőrözés előírása már az ellenséges csapatok esetleges közelségével számolt, illetve az azokról való hírszerzést szolgálta.²⁸

Június 3-án az I. hadtest főhadiszállása, a Máriássy-hadosztály és a 8. huszárezred egyik osztálya Ohajra menetelt, ahonnan az utóbbinak Surány felé a Nyitra átkelőit kellett felderítenie. A KHI rendelkezése szerint a hadtestparancsnokságnak Hullba kellett volna települnie, de helyhiány miatt Nagysándor ezt a közeli Ohajra tette át. Hullba csak a Máriássy-hadosztály egyik zászlóalja települt. A Dipold-hadosztály Zsitvabesenyőre vonult, ahonnan

²⁴ Görgei diszpozíciói HL 1848-49 30/48., 30/456.

²⁵ Lásd a 7. sz. lábjegyzetet.

²⁶ Nagysándor József 1849. május 31-i jelentése a hadsereg főparancsnokságának – HL 1848-49 30/550., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 284–285.

²⁷ A tábornoki főnök hiányára és Pongráczra lásd: Hermann: *Kossuth hadserege*, 260.; Fleisz: *Nagysándor*, 95–96.

²⁸ Nagysándor 1849. június 1-i diszpozíciója június 2-re HL 1848-49 31/84., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 286.

Baracska felé járőrözött. Az 1. huszárezred osztályai Kis- és Nagyvalkházára, Nagymányára, valamint Hullba települtek, s Nyitra, Verebély és Komját felé járőröztek. Ezen a napon a hadtest alakulatai felzárkóztak a III. hadtesttől északra a Nyitra vonalához. Az 1. huszárezrednek felderítőket kellett kiküldenie Galgóczra, Nyitrára, Mocsonokra és Semptére, hogy biztos híreket szerezzenek az ellenség állásáról és erejéről.²⁹ Ohajról még aznap Nagysándor azt jelentette, hogy a Zsitva és a Nyitra átkelőit a legjobb állapotban találták, s a Vág innenső oldalán sehol sincsenek ellenséges csapatok. A korábban Mocsonokon állomásozók visszavonultak.³⁰

A KHI rendelkezése szerint június 4-én a hadtesteknek korábbi állásukban kellett maradniuk.³¹ A június 3-án közöltéktől eltérően Nagysándor ezen a napon arról tett jelentést, hogy a Nyitráról Nagyszombatra vezető út mentén Sempténél és Patánál ellenséges csapatok vannak, amelyek előőrsei Köpösdig vannak kiállítva. Tényleges erejükről és elhelyezkedésükről nem tudott biztos információkat közölni.³²

Az ellenség elhelyezkedéséről június 4-ig vett információk következtében a KHI június 5-re kiadott diszpozíciójában az I. hadtestet északabbra, a Nyitrától nyugatra fekvő Komjatra rendelte. A többi hadtestnek addig elfoglalt állásában kellett maradnia. Nagysándor a kapott diszpozíciónak megfelelően a hadtest összes alakulatát Komjatra rendelte, amelyeknek a falutól északra és nyugatra kellett táborba vonulniuk. Az 1. huszárezrednek egy erős különítménye Ürménybe, kisebb egységei Salgóra és Mezőkeszire lettek kirendelve, amelyeknek Mocsonok felé kellett előőrseiket kiállítaniuk.³³ Mocsonok és Nyitraújlak felé Nagysándor huszárjárőrök kiküldését is elrendelte.³⁴

A vett utasításoknak megfelelően a II. és III. hadtest június 5-ig Érsekújváron elfoglalt állásában maradt. Hírszerzők és cirkáló csapatok kiküldésével tovább folytatták a Vág-vonal felderítését. A III. hadtestnek a Tótmegyeren át a Vághoz kiküldött cirkálói pontosabb információkat szereztek a velük szemben álló ellenségről, amiről Bezerédy őrnagy június 3-án tett jelentést a KHI-nak. E szerint Farkasdot egy zászlóalj gyalogság, egy szakasz lovasság, Negyedet 4 század gyalogos, egy szakasz lovasság, Zsigárdot három „hadoszlop” tartja megszállva. „Sellye a legerősebben van megrakva katonasággal.” A Vágtól távolabb Pozsonyeperjest és Tallóst is megszállva tartják.³⁵ A felsorolt erők főhadiszállása Nagyszombatban található. Az információk nagyjából helyesen adják meg a cs. kir. II. hadtesthez tartozó Pott-dandár Vág mentén elfoglalt helyzetét. A Nagyszombaton feltételezett főhadiszállás azonban már a cs. kir. IV. hadtest Herzinger-hadosztályaához kapcsolódik. Június 3-án egy zászlóaljból, egy osztály huszárból és két lövegből álló különítményt rendeltek az északkeletre elhelyezkedő Tardoskeddre, ahonnan az a Vág felé Tornócig és Szelőcéig, északabbra pedig Jattóig küldött ki járőröket. Az általuk szerzett információkat Knezić június 4-én jelentette a KHI-nak. Eszerint az ellenség a Vág nyugati partjának védelmére rendezkedik be, s csak időnként küldenek át csónakokkal járőröket az innenső oldalra. Sellyét vadászok tartják

²⁹ Nagysándor 1849. június 2-i diszpozíciója június 3-ra HL 1848-49 31/150. (fogalmazvány), 31/169. (másolat), közli: Fleisz: *Nagysándor*, 288–289.

³⁰ Nagysándor 1849. június 3-i jelentése a KHI-nak HL 1848-49 31/175., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 289.

³¹ A KHI 1849. június 2-i diszpozíciója június 4-re HL 1848-49 31/124., közli: Hajagos: *Knezić*, 141.

³² Nagysándor 1849. június 4-i jelentése a KHI-nak HL 1848-49 31/243., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 290.

³³ Nagysándor 1849. június 5-i diszpozíciója HL 1848-49 31/369., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 292.

³⁴ Nagysándor 1849. június 5-i utasítása HL 1848-49 31/370., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 292–293.

³⁵ Bezerédy őrnagy 1849. június 3-i jelentése HL 1848-49 25/267., közli: Hajagos: *Knezić*, 141–142.

megszállva, s nem állították helyre az ott lévő felégetett hidat. Közölte a Horváth alezredestől kapott információkat is, miszerint a Galgócon álló ellenség ereje 3 zászlóaljból, 1 vadászosztályból, 2 osztály lovasból és két ütegből áll. Beszámolt a Nyitra városából Érsekújváron átutazó Fekets János őrnagy tapasztalatairól is, aki azt közölte, hogy az ellenséges csapatok elhagyták Mocsonokot és Ürményt, csak Sopornyát és Patát tartják megszállva.³⁶ Ez utóbbi információk megegyeznek a Bezerédy őrnagy által már június 1-jén jelentett hírekkel.

Knezić június 4-i jelentése írása közben kapta kézhez a KHI június 2-i rendelkezését, amely Tardoskedden keresztül „szélesen cirkáló” kis különítmények kirendelését írta elő Sellye irányába.³⁷ Knezić ezek után egy újabb különítményt rendelt Tardoskeddre. A KHI még június 4-én kérte a felderítői jelentés sürgős beküldését. Bezerédy őrnagy június 5-én reggel 8 órakor a következőkben reagált a sürgetésre: „Miután a 4-ére szóló rendelkezés csak dél felé ért ide, és a felderítendő, megadott helységek [Vágsellye és Mocsonok – H. J.] 5 mérföldnyi távolságra vannak, nem érhetett ide eddig semmi a küldetésük sikeréről.” Viszont jelentette a Mocsonokon június 3-án újonchátralék behajtásáért megjelent Birsy József őrnagytól kapott információt, hogy ott nincsenek ellenséges csapatok.³⁸ A KHI számára kért felderítési jelentések a június 5-re, illetve június 6-ra vonatkozó diszpozíciók meghatározása miatt voltak fontosak. Ehhez pontosan ismerni akarták az ellenséges csapatok elhelyezkedését a Vágtól keletre. A szükséges információkat a III. hadtest beküldte, ha nem is a kirendelt különítmény jelentése révén. A felderítést végző különítmény információiról Bezerédy őrnagy végül június 6-án reggel tett jelentést. Ezek a korábban közöltekhez hasonlóak voltak: Sellyéig az ellenség előőrsei a Vág nyugati partján vannak felállítva. A cirkálók csak Mocsonoktól északkeletre, Köpösdnél bukkantak az ellenség előőrseibe. Lakossági információk alapján Sopornyán négy század gyalogos, egy szakasz lovas, míg Patán nagyobb ellenséges kötelék táborozik, amely sáncokkal is biztosítja magát.³⁹

Június 5-én 2 zászlóaljból, 2 osztály huszárból és egy ütegből álló elővédeket kellett kirendelniük, az I. hadtestnek Ürményre, a II. hadtestnek Tótmegyerre a III. hadtestnek pedig Tardoskeddre. Ugyanekkor a II. és a III. hadtest számára egy híd építését is elrendelték Gútánál a Vág-Dunán, amelyhez az utászokat és az ácsokat a II., illetve a III. hadtestnek kellett biztosítania. A híd építésének a fedezésére a II. hadtestnek egy zászlóalj, egy század huszárt és egy fél tizenkétfontos üteget kellett adnia.⁴⁰ Ez a rendelkezés már a Vág-vonal birtokbavételére tervezett hadmozdulat fontos előkészítő eleme volt. Június 1-jén még a Vág Szimő környéki szakaszának felderítését rendelték el, hogy az alkalmas-e hídverés céljára.⁴¹ Noha ez a feladat a II. hadtestnek lett kiadva, a szemrevételezés eredményéről Bezerédy őrnagy a június 3-i jelentésében számolt be. A falut teljesen körülvetzi a víz, s nehezen megoldhatónak tartotta az ottani átkelést.

A következő napokban a gútai híd építése vált a III. hadtest legfontosabb feladatává. A hídverésre vonatkozó parancs helyes értelmezésénél a hadtest törzsénél azonban kételyek merültek fel. Június 6-án Bezerédy őrnagy azt kérdezte a KHI-től, „hogyan vajon nem az érsekújvári Dunán kellene egy másikat verni, hogy a Csallóközből a Duna túlsó partjára lehessen

³⁶ Knezić 1849. június 4-i jelentése HL 1848-49 31/245., közli: Hajagos: *Knezić*, 142–143.

³⁷ A KHI 1849. június 2-i diszpozíciója június 4-re HL 1848-49 31/124., közli: Hajagos: *Knezić*, 141.

³⁸ Bezerédy őrnagy 1849. június 5-i jelentése HL 1848-49 31/306., közli: Hajagos: *Knezić*, 145.

³⁹ Bezerédy őrnagy 1849. június 6-i reggeli jelentése HL 1848-49 31/390., közli: Hajagos: *Knezić*, 147–146.

⁴⁰ A KHI 1849. június 5-i diszpozíciója június 5-re HL 1848-49 31/353., közli: Hajagos: *Knezić*, 146–147.

⁴¹ A KHI 1849. június 1-i diszpozíciója HL 1848-49 31/42., közli: Hajagos: *Knezić*, 140.

jutni”. Azt is jelentették, hogy Érsekújvárról a Gúta felé Imelyen és Naszvadon át vezető utak a vizenyős, vízfolyásos terep és a Nyitrát átívelő hidak hiánya miatt nehezen járhatóak. A nehézségek ellenére az utászokat kirendelték Gútára.⁴² Albrecht őrnagy még június 6-án reagált a Bezerédy által feltett kérdésre. A második híd megépítését az érsekújvári Dunán csak a gútai híd elkészülése után tartotta szükségesnek. Előkészítése érdekében arra utasította a II. hadtest parancsnokságát, hogy küldje ki szemrevételezésre s a híd helyének a kijelölésére Dulleskó Balázs utászsázadost. A II. és a III. hadtestet arra is utasította, hogy minden hídépítéshez felhasználható anyagot gyűjtsenek össze környékükön.⁴³

A megközelítési útvonalak rossz állapota miatt a gútai hídverés helyének szemrevételezésére június 5-én kiküldött Urbanovszky Károly utászsázados Komáromon keresztül csak június 6-án érkezett a helyszínre. Hasonlóan jelentős késedelemmel érkeztek meg Gútára az imelyi kerülő úton a hadtest odarendelt utásza is. Ezekről és a helyszínen tett saját terepszemléjéről Bezerédy őrnagy június 7-én tett jelentést a KHI-nak. A kirendelt utásztisztek helyett ő jelölte ki a megépítendő híd helyét.⁴⁴ Június 8-án Bezerédy már a Naszvad és Gúta közötti út javításainak előrehaladásáról számolt be, amelyen szerinté másnap már a második nyomsáv is járható lesz. A gútai hídról azt jelentette, hogy a Komáromból megérkező anyagok felhasználásával június 10-re járható lesz. Arról is beszámolt, hogy Gútánál egy komp is igénybe vehető a csapatok átszállítására.⁴⁵

A komáromi várparancsnokság korántsem volt olyan segítőkész a hídépítéshez szükséges anyagok és eszközök kiszolgáltatásában, amint azt a KHI feltételezte. Június 7-i jelentésében Bezerédy arról számolt be, hogy a „Komáromba küldött tiszt nem talált semmit raktáron, így neki kell mindent rekvirálnia”. Június 9-én pedig arról számolt be, hogy „Komáromban egyáltalán nem nagyon támogatnak bennünket. Az utászaiknak előbb le kellett bontaniuk a hidat, ami rettenetes idővesztéssel ment végbe.”⁴⁶ Június 11-én azt jelentette, hogy előző este a hídanyag megérkezett Komáromból, s 11-én estére készen lesz a híd.⁴⁷ Albrecht Vilmos őrnagy június 13-án a hadügyminisztériumnak már a híd elkészülését jelentette.⁴⁸

A III. hadtest törzse folyamatosan felhívta a KHI figyelmét a Vág menti terület rendkívül rossz terepviszonyaira, a vizenyős, elárasztott területekre, amelyeken nagyon nehezen járható keskeny töltésutak vezettek át. Különösen rossz volt a Gútára és a Szimőre vezető utak állapota. A Vág mentén északabbra elhelyezkedő településeket, például Szelőcét is csak a Tornóc felőli töltésúton lehetett megközelíteni. Az utak járhatóvá tétele komoly erőfeszítéseket igényelt a hadtesttől, ráadásul utászait a gútai híd építéséhez kellett vezényelni. Noha a Vág apadóban volt, a június folyamán gyakran bekövetkező esőzések újra meg újra járhatatlanná tették az utakat. Június 11-én a Gútára vezető, előzőleg kijavított utakat Bezerédy szinte járhatatlannak minősítette. Hasonlóak voltak a terepviszonyok a Csallóközben, illetve a Vág, a Fekete-víz és a Dudvág közötti területen is, ahol a II. hadtestnek támadnia kellett. A nehéz körülményeket Klapka is érzékelte, s június 10-én Görgeinek írt jelentésében

⁴² Bezerédy őrnagy 1849. június 6-i reggeli jelentése HL 1848-49 31/390., közli: Hajagos: *Knezić*, 147–146.

⁴³ A KHI 1849. június 6-i utasítása a II. és III. hadtestek számára HL 1848-49 31/422., közli: Hajagos: *Knezić*, 150.

⁴⁴ Bezerédy őrnagy 1849. június 7-i jelentése HL 1848-49 31/457., közli: Hajagos: *Knezić*, 151–152.

⁴⁵ Bezerédy őrnagy 1849. június 8-i jelentése HL 1848-49 32/51., közli: Hajagos: *Knezić*, 154.

⁴⁶ Bezerédy őrnagy 1849. június 9-i jelentése HL 1848-49 32/168., közli: Hajagos: *Knezić*, 154–155.

⁴⁷ Bezerédy őrnagy 1849. június 11-i jelentése HL 1848-49 32/244., közli: Hajagos: *Knezić*, 157.

⁴⁸ Albrecht őrnagy Szabó Imre ezredes hadügyminisztériumi államtitkárnak és Waldberg Károly ezredesnek, a tábornoki osztály vezetőjének 1849. június 13. HL 1848-49 32/477.

a bal parti hadműveletek leállítását indítványozta: „Ilyetén körülmények mellett bátorodom lebeszélni minden nagyobb hadműveletről a Csallóközben, annál is inkább, mert először: a Csallóköz jelenleg majdnem teljesen víz alatt áll, másodsor: a sziget annyira ki van zsákmányolva, hogy még a gyenge Kosztolányi-hadosztály sem tudja ott élelmezni magát.”⁴⁹

A KHI nem szentelt kellő figyelmet a tényleges terepadottságoknak. Ez részben talán azaz is magyarázható, hogy nem rendelkeztek megfelelő térképekkel. A még be nem fejezett II. katonai felmérés szelvényeihez titkosságuk miatt nem férhettek hozzá. Ezeknek a méretaránya mai mértékegységekkel számolva 1:28 000, vagyis kellőképpen részletesek voltak. A Nagyszombatot és tágabb környezetét ábrázoló 46 szelvény 1839 és 1844 között készült el. Amihez hozzájuthattak, az az 1806-ban megjelent Lipszky-féle térkép, illetve a Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel által 1833–1838-ban megjelentetett térkép. Az utóbbi 2. kiadására 1847-ben került sor. A Lipszky-féle térképszelvények méretaránya 1:480 000, a Schedius–Blaschnek-féle térképszelvényeké pedig 1:469 472. Ezek nem voltak kellően részletesek, például az utak minősége kevésbé volt megállapítható róluk.⁵⁰ A III. hadtest tábornokánál is a Schedius–Blaschnek-féle térképet használták. A június 4-én délben Tardoskreddre kirendelt felderítő különítményhez vezényelt Bobik Gusztáv főhadnagy a Szered és Vágsellye közötti folyószakaszon végzett megfigyeléseit vázlatban rögzítette, amihez a Schedius-féle térkép megfelelő részletét is kirajolták. Ezeket Bezerédy őrnagy mellékelte a már említett június 6-i jelentéséhez.

A KHI június 11-én egy újabb híd építését rendelte el Dulleskó utászszázados jelentése után az érsekújvári Dunán Pusztá-Aszódnál. Ennek elkészítése azonban már a II. hadtestre hárult. A híd június 13-ra készült el a II. hadtest Szekulits-hadosztályának fedezetével.⁵¹

A III. hadtest a KHI utasításaira a június 5-ét követő napokban is különböző erejű különítményeket rendelt ki a meghatározott irányokba. A Tardoskreddet megszálló Podoski-dandár Vágsellye irányában végzett folyamatosan felderítést. Bezerédy június 9-én jelentette a Podoski-dandár által szerzett híreket: az ellenség Diószegről és Galántáról Pozsony felé visszavonulóban van, de még megszállva tartja Szeredet, Szerdahelyt, Negyedet és Farkasdot. A szerdahelyi hidat két zászlóalj és egy osztály lovas őrzi. Sopornya és Semppte között a Vág keleti partján táboroznak, előőrseik Sopornyan, Köpösdön és Patán állnak.⁵² Miután június 11-én a II. hadtest Tótmegyeren állomásozó csapatai Gútára lettek rendelve, Tardoskreddről Ernst Hügel őrnagy parancsnoksága alatt egy zászlóalj, egy huszárosztály és egy félüteg lett odarendelve, ahonnan Szimő és Szelőce felé járőröztek. Tardoskreddről Sók, Szelőce és Vág-hosszúfalu között végeztek járőrök révén felderítést.⁵³

Június 12-én egy Szelőcén elfogott ellenséges járőr őrmesterétől meglehetősen pontos információkhoz jutottak a túlparton álló Pott-dandár alakulatairól és elhelyezkedésükről. Az őrmester vallomása szerint Pott vezérőrnagy az 53. (Fürstenwärther) gyalogezred egyik zászlóaljával, az 5. (Liechtenstein) könnyűlovasezred egy századával és egy üteggel Zsigárdon, egy vadászzászlóalj Farkasdon, az 58. (István főherceg) gyalogezred egyik zászlóalja Vágsellyén, az 57. (Haynau) gyalogezred egyik zászlóalja pedig Gúta felé helyezkedik el. A dandár erői ezen a napon felderítést hajtottak végre Gúta irányába. Az őrmestertől azt is megtudták, hogy Welden tábornagytól Haynau tábornagya vette át a császári csapatok főparancs-

⁴⁹ Klapka jelentése Görgeinek 1849. június 10-én HL 1848-49 32/243., közli: „Saját kezébe, ott ahol...” 153–154.

⁵⁰ Jankó: Tóth Ágoston, a térképész, 26–27., 34–35.

⁵¹ Kemény: „Tüntetés” a fővezér ellen? 43.

⁵² Bezerédy őrnagy 1849. június 9-i jelentése HL 1848-49 32/168., közli: Hajagos: Knezić, 154–155.

⁵³ Bezerédy őrnagy 1849. június 12-i jelentése HL 1848-49 32/391., közli: Hajagos: Knezić, 159–160.

nokságát, akinek főhadiszállása Pozsonyban van.⁵⁴ Pjotr Podoski őrnagy az ellenséges járőr elfogásán túl azt is jelentette Knezićnek, hogy a császáriak Sopornánál hidat akarnak építeni, illetve Sopornya és Szered között a Vág keleti partján is folytatnak járőrözést.⁵⁵

Június 13-án Knezić erőszakos felderítést rendelt el Tornóc és Farkasd felé a Tardoskedden és Tótmegyeren álló csapatok számára. Ez azt a célt szolgálta, hogy a Sellyén, Farksdon és Negyeden elhelyezkedő ellenséges csapatok állásaikban maradjanak, s ne lehessen őket a II. hadtest Pusztá-Aszódnál és Seregakolnál álló csapatai ellen vezényelni. Az utak járhatatlansága miatt Hügel őrnagy a Szelőce felé tett kerülő révén sem tudta végrehajtani Farkasd irányába a demonstrációt.⁵⁶

Míg a III. hadtest június 5-től a gútai híd megépítésével, a Vág-vonal folyamatos felderítésével és az utak járhatóvá tételének sziszifuszi munkájával készítette elő a támadó hadműveletek megindítását, az I. hadtestre a Sopornya és Pata térségében álló császári csapatok visszaszorítása hárult. Mint már említettük, június 6-án egy elővéd dandárt kellett a komjáti táborból Ürménybe vezényelnie. Ezek parancsnoka Sulcz Félix alezredes lett. Az elővéd előőrseit Mocsonok, Nyitraújlak, Cabaj és Csápor felé állította ki. Mocsonokon keresztül egy erős lovas járőrt küldtek Köpösdre, ahol az már a császári csapatok elővédjébe ütközött, s visszahúzódott előlük. Ürményről a kiküldött lovas járőrök kapcsolatot létesítettek Horváth János alezredes Nyitrán és a III. hadtest Tardoskedden álló dandárjával is. Hírszerzői értesítések alapján a Pata közelében lévő ellenséges csapat erejét 2000 főre és 2 lövegre becsülték.⁵⁷ Június 7-én a csapatok addigi állásaikban maradtak. Június 8-án a Máriássy- és a Dipold-hadosztályból vegyesen kiállított csapatok váltották fel Ürményen az elővédet, amelynek alakulatai bevonultak a komjáti táborba.⁵⁸

Június 7-én a KHI arra utasította Nagysándort, hogy szorítsa vissza az ellenséges csapatokat, s derítse fel szeredi védelmi állásaikat. Ha az ellenséges csapatok visszavonulnak a Vág túlsó oldalára, akkor Mocsonokról elővédjével tartsa szemmel a Vág Sellye és Szered közötti szakaszát. A hadtest többi alakulatának Ürménybe kell vonulnia. Horváth alezredes különítményének Galgóc elleni demonstrációval kellett támogatnia az I. hadtest előrenyomulását.⁵⁹

A kapott utasítás alapján Nagysándor június 8-án adta ki az előrenyomulásra vonatkozó rendelkezéseit. Még június 8-án az esti órákban a hadtest összes alakulatának Ürménybe kellett vonulnia. A komjáti híd biztosítására egy zászlóalj maradt hátra. Éjfél után 1 órakor a csapatok megkezdték Mocsonokra vonulásukat. Ez azonban 3 óras késéssel történt meg, ami részint az esőre és a sárra vezethető vissza. Az előre küldött huszár különítmény Köpösdöt az ellenség által kiürítve találta. A Nagysándor által személyesen végrehajtott felderítés Sopornán és Patán figyelt meg ellenséges csapatokat. A Máriássy-hadosztály Pata ellen, míg az ideiglenesen Bobich János alezredes vezette másik hadosztály Sopornya ellen vonult. Az utóbbit a császári csapatok ellenállás nélkül feladták, így Bobich csapatai Vágszerdahely felé lettek rendelve, hogy oldalba támadják a Pata mögötti dombokon állást foglaló ellenséges erőket. Az eső és a felázott talaj miatt a Máriássy-hadosztály nem tudta elég hatékonyan

⁵⁴ Knezić 1849. június 12-i esti jelentése HL 1848-49 32/390., közli: Hajagos: *Knezić*, 160.

⁵⁵ Podoski őrnagy 1849. június 12-i jelentése Knezićnek HL 1848-49 32/414., közli: Hajagos: *Knezić*, 161.

⁵⁶ Hügel őrnagy június 13-i jelentése Knezićnek HL 1848-49 32/469., közli: Hajagos: *Knezić*, 161–162.

⁵⁷ Nagysándor 1849. június 13-i jelentése HL 1848-49 31/393., a Máriássy-hadosztálynak június 6-ra kiadott diszpozíciója HL 1848-49 31/447. Mindkét iratot közli: Fleisz: *Nagysándor*, 294–295.

⁵⁸ Nagysándor 1849. június 7-i diszpozíciója Sulcz alezredesnek HL 1848-49 31/494., Fleisz: *Nagysándor*, 295–296.

⁵⁹ A KHI 1849. június 7-i diszpozíciója HL 1848-49 31/479., közli: Hajagos: *Knezić*, 152–153.

alkalmazni tüzésességét. Végül kétórás tüzéségi párbaj s több magyar támadási kísérlet után az ellenség feladta előnyös állását, s megkezdte visszavonulását Szerdahelyen át a Vág túlsó partjára. A felázott talajon a lovasság nem tudta hatékonyan üldözni az ellenséget, s Bobich csapatainak nehézkes előrenyomulása sem tudta megakadályozni, illetve megzavarni a Vágon történő átkelést. Ezt az is megkönnyítette, hogy az apadó Vágon több helyen gyalog is át lehetett gázolni. A hajóhidat a visszavonulók felszedték maguk mögött. Patához megérkezett a Horváth-különítmény is, de ahhoz már későn, hogy be tudjanak kapcsolódni a küzdelembe. Az ellenség túlparti védelmi állásainak szemrevételezése után az I. hadtest a parancs szerint visszahúzódtott. A Máriássy-hadosztály Mocsonokra, egy zászlóaljjal megszállta Köpösdöt is, kisebb lovas különítményekkel pedig Sopornyáról és Patáról szemmel tartották a Vágot. A hadtest többi csapata Ürményre vonult a főhadiszállással, s ide vonult be a Komjáton hagyott zászlóalj és a lőszertartalék is. Az ütközetben az I. hadtest 2 halottat és 7 sebesültet veszített. Az ellenségnek sem voltak komoly veszteségei.⁶⁰

Talán az esőzésnek is betudható, hogy az ellenséget sikeresen meglepték, s a Vág keleti partjának feladására kényszerítették. Miután azonban az ellenfél nem szenvedett jelentős veszteségeket, Nagysándor pedig csak kis erővel tartotta szemmel a Szereden álló Perindandárt, azok 13-án ismét átkeltek, Sopornyáról és Patáról elűzték a magyar előőrsöket. Nagysándor csapatai ugyan visszafoglalták a két települést, de nem tudták megakadályozni, hogy Semptén sáncokkal erősítsék meg az átkelőhelyet. Nagysándor és törzse bizonytalan volt teendőit illetően. Azt kérdezte a június 13-án írt jelentésében a KHI-től, hogy „szándéka-e a hadsereg főparancsnokságnak, hogy ne tűrjük meg az ellenséget a mi partunkon, vagy csak Mocsonok és Ürmény állomásokra korlátozódjunk”. Választ várt, hogy a továbbiakban aszerint cselekedhessen.⁶¹ Ez ismét arra példa, hogy a hadtestparancsnokok, adott esetben Nagysándor, nem voltak tisztában a hadműveletek tényleges céljával.

Sikertelen kísérlet a Vág-vonal birtokba vételére

A KHI június 14-én adta ki a Vág-vonal birtokbavételére vonatkozó utasítást, amelyet június 16-án kellett végrehajtani. A támadási terv meglehetősen bonyolult volt, és szoros együttműködést tételezett fel a hadtestek és a különítmények parancsnokai között. A támadást a II. hadtestnek kellett megkezdenie. Egy erős dandárt hátra kellett hagynia a pusztaszódi átkelő védelmére. A hadtest többi alakulatának Farkasd felé kellett előre törnie. Ha az ellenséget sikerül visszaszorítania, megfelelő biztosítás mellett Farkasd és Negyed között egy hidat kellett építenie a Vágon a III. hadtest számára. A III. hadtestnek csak a híd elkészülte után kellett átkelnie. Addig egyik dandárával Sellye környékén kellett tüntetnie, hogy megakadályozza az ottani császári csapatok beavatkozását a délebbre zajló harcokba. A hadtest többi alakulatának Szimón kereszttől a Farkasddal szembeni magaslaton kellett összpontosulnia. Az I. hadtestnek Szered és Vághosszúfalva között kellett lekötnie előcsapataival az ott állást foglaló ellenséges erőket, hogy azok se tudjanak a Pott-dandár támogatására vonulni. A Horváth-különítménynek Szered és Galgóc között kellett hasonló célból demonstrálnia. A Kosztolányi-hadosztálynak a Csallóközben kellett foglalkoztatnia az ellenséget, ezzel biz-

⁶⁰ Nagysándor 1849. június 8-án kiadott diszpozíciója HL 1848-49 32/5.; Nagysándor 1849. június 9-i jelentése HL 1848-49 32/165.; Nagysándor 1849. június 10-i jelentése HL 1848-49 32/234. (tisztázat), 32/235. (fogalmazvány); a késedelemre lásd Nagysándor 1849. június 11-i buzdító felhívása a hadtest tisztjeihez HL 1848-49 32/316a. Az iratokat közli: Fleisz: *Nagysándor*, 298–301., 304. Az 1849. június 9-i ütközetre lásd: Hermann: *A 47. honvédezászlóalj*, 164.

⁶¹ Nagysándor 1849. június 13-i jelentése HL 1848-49 32/467., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 305.

tosítva a puszta-aszódai átkelőt. Lényegében június 16-án még csak egy nagyobb mélységű hídfő kialakítása volt a terv célja. A hídfő Farkasdtól Aszód-Pusztáig terjedt volna.⁶²

Knezić még június 14-én éjfél előtt megkapta a KHI utasítását, amire azonnal reagált. Jelezte, hogy az Érsekújvár és a Szimő közötti terep az elárasztások miatt nagyobb csapatokkal járhatatlan. Mellékelte jelentéséhez Hügel őrnagynak a már említett június 13-i beszámolóját. A Vág vonalát csak Szelőce, Tornóc és Vágvecse felől tartotta megközelíthetőnek. Mindenesetre ígérte, hogy ha nem kap más utasítást, a parancsnak megfelelően próbál eljárni, s intézkedik a Tótmegyer és a Farkasd közötti út járhatóvá tételéről.⁶³ Knezić június 15-én azt jelentette, hogy módosította a hadtestére vonatkozó utasítást. A Tardoskedden álló dandárját Tornócra tolja előre, hadtestének zömével pedig Tótmegyerre vonul, ahonnan egy dandár Szelőcére, egy zászlóalj pedig Szimőre lesz kirendelve. Az utóbbit csónakokkal és tutajokkal fogják odaszállítani az elárasztott terepen át. Jelentette azt is, hogy amint befejeződik a Tótmegyerről Farkasd felé vezető út helyreállítása, egész hadtestével az utóbbi helység elé fog vonulni.⁶⁴ Június 15-én a KHI Knezić előző éjszakai jelentése alapján hasonlóan módosította a III. hadtestre vonatkozó rendelkezést. Utasítást kapott a hadtest arra is, hogy Szelőce és Sellye között derítse fel a hídverésre legalkalmasabb pontot. A hídverést azonban csak akkor kell megkezdeni, ha a II. hadtest másnapi támadása következtében az ellenséges csapatok elvonulnak a Vág környékéről. „Egyébként a holnapi demonstráció során folyamatosan mutassa magát az ellenségnek és szilárdan tartsa a jelenlegi állásában.” Ez a kitétel a Sellyén álló császári csapatokra vonatkozott.⁶⁵

Június 15-én végrehajtották a KHI-nak jelentett hadmozdulatokat a különbséggel, hogy Szelőcére csak egy zászlóalj lett rendelve. Június 16-án a szelőcei zászlóalj Tornócon egyesült a Podoski-dandár ottani erőivel, és Vágvecséig megszállták a folyó partját, s a tőltesben egy ütegállást is kialakítottak a demonstráció tűzértségi támogatása érdekében. A Sellyénél álló ellenséges zászlóaljat sikerült is lekötönniük állásában. A dandár Vághosszúfaluig egy 2 század gyalogosból és 2 lövegéből álló különítményt rendelt ki az ott található csónakok és más átkelő eszközök összegyűjtése céljából. A Szimőre szállított zászlóalj Negyedig és Farkasdig nyomult előre. A hadtest többi része Tótmegyerről Szelőcére vonult, ahová reggel 6 órakor érkeztek meg. Innen egy dandár szintén Farkasd és Negyed felé lett elindítva, hogy lekössék az ott állomásozó ellenséges csapatokat. Ezek azonban már napkelte előtt elvonultak Zsigárd felé.⁶⁶ Így az ellenséges erők lekötésével – Sellye térségét kivéve – nem tudták hatékonyan támogatni a Farkasdig, Zsigárdig és Királyrévig előre törő II. hadtestet. A kibontakozó ütközetben a Pott-dandárt Pered felé szorította vissza a II. hadtest. Végül azonban a Pott-dandár a cs. kir. II. hadtesttől érkező csapatokkal és a IV. hadtest Theissing-dandárának nagyjából a felével megerősödve, Asbóth ezredes csapatait meghátrálásra kényszerítette. A zavartalan visszavonulást a II. hadtest Farkasd felől feltűnő Rakovszky-különítménye tette lehetővé, amely szintén visszavonult a hídepítés fedezésére.⁶⁷

⁶² A KHI 1849. június 14-i diszpozíciója HL 1848-49 32/584., közli: *Von der Revolution*, 443–444.; Hajagos: *Knezić*, 152–153. A tervre még lásd: Hermann: *A 47. honvédszászlóalj*, 165.; Kemény: „Tüntetés” a fővezér ellen? 43–45.

⁶³ Knezić 1849. június 11-i 23 órai jelentése HL 1848-49 32/573., közli: Hajagos: *Knezić*, 163.

⁶⁴ Knezić 1849. június 15-i jelentése HL 1848-49 33/29., közli: Hajagos: *Knezić*, 165.

⁶⁵ A KHI 1849. június 15-i utasítása HL 1848-49 32/584b., közli: Hajagos: *Knezić*, 166.

⁶⁶ Knezić 1849. június 16-i esti jelentése HL 1848-49 33/130.; Podoski őrnagy 1849. június 16-i átirata Nagysándornak HL 1848-49 33/116, az iratokat közli: Hajagos: *Knezić*, 166–168.

⁶⁷ Az ütközetre lásd: Hermann: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*, 280–281.; Kemény: „Tüntetés” a fővezér ellen? 48–49.

A III. hadtest csapatai hallották a kibontakozó ütközet csatazaját, de hadosztályparancsnokai segítségnyújtásra vonatkozó javaslatai ellenére Knezić tétlen maradt. Amikor dél körül Asbóth segítséget kért tőle, egy zászlóalj, egy osztály huszárt és egy üteget utasított a Farkasdnál történő átkelésre. Mielőtt azonban ezek átkeltek volna, hír érkezett Asbóth visszavonulásáról, így a Vág balpartján maradtak. Az esti órákra a hadtest csapatai Vágvecse, Tornóc és Szimő megszállása mellett visszavonultak Tardoskeddre. Knezić június 16-i esti jelentésében azzal magyarázta tétlenségét, hogy nem állt rendelkezésére elegendő hídanyag egy szelőcei hídveréshez. Ez annyiban igaz, hogy a III. hadtest utászai lettek kirendelve a Farkasdnál építendő hídhoz is. Urbanovszky Károly utászszázados Negyedet alkalmasabbnak tartotta a hídveréshez, így ott is megtették az előkészítő munkálatokat.⁶⁸

A június 14-i utasítás alapján Nagysándornak Szered és Hosszúfalva között kellett lekötnie az ellenséges csapatokat. Feladatát nehezítette, hogy június 15-től a Perin-dandár 2 zászlóalja és 9 lövege szállta meg a sáncokkal megerősített Semptét, amelyet azoknak túleréjű támadással szemben is védeniük kellett. A KHI reagálva Nagysándor június 13-i kérdésére, egyértelműsítette, hogy a Vág balpartjáról ki kell űzni az ellenséges csapatokat Galgóc felé. A Nagysándor által elrendelt június 16-i Sempte elleni támadásban, június 9-től eltérően, hadtestének csak egy része, a Mocsonokon állomásozó Máriássy-hadosztály vett részt. Június 17-i összefoglaló jelentésében nem nevez meg hadosztályokat és dandárokat. A Semptétől keletre lévő magaslatokon keresztül feltehetően a Huszóczy-dandár, míg a Vág és a dombok közötti lapályon a Sulcz-dandár támadott. A küzdelem váltakozó szerencsével zajlott. A Sulcz-dandár magára vonta a védekező ellenfél nagyobb részének figyelmét, mire a Huszóczy-dandár szuronyrohammal benyomult a faluba, s azt csaknem teljesen elfoglalta. Ezt látva, a harcot a túlpártról irányító Wohlgemuth altábornagy erősítéseket rendelt át a szeredi hídon, s ezek visszaszorították a faluba betört zászlóaljakat. A Sulcz-dandár közben elérte a falu délkeleti szélét, s elfoglalta a sáncok egy részét. Ekkor azonban erős rakétatűzet kapott. Nagysándor szerint 19 röppentyűt vetettek be ellene, valamint a Koudelka-gránátoszászlóaljat is. A túlparton álló császári tüzérség folyamatosan lőtte a magyar csapatokat, így Nagysándor kénytelen volt feladni a falut, s visszahúzódni Mocsonokig.

Nagysándor az ellenség erejét a megérkező erősítésekkel 12-16 000 főre becsülte (10 zászlóalj gyalogság, 10 század lovasság, 2 üteg, 19 röppentyű). Nagysándor saját veszteségét néhány halottra és sok sebesülthez tette, bár jelezte, hogy az alakulatok kimutatásait még nem kapta meg. Az ütközetben 4 lövege is odaveszett. Nagysándor attól tartott, hogy a túlerővel rendelkező ellenség megtámadja, de remélte, hogy Patát és Sopornyát meg tudja tartani, legrosszabb esetben Mocsonokig és Köpösdig hátrál. Minden bekövetkező esetre sürgős parancsot kért a KHI-től. Jelentése utóiratában megjegyezte, hogy a terepet ismerve, a III. hadtesttel egyesülve vissza tudná vetni az ellenséget a Vág túlsó partjára egészen Galgócig. Hídanyagokról már gondoskodott, hogy csapataival át tudjon kelni a folyón.⁶⁹ A jelentés ezen részei arra utalnak, hogy elbizonytalanodott feladatait tekintve, illetve a június 14-én egyértelműen megfogalmazott utasítást, az ellenségnek a folyó túlsó partjára történő visszavetését kizárólag saját csapataira támaszkodva megoldhatatlannak tartotta.

Június 17-én az ellenség Semptéből valóban tüntetőleg előrenyomult Pata és Sopornya felé. Nagysándor segítséget kért a III. hadtesttől. Knezić Tornócról két zászlóaljat, egy hu-

⁶⁸ Urbanovszky június 17-i jelentése HL 1848-49 33/306., közli: Hajagos: *Knezić*, 168–169.

⁶⁹ Nagysándor 1849. június 13-i jelentése HL 1848-49 32/206., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 306–307. Az ütközetre lásd Hermann: *A 47. honvédszászlóalj*, 165. A veszteségeket Pongrácz István őrnagy 1849. június 19-i jelentésében már 15 halottnak, 86 sebesültnak, 64 eltűntnek adta meg, s a 4 löveg mellett 3 lövegmozdony is az ellenség zsákmánya lett.

szárosztályt és 4 löveget azonnal Mocsonok felé rendelt, Tardoskreddről pedig négy zászlóalj és öt lovasosztályt lett kiindítva Felsőjattóra. A támadást az I. hadtest végül saját csapataival visszaverte, így a III. hadtest csapatai visszavonultak korábbi állásaikba. Az I. hadtest veszteségeire ezen a napon nincsenek adatok.⁷⁰

Június 18-án, még az éjszakai órákban az I. hadtest járőrei Sempte és a túlpárti Vágserdahely közötti csapatmozgásokra lettek figyelmesek. Nagysándor attól tartott, hogy az ellenség erősítéseket kapott, ezért június 19-én erőltetett kémszemlét intézett Sempte felé. Ebben a Dipold (Bobich)-hadosztály, illetve a Máriássy-hadosztályból a Sulcz-dandár, valamint az 1. huszárezred vettek részt. A Huszóczy-dandár a 8. huszárezred négy századával tartalékban maradt Mocsonokon, illetve az utóbbiaknak folyamatosan járőrözniük kellett Vághosszúfalu, Vágújlak és a patai erdő felé. A Dipold (Bobich)-hadosztály Sopornya felől közelítette meg Semptét, a Sulcz-dandár a patai magaslatokon foglalt állást. Az 1. huszárezred a Sopornya és a Pata közötti lapályos területen foglalt állást. A magyarok birtokba vették a Sempte közelében lévő erdőt és szőlőskerteket. Ekkor a Perin-dandár is kibontakoztatta csapatait, s rövid ideig tartó ágyúharc bontakozott ki a két fél között. Miután Nagysándor megállapította, hogy az ellenség éjszaka nem kapott erősítéseket, ezért a kémszemle célját elértnek tekintette, fokozatosan kiindulási helyeikre vontatja vissza csapatait. Az ellenség erejét 5-6000 főre becsülte, amely elsőrendű csapatokból áll kevés lovassággal és két üteggel. Úgy ítélte meg, hogy a sáncokkal megerősített Semptét hasonló erejű csapataival csak nagy veszteség után tudná elfoglalni. Saját veszteségét néhány sebesültben adta meg. Pongrácz összefoglaló jelentésében már 10 000-re becsülte az ellenség erejét.⁷¹ Nagysándor az erőltetett kémszemléhez támogató erőként egy dandár kikülönítését kérte a III. hadtesttől. Knezić Tornócról két zászlóaljat és egy fél üteget rendelt Sopornyára, a hadtest többi részét pedig készségségbe helyezte. Miután azonban egy újabb üzenetben Nagysándor közölte, hogy csak kémszemlét hajt végre, a támogató alakulatokat Knezić visszarendelte.⁷²

A III. hadtest kikülönített egységeivel továbbra is szemmel tartotta a Vág vonalát. A Tornócnál álló dandár június 17-én azt jelentette, hogy ellenséges hadoszlopok vonulnak Szeredtől Sellyén át déli irányban. Knezić úgy vélte, hogy Zsigárdnál ellene összpontosulnak a császári erők. Folyamatosan foglalkozniuk kellett az utak járható állapotban tartásával is. A Negyednél megkezdett híd építését a II. hadtest csapatainak visszavonulása, illetve Farkasdnak a császáriak általi megszállása miatt június 17-én leállították, a hídanyagot a balparton helyezték biztonságba.

Knezić a június 16-i kudarc, illetve a beérkező hírek hatására elbizonytalanodott. Ez nagyon kiérződik a június 17-én írott három jelentéséből. A 18 órai jelentésében azt kérdezte, hogy „a nevezett körülmények között újra elfoglaljam-e érsekújvári pozíciómat”. A 19 órakor írott jelentését a következőkkel zárta: „Az ellenség Zsigárdnál is összpontosít, és könnyen megkockáztathatja az átkelést. Ezáltal elvághatná a hadtest visszavonulási vonalát Nyitra felé. Ezért sürgősen miheztartási parancsokat kérek.” A 20 órai jelentésében is megerősítette ezt: „Mind az 1. mind a 2. hadtest folyamatosan támogatást kér; mivel ez a hadtest a Vág-vonal erős megszállása folytán enélkül is nagyon megosztott, ezekre az esetekre kérem a

⁷⁰ Knezić 1849. június 17-i 19 órai és 20 órai jelentései HL 1848-49 33/219. és 33/212., mindkettőt közli: Hajagos: *Knezić*, 170.

⁷¹ Pongrácz őrnagy 1849. június 18-i június 19-re kiadott diszpozíciója HL 1848-49 33/463., Pongrácz őrnagy Nagysándor nevében megfogalmazott június 19-i esti jelentése HL 1848-49 33/446., mindkettőt közli: Fleisz: *Nagysándor*, 308–310.

⁷² Knezić 1849. június 19-i 4 órai átírata Nagysándornak és 14 órai jelentése a KHI-nak HL 1848-49 33/455. és 33/448., mindkettőt közli: Hajagos: *Knezić*, 175–176.

megfelelő mihez tartási parancsot.” A KHI június 18-án éjfél után 2 órakor a Görgeinek írt rövid jelentésben reagált Knezić és Nagysándor aggályaira: „Úgy tűnik, szokássá vált, hogy hadtestparancsnokaink mindig csak túlerőben lévő ellenséget látnak, ami a szóban forgó esetben valójában nem lehetséges.” Ezt Knezić 19 órai jelentésének hátoldalára jegyezte fel.⁷³

Knezić határozatlanságáról a KHI információkat kaphatott a III. hadtesthez beosztott Bresslern Ernő tábornoki százados június 18-i leveléből is. „Mi itt 'szorosan a diszpozícióhoz tartjuk magunkat!' és teljesítjük is a feladatunkat – hogy éppen meg legyen téve...” A továbbiakban kifejtette, hogy a diszpozíció merev betartása következtében tétlenül szemlélték június 16-án a II. hadtest küzdelmét, majd így folytatta: „...most a hadsereg egy valódi gép a szó szoros értelmében: mozdul ugyan, de haszna épen annyi, hogy mutassa, hogy mozog. [...] A félelem megzsibbasztja a kedélyt, ahol önállóság nincsen, s egy kitűzött ösvénynek szisztematikus meglépdelése nem engedi a gondolatot tetté alakulni, mely villám módjára születik és úgy működik.” Bresslern Görgei mielőbbi megérkezésében látta a megoldást, akit a hadsereg lelkeként emlegetett.⁷⁴

Görgei Bresslern levelének születésekor már útban volt a hadsereghez. Bayer ezredessel tanácskozva a támadás megismétlését határozta el, aminek dátumát június 20-ra tűzték ki. Görgei az újabb támadásnál személyesen is jelen akart lenni a II. hadtestnél. A támadásra vonatkozó utasításokat a KHI június 18-án adta ki. Érvényesek maradtak a korábban június 16-ra kiadott utasítások, de a III. hadtestre vonatkozóan kiemelte a KHI, „hogy az ellenség szeme láttára verjen hidat a Vágon. Ha ez sikerül, a III. hadtest a II. hadtest támogatására azonnal keljen át a folyón.” Egy dandárával továbbra is Törnőcon kellett a hídverés látszatával nyugtalanítania a Sellyén álló ellenséget.⁷⁵ A parancs rendelkezett a negyedi híd teljes erőből történő folytatásáról is, aminek június 19-én reggelre készen kellett lennie. Ennek további építését Knezić már június 18-án újból elrendelte, mivel a Farkasdon magát elsőancoló Rakovszky-különítményt a II. hadtestből újabb csapatokkal erősítették meg. Egyúttal jelentette a szelőcei út kijavítását, a Tótmegyerre Farkasd felé vezető út járhatóvá tétele pedig június 20-ra fejeződik be.⁷⁶

A magyar támadásra akkor kerül sor, amikor Haynau június 19-én megkezdte csapatai átcsoportosítását a Duna jobb oldalára, de éppen ennek leplezésére szükségesnek tartotta a Vág menti magyar ellentámadás erőteljes visszaverését s az aktív védelmet. Ezért maradtak állásban a Vág mentén a cs. kir. II. és IV. hadtest csapatai, s ezért létesített újból hídfőt Semp-ténél. Június 18-án a Pott- és a Theissing-dandár csapatai erőltetett kémszemlére lettek utasítva Alsószelínél. Knezić ezt a csoportosítást észlelte s tartotta állására veszélyesnek. Június 20-án Wohlgemuth altábornagy, a IV. (tartalék) hadtest parancsnoka akart ugyanezzel a két dandárral Negyed és Királyrév felé erőszakos kémszemlélt tenni, amikor bekövetkezett a magyar csapatok újabb támadása.

Asbóth ezredes ismét kiválóan teljesítette feladatát. Június 16-tól eltérően egész hadtestével tört előre, s a vele szemben álló császári csapatokra vereséget mérve, Zsigárdot birtokba véve visszaszorította azokat Peredre és Királyrévre. Az itt fellángoló ütközetben némileg ugyan megínogtak a II. hadtest alakulatai, de a megérkező Görgei és Asbóth rendbe szedte

⁷³ Knezić 1849. június 17-i jelentései megfogalmazott aggodalmakra lásd: Hajagos: *Knezić*, 80–81., 169–170.

⁷⁴ Bresslern 1849. június 18-i levele Bayer ezredeshez MNL OL Görgey-lt. b/44 fasc., közli: Hajagos: *Knezić*, 171–172.

⁷⁵ A KHI 1849. június 18-i diszpozíciója június 20-ra HL 1848-49 33/346., közli: Hajagos: *Knezić*, 173–174.

⁷⁶ Knezić 1849. június 18-i jelentése HL 1848-49 33/353., közli: Hajagos: *Knezić*, 172–173.

őket, s végül Királyrév és Pered is a magyarok birtokába került. A kibontakozott ütközetben a II. hadtest azonban ismét magára maradt, nem kapott segítséget a III. hadtesttől. Knezić csak Görgei határozott utasítására kelt át a Vágon Negyednél, s csak az ütközet befejezése után jelentek meg csapatai a csatatéren. A balparton csak a Sellye irányában tüntető Podoski-dandár maradt.⁷⁷ A csatanap eredményével elégedetlen Görgei az este folyamán leváltotta a két hadtestparancsnokot. Knezić Károly helyére Leiningen-Westerburg Károly ezredest, a hadtest egyik hadosztályparancsnokát nevezte ki; a túlzottan is magabiztos Asbóthot, aki időnként fővezére intézkedéseit is felülbírálta, Kászonyi József ezredessel, a III. hadtest lovassági parancsnokával váltotta fel.⁷⁸

Görgei szándéka az volt, hogy 21-én a III. hadtesttel Sellyén át Galánta felé nyomul előre, s ezalatt a II. hadtest Alsószelei és Deáki között fedezi az oldalát. Azonban még június 20-án értesült arról, hogy másnap a cs. kir. csapatok és a térségbe rendelt orosz Panyutyin-hadosztály támadása várható. Ezért Klapkát arra utasította, hogy a Csallóközben mindenáron biztosítsa a pusztá-aszódi átkelőt, Nagysándort pedig arra, hogy erőszakolja ki az átkelést Szerednél. A II. és III. hadtest feladata az ellenséges támadás bevárása és visszaverése lett. Nagysándor időben történő megjelenése komoly győzelmet eredményezhetett volna.⁷⁹

Szered térségében azonban teljesen másként alakultak az események. Nagysándort addigi túlzottan óvatos hadvezetése miatt feltehetően bírálatok érték a hadtest tisztikara részéről. Ezért június 20-án külön napiparancsban értelmezte a KHI támadási diszpozícióját. Ennek az volt a lényege, hogy a hadtestnek egyrészt úgy kell demonstrálnia a Szeredet és Semp-tét megszálló császári csapatok ellen, hogy azok ne tudjanak onnan támogatást küldeni a II. és III. hadtest ellen, másrészt az is cél, hogy az ellenfél ne tudjon támadólag fellépni az I. hadtest ellen.⁸⁰ Nagysándor június 20-án különítményeket rendelt ki Vághosszúfalva, Báb, Pusztá- és Nemeskürt felé. Az utóbbiak Galgóc felé Udvardig cirkálva nem ütköztek ellenségbe. Vághosszúfalvánál és Sopornyanál átkelési előkészületeket színlelt Nagysándor, főerőivel pedig Sempte ellen vonult. Az ellenség látható erejét mintegy 3000 főre becsülte, de attól tartott, hogy annak egy része fedett állásban található. Ezért megelégedett a szokásos óvatos demonstrációval, s délután 17 óra körül egyetlen sebesültet veszítve visszavonult korábbi állásába. Kísérletet sem tett arra, hogy az ellenséget visszaűzze a Vág túlsó partjára. Wohlgemuth altábornagy ezek után elrendelte Perin vezérőrnagynak a semptei állások feladását és a szeredi híd elbontását. A dandár nagyobb része déli irányba indult a magyarok által visszavetett császári csapatok támogatására. Sempte feladásáról Nagysándor június 20-i 23 órai jelentésének utóiratában tett említést június 21-én délelőtt 11 órakor.

Sempte kiürítésének hírért Nagysándor Máriássy János ezredestől vette. Nagysándor az ellenség visszavonulását az általa tett átkelési kísérleteknek tulajdonította. Azt azonban nem tudta megállapítani, hogy a Vágszerdahelyen állomásozó erők milyen erősek. Úgy vélte, hogy ha nem erősek, az azért fordulhat elő, mert ereje nagyobb részét az előre nyomuló III. hadtest ellen vezényelte. Ebben az esetben erőltetni kívánta a Vágon történő hídépítést, s remélte, hogy másnap reggelig megkapja a további utasításokat, mivel a jelentés írásakor nem tudta,

⁷⁷ Hermann: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, 281.; Kemény: „Tüntetés” a fővezér ellen? 49–55.; Hajagos: *Knezić*, 82. Kemény szerint a III. hadtest zöme 15 óra körül jelent meg, s 17 óra körül a Podoski-dandár is beérkezett.

⁷⁸ Görgei személyi változásokra vonatkozó 1849. június 20-i napiparancsa MNL OL Görgy-lt. b/4 fasc., közli: Hajagos: *Knezić*, 178–180.

⁷⁹ Hermann: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, 282.

⁸⁰ Nagysándor 1849. június 20-i napiparancsa HL 1848-49 33/507., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 310–311.

hogy hadtestének feladata-e a további előre nyomulás.⁸¹ Nem tudni, hogy Görgeinek az átkelésre felszólító utasítását megkapta-e, a KHI június 21-én erre felszólító utasítása mindenestre ezt feltételezte. Azt sem tudni, mennyire volt határozott a Görgei által Nagysándornak küldött parancs. Nagysándor június 23-i jelentésében nem tesz említést semmiféle, Görgeitől vett parancsról, csak arról, hogy a hídverés és az átkelés csak a II. és III. hadtest sikere után lett neki előírva. Csapatai mindenestre megszállták Semptét, s hídverési és átkelési előkészületeket tettek, amit Szeredről és Vágszerdahelyről röppentyűk erős tüzevel akadályoztak a császáriak. Végül 2 halott és 7 sebesült veszteség mellett Nagysándor félbeszakította a demonstrációt és a hídverési kísérletet.⁸²

Miután Görgei Nagysándorra alapozott elképzelései nem valósultak meg, a túlerőben lévő császári és orosz csapatok heves küzdelem után Pered és Királyrév, majd Zsigárd feladására kényszerítették a II. és III. hadtestet. Ezek után a III. hadtest Negyednél, a II. hadtest Pusztá-Aszódnál vonult vissza. Az utóbbit a Klapka által személyesen vezényelt megerősített Kosztolányi-hadosztálynak sikerült megvédeni a cs. kir. II. hadtest csapataival szemben. Az immár Kászonyi által vezetett, súlyos veszteségeket szenvedett II. hadtest Gútán át folytatta visszavonulását a Vág mögé.⁸³ A csatanap kedvezőtlen alakulásáról Nagysándor június 21-én az éjszakai órákban a III. hadtesttől kapott tudósítást. Ezek után a hadtest hadosztályai Mocsonokra és Köpösdre húzódtak vissza, Sopornyán, Semptén és Patán csak kisebb különítményeket hagytak.

A következő napokban az I., a II. és a III. hadtestek a Vág-vonalát igyekeztek biztosítani, igyekeztek megakadályozni a császári csapatok esetleges átkelését. Haynau azonban csapatainak a Duna jobb partjára való átcsoportosítását folytatta, hogy támadást indítson Győr és a Rába-vonal birtokba vételére. Ezt a szándékát a magyar hadvezetés későn ismerte fel, ami a jobbparti magyar erők megerősítése érdekében szükségessé tette a Vág mentén álló magyar erők átcsoportosítását. Ez a Vág keleti partjának feladását jelentette.

Az I. és III. hadtestek kudarcának okai

A hadműveletek áttekintése után az I. és II. hadtestek kudarcát előidéző okokra kell rámutatnunk. Előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy az érintett hadtestek katonái tisztjeik többségével együtt tisztességesen helytálltak a hadműveletek során,⁸⁴ ennek ellenére működésük negatív eredménnyel járt.

Kudarcuk egyik fő oka magában a haditervben kereshető. Készítői nem voltak tisztában a Vág alsó szakaszának tényleges természeti viszonyaival. Nem vették figyelembe, hogy a vízenyős, mocsaras területeken csak emberekkel és szekerekkel is alig járható töltésutakon lehetett közlekedni. Ezeket ki kellett javítani, szélesíteni, hogy a különböző alakulatok, például a tüzéség használni tudja őket. Hasonló viszonyok jellemezték a Csallóközt, valamint a Kis-Duna és a Vág közötti területet is, ahol meg kellett indítani a támadást. Ez részben visszavezethető a megfelelő térképek hiányára, de ezt kiküszöbölhette volna az előzetes helyszíni terepszemle. A magyarok nem rendelkeztek megfelelő hídkészlettel sem a nagyobb folyók

⁸¹ Nagysándor 1849. június 20-21-i jelentése HL 1848-49 33/537., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 312–333.

⁸² Nagysándor 1849. június 23-i déli jelentése HL 1848-49 34/245., közli: Fleisz: *Nagysándor*, 316–317.

⁸³ Hermann: *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, 282.

⁸⁴ Mindössze Nagysándor 1849. január 20-i, a hadtest feladatait magyarázó napiparancsában történt utalás arra, hogy a tartalékok képzését többen a küzdelem tétlen szemléléseként értelmezték.

(Vág, Kis-Duna) leküzdéséhez. A kisebb vízfolyások áthidalása is sok időt és anyagot igényelt. Mindez jelentősen lassította a magyar csapatok mozgását.

A haditerv másik problémája az volt, hogy a támadás kezdeti szakaszában minden teher a II. hadtestre nehezedett. A Vág és a Kis-Duna közötti hídfő északi peremének a biztosításáig az a III. hadtestnek csak passzív szerepet szánt. A június 16-i első támadásnál ez nagyjából még érthető is, de június 20-án a hadtest korábbi átkeléséhez rendelkezésre állt a Negyednél készített híd. Így már Pered elfoglalása előtt csatlakozhatott volna a III. hadtest a II. hadtesthez. Az I. hadtest feladata elég körülményesen lett megfogalmazva. A június 16-ra kiadott diszpozícióban a hadtestek feladatainak a megszabásakor csak a szemben álló ellenséges alakulatok lekötése lett számára kijelölve, s csak utóiratban fogalmazták meg, hogy a Perin-dandár csapatait a Vág balpartjának az elhagyására kell kényszerítenie. Ezt a hadtest a június 9-i előre nyomuláskor egyszer már megtette, de hadosztályainak Mocsonokra és Ürményre való visszavonásával nem tudta megakadályozni a Perin-dandár újbóli átkelését a balpartra. Ha június 9-ét követően közelebb rendelik a Vághoz, talán könnyebben tudta volna teljesíteni feladatát.

A kudarc visszavezethető a hadtestparancsnokok, Knezić Károly és Nagysándor József határozatlanságára, önállótlanlására. Ragaszkodtak a kiadott diszpozíciók betű szerinti végrehajtásához, helyesebben ahhoz, ahogy az utasításokat értelmezték. Knezić például június 16-án beosztottjai unszolására sem próbálkozott meg a Vágon történő átkeléssel, hogy támogassa a II. hadtestet. Nagysándor június 16-át követően csak óvatos demonstrációkkal igyekezett lekötni a Szered térségében álló Perin-dandárt, aminek erejét jócskán túlbecsülte. Június 21-én a semptei sáncok ellenség általi kiürítése után is csak lanya hídverési és átkelési kísérletet folytatott, noha az ellenséges csapatok zöme elvonult Szeredről. Ez jórészt visszavezethető arra, hogy a hadtestparancsnokok előzetesen nem lettek beavatva a tervezett hadműveletekbe.

A KHI Esztergomban, majd Tatán túlságosan távol helyezkedett el a hadszíntértől ahhoz, hogy a kialakult helyzetben intézkedéseivel a szükséges lépések megtételére készítse a hadtestparancsnokokat. Többet tehetett ezen a téren a helyszínen tartózkodó fővezér. Görgői azonban csak június 20-án a Peredért folytatott küzdelemnél jelent meg a II. hadtestnél. E napi késlekedésének oka a Klapkával folytatott tárgyalás, akit újból meg kellett győznie a hadműveletek célszerűségéről, s rávenni azok határozott támogatására. Mindent azonban ő sem tudott elérni. Határozott utasítására Knezić a III. hadtesttel átkelt a Vágon, ugyanezt azonban június 21-én nem tette meg Nagysándor. Talán mégsem volt kellően határozott a Görgői által hozzáküldött utasítás.

A nehéz terepen a bonyolult hadművelleti terv végrehajtása így elsősorban a hadtestek parancsnokain múlt, akik közül Knezić Károly és Nagysándor József nem tudott megfelelni a feladatának. Ez igaz a június 21-én Asbóthot felváltó Kászonyi József ezredesre is. A magyar támadás elhárítására ugyanakkor a császári hadvezetés megtette a megfelelő lépéseket, jelentős erőket tudott a helyszínre vezényelni a szorongatott helyzetbe került Pott-dandár támogatására. Mindez június 21-én a magyarok vereségét okozta.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc katonai iratai (HL 1848-49)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 295 A Görgey-család levéltára (MNL OL Görgey-lt.)

H 2 Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (MNL OL OHB)

Nyomtatott források

F. Kiss Erzsébet: *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Magyar Országos Levéltár Kiadványai. 2. Forráskiadványok (15). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I-II*. Sajtó alá rendezte: Katona Tamás. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.

Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. 1-3. kötet. Budapest: Franklin Társulat, 1885-1888.

Hermann Róbert: *Kossuth és Görgei között – Ludvig János kormánybiztosi jelentései 1849-ből*. Századok, 140. évfolyam (2006) 3. sz. 671-750.

Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848-1849. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta: Hermann Róbert. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

Kossuth Lajos Összes Munkái (KLÖM) 15. kötet. *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.

Makray Aladár: *Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz 1849. évi márc. – jú.-ig*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1870.

Mészáros Károly: *Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848-1849-ben*. Ungvár: Jäger Károly betűivel, 1862.

„Saját kezébe, ott ahol...” Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Budapest: PETIT REAL Könyvkiadó, 1998.

Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Moser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christopf Teppelberg und Jolán Szíjj mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest-Wien: Argumentum, 2005.

Budavár bevételének emlékezete 1849. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Szerk.: Katona Tamás. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989.

Szakirodalom

Fleisz János: *Nagysándor József tábornok, „a magyar függetlenségi gondolat egyik legkövetkezetesebb híve”*. Budapest: Line Design, 2022.

Hajagos József: *Gyöngyös helyzete és szerepe a szabadságharcban 1849 tavaszán*. In: Horváth László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*. Gyöngyös: Mátra Múzeum, 2003. 81-110.

Hajagos József: *Knezić Károly tábornok, a szabadságharc horvát vértanúja*. Budapest: Line Design, 2023.

Hermann Róbert: *A 47. honvédszázalaj története*. In: Molnár András (szerk.): *A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849*. Zalai Gyűjtemény, 33. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1992. 115-194.

Hermann Róbert: *Az iházi ütközet emlékkönyve 1849-1999*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 1999.

Hermann Róbert: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2004.

Hermann Róbert: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest: Argumentum, 2007.

Jankó Annamária: *Tóth Ágoston, a térképész*. In: dr. Hermann Róbert – Tóth László (szerk.): *Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész 1812-1889*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2015. 20-42.

Kedves Gyula: *A gödöllői hadművelet terve*. In: Horváth László (szerk.): *A tavaszi hadjárat*. Hatvany Lajos Múzeumfüzetek 13. Hatvan: Hatvany Lajos Múzeum, 1996. 33–48.

Kedves Gyula: *A tavaszi hadjárat*. In: Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián: 1848/49-ről 150 év távlatából. Siklósi Füzetek. Siklós, 1999. 61–78.

Kemény Krisztián: „Tüntetés” a fővezér ellen? *Aetas*, 33. évfolyam (2018) 3. sz. 37–68.



CSORBA GYÖRGY

Országgyűlés Hivatala, Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatóság

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 65–80.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.65-80

www.aetas.hu

Trombitások az 1848–1849-es szabadságharcban

ABSTRACT. *Trumpeters in the War of Independence of 1848-49.* The topic of military musicians and the use of military sound signals in the Hungarian War of Independence of 1848-49 was an under-researched field until recently. This study examines the duties, training, numbers, and equipment of trumpeters on the Hungarian side using archival and published sources, as well as academic literature. While organizing the national guard and the army, Hungarian leadership continued to use the sound signals and the principles of using musicians utilized by the Austrian imperial military to accelerate training, and to have a more unified organization. While Hungarian forces faced a constant shortage of musicians, as well as difficulties in acquiring instruments during the war of independence that started in response to the policies of the Austrian government, they succeeded in using trumpeters as the basis of their military communication and transmitting orders.

Keywords: *War of Independence of 1848-49, military music, hussar, honvéd (landwehr) hunter*

Krasznay Péter öröközte meg naplójában, hogy amikor 1849 februárjában Tiszafüredre értek, és a közvetlenül utánuk vonuló utászcsapat trombitahangja „be harsogott az utzába, minden házból szaladtak ki az asszonyok, gyermekek azzal az öröm kiáltással, hogy itt jön a huszárok, halga, hogy trombitálnak, azonban amint meglátták, hogy nem huszárok trombitálnak, lehangolódtak, sőt egy fiatal menyecske azzal adott kifejezést elégedetlenségének, hogy egye ki a fene, hisz napszámos katonák ezek, s azzal behúzódtott, ettől kezdve azután a pionierokat napszámos katonáknak hívtuk”.¹ A mulatságos jelenet azon túl, hogy megmutatja a nyalka huszárok rendkívüli népszerűségét, arra is kiváló példa, hogy a trombita hangja mennyire kapcsolódott össze a lovas fegyvernemmel, pedig valójában más alakulatok – vadászok, tüzezek, utászok és szekerészek – is használták ebben az időben. Amíg a gyalogságnál a dob, addig a felsoroltaknál a trombita/kürt volt a parancsközvetítő eszköz. Tanulmányunkban – a korábban már vizsgált dobosokhoz hasonlóan² – a magyar oldalon harcoló trombitások feladatait, kiképzését, létszámuk biztosítását és felszerelésüket mutatjuk be.

Általános jellemzők és trombitajelek

A trombitásokat alapvetően a lovasság kötelékében alkalmazták: az osztrák hadseregben lovas századonként egy főt, akik tizedesi rangjelzést viseltek. A két századonként kiállott osztálytrombitásokat 1806-tól alkalmazták szintén tizedesi rangban. A huszárezredeknél az ezredtörzsnél békében egy, háborúban két őrmesteri rangú törzstrombitásnak kellett szolgál-

¹ Forrai-Árva (szerk.): *Naplójegyzetei Krasznay, 77.*

² Csorba: *Dobosok az 1848–1849-es szabadságharcban, 377–416.*

nia. A törzstrombitás egyike mindig az ezredparancsnok mellett tartózkodott, kivéve, amikor hadikövetet kísért, ami kiemelt feladatuk volt. Ők voltak az egyébként csak megtúrt, de központilag nem támogatott ezredzenekar vezetői is. A huszártrombitások piros toll- vagy lószőrforogót hordtak megkülönböztetésül a csákójukon.³ A trombitás egyenruhájának díszítését és a gálaruha megvásárlását az ezred költségalapjából fizették ki, a hangszer és tartozékai azonban kincstári tulajdonban álltak.⁴ A trombitások szablyával és pisztollyal voltak felszerelve. Háború esetén a trombitásokat az altisztek lőszerjavadalmazásának fele illette meg.⁵ Szokás volt, hogy a trombitások szürke lovat kaptak, ahogy a lovasságnál szolgáló zenészek is.⁶

A megfelelő számú képzett trombitás kiállításának több útja is volt. A 19. század elején például a császári seregben, ha egy ezredben éppen hiány volt képzett trombitásból, akkor az alkalmas helyi ún. toronyzenészeket (*Thurner*) vagy más, zeneileg képzett egyéneket is besorozhattak. A harci állományból is képeztek katonákat a trombita használatára, hogy szükség esetén parancsnoki jóváhagyással a kieső embert pótolni tudják. A betanuló trombitás csak az oktatás befejezése után kaphatta meg a teljes zsoldot. Az oktatást a törzs- vagy a századtrombitás is végezhetette, vagy az ezred mellett lévő olyan személy, aki jól tudott játszani a hangszeren. Az ezredparancsnok engedélye nélkül azonban a trombitás senkit sem taníthatott a hadseregen kívül, és nem is zenélhetett. A zenésztől elvárták, hogy bátor, ügybuzgó, józan, muzikális és egyben jó lovas legyen. Mindig tudnia kellett helyét a harcrendben és figyelnie parancsnokát, hogy folyamatosan és a megfelelő időben tudja a trombitajeleket leadni.⁷

A trombita hangja ugyanis a csatazaj közben is jól kivehető volt, és messzire elhallatszott, így a vezénylés, illetve a kommunikáció alapeszközévé vált. A kiadott utasítást, vezényszót a parancsnok kíséretében lévő törzstrombitás hangjelzésével adták tudtul, amelyet az osztály- és a századtrombitások átvettek és ismételtek. A korabeli elmélet szerint egy átlag katona legfeljebb 25 jelet tudott megjegyezni, ezért igyekeztek jól megkülönböztethető, de kevés és könnyen megjegyezhető jeleket használni. Ezzel magyarázható az is, hogy a kialakult jeleket hosszú ideig, változtatás nélkül és a hadseregen belül egységesen használták.⁸

1848–1849-ben az osztrák, illetve a magyar sereg hangjelzései teljesen megegyeztek. Ennek legfőbb oka az, hogy a magyar hadügyi rendszer felállításakor nem arra készültek, hogy a császári hadsereg ellen kell harcolni, így semmi sem indokolta új hangjelzési rendszer bevezetését. Ha az áprilisi törvényeket a bécsi udvar maradéktalanul elfogadja és betartja, akkor a magyar csapatok a császáriak mellett szolgáltak volna, vagyis az egységes hangjelzések a közös vezénylést biztosítják. Ráadásul, különösen a huszároknál, már adott volt egy jól ismert jelzésrendszer, amit a már képzett állomány útján gyorsabban és hatékonyan lehetett az újoncoknak betanítani. Az is nyilvánvaló, hogy a császári hadseregben kiképzett tisztek, katonák és zenészek mind kiválóan ismerték a császári jelzéseket, idő hiányában nem lehetett új jelzésrendszert kialakítani, valamint azt az egész hadseregben következetesen bevezetni és begyakoroltatni.

³ Barcy–Karch: *Hangászok*, 23–25.

⁴ Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. II. 277., III. 34–35.

⁵ Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. VI. 40., 161.

⁶ Marosi: *Két évszázad*, 33. A győri lovas nemzetőrsegnél is a trombitást – lehet, hogy véletlenül, de – szürke lóra ültették. *Hazánk*, 1848. július 29. 52.

⁷ Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. II. 275–276.

⁸ Barcy–Karch: *Hangászok*, 89–90.

A szabadságharc idején születő szabályzatok részletesen rögzítették a trombitások helyzetét, mozgását és az alkalmazandó hangjelzéseket az egyes feladatok alatt, illetve kottával együtt magát a trombitajelek rendszerét is: Nyergelő (*Vergatterung*), Lóra (*Rast*), Sereglő (*Truppe*), Ima (*Bethstunde*), Induló (*Marsch*), Félinduló (*Einhalter Marsch*), Lefúvás (*Abblasen*), Takarodó (*Retraite*), Ébresztő (*Reveille*), Templomba (*Kirchenstoss*), Összehívó (*Ganzer Ruf-Apell*), Riadal vagy riadó (*Alarme*), Roham (*Signal zur Attaque*), Egyes hars vagy fúvás (*Einfacher Stoss*), Kettős hars vagy fúvás (*Doppelter Stoss*); illetve a csatározási jelek: Félinduló (*Einhalter Marsch*), „Első és második ponthoz”, Takarodó (*Retraite*), Állj! (*Halt*), Lefújás (*Abblasen*), Vigyázz! (*Habt Acht*), Vadász hívó (*Jäger ruf*), Ébresztő (*Tag Beveille*), Összehívó (*Apell*), Roham (*Attaque*).⁹

Az osztrák forrásokkal összehasonlítva a következő jelzések hiányoztak: fél- és negyed összehívó (*halben und Viertel Ruf*), főfelhívó (*hohen Ruf* vagy *Chamade*), gyászmenet, ami valójában hangfogóval való menetelést jelentett (*Den Todtenmarsch oder eigentlich den ordinären Marsch mit der Sourdine*). Valójában számtalan példát ismerünk arra, hogy a *Chamade*-t is használták a magyar seregben: a követjárások esetében ez volt a hagyományos hangjelzés. Temetésekkor pedig a lovasságnál a halott rangjának megfelelő számú trombitás a *Marche* jelét játszotta hangfogóval, majd a koporsó leeresztésekor a Lefújást (*Abbruch*), ugyancsak hangfogóval, ha pedig sortűz is volt, az alatt szintén *Marche*-t fújtak – már hangfogó nélkül.¹⁰

Minden mozgásnál *Marche*-t (menetet) fújtak a trombitások. A lovasság szálláshelyét, helyőrségét kibontott zászlóval és zenével hagyta el, a városon kívül a zászlót elrakták, de a trombitások tovább játszották a menetet. A másik jellegzetes jel a *Truppe* (Sereglő) volt, amely egy felhívó: a lovasságnak sorban és rendben kellett gyülekeznie, illetve igazodnia és felzárkóznia. Minden menet előtt először ezt fújták, majd ezt követte a menetjel. A rohamjel is régi hagyományra visszatekintő kürtjel volt, amely két tételben pontosan követte a szabályzat szerinti harcmodort: a 200 lépés rövid vágatát és a 80 lépés vágatát. A rohamot vezető parancsnoknak és a vele lovagló ezred- vagy törzstrombitásnak a vágatánál az arcél egyik szárnyára kellett húzódnia, elkerülve a közvetlen harcot, hiszen küzdelem irányításához elengedhetetlen volt, hogy a parancsnok átlássa az arcvonalat, és a harci helyzetnek megfelelő utasításokat adhasson ki. Rohamnál a „vezérlő, segédje és a főtrombitás a sebes vágatásig az arcz előtt maradván, a valódi rohamnál megállnak, s az osztály egyik szárnyához tartozván a sereggel az ellenségre rohannak. Gyakorlás alkalmával pedig mindég az arcz előtt maradnak.” „A csatári láncz, és segélye minden mozdulatait a seregeké után intézik, azért a főtrombitás jeleire — melyek mindenkor tüstént az előnyomult trombitásoktól átveendő — különösen kell vigyázni. A csatározás trombitajelekkel vezényeltetik, ezeket ismerni, elérteni s reájok minden csatározónak szorosan vigyázni kell.”¹¹ A sikeres roham után gyülekezőt fújtak. A riadójelet valamennyi trombitásnak át kellett vennie és fújnia.¹²

⁹ *A magyar nemzeti őrseregnek*, V. füzet melléklete

¹⁰ Császári jelzések: Nyergelő (*Vergatterung*), Lóra (*Rast*), Sereglő (*Truppe*), Ima (*Bethstunde*), Induló/menet vagy Félinduló (*Den ganzen und halben Marsch*), Lefújás (*Abblasen*), Takarodó (*Retraite*), Ébresztő (*Tagwache*), Templomba (*Kirchenstoss*), Egész-, fél- vagy negyed összehívó (*ganzen, halben und Viertel Ruf*), Főfelhívó (*hohen Ruf* vagy *Chamade*), Riadal vagy riadó (*Alarme*), *Das Signal zur Attaque und während des Vormarsches*, Gyászmenet, ami valójában hangfogóval való menetelés (*Den Todtenmarsch oder eigentlich den ordinären Marsch mit der Sourdine*), egyszerű fújás (*einfachen Stoß*), kettős fújás (*doppelten Stoß*). Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. II. 275–276.; Barcy–Karch: *Hangások*, 106.

¹¹ *A magyar nemzeti őrseregnek*, V. füzet 60–65.

¹² Barcy–Karch: *Hangások*, 102–118.

Gyülekező vagy nyergelő (*Vergatterung*) fújása a szabályzat szerint az ezredes szállása előtt történt, nagyobb település esetén különböző helyeken is megismételve, oly módon, hogy az ezred trombitásai összegyűlve fújták a jelet. Az ébresztő hasonló módon történt: a fő-
 őrség előtt gyülekezve egyszerre fújták, négyszer egymás után, a négy égtáj irányában. Az élelemosztás is erre a jelre történt. Takarodó jelére a lovasoknak vissza kellett térniük a szállásra. Őrségváltás általában délben történt, ahol a szolgálat átadása alatt békeidőben a trombitások zenedarabokat játszhattak, vagyis térzenét adtak, hasonlóan a gyalogos alakulatokhoz.¹³

Az ébresztő jelének egyszeri fújása a vadászoknál a harcmezőn a szétszórt csatárláncok gyülekezését jelentette. A szabadrablást is az ébresztő jelével kezdhették meg a katonák.¹⁴ Losoncot az oroszok 1849. augusztus 8-án trombitaszóra kezdték kirabolni, illetve tábori zenére gyűjtötták fel.¹⁵

Alkalmanként egyedi jelzéseket is használtak a harci cselekmények során. Dobay Ágoston őrnagy, az óaradi várparancsnokságról jelentette 1849. május 21-én Boczkó Dániel kormánybiztosnak, hogy előző éjjel egy Málik Vencel nevű katona szökött ki Aradból. Kihallgatása során nagyon részletes beszámolót adott a vár állapotáról. Arra a kérdésre, hogy mit jelent a kürt egyes, kettős és hármás fúvása, azt felelte, hogy az „inspectiós tiszt várbástyáról egy fúvással jelenti a parancsnoknak, hogy «ungarische patrille zieht sich rechts», kettős fúvás, hogy patroille jár a magyaroktól, hármás fúvás, hogy nem jár patroille”.¹⁶

A kürtjeleket nemcsak a lovasoknak kellett kiválóan ismerniük, de a lovak is jól elsajátították. Egy anekdota szerint 1848. december 8-án Köpecnél „egy más honvéd, minekutána egy dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregben keresztül téve. Ekkor a visszamenekülhetett dragonyosok trombitája megszólal, a ló fülit hegyezi az ismeretes hangokra, megragadja lovasát és vinni kezdi a dragonyosok sora felé. A honvéd eleget rángatja lovának száját, de mind hasztalan. Ekkor nincs mit tenni, látván a lónak közeledését az ellenség felé, hanem mint egy liszteszák lefordul róla, és marad újból az ő hú mangalétájával. Társai, kik az eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetökben is fönnen kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nemegyszer bosszanták: kinek adá el a lovat?”¹⁷

Létszám a lovasságnál

A trombitásokról – alkalmazási számuk miatt is – jóval kevesebb adattal rendelkezünk, mint a dobosokról. Az „állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára” kiadott rövid utasítás szerint a századtörzshöz egy a parancsnok által választott trombitásnagyt, azaz törzs- vagy főtrombitást tartozott, valamint 2, nagyobb terjedelmű széthelyezésnél pedig 4 trombitást.¹⁸ A nemzetőrségi szabályzat szerint két századonként, vagyis osztályonként 1 főtrombitást kell alkalmazni, századonként pedig 4 trombitást, azaz szakaszonként egyet.¹⁹

¹³ Barcy–Karch: *Hangászok*, 96., 108., 110., 121.

¹⁴ Barcy–Karch: *Hangászok*, 110.

¹⁵ Fábry János emlékiratai I. k. i. m.; Balogh: *Egy város*, 71.

¹⁶ MNL OL H 2 1849:7378. Órad, 1849. május 21. Bajzik: *Az aradi vár építése*, 293.

¹⁷ Pászti: *A katonai jog*, 116. (mangaléta = szuronyos hosszú puská).

¹⁸ Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára. Nyomtatvány. MNL OL R 16 1. t. 58.

¹⁹ *A magyar nemzeti őrseregeknek*, V. füzet 7–8.; *A magyar nemzeti őrseregeknek*, I. füzet 13., 35.

A zászlóshoz hasonlóan a zászlóalj törzséhez tartozó főtrombitás feladata megegyezett a fődoboséval, azaz a fentebb említett parancstovábbításon túl köteles volt a zászlóaljhoz tartozó trombitásokat a hangszer használatára tanítani, gyakorlatoztatni, szolgálatba osztani, de az imára hívásoknál és a díszőrségeknél is ő irányította a többi trombitást.²⁰

A forrásokból látható, hogy a trombitásokból is – a dobosokhoz hasonlóan – nagy hiány volt mind a nemzetőrségnél, mind pedig a lovasságnál. 1848 decemberében a Heves megyei mozgó lovas nemzetőrség 4 osztálya közül csupán az egyik rendelkezett 2 trombitással, a többi egység eggyel sem.²¹ A szegedi nemzetőrszázadok kimutatása szerint 1849. május 1-jén a 4 lovasszázadnál csak 6 kürtös volt, azaz kettő hiányzott.²² A kecskeméti lovas nemzetőrök számára sikerült megnyerniük egy kiszolgált katonát trombitásnak, akinek felszereléséről és lováról a város gondoskodott.²³

A 4. (Sándor) huszárezred tartalék százada november 15-én Nagyváradról kérte a lovasági felügyelőt, hogy küldjenek 4 trombitást.²⁴ Perczel muramelléki seregénél november 20-án a Sándor-husárok egy századánál, vagy a kis létszámú Radetzky-csapatnál egyáltalán nem volt kürtös, de a többi lovasalakulatnál is volt hiányosság.²⁵

1849. január 19-én a 6. (Württemberg) huszárezred tartalékszázada lovakat, felszerelést, altisztet és egy trombitást kért, hogy mihamarabb harcba szállhassanak.²⁶

A 14. (Lehel) huszárezred 5. századának parancsnoka 1849. január 30-án panaszkolt, hogy az osztályparancsnoknak már háromszor jelentették, sem hangszerük, sem trombitásuk nincs, pedig könnyen megoldhatnák, hogy a 4. századnál lévő egyik zenészt átküldjék hozzájuk. Az intézkedés foganatosítását ezért most már Bátori-Schulz Bódog dandárparancsnoktól kérték.²⁷ A 15. (Mátyás) huszárezredet az segítette ki, hogy Kolozsvárott 6 svalszer trombitás állt át hozzájuk.²⁸

Hiányzó kürtösöket az új szervezésű huszárezredek esetében szokatlan módon újsághirdetés útján is próbáltak toborozni. A 14. (Lehel) huszárezred 1848 októberében a Pesti Hírlap oldalain keresett többek között 4 trombitást, ahol kikötötték, hogy képzett zenészeket várnak.²⁹ A 16. (Károlyi) huszárezred pedig 1849 májusában toborzott hasonló módon magának 8 ezred-, osztály-, illetve századtrombitást havi 20 pengőforint fizetésért és teljes ruházattal, 4 éves szolgálati időre. A hirdetés szerint a jelentkezőknek személyesen Kecskeméten kellett megjeleníteniük az ezredparancsnokságon.³⁰

A 8. (Coburg) huszárezred tartalék osztálya felkészülve és felszerelve vonult volna már harcba, csak a kellő számú trombitás hiányzott, ezért egy osztály- és 2 századtrombitást kértek mihamarabb a – kérdésben egyébként hatáskörrel nem rendelkező – hadügy katonai

²⁰ *A magyar nemzeti őrseregnek*, 19–20., 35.

²¹ MNL OL H 2 1848:7118. Kimutatás kelte: 1848. december 26. A kimutatás szerint az alakulat létszáma 1227 fő volt.

²² Reizner: *A régi Szeged*, 294–295.

²³ Iványosi-Szabó: *Kecskemét*, 72.

²⁴ MNL OL H 83 2. d. 388–389. Nagyvárad, 1848. november 25.

²⁵ MNL OL H 75 1848:10008. Perczel Mór Mészáros Lázárnak, Letenye, 1848. november 24.

²⁶ Horváth: *A 6. (Württemberg) huszárezred*, 198.

²⁷ Dér–Hajagos–Hermann: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II.*, 504.

²⁸ Lenkfy: *Szalay Elek*, 152.

²⁹ *Pesti Hírlap*, 1848. október 20. 986.

³⁰ *Pesti Hírlap*, 1849. május 16. 60. és május 20. 68. Az alakulat 1849. június 21-i létszámkimutatás szerint 1–1 ezred-, osztály-, illetve századtrombitással bírt, igaz, összesen csak 189-en állomásoztak Szenttamásnál. MNL OL H 147. 13. d. 699–700. ff.

osztályától, hogy a legénységet a trombitajelekre oktathassák. A hadügyminisztérium sajátos válasszal utasította el a kérést: ők nem rendelkeznek trombitásokkal, „különben is azok megszerzésére az illetők sajátyszerűleg szoktak eljárni, a monda szerint, szemesnek áll a világ”. Így a kérést legjobb akarat mellett sem teljesíthetik – tették hozzá kicsit udvariasabban.³¹ Tóth Ágoston 1849. május 2-i, beszercei hadosztályról szóló jelentése szerint huszárszázadai csupán 1–1 trombitással rendelkeztek.³²

Beöthy Ödöntől 1848 októberében Tompits József, 1. (Császár) huszárezredbeli trombitás azt kérte, hogy a Hunyadi csapathoz trombitásként vagy altisztként helyezték át, amit a hadügyminiszter támogatott is.³³ Egy 1849. március 1-jei kimutatás szerint az ezredtartaléknál egyébként 1 törzs- és 2 századtrombitás szolgált.³⁴ A tartalékszázad április közepén jelentette, hogy a náluk lévő 6 trombitás Stepanek zenekar igazgató (*kapelmaister*) beszámolója szerint még nem alkalmazható törzstrombitásnak.³⁵

A 4. (Sándor) huszárezred tartalékszázadánál 1849 júliusában egy „tisztletbeli trombitás” szolgált; hogy ez az önkéntességre vagy a fizetés nélküliségre vonatkozott, nem derül ki.³⁶

Arra is van példa, hogy egy képzett trombitást a hadtest táborkarához vezényeltek. Ez történt Nyakó Sándor öreg huszár trombitás őrmesterrel, akit Klapka György rendelt maga mellé, „mivel úgy fújta a huszártrombitát, az öregebb huszár trombitások is irigykedve hallgatták, különösen, ha rohamra fújta ki a »ruf«-ot”.³⁷

Fizetés

Mikes Kelemen ezredes 1848. december 1-jei Somlyón kiadott napiparancsa szerint a 15. (Mátyás) huszárezrednél a trombitások napi fizetése 10 krajcár és 6 krajcár pótlék volt.³⁸ A 2. (Hannover) huszárezred illetményi kimutatása szerint 1849 májusában a főtrombitás havonként 20, az osztálytrombitás 15, míg a trombitások 20 forintot kaptak.³⁹

Az 1849. július 1-jétől életbe léptetett illetménytábla szerint a zenészek a következő fizetéssel rendelkeztek:⁴⁰

³¹ MNL OL H 75 1849:7752. Mezőberény, 1849. március 23.

³² Hermann–Németh–Süli: *Iratok Tóth Ágoston 1848–1849. évi működésének történetéhez*, 257–261.

³³ MNL OL H 92 6653. Verbász, 1848. október 21.

³⁴ MNL OL H 29 2765. Nagykároly, 1849. március 1.

³⁵ MNL OL H 75 1849:10362. Székelyhíd, 1849. április 15.

³⁶ MNL OL H 75 1849:24931. Makó, 1849. július 15.

³⁷ Móricz: *1848–49-diki szabadságharci csatatörténetek*, 149.

³⁸ MNL OL R 20 238. sz. Somlyó, 1848. december 1.

³⁹ MNL OL H 75 1849:16143. Hidegkút, 1849. május 18.

⁴⁰ MNL OL H 148 Nyomtatványok. 4. doboz

Rangfokozat	járandóság			havi járandó- ság 6 téli hóna- pokra		havi szállásbér		napi út- közti szál- lásbér
	havi illetmény		napi zsold					
	béke	háború		kemény	lágý			
	forint		krajcár	ölfa		forint	krajcár	krajcár
Hadtestületi különbség nélkül								
Karmester	50	50		5/6	1	5		24
Zenész			16					
Ezredtrombi- tás	20	20						
Osztály- vagy századtrombi- tás			15					
Gyalogságnál								
Ezred-fődobos			24					
Dobos			8					
Közüvitéz			8					
Gránátos do- bos			10					
Koronaőrségi dobos			10					

Felszerelés a lovasságnál

A dobokhoz hasonlóan a trombitából sem mindig rendelkeztek megfelelő számú hangszerrel, de az előbbi hangszerhez képest nagyságrendileg kisebb lehetett a hiány, legalábbis a forrásokban ritkábban jelentkezik ez a probléma. A nemzetőrség felszerelését a törvényhatóságnak kellett biztosítani, nem volt ez másképp a hangszerek esetében sem. Erre példa, mikor július 1-jén a jászberényi nemzetőrség számára négy trombitát vásároltak Pesten, és Kunszentmárton esetén is van erre adatunk.⁴¹

A honvédsereg felszerelésének beszerzése a kormányzatra hárult. A hadügyminisztérium 1848. júliusi hirdetésben jelentette meg felszerelési igényeit, amelyekre szerződő feleket várt. A felsorolt cikkek között szerepelt 29 darab trombita is, boglárával.⁴² A trombitákból eleve kevesebbre volt csak szüksége a hadseregnek, a hangszereket azonban így sem tudták megfelelő számban biztosítani a háború alatt. A hiányokra néhány példa: egy 1848. december 20-i kimutatás szerint a 6. (Württemberg) huszárezred tartalék százada egyetlen trombitával sem rendelkezett. A 8. (Coburg)-huszárok 6. százada 4 trombitát igényelt.⁴³ A 18. (Attila) huszárezred Kecskeméten 1849. június 31-én jutott egyéb felszerelése mellett 5 trombitához.⁴⁴

A raktáron lévő trombiták sem felétlenül jutottak el a kíván helyekre, a doboknál tapasztaltakhoz hasonlóan: a debreceni ruharaktár kimutatása szerint 1849. június 2. és 9. között a raktáron lévő 5 trombitából kettőt adtak ki, miközben láthattuk, hogy a csapatoknál hiány volt.⁴⁵

1849. július 22-én a hadügyminisztérium azzal fordult a 13. (Hunyadi) huszárezredhez, hogy Schunda József pesti fúvós hangszerkészítőnek az 1848. november 20-án, illetve

⁴¹ Rédei: *Jászok és kunok*, 18., Csekő: *Kunszentmárton*, 65.

⁴² *Közlöny*, 1848. július 21. 186.

⁴³ Dér–Hajagos: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I.* 122–123., 135–136.

⁴⁴ MNL OL H 75 1849:24793. Kecskemét, 1849. június 31.

⁴⁵ MNL OL H 75 1849:20577. Debrecen, 1849. december 9.

december 29-én Kupa Hümér őrnagy által 30 forint értékben megrendelt árukat még nem fizették ki. A Schunda által június 27-én írt kérelem szerint 2 ft 6 krajcár értékben novemberben trombitákat és zsinórokat adott át az ezrednek, míg decemberben 6 pár nagyobb zsinórt 12 Ft értékben, kisebbeket pedig 48 krajcárjával egy párt adva, 16 forintért.⁴⁶

Több helyen felbukkan a forrásokban a tárogató is, ezekben az esetekben azonban soha nem a régi török eredetű hangszerre, hanem trombitára kell gondolni.⁴⁷ A szegedi tábori kórház 1849. május 20-i kimutatásában szerepel például Benigni Mihály tárogatós a 2. (Hannover) huszárezredből, aki „jobb alcombja nyomoréksága” miatt került oda.⁴⁸ A 8. (Coburg) huszárezred tartalékosztályánál Mezőberényben 2 tárogatót igényeltek.⁴⁹ 1849. május 20-án éjjel így merengett egy hadbíró százados Buda várának rohamra előtt: „Míg dob s tárogató csatára hívnak, álmodjál diadalt, vitéz halandó, sejtven hős koszorút, dicső győzelmet...”⁵⁰

Itt jegyezzük meg, hogy a kolozsvári Kossuth-huszárok, azaz a 15. (Mátyás) huszárezred trombiták híján egy sajátos hangszert használtak a táborozásnál, a tókát. Két rudat leszúrtak a földbe, és közöttük egy deszkát vagy fatáblát függesztettek fel, amelyet verőfával ütöttek az etetés, itatás, takarítás és kirukkolás idején.⁵¹ Ez a „hangszer” nyilván csak a tábori szolgálat során volt alkalmazható.

Keveset tudunk a trombitások hangszeren kívüli egyéb felszereléséről. Az osztrák szabályzatot követte a magyar *Tábori utasítás* is: elméletileg a háború alatt a lovasság trombitásai az altisztek számára kimért pisztolylőszer felére voltak jogosultak. A magyar rendelkezés szerint a trombitások békeidőben egyáltalán nem kaptak lőszerjavadalmazást, míg hadiállapotban a német lovasság trombitásai töltenytáskáikba 16 lövést és 2 követ kaptak, a huszároknak és dzsidásoknak 19 lövés és két kő járt, azaz valóban a rendes lovaskatonák adagjának fele.⁵²

Követjárások

A hadiszokások szerint a trombitások és dobosok egyik sajátos és kiemelt feladata volt a parlamentírozás, pontosabban a parlamenterek kísérése. A trombitások ekkor a *Chamade-t* (*Hohe Ruf*), vagyis a fő felhívót fújták folyamatosan. A parlamentírozásnak több oka lehetett: megadásra való felszólítás, fegyverletételi és megadási alkudozás, tűzszünet kérése, sebesültek kimentése a harcmezőről, fogolycsere, politikai tárgyalás. Amikor a parlament az ellenség táborra felé vonult, fehér zászló mellett trombita- vagy dobjellel is jelezték szándékukat.⁵³ A hangászoknak egyébként emiatt is nemcsak a saját hadseregük, hanem az ellenséges vagy szövetséges hadseregek jeleit is ismerniük kellett.

Ha az előírások szerint a trombitást parlamenterek kísérése használták, vagy más célból küldték az ellenség elé, akkor szerényen kellett viselkednie, és nem vehetett részt semmiféle beszélgetésben és tivornyában.⁵⁴

Parlamenterek küldésére a szabadságharc idején is számos példát találunk, ahol az ismert esetek többségében trombitások is szerepelnek. A forrásainkban szereplő első eset a

⁴⁶ MNL OL H 75 1849:24067. 1849. július 22.

⁴⁷ Balogh: *Katonai életem*, passim

⁴⁸ MNL OL H 75 1849:16197. Szeged, 1849. május 20.

⁴⁹ MNL OL H 75 1849: 6889. Mezőberény, 1849. március 12.

⁵⁰ Hermann: *Buda bevétele*, 118.

⁵¹ Szerdahelyi: *Színészeink* 134., Paládi-Kovács: *faharang, tóka*, 15–16.

⁵² Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. VI. 161.; *Tábori utasítás*, 1849. 5. tábla

⁵³ Barcy–Karch: *Hangászok*, 109.; Marosi: *Két évszázad*, 11.

⁵⁴ Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. II. 276.

pákozdi csatához köthető. Jellačić vereségét követően parlamenten tisztjét egy trombitással küldte a magyar sereghez.⁵⁵

A legrészletesebb leírás az 1848. november 20-i dési követjárásról maradt meg. Eszerint Harai Viktor 12 óra tájban érkezett 12 Vilmos-huszár, egy tizedes és egy trombitás kíséretében a Méla-hegy tövéhez, hogy Urbannak és Dés város előljáróinak adjon át leveleket. „A trombitás jelt fűtt, a követ, fehérkendőt lobogtatott feje felett. Erre tompa dobpörgés volt a válasz. A trombitás kíséretében, a híd felé jött, melynek kétharmada fel vala szedve s a vége eltorlaszolta. Harmadszor hangzik a hírnöki trombita, leverőt dobol a császári, s a torlasz mögül fehérkendőkel lobogtatnak a tisztek. A híd talpfáin a torlaszig hatol, s annak tetejére ülve monda küldetése célját.”⁵⁶

Amikor a Nádasi-szorosnál Simunich előrenyomulását próbálták feltartóztatni a magyar seregek, a sok osztrák halott és sebesült miatt egynapos fegyverszünetet kértek a császáriak. A tárgyalásra érkező osztrák tiszt fehér jelzéssel és egy trombitással érkezett.⁵⁷

A marosvásárhelyi ütközet (november 5.) előtt Gedeon altábornagy megadásra felszólító parlamentert küldött a magyar táborba. A követet jelző trombita épp a magyar huszárok támadása előtt szólalt meg, amire a képzett katonák fel is hagytak a támadással. Gedeon azonban megsértve a hadijogot, a tárgyalás alatt előbbre vonta ütegeit.⁵⁸

1849. január 3-án a Windisch-Grätzhez menő magyar országgyűlési küldöttséget egy hadnagy és egy káplár vezetésével egy 12 huszárból álló különítmény kísérte. Az osztrák táborhoz fehér kendővel és trombitással közeledtek, jelezve követi mivoltukat.⁵⁹

Jalovics György visszaemlékezései szerint a kápolnai csatában egy elesett osztrák főtiszt szemrevételezésére egy császári katonaorvos érkezett a csatamezőre, aki egy trombitással kísérve jelezte békés szándékát.⁶⁰

A hadiszokások szerint szabályos ostrom előtt az erősséget vagy a várost követek útján megadásra szólítottak fel; ekkor is „*Chamade*”-t fújtak.⁶¹ 1849 júniusában az oroszok által körbezárt brassói fellegháznál egy kürtőssel kísért parlamenten útján szólították fel a védőket a megadásra, amelyet azok elutasítottak. Két nappal később azonban már a védők küldték ki Bihari Sándor hadnagyot parlamenterként egy dobossal, hogy 48 órás fegyverszünetet kérjenek.⁶²

1849. május 3-án Temesvárnál egy meg nem nevezett huszártiszt parlamenterként egy trombitással együtt lovagolt az ellenséges állások felé, és próbálta átadni a feladásra szólító levelet, amelyet azonban az osztrákok felbontatlanul és tiszteletlenül egy parasztlegénnnyel küldtek vissza.⁶³

Potemkin Ödönt 1849. június 30-án arra utasították, hogy egy trombitást maga mellé véve vigyen át Temesvár osztrák parancsnokságának egy nyílt „*depeche*”-t, amelyben felajánlották a polgári lakosság kivonulását az ostromlott erődből. Tóth János trombitás a harctér szélére érve „indulót” fűjt, mire mindkét oldalon abbahagyták az ágyúzást, és így érték el az osztrák vonalakat.⁶⁴ Görgei követei, Seherr-Thoss Arthur és Esterhazy István viszont inkább

⁵⁵ Hatala: *Ötven év előtt*, 13.

⁵⁶ Kádár: *Belső-Szolnok és Dobokamegye története*, 125.

⁵⁷ Massoneri: *Történelmi adalékok*, 71.

⁵⁸ Székely: *Hetvenhárom év itthon*, 22–23.

⁵⁹ Csengery–Kellemesi Melczer: *Deák békekövetsége*, 411., 418.

⁶⁰ *Adatok*, Jalovics György, 55.

⁶¹ Barcy–Karch: *Hangászok*, 109.

⁶² Hochbauer (szerk.): *A Barcaság*, 34–36.

⁶³ Berkeszi: *Bogma*, 73.

⁶⁴ Potemkin: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg*, 67–72.

a szerencsének köszönhatték sorsukat, amikor követként Miskolcra, Cseodajev tábornok főhadiszállására tartottak. Ők is csak trombitást vittek magukkal, mikor Gesztelynél egy kozák csapattal találkoztak, akik először mind a trombitás jeladását, mind Seherr-Thoss zsebkenőlengetését – tudatlanságból vagy akarattal, nem derült ki – figyelmen kívül hagyták, és rálóttek a követekre.⁶⁵

1849. augusztus 16-án Dévánál a 73. zászlóalj küldött Lüdershez parlamentert, amely Thorotzkay Sándor hadnagyból, egy huszár tizedesből és egy trombitásból állt; az utóbbi a „szokásos Ruf”-ot fújta, és rendkívül félt attól, hogy a szemben álló kozákok nem ismerik a katonai szabályzatot. Más forrás szerint a Dévánál álló magyar csapatok fegyverletétele előtt Beke József ezredes egyetlen trombitás kíséretében lovagolt ki a piski hídra, hogy az oroszokkal tárgyaljon.⁶⁶

Arra is ismert példa, hogy egy másik, velünk szemben nem hadviselő ország hadseregével hogyan vették fel a kapcsolatot. 1849. május 16-án Kiss Sándor vezetésével Orsováról a török fennhatóság alatt álló Új-Orsovára (Ada-Kaleh) indult követség, még magyar oldalon „kihívójelet” fúvattak, mire a törökök csónakokat küldtek a magyarokért.⁶⁷

A példák alapján biztosak lehetünk abban, hogy a várak körülszólásakor, illetve a várőrség és az ostromseregek parancsnokságai között gyakori volt a parlamentírozás a vár feladására való felszólítás, tárgyalások vagy fogolycserék ürügyén. Így a fent leírt jelenetek, azaz a trombitás előírt jelzései kíséretében megjelenő tisztek fogadása – ha a hadijogot betartották – mindig ugyanazzal a koreográfiával történt.⁶⁸

Végezetül arra is találtunk példát, hogy a harcmezőn kívül küldönci feladatot is egy trombitásra bízta.⁶⁹

Vadászok

A császári vadászcsapatoknál, annak ellenére, hogy gyalogos haderőnem volt, hagyományosan nem dobosokat, hanem kürtösöket alkalmaztak. Zászlóaljanként 1 fővadászi (örmester) rangú törzstrombitás szolgált, akiket háború idején lóra ültettek. A századoknál 2–2 trombitást találhatunk.⁷⁰ A vadásztrombitások 1820-ban békében napi 9 krajcárt és egy porció kenyeret kaptak, míg háborúban a napi zsold mellé 1 krajcár tábort díjat (*Feldbeitrag*). Ez 3 krajcárral meghaladta a legénység, az ácsok vagy az örvezető juttatását.⁷¹

A szabadságharc hadseregében a reguláris vadászalakulatok szervezése viszonylag későn indult meg. Ormai Norbert a Pesti Hírlap 1848. december 27-i számában toborzott embereket a honvéd-vadászrezdekbe, ahol a trombitásoknak napi 28 krajcár zsoldot ajánlott.⁷² Az 1. vadászrezd 1849. február 26-i állomány-kimutatása szerint az összesen 1913 fős állományban 17 trombitás szolgált, így volt olyan század, ahol egyetlen zenészt sem találunk. Március 1-jére már csak 13 század és egy törzstrombitást találunk az állományban. Március 17-én a trombitások száma összesen 20 főre rúgott már, amiből egy törzstrombitás volt.⁷³

⁶⁵ Seherr Thoss: *Emlékezések múltamra*, 298.

⁶⁶ Thorotzkay: *A 73. honvédzászlóalj*, 50–51.

⁶⁷ *Pesti Hírlap*, 1849. május 30. 93.

⁶⁸ Bajzik művében számtalan parlamentírozásról olvashatunk, de egyiknél sem említ hangászokat. Bajzik: *Az aradi, passim*

⁶⁹ Hegyesy: *Gróf Eszterházy Kálmán*, 49.

⁷⁰ Barcy–Karch: *Hangászok*, 45–47.

⁷¹ Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. III. 154., 156.

⁷² *Pesti Hírlap*, 1848. december 27. 1212.

⁷³ Süli: *Ormai Norbert*, 129–133., 149–151.; MNL OL H 75 1849:6917. Böszörmény, 1849. március 17.

A trombiták darabját 7 forintért vásárolták.⁷⁴ Kossuthnak a vadászrezdek szervezésére vonatkozó, 1849. április 19-én kelt rendeletében a közvadászok napidíját 12 krajcárban szabta meg, a fővadászokét (őrmesterek) és a trombitásokét pedig 30 krajcárban. Ormai azonban április 28-i ezredparancsában lefelé tért el a Kossuth által megszabott napidíjaktól, és 10 krajcárt hirdetett csak a közvadászok, illetve 28 krajcárt a trombitások számára.⁷⁵ Ugyanakkor a Pesti Hírlap 1849. május végi számában újfent 30 krajcár és a „képességhez mérve növekedhető napidíjjal” kerestek a vadászrezdekbe trombitásokat.⁷⁶ 1849. június elején Ormai az erdélyi vadászrezdek szervezetéről kiadott parancsában századonként kettőben határozta meg a trombitások számát, valamint engedélyezte, minden századból két önkéntes napi 2 krajcár pótlék fejében tanuljon trombitálni, s mihamarabb előrehaladást mutatnak, napi 16 krajcár zsolddal őrzetők rangba nevezzék ki őket. Így századonként összesen 12 őrzetők élelmezését fogadja el, s a 2 tanonc mint póttrombitás (*quatrombiter*) lesz számontartva. Amint a tanulók az osztályparancsnok és az egész tisztikar előtt vizsgát tesznek, „valóságos” trombitásokká neveztetnek ki. Szükségesnek tartotta, hogy minden századnál a két tényleges mellett két póttrombitás is szolgáljon.⁷⁷ Az 1849. június 12-i létszámjelentés szerint a négy honvéd vadászrezdnél 39 trombitás szolgált, de valójában számuk ennél magasabb lehetett, mivel a 3. honvéd vadászrezdnél egyetlen egyet sem említenek.⁷⁸ A beszercei hadosztályhoz tartozó 1. honvéd vadászrezd 1. századában, illetve az erdélyi vadászrezd első századánál az 1849. május 1-jei kimutatás szerint nem kürtösök, hanem dobosok szerepeltek.⁷⁹

Kléh István, a Szatmár megyei önkéntes vadászcsapat alakításával megbízott személy 1849. április 29-én kifejtette a hadügyminisztériumnak, hogy mivel a „hadjelek adására” a vadászoknál trombitát használnak, de sem Szatmár megyében, sem pedig a debreceni vásárban nem talált trombitát, 2 darabot kért az alakulat számára.⁸⁰ Nem járhattak sikerrel, mert május 23-án pótlólagosan 10 forintot kértek 2 trombitáért.⁸¹

1849. március 27-én elrendelték, hogy a 3. vadászrezd egy százada Sahlhausen Lipót századossal az élén vonuljon Segesvárra, ahol ott tartózkodása alatt ruhazza fel csapatát, valamint kötelezték arra, hogy szerezzen annyi trombitást és hangszert, amennyit csak tud.⁸² 1849. augusztus 9-én az ezredparancsnokság elrendelte a 3. honvéd vadászrezd Tordán állomásozó századai részére, hogy a fővártán lévő nemzetőr doboson kívül mindig legyen egy trombitás, vagyis míg a gyalogos nemzetőrnek a dobok, a vadászoknak a kürt hangjaira kellett figyelni.⁸³

Név szerint ismerjük Havelka Vencel cseh származású kürtöst, aki az 1. honvéd vadászrezd egyik kisebb alakulatával az Ung megyei Turjaremetére került az ott létrehozott hadiipari üzemek védelmére.⁸⁴

⁷⁴ MNL OL H 75 1849: 7666. Nagyvárad, 1849. március 19. Megjelent: Süli: Ormai Norbert, 152.

⁷⁵ Süli: Ormai Norbert, 162–167. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849 április 15. – augusztus 15. 29. sz.

⁷⁶ Pesti Hírlap, 1849. május 31. 100.

⁷⁷ Süli: Ormai Norbert, 183.

⁷⁸ Süli: Ormai Norbert, 191–194.

⁷⁹ Süli: A honvédség szervezése, 219–221.

⁸⁰ MNL OL H 75 1849: 2233.

⁸¹ MNL OL H 75 1849: 17064. 1849. május 23. Debrecen

⁸² 3. vadászrezd napiparancskönyve MNL OL X 7156 Mf. 17670. doboz

⁸³ 3. vadászrezd napiparancskönyve MNL OL X 7156 Mf. 17670. doboz

⁸⁴ Gacsályi: Az 1848/49-es szabadságharc, 77.; Szalay: Egy honvéd élményei, 368.

A 3. honvéd vadászrezred 7. és 8. osztály parancsnoksága 1849. július 26-án a hadügyminisztérium pótlovazási osztályát kérte, hogy az osztálybeli törzstrombitás részére egy felszerelt lovat állítsanak ki.⁸⁵

Több példa van arra, hogy az önkéntes vadászalakulatok nem trombitást, hanem dobost alkalmaztak. Ezt láthatjuk az I. hadtest önkéntes vadászcsapatánál december 23-án,⁸⁶ a Torda megyei vadászcsapat 3. századánál 1849 februárjában⁸⁷ vagy a Belső-Szolnok megyei vadászcsapat századainál is a 1849. március 18-ai kimutatás szerint.⁸⁸ A hangszerválasztás hátterében az állhat, hogy ezek az alakulatok valójában gyalogos, valószínűleg vadászlőfegyverekkel valamennyire ellátott szabadcsapatok voltak, és nem képezték a reguláris hadsereg részét, így nem követték a szabályzatokat. De a trombita nehezebb beszerzése és a trombitás hosszabb kiképzése is inkább a dobok választása felé terelte ezeket az önkéntes csapatokat.

Tüzérség, szekeresek és utászok

A tüzérségnél és a szekereseknél elméletileg dobosokat alkalmaztak, de az utóbbiaknál épp az 1840-es években váltották fel a trombitások a dobosokat. Háború alatt mindazonáltal nem alkalmaztak dobjeleket a tüzérségnél, ugyanis ekkor raktárba helyezték a hangszereket.⁸⁹ A magyar tüzérségnél azonban trombitásokat találunk, egy üteghez 2 trombitást rendeltek napi 28 krajcár zsolddal, amely a tizedes fizetésével volt megegyező.⁹⁰ A források ritkán említik őket, alig pár esettel találkoztunk eddig kutatásaink során: a Pest városi nemzetőrségi tüzérütegnél október 2-től november 9-ig a feldunai táborban két trombitás is szolgált, Becsek József és Galiman Gáspár.⁹¹ A honvéd tüzérség 1848. szeptember 15-i kimutatása szerint az I. ütegnél egyetlen trombitás, Steinmetz Károly szolgált.⁹² Perczel muramelléki seregénél november 20-án tüzérütegeknél az előírás szerinti 2 trombitás helyett csak 1–1 főt alkalmaztak.⁹³ A Máriássy-hadosztály 1849. március 12-i kimutatása szerint a 2 félütegenél 1-1 trombitás szolgált.⁹⁴ A 1849. május 31-i, illetve június 8-i kimutatása szerint az 1. 12 fontos üteg ugyanakkor nem rendelkezett trombitással.⁹⁵ Kőműves Gergely ágyús szekeres trombitás a beszercei ütközetben megsérült, és „nagyszerű tök sérve miatt” alkalmatlanság miatt saját kérésére obsittal elbocsájtották. Beosztásának meghatározása rámutat arra, hogy egyébként harci körülmények között az üteg kiszolgálói között szolgált.⁹⁶ A szekeresek esetében egy beadvány egy 40 négyfogatú társzekérből álló osztályhoz egy trombitást rendelt.⁹⁷

⁸⁵ HL 1848–1849. 40/25. Szeged, 1849. július 26.

⁸⁶ Dér–Hajagos: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I.* 167.

⁸⁷ Süli *Torda és Aranyosszék*, 234. Dátum: 1849. február 9.

⁸⁸ Süli: *Ormai Norbert*, 58–59.

⁸⁹ Barcy–Karch: *Hangászok*, 51. A dobosok alkalmazására a szekereseknél lásd: Hübler: *Militär-Oekonomie-System*, Bd. VII. 341.

⁹⁰ MNL OL H 2 II. Min. eln. Kossuth Polizei–Akten 1848:3. A háromszéki székely tüzéreknek is ekkora mértékű zsoldot emlitenek. Nagy: *Háromszék*, XCVIII.

⁹¹ MNL OL H 75 1848:26343. Pest, 1848. november 14.

⁹² MNL OL H 83 2. doboz, 424–444.

⁹³ MNL OL H 75 1848:10008. Perczel Mór Mészárosnak, Letenye, 1848. november 24.

⁹⁴ MNL OL H 2 1849:4157.

⁹⁵ MNL OL H 89 6. d. 48., 58. f.

⁹⁶ MNL OL H 75 1849: 5926. 1849. július 16.

⁹⁷ MNL OL H 75 1849:12175. Nagyvárad, 1849. április 27.; MNL OL H 75 1849:31287. Nagyvárad, 1849. június 28.

Az utászoknál is csak pár adat utal a trombiták használatára, ráadásul itt a magyar honvédség eltért az osztrák hagyományoktól, ugyanis a császári utáskarnál dobosokat alkalmaztak.⁹⁸ A Máriássy-hadosztály 1849. március 12-i kimutatása szerint az 508 fős 2. utász zászlóaljnál 3,⁹⁹ 1849. május 27-én pedig a négy századnál 1-1 trombitás állt szolgálatban.¹⁰⁰ Győrben egy 1849. május 15-i hirdetményben a magyar utászkarhoz kürtösöket toboroztak: a leendő trombitásnak hároméves szolgálatot kellett vállalnia napi 28 krajcár napidíjért, tizedesi rangban, előléptetési lehetőséggel.¹⁰¹

Tiszti karrierek, kitüntetések

A szabadságharc során számos korábban a császári seregben szolgált trombitás emelkedett tiszti rangra. A pozsonyi születésű Pausenwein Ferdinánd 1834-től volt közkívész a 12. vadász-zászlóaljnál, majd 1846-tól törzstrombitás a 3. (Ferdinánd) huszárezredben, októbertől a magyar sereghez csatlakozott, 1849 januárjában már alszázadosi rangot ért el, de március 8-án kérésére elbocsájtották, és jelentkezett az osztrák hatóságoknál.¹⁰² A pozsonyi születésű Szaluszki János előbb tizenöt évet húzott le a 5. könnyűlovas ezredben, majd 1841-től a 2. (Hannover) huszárezrednél szolgált mint törzstrombitás, majd a szabadságharcban a 14. (Lehel) huszárezrednél alszázadosi rangot ért el.¹⁰³ Tankó Lajos a szabadságharc kitörésekor már őrmester és törzstrombitás volt a 11. (Székely) huszárezrednél, a magyar oldalhoz csatlakozva végül főhadnagyi rangot ért el a 4. székely határvéd zászlóaljban.¹⁰⁴

Magyar oldalon egyetlen kitüntetést ismerünk: az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés után a 6. (Württemberg) huszárezred trombitását, Szalpek Jánost tüntették ki III. osztályú érdemrenddel.¹⁰⁵

Veszteségek, szökés, büntetés

A veszteséglistákon nem említik meg külön a trombitásokat, holott biztosan nem kevesen eshettek el vagy sebesülhettek meg a harcok során. Az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben a császári vadászok jelentésük szerint lelőttek egy huszártrombitást.¹⁰⁶

Szökésre is van példa. Üchtritz Emil alezredes, a VII. hadtest 6. dandár parancsnoka március 29-én jelentette a hadtestparancsnokságnak, hogy március 26-ról 27-re virradó éjjel Turi András osztálytrombitás tizedes a 12. (Nádor) huszárezredtől lovával együtt meg-

⁹⁸ Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközetben egy császári jelentés szerint két utász dobos tűnt el vagy esett fogságba. Kemény: *Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története*, 205–207.

⁹⁹ MNL OL H 2 1849:4157.

¹⁰⁰ MNL OL H 75 1849: 17706. Buda, 1849. május 28.

¹⁰¹ Barcy Barcy-Karch: *Hangászok*, 51.; Zsupos: *Hirdetmények*, 499.

¹⁰² Bona: *Századosok*, II. 189.

¹⁰³ Bona: *Századosok*, II. 393.

¹⁰⁴ Bona: *Hadnagyk*, III. 318.

¹⁰⁵ Színnyei: *Komárom 1848–1849-ben*, 24.; Makai: „*Hű vitézségért...*”, 157., 161. Osztrák oldalról ismerjük a 3. (Ferenc József császár) dragonyosezred felterjesztését az 1849. március 5-i szolnoki ütközetet követően. Az irat szerint az akkor már a tizenöt éve a seregben szolgáló Martin Jircziczek törzstrombitás megpróbálta kimenekíteni a szorongatott helyzetbe került Regelsberg alezredest, aminek során két huszárt is levágott, de végül a túlerő elől meg kellett hátrálnia, a főtiszt pedig fogságba esett. Matthias Nohel osztálytrombitás pedig Dobrzonsky őrnagy megmenekítésében játszott fontos szerepet. Az előbbi egyébként ezüst 1., míg az utóbbit 2. osztályú éremre terjesztették fel. Kemény: *Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története*, 165.

¹⁰⁶ Kemény: *Az 1849. március 5-e szolnoki ütközet története* i, 250.

szökött.¹⁰⁷ Polányi István hadbíró főhadnagy a debreceni helyőrségi hadbírósról jelentette április 13-án a debreceni térparancsnokságnak, hogy Varga Péter 17. (Bocskai) huszárezredbeli zenészt büntetésének letelte után visszaküldik hadtestéhez.¹⁰⁸

Összegzés

A dobosokkal foglalkozó tanulmányunkban megfogalmazott állítások a trombitásokra is vonatkoznak. A nemzetőrség és a honvédség szervezésekor a magyar hadvezetés tovább alkalmazta a császári-királyi hadsereg katonái hangjelzéseit és a zenészek foglalkoztatásának alapelveit, így nem kellett a már képzett katonákat új jelzésekhez szoktatni, másrészt az egykoron császári seregben szolgált katonák segítségével az újoncok kiképzése is hatékonyabb és gyorsabb volt. A magyar csapatok folyamatosan zenészhíánnyal küzdöttek, ráadásul a trombita megfelelő megszólaltatásának elsajátításához a dob nál jóval több időre volt szükség. A hangszer beszerzésével itt is akadtak gondok, hiszen előállítás a dobhoz képest nagyobb szakértelmet igényelt, és egy jó minőségű trombita legyártása is hosszabb folyamat volt. Minden nehézség ellenére a magyar sereg alapvetően sikerrel biztosította a katonai kommunikációt, illetve parancsközlés alapját jelentő trombitások megfelelő számát és felszerelését. Arra a kérdésre, hogy a harcmezőn hogyan teljesítettek, egy korábbi tanulmányunkban kerestük a választ.¹⁰⁹

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai (HL 1848–1849.)

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár

Belügyminisztérium, Közös en kezelt általános iratok (MNL OL H 12)

Budai nemzetőrség iratai (MNL OL R 16)

Csapó János iratai (MNL OL R 20)

1848–49-es Hadügyminisztérium. Általános iratok (MNL OL H 75)

1848–49-es Hadügyminisztérium, Számvevőrségi iratok (MNL OL H 83)

1848–49-es Hadügyminisztérium, Vegyes iratok (MNL OL H 89)

Az 1848–1849-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség. Általános iratok (MNL OL H 2)

Nyomtatványok (MNL OL H 148)

1848/1849-es minisztérium, Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közös en kezelt általános iratok (MNL OL H 92)

Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Vegyes iratok (MNL OL H 147)

Pénzügyminisztérium, 1849-i iratok, pénztári iratok (MNL OL H 29)

2. honvéd vadászrezred iratai (a 2. és 3. vadászrezred napiparancskönyve).

A Román Tud. Akadémia Kolozsvári Fiókjának Történelmi Levéltára. 1848–1849-es ereklye múzeum. Másolat a MNL OL-ban. Mf. 17670. (MNL OL X 7156)

¹⁰⁷ HL 1848–1849. HL 19/86. Verpelét, 1849. március 29. Kemény: *Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története*, 187.

¹⁰⁸ HL 1848–1849. 21/375 Debrecen, 1849. április 13.

¹⁰⁹ Csorba: *Dobosok, trombitások*, passim.

Nyomtatott források

- Adatok, Jalovics György, az első hatfontos ágyúüteg első ágyúja 11 hónapos s 32 csatás irányzója, később tűzmestere jegyzeteiből összeállítá Vahot Imre. In: Honvédek Könyve. Szerk. Vahot Imre. I. k. Pest: Emich Gusztáv, 1861. 42–58.
- A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Pesten: Landerer és Heckenast, 1848. I–V. füzet
- Balogh Máté: *Katonai éltém naplója. Szilárd János fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra.* Hadtörténelmi Közlemények, 130. évf. (2017) 1. sz. 121–163.
- Balogh Zoltán: *Egy város a forradalomban – Losonc, 1849.* In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXII. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1998. 63–75, *Bogma István naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról.* Közli Dr. Berkeszi István. In: Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat Közleménye, 20. évf. (1904) I–II. sz. 67–86.
- Csengery Antal – Kellemesi Melczer István: *Deák békekövetsége Windisch-Grätznél.* In: Szószék és csatatér. Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Budapest: Balassi Kiadó, 2000. 410–419.
- Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r.: Dér Dezső és Hajagos József. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Eger: Heves Megyei Levéltár, 2002.
- Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai II. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r.: Dér Dezső, Hajagos József és Hermann Róbert. Eger: Heves Megyei Levéltár, 2004.
- Fábry János emlékiratai. I. k. 1830–1867-ig. <http://fabryszabolcs.hu/wp-content/uploads/2010/12/F%C3%A1bry-J%C3%A1nos-eml%C3%A9kiratai-pdf.pdf> (Letöltés: 2016. szeptember 1.)
- Gacsályi Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján.* In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban. IX. k. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 1981. 3–124.
- Hatala Péter: *Ötven év előtt. 1848-iki márczius 15-től Világosig.* Budapest: Országos Központi Községi Nyomda, 1898.
- Hermann Róbert – Németh György – Süli Attila: *Iratok Tóth Ágoston 1848–1849. évi működésének történetéhez.* In: Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész. 1812–1889. Budapest: HM Zrínyi Nonprofit Kft. 2015. 191–301.
- Kossuth Lajos Összes Munkái (KLÖM) 15. köt. *Kossuth Lajos 1848/49-ben. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849 április 15. – augusztus 15.* Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- Lenkefy Ferenc: *Szalay Elek visszaemlékezései 1848–49-re, Szalay Elek emlékiratairól.* Hadtörténelmi Közlemények, 106. évf. (1993) 1. sz. 145–172.
- Massoneri, Gustavo: *Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról.* Ford. Század Orsolya. A jegyz. és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket ford. Pete László. (Studia Militaria Hungarica 1.) Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2006.
- Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee.* Bearbeitet von Franz Hübler. Wien: Verlag Der Geistinger'schen Buchhandlung, 1820. Bd. II.
- Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee.* Bearbeitet von Franz Hübler. Wien: Verlag Der Geistinger'schen Buchhandlung, 1820. Bd. III.
- Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee.* Bearbeitet von Franz Hübler. Wien: Verlag Der Geistinger'schen Buchhandlung, 1821. Bd. VI.
- „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” *Visszaemlékezések 1830–1861.* A szöveg gondozta: Forrai Ibolya és Árva Judit. Budapest: Néprajzi Múzeum, 1998.
- Seherr Thosz Árpád: *Emlékezések múltamra.* Ford. Könnye Nándor. Budapesti Szemle, 27. (1881) 56. sz. 395–410.
- Szalay József: *Egy honvéd élményei (Visszaemlékezések) V.* Hazánk, 9. évf. (1888) 5. sz. 358–373.
- Székel Gergely: *Hetvenhárom év itthon.* Brassó, 1893.
- Szinnyei József: *Komárom 1848–1849-ben.* Budapest: Aigner Alajos, 1887.
- Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára.* Pest: Emich Gusztáv, 1849.
- Zsupos Zoltán: *Hirdetmények, színlapok, aprónyomtatványok. Győr 1848–1849.* Győr: Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum, 2014.

Szakirodalom

- Bajzik László: *Az aradi vár építése és hadieseményei az 1848–1849-es szabadságharcban*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2020.
- Barcy Zoltán – Karch Pál: *Hangászok – hangszerek – hangjegyek. Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerésznél (1629–1918)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1985.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. III. k. Budapest: Heraldika Kiadó, 1999.
- Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. k. Budapest: Heraldika Kiadó, 2009.
- Csekő Andrea: *Kunszentmárton 1848–49-ben*. Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 20. Szolnok, 2005.
- Csorba György: *Dobosok, trombitások és katonazenekarok alkalmazása az 1848–1849-es szabadságharc harcmezőin*. Hadtörténelmi Közlemények, 134. évf. (2021) 2. sz. 383–415.
- Csorba György: *Dobosok az 1848–1849-es szabadságharcban: szervezés, kiképzés, felszerelés*. Hadtörténelmi Közlemények, 136. évf. (2023) 2. sz. 377–416.
- Hegyesy Vilmos: *Gróf Eszterházy Kálmán életéből*. Erdélyi Múzeum, 33–34. évf. (1916–1917.) 11–12. sz. 24–51.
- Hermann Róbert: *Buda bevétele, 1849. május 21.* In: Budapest ostroma. Budapesti Negyed 8. évf. (2000. ősz-tél) 3–4. sz. 93–143.
- A Barcaság 1848/49-ben*. Szerk. Hochbauer Gyula. Szecseleváros: Disz Tipo Kft., 1998.
- Horváth Béla: *A 6. (Württemberg) huszárezred az 1848–49-es magyar szabadságharcban*. Budapest: Line Design, 2017.
- Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét 1848/49-ben. Kecskemét: Kecskeméti Lapok*, 1990.
- Kádár József: *Belső-Szolnok és Dobokamegye története. 1848–1849*. Deés: Szolnok-Dobokavármegye közönsége, 1890.
- Kemény Krisztián: *Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története és okmánytára*. Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2021.
- Makai Ágnes: *„Hű vitézségért...” Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére*. Budapest: Osiris, 2001.
- Marosi László: *Két évszázad katonazenéje Magyarországon. A magyarországi katonazene története, katonakarmesterek 1741–1945*. 2. kiadás. Budapest: Editio Musica Budapest, 2011.
- Móricz Pál: *1848–49-diki szabadságharci csatatörténetek*. Szeged: Gönczi József könyvkiadása, 1900.
- Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca, 1848–49*. Kolozsvár, 1896.
- Paládi-Kovács Attila: *faharang, tóka*. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. II. 15–16.
- Pásztai László: *A katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján*. Hadtörténelmi Közlemények, 129. évf. (2016) 1. sz. 92–120.
- Potemkin Ödön: *Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással*. Pest: Lauffer, 1867.
- Rédei István: *Jászok és kunok az 1848–49-es szabadságharcban*. Jászberény, 1989.
- Reizner János: *A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden*. Szeged: Burger Gusztáv és társa, 1884.
- Süli Attila: *A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben*. *Acta Siculica*, 2014–2015. 195–248.
- Süli Attila: *Ormai Norbert, az első aradi vértanú*. Budapest: Line Design, 2016.
- Süli Attila: *Torda és Aranyosszék szabadságharca 1848–49-ben*. Barót: Tortoma Kiadó, 2018.
- Szerdahelyi Kálmán: *Színészeink a szabadságharcban*. In: Honvédtárlat I. szerk. Kunsági és Potemkin. Pest: Heckenaszt Gusztáv, 1868. 129–142.
- Thoroczkay Sándor: *A 73. honvédszászlóalj története*. Hazánk, 8. évf. (1888) 1. sz. 27–56.



ZAKAR PÉTER

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 81–92.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.81-92

www.aetas.hu

Pestről Bécsbe

Függetlenségi összeesküvésekben részt vett papok elleni vizsgálatok az 1850-es években

ABSTRACT. *From Pest to Vienna. Investigations Against Priests Participating in Independence Conspiracies in the 1850s.* No comprehensive analysis of the clergymen participating in independence conspiracies following the War of Independence of 1848–49 had been made until now. Present study summarizes these careers using archival sources from Hungary and Vienna. Most of these clergymen were repeat “offenders”, meaning that they were also active during the events of the War of Independence. Regardless of the severity of the charges, whether they played a leading role, or only knew about the plans and were hiding Kossuth dollars, the majority of them were sentenced. While only Kilit Gasparich was actually executed, many of them fell victim to the infectious diseases spreading in the prisons of Vienna. and Libor Kosztka, the prior of the Minorites in Arad committed suicide in his cell in Pest. These court-martial proceedings prove that similarly to members of secular society, some of the clergy was also ready to participate in the fight for independence.

Keywords: *independence movements, retribution, clergy, Imperial Austrian Court Martial, Kilit Gasparich*

Kossuth Lajos elsősorban az itáliai egységmozgalomban látta a függetlenségéért tervei szerint ismét felkelő Magyarország szövetségesét. Így logikusan került kapcsolatba a Londonban élő Giuseppe Mazzinivel és ismerkedett meg terveivel. 1851 júniusában felhatalmazta Makk József egykori honvéd tüzértisztet,¹ hogy Magyarországon egy itáliai, mazzinista mintára szerveződő titkos mozgalmat hozzon létre. Magyarországot és Erdélyt hónapokra (kerületekre), hetekre, napokra, órákra, félórákra, percekre osztották. Kerülték az írásbeli érintkezést, a percek nem ismerték egymást, csak a fertályukat. Kossuth és Makk a felkelés sikere érdekében meg akarta nyerni nemcsak a nép, hanem a hadsereg, a papság és a hivatalnokok támogatását is. Ez magyarázza, hogy Makk törekedett az ún. papi hónap megszervezésére.² A szervezkedés későbbi kudarcának egyik okát a kortársak, így Kossuth húga, Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna és a történészek is Makk személyi alkalmatlanságában látták.³ A szabadságharc leverését követően kibontakozó függetlenségi törekvések számos egyházi résztvevőjét először a pesti, majd a bécsi cs. kir. hadbírószágon vonták felelősségre. Az alábbiakban az ellenük lefolytatott vizsgálatokat szeretnénk röviden összefoglalni.

¹ Életrajza: Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 491.

² Jánossy: *A Kossuth-emigráció*, I. k. 410–415.

³ Csorba: *Kossuth-emigráció*, 24–25.

Bobory Károly

Bobory Károly 1807. március 27-én született Ceglédén. Pesten, majd a bécsi Pazmaneumban tanult, és teológiai doktorátust szerzett. 1829. október 2-án szentelték pappá. Rövid ideig tartó kápláni szolgálatát követően 1831-től a pesti egyetemen a keleti nyelvek helyettes, majd 1835-től a váci papnevelő intézetben a Biblicum tanára volt. 1837-ben ceglédberceli, 1846-ban ceglédi plébánossá nevezték ki.⁴ Ő már 1848 novemberében hevesen bírálta a püspököknek október 28-án az uralkodóhoz intézett memorandumát, kétségét fejezve ki azzal kapcsolatban, hogy a király ne tudná, milyen események zajlanak az ország déli részén. Szent Ambrus példájára hivatkozott, aki szembeszállt Nagy Theodosius császárral. Figyelmeztette az ordináriusokat, hogy „Ferdinánd creaturái vagytok, mint püspökök, de püspökök még is, kikhez nem szabad félni szolgai félelemnek s bármily tekintély és kislelkűségnek!”⁵ Sürgette egy képviseleti alapon összehívott nemzeti zsinat megtartását.⁶

1849. június 20-ra Ceglédre összehívta a megyei papság gyűlését, amelyen felmondták az engedelmességet Szarvas Ferenc káptalani helynöknek, és az egyházmegyének új kormányzót választottak Bobory személyében.⁷ A váci káptalan már 23-án körlevélben tudatta, hogy Szarvas lemondott, és helyébe Mericzay Antal pesti főesperest választották meg helynöknek, egyúttal figyelmeztették az egyházmegye papságát, hogy ne támogassák a szakadást, és maradjanak hűségesek a törvényesen megválasztott káptalani helyetteshez.⁸ A pesti cs. kir. hadbíróság azt nehezményezte, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat kapcsán 1849 tavaszán Bobory javaslatára hódoló küldöttséget menesztettek Kossuth Lajos kormányzóhoz és Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszterhez. A vádiratban arról is említést tettek, hogy Bobory javaslatára távolították el a császári család portréját a pesti megyeházáról, továbbá, hogy a forradalmi kormány rendeleteit kihirdette a szószékről, és a császári csapatok közeledésének hírére elmenekült. 1850. április 20-án ennek ellenére bizonyítékok hiányában megszüntették ellene az eljárást.⁹ Április 23-án a ceglédi polgárok nagy öröme hazaért, s erről az eseményről az egyházi sajtó is beszámolt.¹⁰

Miután a plébános bekapcsolódott a Makk-féle függetlenségi összeesküvésbe, ismét le tartóztatták, és ekkor már tizenöt év vasban eltöltendő várfogságra ítélték.¹¹ 1853. március végén a magas, erős testalkatú plébános megbetegedett, ezért átszállították a bécsi rabkórházba. Április 25-én azonban már útnak indították Josephstadtba, ahol megkezdte büntetési idejének letöltését.¹² 1855. április 13-án új szobátársa, Földy János így jellemezte: „Az új szomszédot tudós papnak tartják paptársai, nevezetesen a teológiai tudományban és a keleti nyelvekben nagyon jártasnak mondják. Csak 15 évre és vasban marasztalva. Mint tőszomszéd bemutatván magát többek közt azt mondá: »Ti pajtásaim legalább tudjátok, miért

⁴ Chobot: *A váci egyházmegye*, II. 702.

⁵ *Hazánk püspöki karához 1-ső szózat*. Nemzeti, 42. évf. 1848. november 18. 641.

⁶ *Hazánk püspöki karához 2-dik szózat*. Nemzeti, 42. évf. 1848. december 2. 690–691.

⁷ Tragor 1908. 188–194. A „testvéri gyülekezet” végzéseit közölte. Közlöny, 2. évf. 140. sz. 1849. június 24. 523.

⁸ VPKL Kancelláriai iratok Circulares 1847–1849. d. sz. (1849. június 23.)

⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-6/88. fol. 1077–1078.

¹⁰ *Tudósítások*. Katholikus Néplap, 3. évf. 1850. május 9. 165–166.

¹¹ *Hivatalos rész*. Budapesti Hírlap, 1. évf. 1853. április 3. 383.

¹² ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien. 87. k. Militär-Gouvernement Grundbuch I. 37.

vagytok itt, de én Isten bizony nem tudom». ¹³ Itt azonban emlékezete némileg megszépítette a múltat, hiszen Makk József 1851. szeptember 14-én a magyarországi „katolikus papi holnap” hivatalára nevezte ki. A gyakorlatban Bobory feladata volt egyházmegyénként, illetve szerzetesrendenként katolikus papokat beszervezni az összeesküvésbe, továbbá más felekezetekkel és az erdélyi összeesküvőkkel is fel kellett vennie a kapcsolatot, biztosítani az egyházi nyomdákat, a zsidó emancipációt stb. Makk még egy ellenpápa fellépése esetére is adott utasítást, „aki a mi emberünk leend”. ¹⁴ Bobory csak az 1857. május 9-én kiadott általános amnesztia-rendelet következtében szabadult ki fogságából. ¹⁵

Sisvay Márton

Sisvay Márton 1808-ban született Nádudvaron, ¹⁶ és 1831-ben korengedménnyel szentelték pappá. Pásztón, majd Polgáron volt káplán, de 1835-ben már az érseki udvarban szolgált, érseki titkár, konzisztórium-i ülnök, majd 1844. szeptember 29-től egri plébános volt. ¹⁷

Sisvay Márton a polgári átalakulás rendíthetetlen híve volt, így 1848-ban a nyár folyamán a kormány felszólítására 202 Ft 7 kr., majd újabb 27 Ft 30 kr. kölcsönt folyósított az államnak. ¹⁸ 1848. július 25-én tájékoztatta Lévay Sándor általános helynököt, hogy híveit szeretné elkísérni a délvidéki táborozásra: „Hazánk szomorú körülményei a hon védelmére hívják híveimet, kik e napokban számosan fognak útnak indulni az aldunai vidékekre. A haza gondoskodott ugyan ezen lelkes honvédek anyagi ellátásukról: ám a sokkal nemesb lélek szellemi tápálálékárul feledett rendelkezni. Én szemeim előtt tartva Üdvöztőnknek Jánosnál a 10-ik és 17-ik részben foglalt kenetdús oktatásait, s lelkipásztori hivatásom e részbeni igényeit, több százakra menő híveimet a kétes kimenetelű csata veszélyei közé kísérni, s ott körülményekhez képest a lelkieken szolgálatjukra lenni komolyan elhatározám.” ¹⁹ Július 30-án megkapta az engedélyt, hogy önkéntesként a Heves megyei nemzetőrség 1. zászlóaljába beosztva híveit díjtalanul lelki vigaszban részesítse. Miután a használhatatlan embereket hazaküldték, a legénységet 6 századba osztották szét, Sisvay tábori lelkészként a törzsbe került. ²⁰ 1848. augusztus 21-én egy császári érzelmű tiszt, Hertzing Ferenc főszázados megfenyegette a lelkészt, mondván, akadhat valaki, aki a felelős minisztérium emlegetése miatt lelövi. ²¹ A járeki táborozást követően futárszolgálatot látott el: leveleket kézbesített gróf Széchenyi Istvánnak, Mészáros Lázárnak, illetve Beöthy Ödönnek. ²² A délvidéki háború

¹³ Földy János 1855. évi naplója. MTA Kézirattár. Naplók. K 686. 77. Pontatlanul közli: Földy-Balassa: *Világostól*, 244.

¹⁴ Jánossy: *A Kossuth-emigráció*, I. 573–581.

¹⁵ Hermann E: *A magyar katolikus papság*, 102–103.

¹⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien 87. k. Grundbuch I. 48.

¹⁷ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1831:153., 1833:1175., 1835:1364.

¹⁸ *Jegyzéke azon beszállításoknak, melyek ministeri felszólítás következtében 1848. évi jun. 28-, 29- és 30-dikán a magyar álladalom javára, kölcsön vagy ajándékképek Budán az álladalmi főpénztárnál és Pesten az arany és ezüst beváltó hivatalnál, kész pénzben és ércértékben tétettek*, Közlöny, 1. évf. 1848. július 4. 98.; *Folytatólagos jegyzéke azon ajándékoknak és költsönöknek, melyek részt a budai álladalmi főpénztárnál, részint a pesti beváltó hivatalnál, f. é. aug. 16. és 17-kén készpénzben és ércértékben beadattak*, Közlöny, 1. évf. 1848. augusztus 23. 369.

¹⁹ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1848:936; a levélből egy rövid részletet idézett Kiss: *Az 1848–49-es események*, 118–119; P. Kovács – Kozma – Szabó: 1848-as nemzetőrök, 78.

²⁰ Hajagos: *Heves megye*, 158.

²¹ Zakar: *Egyedül Kossuth*, 38.

²² HL Absz. ir. Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-5/64. fol. 727-728.

szörnyűségei annyira megrázták, hogy hazatérését követően, 1848. szeptember 12-én bejelentette, hogy tíz temerini árva gyermek élelmezését és nevelését magára vállalja.²³

1848 decemberében önként beállt a Gáhy József nemzetőr százados parancsnoksága alatti vadászszázadba.²⁴ 1849. január elején részt vett a Franz Schlik cs. kir. tábornok elleni harcokban, de a bárcai ütközetben fogságba esett. Lévy Sándor helynök megpróbálta kiszabadítani, és ennek érdekében a kassai káptalanhoz fordult. A válasz azonban kiábrándító volt: Sisvay Márton egri plébános fegyverrel kezében vett részt a kassai ütközetben, a császáriak elfogták és február 9-ig Kassán fogva tartották, a kassai káptalan eredmény nélkül kérte szabadon bocsájtását, s amikor a császáriak kivonultak, magukkal hurcolták.²⁵ Szemere Bertalan kormánybiztos nagyon pozitívan emlékezett meg róla január 16-án az Országos Honvédelmi Bizottmánynak írt jelentésében: „Sisvay egri plébánost, ki az egri vadászcsapatban volt, Kassánál elfogták. Még nem tudok sorsáról. Ő és Pázmán (egri tanár, ki visszajött),²⁶ legjelesb papjai észre tekintve is, az egri megyének. Püspöki süveget érdemelnek.”²⁷

Sisvayt Pesten tartották fogva, de a császáriak kivonulását követően, 1849. április 21-én szabadon bocsájtották. Április 30-án tért vissza Egerbe, ahol a magyar kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek a tudósítója is örömmel adta hírül visszaérkezését.²⁸ Hadbírósági vallomása szerint ezt követően részben a parádi fürdőben tartózkodott, részben az Alföldön utazgatott, ez azonban nem felelt meg a valóságnak.²⁹ A Közlöny tudósítója szerint ugyanis 1849. június 26-án a fenyegető orosz előre nyomulás következtében Egerben bizottmányi ülést tartottak, amelyen az ellenállás lépéseiről döntöttek. A tudósító szerint: „A' népfelkelés fővezére, önmaga lelkes főispánunk³⁰ leend, alvezérei már előbb kinevezve lévén, kikhez szintén vezérekkül helységek, 's városokint illető lelkészek, a' szentkeresztnek elővitelével jelöltetennek ki, épületes vala ez alkalommal városunk lelkészének Sisvai Mártonnak hazafi érzelmű nyilatkozatát hallani, a' ki bátor a' zsarnok ellenség rabságából, csak néhány napokkal ezelőtt szabadult volt ki, az egri felkelő seregnek, a' szent kereszt jelképe alatti egyházi vezérletére, magát buzdító példányként önként fölajánld.”³¹

Sisvay ügyét már 1849-ben vizsgálta a pesti cs. kir. hadbíróság. Miután hazatért Egerbe, 1849. október 17-én Kapy Eduárd császári biztos parancsára az agg papok házába internálták, ahonnan december 23-án ugyan kiszabadult, de az egyházi hatóságok időközben megtiltották neki a misézést, majd 1850 májusában lemondatták plébániájáról.³² Kapy főként Budáról történt kiszabadulását követő tevékenységét szerette volna kivizsgálni, de az általános helynök közlése szerint „Sisvay Márton egri plébános Budáról történt szabadon bocsájtása után az én tudtommal olyas valamit nem tett, mi a jó ügy iránti ellenséges indulatját

²³ *Hazafiúi felhívás és ajánlat*. Kossuth Hirlapja, 1. évf. 65. sz. 1848. szeptember 14. 297–298.

²⁴ Hajagos: *Heves megye*, 22.

²⁵ EFL Archivum novum. Protocollum Dioecesanum 3697. Megyei jegyzőkönyv 1849-ik évre. Nr. 196.

²⁶ Almásy Pál kormánybiztos kérésére Lévy Sándor helynök Pázmán Alajost nevezte ki a hevesi lovas csapathoz tábori papnak. Szintén őt küldték a füzesabonyi táborba, hogy ott bemutassa az ünnepi szentmisét. EFL Archivum novum. Protocollum Dioecesanum 3698. Megyei jegyzőkönyv 1848-ik évre. Nr. 1555, 1570.

²⁷ Szemere 1990. 335.

²⁸ *Eger, május 1-sőjén*, Közlöny, 2. évf. 1849. május 12. 383.

²⁹ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-5/64. fol. 734–736.

³⁰ Blaskovich Gyula

³¹ *Belföld*. Közlöny, 2. évf. 1849. június 29. 539.

³² EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1849:889., 1850:1040.

tanúsíthatná”.³³ Sisvay ügyében akkor következett be fordulat, amikor kiderült, hogy 1851 tavaszán nála járt Kossuth egyik emisszáriusa. Sütő János, Heves megye újdonsült cs. kir. főnöke 1852 áprilisában arról értesítette Bartakovics Béla egri érseket, hogy a pesti cs. kir. hadbíróóság elrendelte Sisvay forradalmi tetteinek ismételt kivizsgálását, egyúttal egy kánonokot kért a vizsgálat megkönnyítése érdekében. Az érsek Lengyel Miklós kánonokot delegálta az egyházmegye részéről.³⁴

Sisvayt 1852. március 3-án ismét letartóztatták, előzőleg házkutatást tartottak nála, majd 5-én Pestre szállították, ahol a hadbírózágon hosszasan kihallgatták. Vallomásaiban arra hivatkozott, hogy nem állt őrségben és nem harcolt, csak tábori papként volt jelen Járekon. A vadászokkal azért vonult Schlik ellen, mert máskülönben az OHB rendeleteit kellett volna a szószékről kihirdetnie. Kassán, majd Pesten, a József-kaszárnyában tartották fogva, 1849. április 21-én ítélet nélkül szabadon bocsájtották. Vallomása szerint április végén utazott vissza Egerbe, majd egy hónapot töltött a parádi fürdőben, hogy azután Szegedre, majd Egerbe utazzon. Ott Kapy Eduárd császári biztos utasítására internálták, december 23-án szabadult ki. 1850-ben lemondatták plébániájától. Elismerte, hogy 1848-ban bajuszt és szakállt növesztett, de tagadta, hogy önként csatlakozott a vadászokhoz, és kitartott amellett, hogy ott is tábori lelkész volt.³⁵ Mivel felmerült a gyanú, hogy ő is bekapcsolódott a Makk–May-féle függetlenségi összeesküvésbe, 1852. április elején Bécsbe szállították, 7-én már biztosan ott volt fogságban. A bécsi katonai hatóságok szerint az átlagos magasságú, erős testfelépítésű, telt arcú, egészséges arcszínű, fekete hajú, enyhén ősziülő, magas homlokú, barna szemű pap az ottani rabkórházban halt meg tifuszban 1853. január 27-én.³⁶

Az egyházmegyéét Kozma Károly³⁷ két nappal később kelt levelében értesítette a szomorú hírről: „Épen most jövök megboldogult Sisvaynak temetéséről. Szegény tegnapelőtt nyugodott el az Úrban. Béke poraira! Velem csak egy pár órával temetés előtt tudatták halálát. De különben sem lehettem volna betegágya mellett; mert utósó [!] órájáig a legszigorúbb őrizet alatt volt, úgy annyira, hogy a provideáltni akaró papot³⁸ sem akarták hozzá bebocsátani Gae-verneur [!] különös engedelme nélkül. Meghalt status-fogházi börtönében, nyolc napi a fogházakban csaknem folytonosan uralkodni szokott typhus betegség után. Halála – mint a szerencsétlen statusfoglyok lelki atyjától tudom – egy jámbor keresztény halála volt.”³⁹

Winkler Brúnó és az aradi minorita szerzetesek

Winkler Brúnó minorita atya 1816-ban született Nagybányán. 1840-ben szentelték pappá, tanított Nagybányán, Kantán és végül Aradon.⁴⁰ 1851. augusztus 5-én rendtársai káptalani követé választották.⁴¹ 1851 novemberében Wargha István, a császári rendőrség besúgója, mellesleg kettős ügynök, Noszlópy Gáspár társaságában meglátogatta Csomortányi Károly pusztairatosi földbirtokost. Forster Gyula, Kertay Gyula, Vörös Antal és Sánta Sándor jelenlétében bejelentette, hogy Kossuthtól üzenetet kapott egy újabb forradalom kiobbantása

³³ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1850:599.

³⁴ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1852:582.

³⁵ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1852-5/64. fol. 726–749.

³⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien 88. k. Grunbuch I. 48.

³⁷ Kozma Károly (1824–1901) későbbi választott püspök ekkoriban a bécsi Augustineumban tanult.

³⁸ a róla előzetesen gondoskodni akaró papot (lat.)

³⁹ EFL Archivum novum Acta Personalalia Sisvay Márton 1853:160.

⁴⁰ Magyar katolikus lexikon <https://lexikon.katolikus.hu/W/Winkler.html> (Letöltés: 2024. augusztus 29.)

⁴¹ Sujánszky: *Az aradi rendház*, 93.

érdekében. Ezzel útnak indult a függetlenségi összeesküvés aradi ága, amelyet Wargha nem fedett fel a császári hatóságok előtt.⁴² Hajnóczy Sámuel evangélikus lelkész⁴³ 1852 novemberében becsempészte az országba az ún. Kossuth-dollárokat, amelyek beváltása az új szabadságharc költségeit fedezte volna.⁴⁴ Az osztrák hatóságok viszonylag későn ébredtek fel: az uralkodó csak 1854. április 27-én tiltotta be a forradalmi bankjegyek birtoklását.⁴⁵

A Kossuth bankjegyek értékesítésében és elrejtésében vettek részt az aradi minorita szerzetesek. A Hajnóczy által Vörös Antalnak átadott dollárokat és proklamációkat Aradon és környékén terjesztették a forradalmi érzelmű lakosság körében, és különösen nagy mennyiségű dollárt váltottak át készpénzre. Egy kiáltványt, illetve a Kossuth-dollárok nem jelentéktelen részét Görög Imre tanár juttatta el az aradi kolostorba, aki 1852 őszén meglátogatta Winkler Brúnó minorita szerzetest, akivel már hosszabb ideje bizalmas viszonyban állt. Megmutatott neki egy Londonban keltezett, Kossuth által szignált kiáltványt. Ebben Kossuth az európai forradalmak sorában meghirdette a magyarországi forradalmat, és sürgette a Magyarországra küldött Kossuth-dollárok folyó fizetési eszközre való beváltását céljai fedezése érdekében. E proklamációról Winkler másolatot készített, és azt megmutatta rendtársainak, Eperjessy Aurélnak, Lakatos Ottónak, Csüdör Tamásnak, Lieverry Dánielnek és Zetykó Kelemennek. Mindnyájan elolvasták a kiáltványt, megbeszélték tartalmát, és egyetértettek abban, hogy a jövőben forradalomban részt fognak venni, mivel egy önálló magyar birodalom megalapításában reménykedtek.⁴⁶

Winkler két másik aradi tanárnak is megmutatta a proklamációt, majd attól való félelmében, hogy megtalálják nála, elégette. Megmutatta rendtársainak a dollárokat is, először Lakatos Ottó és Kosztka Libór házfőnök vásároltak közösen, majd Winkler, Eperjessy, Csüdör és Zetykó szintén közösen egy tízdolláros bankjegyet. Egy harmadik tízdollárost is beváltottak, a még hiányzó 10 forintot Lieverry és Eperjessy fizette ki egyenlő arányban. Később Eperjessy, Csüdör és Lakatos is vásároltak egy-egy tízdollárost Winklertől. A befolyt pénzt és a fel nem használt dollárokat Winkler átadta Görögnek. A forradalmi bankjegyeket a kolostor keresztfolyosóján egy imazsámoly padlózata alá rejtették, ahol a kolostor átkutatása során megtalálták azokat. Winkler lebukását az okozta, hogy pénzt gyűjtött, illetve segítette Szuchel Hermann emisszárius országból való kijutását. Ennek érdekében két levelet írt Haach Salamon pancsovai adminisztrátornak.⁴⁷

A dualista Magyarországon széles körben elterjedt nézet, miszerint a Kossuth-dollárokat mindenki a pénztárcájában hordta, túlzásnak tűnik. 1902-ben például az Aradi Közlöny így emlékezett a korabeli eseményekre: „A dollárokat vásárolták, árusígtatták Aradon akadály nélkül. Úgyiszlóván mindenki pénztárcájában hordta azokat, s ha vett valamit, azt kérdezte a boltostól: »Tetszik dollár avagy osztrák jeggyel fizessek?«”⁴⁸

Amikor 1854. február 16-án Haach adminisztrátort letartóztatták, az aradi minoriták elkezdtek erősen aggódni, hogy ellenük is vizsgálatot fognak folytatni. Haach Salamont

⁴² Deák: *A koronás Wargha*, 145–146.

⁴³ Hajnóczyt első fokon kötél általi halálra ítélték, amit kegyelem útján tizenkét éves várfogságra enyhítettek. ÖStA KA Zentralstellen Militärgouvernement zu Wien 88. k. Grundbuch II. 209.

⁴⁴ Deák: *A koronás Wargha*, 146–148., 176.

⁴⁵ OSZK Plakát és Aprónyomtatvány tár Kisnyomtatvány 2-od rét, d.sz. (1854. április 27.)

⁴⁶ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 55–64.

⁴⁷ ÖStA KA Zentralstellen Militärgouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 64–65.

⁴⁸ *Az aradi dollár-összeesküvés*. Aradi Közlöny, 17. évf. 1902. július 13. 8.

Bécsben 1854 decemberében négyéves várfogságra ítélték, és december 26-án már el is szállították a börtönbe.⁴⁹ A letartóztatás hírére Winkler, Eperjessy, Lakatos, Kosztka és Zetykó megállapodtak, hogy ha lefogják őket, akkor semmit sem vallanak. Winklert 1854. május 9-ről 10-re virradóra az aradi kolostorban tartóztatták le, és ugyanazon hó 14-én Bécsbe szállították. Hosszú tagadás után vallomásából kiderült, hogy rendtársai milyen szerepet játszanak a felségsértő cselekményekben, ezért 1854. szeptember 22-ről 23-ra virradóan az aradi kolostorban letartóztatták Eperjessy, Zetykó, Csüdör, Lieverry és Lakatos minorita lelkészeket, október 6-án pedig Nagybányán, az ottani kolostorban Csengőt, akit időközben oda helyezték át.⁵⁰

A pesti cs. kir. hadbíróság 1854. október 28-án jelentette, hogy Kosztka Libór aradi minorita házfőnököt felakasztva találták meg cellájában. A vizsgáló bizottság 1/4 9-kor reggel lépett be Kosztka cellájába (V. pavilon 3. emelet, 54. cella). A szobában semmi olyan írást vagy egyéb dolgot nem találtak, ami tettét indokolta volna. A holttestet Gazda András találta meg, akinek reggel takarítani kellett a cellát, Kosztka felakasztotta magát két összecsomózott zsebkendővel az ablakrácsra. Joseph Nessel cs. kir. százados e hírre Tóth János törzsfoglárval, Philipp Thiel és további hadbírószági alkalmazottakkal azonnal Kosztka cellájába ment, az áldozatot levágták és az ágyra fektették. A halál okával kapcsolatba hozható idegenkezűségre utaló nyomot nem találtak.⁵¹ Dr. Eduard Engelmann főorvos vizsgálata kizárta az idegenkezűséget. A halál távolabbi okaként az orvos a szívbeteg pap depressziós lelki világát jelölte meg.⁵²

A tetemet átszállították a helyőrségi kórházba, majd részletesen kihallgatták Tóth Józsefet, Josef Nessel századost, Philipp Tielt és Gazda Andrást, de új, érdemi információkkal ők sem szolgálhattak. Az október 30-án kelt végleges jelentésben így a hadbíróság arról írt, hogy Kosztka önkézevel, külső segítség nélkül vetett véget életének. Tettét melankóliával és hirtelen beállt lelki zavarral magyarázták, és az előírásoknak megfelelően elrendelték teljes csendben való eltemetését a katolikus temetőben.⁵³ Nem ő volt az egyedüli áldozat az aradi minoriták közül. Bécsben Zetykó Kelemen 1854. október 22-én vérhasban megbetegedett, és noha átszállították a rabkórházba, 25-én 1/4 3-kor meghalt.⁵⁴ Szintén Bécsben halt meg rendtársa, Csüdör Tamás 1855. szeptember 13-án.⁵⁵

1855. augusztus 16-án a bécsi cs. kir. hadbíróság súlyos börtönbüntetések szabott ki a vádlottakra, amit Johann Kempen von Fichenstamm altábornagy, Bécs katonai kormányzója 1855. szeptember 13-án kegyelem útján mérsékelte. Így végül Winkler Brunó tizenkét évnyi börtönbüntetést kapott, rendtársai, akik elmulasztották jelenteni az összeesküvést, és vásároltak a Kossuth-dollárokból, valamivel kevesebbet: Eperjessy Aurél nyolc, Lakatos Ottó hét, Csüdör Tamás és Livery Dániel öt-öt évet. Kosztka Libor csak öngyilkossága miatt

⁴⁹ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien 88. k. Grundbuch II. 254–255.

⁵⁰ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 52–54.

⁵¹ HL Absolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1855-1/78. fol. 1078/b-c.

⁵² HL Absolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1855-1/78. fol. 1078/d.1

⁵³ ÖStA KA Zentralstellen Militär-Gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1854:3423. fol. 29–49.

⁵⁴ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 25.; ÖStA KA Zentralstellen Strafprotokoll der kriegsgerichtlichen Section des k.k. Militär-gouvernements in Wien. Nr. 5493.

⁵⁵ ÖStA KA Zentralstellen Militär-gouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 324.

kerülte el a felelősségre vonást, hiszen ő is tudott az összeesküvésről.⁵⁶ Valamennyi életben lévő minorita fogoly az 1857. május 9-én kihirdetett általános amnesztia-rendelet következtében nyerte vissza szabadságát.⁵⁷

Gasparich Kilit

Szintén a pesti hadbírósról került Bécsbe Gasparich Kilit ferences szerzetes, a muraközi nép bálványa, Csány László hírszerzője, Kossuth bizalmasa, Perczel Mór tábori papja és honvéd főtisztje. Gasparich a szabadságharc leverését követően bekapcsolódott a Makk József és Jubál Károly ipartanodai tanár nevével fémjelzett szervezkedésbe. A Kossuth család segítségével jutott el az Esztergom megyei Bojátra, a Farkas családhoz, majd Gyöngyösre, a Panker családhoz. Mindkét család támogatta Gasparich erőfeszítéseit. 1851 decemberében több ügynökön keresztül, mindenekelőtt Pető Ambrus fülöpszállási földbirtokos utasítására a Dél-Dunántúlon elvállalta a fegyveres felkelés megszervezését.⁵⁸ 1852 januárjában ismét Pestre utazott, és Mazzini egyik ágense, Banelli felolvasta előtte a demokraták kátéját, és megeskette betartásukra. Ez nem okozhatott nehézséget, hiszen Gasparich osztotta Mazzini nézeteit az általános európai forradalom szükségességéről. Ekkor értesítette Perczel volt segédtisztjét, Drisnyi Istvánt a fejleményekről, s hamarosan, 1852. február elején ismét Pestre utazott. Ekkor több emigrációból érkezett küldöttel is beszélt, és megismerte Kossuthnak a pesti bizottmányhoz intézett, 1851. november 16-án kelt levelét is. Gasparich ekkor ismét elvállalta, hogy Horvátországban, Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyékben elősegíti a felkelés megszervezését.⁵⁹

Letartóztatása előtt naplójába bejegyzett gondolatai a katolikus egyház éles kritikájáról és az összeesküvés két hölgy tagjának, Panker Viktóriának és Magócsy (Panker) Rozáliának a megbecsüléséről tanúskodnak. A társadalmi igazságtalanságok súlya alatt hite is meggingott: „Az emberiség rabszolga, ezért Te magad is egy rabszolga vagy, Ó Isten, mivel az emberiség lelke Istenségednek egy része” – fakadt ki egyik társa előtt nem sokkal letartóztatása előtt. A szervezkedés során a ferences szerzetes Ajer Mihály egykori honvéd alezredes mellett Wargha Istvánt, a cs. kir. rendőrség titkos ügynökét is beavatta terveibe, akire Jubál a szervezkedés „belső elhárítását” bízta. Wargha azután feladta Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát, Gasparich Kilit és Noszlopy Gáspárt is. A ferences szerzetes letartóztatására Panker Gábor gyöngyösi házában 1852. február 9-én került sor.⁶⁰

Gasparich azonban Pesten, az Újépületben, fogságban sem adta fel terveit. Széles körű levelezést folytatott a börtönből mind rabtársaival, mind pedig a még szabadlábban lévő forradalmárokkal. Minden csütörtökön és vasárnap a politikai foglyoknak előadásokat tartott a szocializmusról. Ekkoriban Giuseppe Mazzini, Gottfried Kinkel, Gustav von Struve, Johannes Ronge és Kossuth eszméi lelkesítették.⁶¹ Előkészületeket tett a börtönből való szökésre is: cellájának rácsait ki akarta emelni, és egy vászon lepedőkből, illetve zsebkendőkből összehajtogatott hágcsón akart leereszkedni az épületből. Tervének leleplezése újabb szigorú

⁵⁶ Csengő Anzelmet bizonyítékok hiányában felmentették, Csüdör Tamás pedig meghalt, így ő nem kezdte meg börtönbüntetését. ÖStA KA Zentralstellen Militärgouvernement zu Wien Ziviluntersuchungen Kt. 105. 1855:4804–4855. fol. 322–324.

⁵⁷ Hermann: *A magyar katolikusn papság*, 102–103.

⁵⁸ MNL OL D 4 3.kütfő, 62. tétel fol. 51–52., 168–169.; Lukács: *Magyar függetlenségi*, 99–104., 378–382.

⁵⁹ Lukács: *Magyar függetlenségi*, 105–106.

⁶⁰ Deák: „Zsandáros és policájós...”, 166; Tálas: *Újabb adatok*, 190–192.

⁶¹ ÖStA HHStA Ministerium des Äußern, Informationsbüro BM 1852 Kt. 40. 1852:1373.

vizsgálatot vont maga után, ügyét pedig a pesti hadbírószéktől áttették a bécsi hadbírószékhez.⁶²

Itt a vádat együtt tárgyalták több társával, így Ajer Mihály (1819–1890) egykori honvéd alezredessel, aki az ötvenes években a Duna-Gőzhajózási Társaság hivatalnokja volt,⁶³ a huszonhat éves Magócsy Rozáliával, aki két gyermek anyja volt, de a bíróság megítélése szerint „politikai nézeteit tekintve a vörös-köztársasági felforgató párt fanatikus híve”. Szintén velük együtt ültették a vádlottak padjára Panker Alajost (1822–1893), Magócsy Rozália bátyját, egykori honvéd alszázadost,⁶⁴ Drisney István (1805–1893) egri birtokost, egykori honvéd őrnagyot, Perczel Mór parancsértisztjét⁶⁵ és Róth András (1796–1859) pesti polgárt, egykori honvéd századost.⁶⁶

Gasparich többször is rémületbe kergette vádlóit. Többek között azt vallotta, hogy Kossuth Triesztból személyesen fogja irányítani a magyarországi fegyveres felkelést, Kmety György egykori honvéd tábornok pedig Belgrádon át, déli irányból fogja megközelíteni az országot. Ráadásul Pesten több cs. kir. tiszt nevét használta, akiknek erről halvány sejtelmük sem volt, ezeket mind ellenőrizték, hogy adtak-e engedélyt a vádlottnak nevük használatára. Néha megváltoztatta a vallomását, így például a beszervezettek neveit, ami újabb kihallgatásokhoz vezetett. Gasparich azt is sejtette, hogy Perczel Mór már Magyarországon van, és javában szervezi a gerillákat, nem kis riadalmat váltva ki ezzel a császári hivatalnokok körében. A rendőri hatóságok nem győzték megnyugtatni a katonai és politikai vezetőket, hogy Perczel visszavonultan él London közelében, és nem valószínű, hogy Magyarországon szervezné a gerillákat.⁶⁷ Ráadásul Gasparich 1853. április 23-án terhelő vallomást tett a hírhedt Wargha Istvánra, aki a korona rejtékhelyét is felfedte.⁶⁸

A vizsgálat megállapításai szerint Gasparich a forradalom leverését követően politikai menekültként össze-vissza kószált az országban, eközben Kossuth és Mazzini több megbízottjával is tárgyalt, többek között Figyelmessy Fülöppel és May Jánossal. Ezek beavatták a kormány megdöntésére szőtt titkos terveikbe. Gasparich 1851-ben meglátogatta Kossuth testvérét, Meszlényi Zsuzsannát, aki jobb elrejtőzködése érdekében iratokról és menedékhelyről gondoskodott számára. Ott szerzett tudomást arról is, hogy Kossuth hívei újabb fegyveres felkelést szeretnének kiindítani. 1852 januárjában, amikor Gasparich Panker Gábor házában lakott, egy itáliai forradalmi megbízott beavatta egy a kormány megdöntését célul kitűző titkos szervezkedésbe. Gasparich több más személy mellett Panker Alajost és Magócsy Rozáliát is bevonta terveikbe. 1852 februárjában Pestre jött, és kész volt a felkelés szervezésének egyik vezető tisztségét elfogadni. Drisney István, amikor ezek a dolgok részben tudomására jutottak, nem jelentette azokat a császári hatóságoknak. Róth András segítséget nyújtott Gasparichnak bujkálása során, Ajer Mihály pedig a Gasparich letartóztatását követően menekülő Panker Alajosnak szerzett iratokat, és egy ajánlólevelet is adott neki. Róth András több ízben gyalázta Julius von Haynaut, Jellačićot és az uralkodóházat, és „nem átalotta” e nézeteit a forradalmi időszakban a sajtó segítségével nyilvánosságra hozni. A vádlottakat a hadbírószék bűnösnek mondta ki felségsértés büntetében, és Gasparich Kilitet kötél általi halálra, Róth Andrást tizenöt évi nehéz vasban eltöltendő sáncmunkára, Ajer Mihályt

⁶² MNL OL D 4 3. kútfő, 54. tétel. fol. 38–42.

⁶³ Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 194.

⁶⁴ Bona: *Századosok*, II. 179.

⁶⁵ Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 313.

⁶⁶ Bona: *Századosok*, II. 279.

⁶⁷ ÖStA HHStA Informationsbüro BM 1852 40. d. 1852:1373; MNL OL D 4 3. kútfő, 62. tétel fol. 1–52.

⁶⁸ Deák: *A koronás Wargha*, 142–160.

tizenkét év nehéz vasban eltöltendő sáncmunkára, Magócsy Rozáliát és Panker Alajost nyolc-nyolc évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték, továbbá valamennyi vádlott vagyonát, kivéve Magócsy Rozáliát és Drisnyey Istvánt, elkobozták. Végül azonban Drisnyeyt felmentették a vádak alól, és megszüntették ellene az eljárást. Kempen altábornagy 1853. augusztus 19-én erősítette meg az ítéleteket, Gasparich ítéletét helybenhagyta, Róth és Ajer ítéletét könnyű vasra enyhítette, Magócsy Rozáliáét pedig betegségére való tekintettel öt évre mérésélte.⁶⁹

Kempen 1853. augusztus 19-én tudatta Albrecht főherceggel, Magyarország katonai és polgári kormányzójával, hogy Gasparich Kilit Ferences ferences szerzetest a bécsi hadbíró-ság egyhangúlag kötél általi halálra és a forradalom által okozott károk megtérítése érdekében teljes körű vagyoneklobzásra ítélte augusztus 10-én. Ezt az ítéletet a mai napon a rá ruházott hatalomnál fogva megerősítette – írta. Ferenc József jóváhagyta Kempen szóbeli javaslatát, hogy „példaadás végett” Magyarországon, még hozzá Pozsonyban hajtsák végre a törvényes előírásoknak megfelelően az ítéletet. Kempen rögtön írt a pozsonyi katonai kerület parancsnokának, Anton Keller von Rückstuhl cs. kir. tábornoknak, hogy értesítse a legközelebb fekvő püspöki székszéket, miszerint a jelzett egyházi szertartás foganatosítását, a degradációt (a papi rendből való kivetkőztetést) az ítélet végrehajtása előtt eszközöljék. Gasparichot augusztus 20-án fogják Pozsonyba vinni – zárta levelét. A pozsonyi katonai kerület parancsnoka először a szombathelyi székszéket próbálta megnyerni a degradáció végrehajtásához, de onnan Esztergomhoz irányították a kérelmezőt.⁷⁰

Augusztus 30-án az esztergomi főhatóság utasítására Cherrier Miklós pozsonyi apát-kanonok végrehajtotta Gasparichon a papi rendből való kivetkőztetést, amely a papi funkciók gyakorlásának tilalmát, hivatalától és papi kiváltságaitól történő megfosztását jelentette. Schimáczius Adolf esztergomi egyházmegyei római katolikus pap visszaemlékezései szerint 1853. szeptember 1-jén, miután a katonák Gasparich követelésére eltávoztak a cellából, az elítélt meggyónt és megáldozott.⁷¹

Másnap, szeptember 2-án kora reggel, nem sokkal hat óra előtt került sor az ítélet végrehajtására. Mintegy 500 néző, 52 csendőr Johann Le Roy főhadnagy parancsnoksága alatt, további három, rendőri feladatokkal megbízott tisztviselő és besúgó („négy polgári ruhás megfigyelő”) voltak jelen az eseményen. A vesztőhelytől a nézőket távol tartották, mivel ott a Hoch und Deutschmeister sorozat két osztálya várakozott négyzetben felállítva az elítélte. A pozsonyi Disznó-mezőn, ahol az akasztófát felállították, ¼ 6-kor közelítette meg az elítéltet szállító fedett kocsit. Két rendőrt bíztak meg Gasparich közvetlen felügyeletével, de a kocsit katonák, illetve lovas zsoldárok is kísérték. Amíg a vesztőhelyhez szállították, Gasparich folyamatosan imádkozott a mellé kirendelt pappal együtt. Nem kísérelt meg az egybegyűltekhez beszédet intézni, mindössze a körülötte állóknak mondott annyit az előkészületek befejezését követően: „Uraim, ajánlom magam!”⁷²

⁶⁹ ÖStA KA Kriegsministerium Sonderreiche Kt. 66. X/15. Az ítéletek nyomtatásban is megjelentek, lásd: Österreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung, Jg. 211. Nr. 211. 1853. szeptember 4.

⁷⁰ MNL OL D 4 3. kútfő 62. tétel. fol. 145–156. Téved Lukács Lajos, amikor azt állítja, hogy „a szombathelyi püspök elrendelte, hogy fosszák meg [Gasparichot – Z. P.] a papi felszenteléstől”. Lukács: *Magyar függetlenségi*, 107. Egyrészt a papi felszenteléstől senkit sem lehet megfosztani, mert az eltörölhetetlen jegy, másrészt a szombathelyi székszék nem volt hajlandó a degradáció (*Entweichung*) végrehajtására.

⁷¹ Schimáczius Adolf visszaemlékezését közli: Dalmady Imre: *Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai*. Magyar Hírlap, 3. évf. 1893. június 24. 1–3.; Kumlik: *A szabadságharc*, 166–167.

⁷² MNL OL D 4 3. kútfő 62. tétel. fol. 164–165.

Összefoglalás

A pesti hadbírósról Bécsbe szállított papok mindegyike – a többi vádlotthoz hasonlóan – részt vett a függetlenségi összeesküvésekben. Többségük visszaeső „bűnös” volt, azaz már a szabadságharc alatt a szabadságharc mellett állt. Függetlenül a vádak súlyától, hogy vezető szerepet játszottak-e, vagy pusztán tudtak a tervekről, és Kossuth dollárokat rejtegettek, Csengő Anzelm kivételével mindannyiukat elítélték. Halálos ítéletet ugyan csak Gasparichon hajtottak végre, de a bécsi börtönben tomboló járványos betegségeknek többen áldozatul estek, Kosztka Libor aradi minorita házfőnök pedig pesti cellájában követett el öngyilkosságot. Ezek a hadbírószági eljárások bizonyítják, hogy a magyarországi világi társadalom egy részéhez hasonlóan a papságon belül is voltak olyan rétegek, amelyek készek voltak egy függetlenségért vívott újabb küzdelemben részt venni.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum novum
Hadtörténelmi Levéltár Abszolutizmus-kori iratok
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár
Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv
Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Nyomtatott források

Földy János: *Világostól Josephstadtig 1849–1856*. S.a.r.: Balassa Imre. Budapest, 1939.
Jánossy Dénes (szerk.): *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. I. k. Budapest, 1940.
Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatvány tár
P. Kovács Melinda – Kozma György Bertalan – Szabó Jolán (S.a.r.): *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében*. Eger, 1999.
Schimáczius Adolf visszaemlékezését lásd: Dalmady Imre: *Egy halálra ítélt szerzetes utolsó napjai*. Magyar Hírlap, 1893. június 24. 1–3.
Sujánszky György Euszták: *Az aradi rendház naplója (1847–1851)*. S.a.r.: Zakar Péter. Budapest, 2007.
Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos Görgei Artúr Kossuth Lajos. Okmánytár*. S.a.r.: Hermann Róbert és Pelyach István. [Budapest,] 1990.
Tálas Géza: *Újabb adatok Gasparich Kilitről*. Vigilia 1963/3. 190–192.
Zakar Péter (S.a.r.): *„Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001.

Aradi Közlöny, 1902
Budapesti Hírlap, 1853
Kossuth Hírlapja, 1848
Katholikus Néplap, 1853
Közlöny, 1848, 1849
Magyar Hírlap, 1893
Nemzeti. Politikai hírlap, 1848

Szakirodalom

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000.

Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I-II. k. Budapest, 2009.

[Chobot Ferenc:] *A váci egyházmegye történeti névtára*. I-II. k. Vác, 1915. 1917.

Csorba László: *Kossuth emigráció (1849–1867)*. Korunk 3. évf. (2021) 3. sz. 23–34.

Deák Ágnes: *A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Budapest, 2010.

Deák Ágnes: „Zsandáros és policzájós idők”. *Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*. Budapest, 2015.

Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. Budapest, 1993–2013.

Hajagos József: *Heves megye a forradalom és szabadságharc sodrában*. Budapest, 2019.

Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében*. Gödöllő, 1932.

Kiss Péter: *Az 1848-49-es események egri vonatkozású résztvevői*. Eger, 1998.

Kumlik Emil: *A szabadságharc pozsonyi vértanúi. (Pozsony szereplése 1848/49-ben. A pozsonyi tizenhárom. Egyéb pozsonyi ítéletek. Pozsonyiak Aradon és Pesten. Pozsony, d. n. [1998.]*

Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Budapest, 1955.

Tragor Ignác: *Vác története*. Vác, 1908.



SOMOGYI GRÉTA

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 93–102.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.93-102

www.aetas.hu

Rhédey Mária grófnő végrendelete(i)

ABSTRACT. *The Will(s) of Countess Mária Rhédey.* The Countess wrote her first will in 1842, when her first child was born. Examples within her own family proved that a mother is not always able to guide her child through life, as women often died during childbirth regardless of age or social status. Mária Rhédey's words provide insight into the life of a Transylvanian aristocratic family in the 19th century, including family ties, the valuables in the Countess's possession, as well as their staff. The latter is particularly interesting, because her correspondence with her husband from 1848 reveals that after seven years, these same people still served her loyally. Her will written in 1849 can be defined as a "farewell letter", as it doesn't include the formal elements of a will. However, it reveals the changes in the family's relations, and we can learn about her ideas about raising children.

Keywords: *will, Transylvanian aristocracy, childbirth, faith, Mária Rhédey*

„Imrém, édesem! Nem váltunk mi most is el, csak testi szemeid nem látnak engemet, mindig veled vagyok és leszek én, szívedben mindig feltalálsz engemet.”

Az idézett sorokat Rhédey Mária grófnő vetette papírra 1842 júniusában, első gyermeke születése előtt írt végrendeletében. Miért írt végrendeletet? A 19. században a szülés előtt álló nők lelkiekben felkészültek arra az eshetőségre is, hogy nem tudják majd végig kísérni gyermekük életpályáját. Fontos volt tehát számukra, hogy az újszülött „ártatlan lélek” nevelésével kapcsolatos kívánságait megfogalmazzák, és saját javaikról is rendelkezzenek. A „halál árnyékában” tehát a grófnő is számot vetett addigi életével, és el akart búcsúzni szeretteitől. Soraiból egyértelműen érződik, hogy nehezebb esett megfogalmazni utolsó kívánságait, s már maga a gondolat, hogy imádott férjétől el kell válnia, fájdalommal töltötte el. Arra nem volt lelki ereje, hogy személyesen mondja el kéréseit, ezért írásban fogalmazta meg gondolatait. Erre a legalkalmasabb formai keret a végrendelet volt, amely lehetőséget biztosított arra is, hogy az abban foglaltak mintegy teljesítendő feladatként háruljanak a hátramaradókra.

Az erdélyi családok örökösödési jogát évszázadokon át a Werbőczy István *Hármaskönyv*-ében összefoglalt jogszokások szabályozták. Az örökösök között különbséget tettek fiúk és lányok között, hiszen a család ősi birtokait kizárólag a fiúk örökölhették, a lányok csak a szerzett javakból részesülhettek. Természetesen kivételnek számított, ha fiúörökös hiányában a lányt, korabeli jogi terminológiát használva, „fiúsították”, ahogy a Rhédey vagy akár a Mikó család is tette.

A 19. századi jogrend szerint a „fiúsított” nők az ősi és a szerzett vagyonuk felett egyaránt szabadon rendelkeztek, s a módosabb családok általában éltek is ezzel a lehetőséggel. A végrendelet megírásának elsődleges célja tehát az volt, hogy a hátrahagyott vagyontárgyak a törvényi előírástól eltérően cseréljenek gazdát, lehetőleg családi viszály nélkül. Az örökhagyó

végrendelkezése felülírta a törvényes öröklési rendet. Arra is van példa, hogy a végrendelező megváltoztatta korábbi végakarátát, ezt a fiókvégrendelet tette lehetővé (Rhédey Mária is élt ezzel a lehetőséggel).

Ha felekezeti hovatartozás alapján vizsgáljuk ezen írásokat, nem észlelünk lényeges formai különbségeket, ahogy a nők által írt végrendeletek is csak tartalmilag térnek el a férfiak által írtaktól. Érthető, hiszen belőlük az anyaság, a gyermekért érzett felelősség más gondolatokat hoz elő. Felépítésük általában ugyanaz: 1. segélykérés és köszönés (a keletkezés idejének feltüntetése); 2. hivatkozás a végrendelezés okára (hangsúlyozzák, hogy a végrendelezés kényszer nélkül történt); 3. rendelkező rész (vagyon tárgyak, adósság, kintlevőség felsorolása); 4. záradék (reményét fejezi ki a végrendelező, hogy kérését tiszteletben tartják); 5. tanúk neve, pecsét. A saját kezűleg írt végrendelet tanúk nélkül is érvényes volt, a szóban elmondott végakaratot viszont tanúnak kellett hitelesítenie.¹

Rhédey Mária grófnő – nagy múltú erdélyi arisztokrata család sarjaként – feltételezhetően tisztában volt a végrendelet formai előírásaival. Az sem kizárt, hogy családi körben (akár az édesanyja kapcsán) már látott is erre példát. Életéről és mindennapjairól sajnos keveset tudunk.² Anyai nagyapja a könyvtáralapító Teleki Sámuel gróf volt. Édesanyja, Teleki Mária grófnő lefordította Blair Hugo tizennégy prédikációját, amit halála után férje meg is jelentetett.³ Édesapja, Rhédey Ádám gróf jelentős kamatmentes kölcsönrel és adományokkal járult hozzá a kolozsvári Református Főtanoda nyomdájának felújításához, illetve egy könyomda beszerzéséhez, hogy a diákok számára a tankönyvek előállítását ne jelentsen gondot. A felsorolt tények már sejtetik, hogy milyen volt az a szellemi közeg, amely a fiatal grófnő életét meghatározta.

Neveltetése során – minden bizonnyal házitanító által – a legjobb oktatásban részesült, hiszen ekkoriban Erdélyben leányiskolák még nem voltak. A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Különleges Gyűjteményében megtekinthetők a francia, német és magyar nyelvű gyakorló füzetek, illetve az 1842-ben írt *Hasznos házi jegyzetek* című munkája, amelyben összefoglalja mindazokat a tudnivalókat, amelyek egy háziasszony számára elengedhetetlenek.⁴ Itt található Tannenburgi Rozália: *Érzékeny játék 4. felvonásban* című művének általa készített fordítása is, amelyet férjének dedikált. (Édesanyjához hasonlóan tehát ő is próbálkozott műfordítással.) A családi iratok között nem maradt fenn naplója, így az egyetlen hiteles forrás, amely bemutatja a mindennapjait, a férjével folytatott levelezése 1848–1849-ből.⁵

Mária grófnő 1840-ben ment feleségül Mikó Imre grófhhoz. Boldog, ám sajnálatosan rövid házasságukból négy gyermek született: Mária (Kolozsvár, 1842. június 23. – Kolozsvár, 1868. február 9., férje Teleki Károly gróf), Ádám (Kolozsvár, 1843. június 3. – Linz, 1862. szeptember 16.), a még csecsemőkorban elhunyt Ferenc (Kolozsvár, 1847. október 31. – Kolozsvár, 1848. március 24.) és Anna (Kolozsvár, 1849. március 17. – Budapest, 1909. március 17.).

Bár a Mikó–Rhédey házaspárnak több helyen is volt birtoka Erdélyben (Bodokon, Hidvégen, Oltszemen, Zabolán), a hivatali, köz- és társadalmi élet Kolozsvárhoz kötötte őket, első gyermekük születésekor is ott tartózkodtak. Azt tudjuk, hogy Rhédey Mária édesapja, Rhédey Ádám gróf (aki ekkor már özvegy volt) is velük lakott. Egyetlen felnőttkort megért

¹ Homoki-Nagy: *Amiről egy végrendelet*, 618–619.

² Hagyatéka a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában található. Fond Mikó–Rhédei Nr. 253. 210-es csomó.

³ Blair Hugo tizennégy prédikációjai. Ford. Teleki Mária gróf Rhédei Ádámné. Kolozsvár, 1827.

⁴ Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (BCU) Ms. 2139.

⁵ *Édes Imrém! Lelkem Márikóm!* i. m.

testvére, Rhédey Klára grófnő (Radák István gróf felesége) viszont nem Kolozsváron élt, emiatt ritkán találkoztak.

Miután fiatalasszonyként Rhédey Mária berendezkedett Kolozsváron, megismerkedett azokkal az emberekkel, akik fontos szerepet játszottak későbbi életében. Közéjük tartozott Pataki Dániel orvos,⁶ aki a Mikó család tagjait kezelte rendszeresen. A grófnő mind a négy szülésénél jelen volt; ő műtötte a kis Ferencet, lábadozását ő kísérte figyelemmel, s amikor válságosra fordult a helyzete, ott volt végig a beteg ágyánál. Ő számolt be 1849 márciusában⁷ egy bécsi barátjának írt levelében a szomorú hírről, hogy Rhédey Mária, miután életet adott negyedik gyermekének, elhunyt. Megtudjuk e levélből azt is, hogy végig a grófnő mellett volt, ő vezette le a szülést, és a végsőig küzdött a grófnő életének megmentéséért, sikertelenül. Beszámolt a halál okáról is: Mária májbetegségben és lépnagyobbodásban szenvedett várandósága utolsó szakaszában. Ugyanakkor arra kérte barátját, hogy a háziőrizetben lévő Mikó Imre grófnak kíméletesen adja mindezt tudtára, s ne felejtse el hangsúlyozni, hogy az újszülött kislány, Anna egészséges és jó kezekben van.

A Mikó család életében Nagy Péter református lelkész is kiemelkedő szerepet játszott. Az ő prédikációi hatására járt Rhédey Mária istentiszteletre vasárnaponként a Farkas utcai templomba, nem pedig a közelebbibe. Ő keresztelte meg mind a négy Mikó gyermeket, de rá hárult az a nehéz feladat is, hogy közülük hármat eltemessen, ahogy Rhédey Máriát is, s később Mikó Imrét is ő kísérte utolsó földi útjára.

Kolozsváron a háztartás vezetése az úrnő feladatai közé tartozott, így ő válogatta meg a szolgákat, ahogy később a gyerekek mellé is ő keresett dajkát. Érdekes, hogy Rhédey Mária végrendeletében a családtagoknak pusztán megköszöni a figyelmet és szeretetet, amit tőlük kapott, arra kéri őket, hogy halála esetén fogadják el Isten akaratát, hiszen a földi elválás csak ideiglenes. Ha életben marad a születendő gyermek, helyette is szeressék, ne taszítsák el maguktól. Ez utóbbi utalás a férje édesapjára, aki a felesége halála után gyermekeit az anyai nagyszülőkre bízta.

Anyagi javakat, emléktárgyakat, illetve kisebb-nagyobb pénzüsszeget csak a személyzet tagjaira hagyott, illetve két barátinjére. A felsorolt személyek és vagyontárgyak némi betekintést engednek egy 19. századi erdélyi arisztokrata család javaiba és életszemléletébe. Kiderül ugyanis, hogy fontos feladatának tartotta a nála szolgálatot teljesítő lányok férjhez adását megfelelő hozománnyal, de lelki és erkölcsi nevelésben is részesítette őket. További életükre nézve hasznos tanácsokkal látta el némelyiküket. Többük nevével az 1848-as leveleskötetben is találkozunk, ami arra enged következtetni, hogy jó érzékkel válogatta ki a személyzet tagjait, munkájukkal elégedett volt, és a beosztottak is szívesen maradtak nála. Édesapja mellé külön inast fogadott, akiről tudjuk, hogy hűségesen szolgált Rhédey Ádám mellett egészen a gróf 1849. január 27-én bekövetkezett haláláig.

Majdnem hét év elteltével, 1849. február 15-én, negyedik gyermeke születése előtt a grófnő ismét írt egy végrendeletszerű levelet.⁸ Formai tekintetben ez inkább búcsúlevélként definiálható, hiszen a megtört lelkű és egészségű grófnő, ereje fogytán inkább elköszönni akart elsősorban távol levő férjétől, de a közvetlen környezetében élőktől is. Tudjuk, hogy az előző hónapban veszítette el édesapját, akihez nagyon szoros érzelmi kötelék fűzte. Ne

⁶ Pataki Dániel (1805–1871), orvos, többgenerációs orvoscsalád tagja. Bécsben végezte tanulmányait, ahol orvosdoktorrá és szülésmesterré avatták. Orvosi szakegyletet szervezett Kolozsváron, főkezmányszéki egészségügyi tanácsos volt, majd erdélyi országos főorvossá nevezték ki. Nagy hangsúlyt fektetett a szegény gyerekek gyógyítására, sokukat ingyen kezelte.

⁷ A levél Mikó Imre saját kezű másolatában maradt fenn. MNL VeML XIII/16. II/6b.

⁸ *Édes Imrém! Lelkem Márikóm!* 297–300.

feleddjük, ekkor már rendkívüli történelmi időket élt át Kolozsvár lakossága. 1848 decemberében gróf Mikó Imre utolsó hivatali útjára indult a bécsi udvarba, hogy átadja a császárnak azt a memorandumot, amelyben a polgárháborús helyzet megoldását kérték Erdély kiválóságai az uralkodótól. Az átadást követően a gróf nem térhetett vissza hazájába, házi őrizetbe került. A férjével való szokásos „egymással locsogás” ezúttal elmaradt, hiszen a forradalmi időben nem működött a postaszolgálat. Két levél maradt csak fenn ebből az időszakból: az első 1849. január 1-jei keltezésű, amelyben a grófnő boldog új évet kíván férjének; a második január 30-ai, amelyben értesítette édesapjának a haláláról.⁹ A bizonytalanság, a forradalmi események, az idő múlása hírek nélkül aggodalommal töltötte el. Az ismét szülés előtt álló grófné tárgyilagossággal ír arról az eshetőségről, hogy Isten kiszólitja az életből. A gondos feleség és anya, az egyedül maradt úrnő – esetleges halálát szem előtt tartva – készítette e számvetést. Micsoda lelkiemelőre volt szüksége ahhoz, hogy Istenre bízva a maga és szerettei sorsát így megható gondolatokat fogalmazzon meg.

Legelső kérése az, hogy halála esetén imádott férje ne hagyja, hogy a szomorúság legyen rajta úrrá, ne „békételenkedjen”, bánatát igazi keresztényként hordozza. Két nagy gyermekének nevelését Fejér Kati nevelőnőre bízta, hiszen „Ő mind testekre, mind lelkekre jó lélekkel vigyáz”. Figyelmezteti férjét, hogy Ádámnak hamarosan házitanítót kell keresni, de egyben arra kéri, nagyon körültekintően járjon el, s felügyelje a tanulás folyamatát, mert az nagyon fontos. Ha a születendő gyermek életben marad, szeresse őt helyette is. Az érzékenyült anya nem tudja tovább folytatni a teendők felsorolását, ami nem meglepő. Inkább köszönetét fejezi ki férjének mindazért, amit érte és édesapjáért tett. Hangsúlyozza, hogy bár „mélyen fáj”, hogy nem láthatja ismét, de az elmenetele célja olyan fontos közügyet szolgál, hogy ha ismét döntenie kellene, nem tenne másként, csak támogatná. Felfedi, hogy édesapjának végrendeletét,¹⁰ tekintettel a rendkívüli időkre, hova rejtette. Arról is említést tesz, hogy legnagyobb gyermekének, Máriskónak is írt, azt majd, ha eljön annak az ideje, férje adja át neki. Minden segítséget megköszön a háziaknak, testvérének, Klárinak, valamint sógorának, Gyurinak. Elbúcsúzik minden szeretett személytől, és áldást kér mindannyiuk életére.

Sajnos előérzete bizonyosságot nyert. 1849. március 17-én életet adott negyedik gyermeküknek, Annának, de meglévő betegségeihez a gyermekágyi láz is társulván, néhány napra rá, 24-én, napra pontosan egy évvel kislia elvesztése után, visszaadta lelkét teremtetőjének.

„Mikor ezen rendeimet¹¹ olvasod, már akkor én odafenn fogok réád áldást esedezni, s tehát most úgyszólván a sír széléről szólok hozzád, s kérlek mindenre, mi szent, s éltünk minden eltűnt boldog pillanatjira, mérsékelj bánatod! S igyekezz életedet, egészségedet Gyermekeid számára megtartani, mert csak úgy teszel Máriskód szíve óhajta szerént. Tartsd meg emlékezetemet, míg élsz szeretettel, s igyekezz benne, hogy Gyermekeim is szeretettel gondoljanak rám.

Látod Imrém, ha a természet rendin való leghosszabb időket is eléred, mi az mégis az Örökkévalósághoz? Ha pedig élted legtövisesebb útjait is mindég az Isten akaratjában való megnyugvással és rendíthetetlen bizalommal folytatod, az általa rendelt földi elhivatottságot is lelkiismeretesen betöltöd, annyi jót és hasznost teszel, mit csak tehetsz; drága Gyermekünket a jó Isten megelégedésére neveled, akkor mondom, azon néhány esztendő eltelése után, melyet Isten jónak lát, hogy itt megpróbáltatásod helyén töltsd, kiterjesztett karokkal,

⁹ Édes Imrém! Lelkem Márikóm! 293–295.

¹⁰ MNL VeVL XIII/16. II/6b.

¹¹ Értsd: soraimat.

teljes megelégedéssel fog Tégedet Máriskód fogadni, s a jó Isten ezen két összhangzó lelket, mit már itt a földön Ő maga egymáshoz rendelt volt, ott újra és vég nélkül elválaszthatatlanul egyesíteni fog.”¹²

A már többször idézett Pataki-levélből tudjuk, hogy a grófnő halála után Máriskót és Ádámot végakarataának megfelelően Fehér Kati nevelőnőre bízta, az újszülött Anna pedig Rhédey Klárához került.

Számomra rejtély, hogy a Mikó-háztartást ki vezette majdnem fél évig, a gróf hazatéréseig. Az kiderül, hogy Mikó György gróf és Rhédey Klára grófnő is aktívan részt vett az árván maradt gyerekek körül adódó teendők ellátásában. A kisegítő személyzet sorsáról nem találtam forrást, csak Fehér Katiról tudjuk, hogy több éven keresztül ő volt Mikó Anna grófnő nevelőnője, ezt fotó is bizonyítja.¹³ A családi iratok, festmények, tárgyak mindenestre épen fennmaradtak, hogy a tágabb család vagy a cselédek jóvoltából és odafigyeléséből, az megválaszolatlan kérdés marad.

A kortársak visszaemlékezése szerint 1849 októberében, amikor Mikó Imre hazatérhetett a háziőrizetből, és karjaiba vehette féléves kislányát, megölelhette két nagyobb gyermekét, térdre borult és zokogott.¹⁴ A gróf nem tudott elbúcsúzni imádott Márikójától, nem kísérhette utolsó földi útjára, sőt elvesztéséről is csak jóval később értesült.

Hitvesének végakarataát beteljesítette, hiszen „annyi jót” cselekedett, hogy még napjainkban is emlékeztetések tettei. Nem követte édesapja példáját, nem hagyta magára gyermekeit, hanem maga mellett tartotta őket. Neveltetésükről odafigyelően gondoskodott, amit a velük való levelezés is igazol.¹⁵ Feleségének emlékét hűen megőrizte, igazi keresztényként további csapások terhét is méltósággal viselte. 1862-ben elvesztette fiát, Ádámot (így fiúágon a Mikó család kihalt, mivel ekkor már testvére, György és az ő fia, Sándor sem élt), 1868-ban pedig legnagyobb leányát, Máriát. Megtörtén, de igazi életművet hagyva maga után, 1874. szeptember 16-án, éppen tizenkét évvel legnagyobb fia elvesztés után Máriskója karjai közé szett.

Rhédey Mária grófnő végrendelete

„A jó Isten kegyelméből éltem nevezetes órájához közelítek, ti. hogy anya legyek. Ha a kegyelemnek Istene jónak látja, éltemet megtartja, s akkor buzgó fohászkodásom csak az, hogy szentelhessem én azt az Enyimek boldogítására, s nagy célokat és elrendeltetésem mint gyermek, feleség és anya egyforma lelkiesméreletesen bétölthessem, melyre adja a jó Isten áldását.

Ha pedig a Végzeteknek ura úgy látja jónak, hogy most azon nevezetes és kedves óra egyszersem éltem utolsó órája is legyen, akkor a jó Istenhez kegyelemért és vigasztalásért esedezem az Enyimekért!

Nem zúgolódom, sőt buzgó szívvel hálát adok eddigi sok boldog óráimért, mert lelkem meggyőződéséből mondom, nem hiszem, ki sokáig élt, több kedves és boldog órát számolt volna, mint én. Áldassék azért az Úrnak szent neve, és áldás azokra, kik éltemet szépítették.

Lelkem, édes Apámhoz való forró esedezésem, hogy minden atyai indulatot és szeretetet, melyet hozzám érezett, tegye által a másik énemre, kedves Imrére, szeresse őtet éppen úgy, s tartsa őtet éppen olyan kedves gyermekének, mint engemet. A bánattól és kedvetlenségtől

¹² *Édes Imrém! Lelkem Márikóm!* 297–298.

¹³ DJCAN Fond Mikó-Rhédey Nr. 253, 211-es csomó. Album.

¹⁴ Nagy Péter emlékebeszéde.

¹⁵ DJCAN Fond Mikó-Rhédey Nr. 253. 182., 184. csomó (másolat).

magát elnyomatni ne engedje, s tartsa meg drága, kedves életét sokaknak, s nevezetesen gyermekeinek és unokáinak boldogítására és örömére, s vegye tőlem buzgó szívű hálámat atyai jóságáért, szeretetért és gondoskodásáért. A jó Isten áldása, kegyelme és vigasztalása légyen drága lelkem, édes gyámom.

Imrém, szeretett kedves férjem! Véled sem volt erőm ezen tárgyról személyesen beszélni, esmérvén gyenge szívedet és hozzám való nagy szeretettedet. Azért legforróbb óhajításomat ide írom: legelső esedezéseim és forró kérésem (s ne engedjed, édes Imrém, hogy utolsó kérésem ok nélkül légyen), hogy mérsékelj bánatodat, s viseld azt úgy, mint keresztényhez és a jó Istennek annyi sok kegyelmeire – mit veled éreztetett – érdemes Gyermekéhez illik. Imrém, édesem! Nem váltunk mi most is el, csak testi szemeid nem látnak engemet, mindég veled vagyok és leszek én, szívedben mindég feltalálsz engemet. Ugye, édes férjem, sokszor, mikor szíveink boldog érzéssel csordultig tele voltak, mondhattuk mi, hogy sok ember élte hosszú sorába mindösszevéve nem érez annyi boldogságot, mint mi ezen pillanatban, ne légy hát háládatlan, Imrém, hanem együttlétünk szép óráira megérzékenyülve gondoldj, és adj hálát a jó Istennek érte, s gondold meg, milyen természetfeletti óhajítás az, hogy mi, kik olyan boldogok voltunk, azok is maradjunk mindég. Mi is éppen oly bűnös emberek voltunk, Imrém, miért gondolnánk, hogy az Isten hozzánk oly sokkal több kegyelemmel legyen, mint másokhoz?

Ne zúgolódj hát, édes Imrém, az Istenért! Szeresd emlékezetemet, mint engemet szeretél, és ha vigasztalásodra szolgál, amit ugyan magadba is érezhetnél vallomással, hogy szívem legmélyebb rejtekében sem maradt legkisebb üresség vagy óhajítás, melyet bé nem töltöttél volna, te éltem szepítője, szívem boldogítója. Tudom, arra nem kell, hogy kérjelek, igen erősen egy szív és egy lelkek voltunk, hogy ne éreznéd, hogy elköltözésem után is mivel teszel nekem legnagyobb örömet, és mivel mutatod meg szívedben való legelevenebb emlékezetemet, ti. ha drága, lelkem Apámnak a szó legteljesebb értelmében jó fia leszel. Tudom, édes Imrém, mindketten mélyen fogjátok érezni elvesztésem, vigasztaljátok hát egymást, és a bánat még szorosabban kössen egybe benneteket! Erőltess magadot, és igyekezz minden próba lelkem Apám könnyebbségére és vidámítására lenni. Imrém! Imrém! Jézus sem tudott kedves tanítványainak becsesebb hagyományt hagyni, mint édesanyját. Ó, engedjétek meg, hogy én Jézusom szavaival éljek, s Atyámnak mondjam: imhol, ez már a te fiad – s neked Imrém: ez már a te Atyád! Még egyszer kérek, forrón szeretett édes Imrém, ne engedd magadat a bánattól elnyomattatni, hanem élj atyámnak vigasztalására, folytasd munkás életedet, légy minden özvegynek, árvának oltalmazója, az igazság lelkes pártolója, s igyekezz a világnak oly hasznos lenni, amennyire csak erőd engedi, a jó Isten dicsőségére, s osztán, akármikor üssön élted utolsó órája, az készen fog találni, s Máriskód hív, s szeretetteljes karjai minden még előtte elment kedveseiddel együtt fognak téged ott várni.

Hogyha pedig az Istennek úgy tetszik, hogy gyermekünket megtartsa, akkor, Imrém. úgy tégy ugyan véle, ahogy jónak látod és látjátok, de megvallom, óhajításom az volna, hogy ne hagyj el magadtól. Szeresd ötlet helyettem, és valami jó asszonyt (melyt ugyan nehéz dolog, de még sem lehetetlen, és a jó Isten, az árvák Atyja bizonyosan rendelni fog, ha jól utána láttál) kapván melléje, kibe egészen bízni lehessen, szemetek előtt lássátok naponként fejlődését. Hidd meg, Imrém, néked és lelkem Apámnak is bánatotok enyhítésére lesz azon kis ártatlan Lélek látása (mert hallattam ugyan olyant, ki nem nézhette a gyermeket, mivel anyja életébe került, de ez nagy vétek, azon kis ártatlan árvát, kinek már nincs anyja, s annál fogva eleget vett, még atyjától is megfosztani, nem, ezt fel sem teszem, másképpen nem is halhatnék meg nyugodtan), a róla való szüntelen gondoskodás. Imrém! Édesem! Légy gyermekünknek oly jó és gondos atyja, most és mindvégig, mint amilyen férj voltál, s kíméld életedet, csak érte is.

Amit én most itt érzek, azt leírni lehetetlen, csak a mennyei jó Istent kérem, szentelje meg Férjemet, Atyámat, s rendelje jól dolgát, testi-lelki nevelését anyai előérzettel szeretett szegény gyermekemnek.

Hogy lelkemből szeretett kedves testvéremre nem bízom egyedül azon kisdedet, ezáltal nehogy megbántva érezze magát, mert nem az ő és jó férje jóságába való bizodalmatlanságom, bizony nem – de, hiszen egy már nem élőnek megbocsátanak, ha egyenesen és szíve szerint beszél. Édes Klárim, kedves Sógorom!¹⁶ Nem szeretem egészen, hogy vizitek házatok dolgait! Gondos édesanya és édesanyja mind a kettő, a legjobb lélekkel bíró, csak az egyik igen kevésnek, a másik igen mindennek hiszen, és megbocsáss, lelkem Klárim, hogy azt mondom: a te hibád. Ámbár szebb hiba, de a tiednek sokkal többet árt! Édes Radák, kedves Sógorom! Engedjen meg, hogy éltem utolsó órájában egy szíves kérést tegyek: lássa által, mely nagy kincs egy jó feleség, gondos anya, s a szerént szeresse Klárimat, mert ő bizony az. De ne csak szeresse magába, mert csak a jó Isten az, aki belénk tud látni, hanem mutassa is ki aztat. Higgye meg, oly kicsi kell nekünk sokszor, hogy felboncolhatatlan láncsal kössön minket oda, és mikor látni fogja, hogy egy szíves szó, kedves, aprólékos gondoskodás, egy szíves kézszorítás, egy lelkes csók milyen örömet és boldog érzést gerjesztenek a másokban, bizony maga is örömmel fogja tenni, és utoljára szíve elkerülhetetlen sugallása lesz. Te pedig, Klárim, kedvesem, hallgasd meg szívből jövő tanácsomat: mikor Neked valami rosszul esik, és tüzes lévén azt valakinek elpanaszolod, aki ilyen felhevült indulattal tett, és így igazságtalan panaszkodást helybenhagyja, sőt helyesli, az ilyennek Klárim soha többet ne higgy! Jólesik neked akkor, de ez a legnagyobb méreg, melyet szívhatasz. Minden a világon szemesebb és élesebb hallása politzái mind a gyermekek, kivált szülőik iránt, s ez az egyenes lélekkel szólva, mit házatok körébe nem egészen szeretek, mert nincs olyan ház a földön, hol a szülők közt sokszor kis kedvetlenség ne legyen, de azt nem szükség a gyermeknek tudni, mert ez az egész életére és jövődöbeli házi boldogságára káros befolyással van. Engedjétek meg még egyszer forró kérésemet ismételni, és ne haragudjatok meg érette: boldogságtok forró óhajtasából teszem én azt! Igaz lelkem esméretére mondom, egyetlenegy embert tudok, kinek minden káros következés nélkül kiöntheted akármikor szívedet, s ez Szaláncziné¹⁷, de más senki, senki! A jó Isten áldása, kegyelme reátok.

Hogy gyermekemről való gondoskodásomban Rosit¹⁸ nem emlitem, hozzá is nem bizodalmatlanság, mert oly sokszor megmutatta ő, milyen szíves belső szeretettel viseltetik hozzám, hogy legkisebbet sem kételkedem, hogy Gyermekeket is éppen úgy szeretni és érette igen sokat megtenni kész lenne, csak csupán azért nem, mivel gondolom, ő is a jó Isten rendelése szerint férjhez menvén, akkori házi körülállásait nem tudhatom – a jó Isten adjon neki boldogságot és áldja meg.

Mármost utolsó kívánságomat írom le, ha jónak látjátok, teljesítsétek:

Rosinak emlékezet jeléül kívánnám adni azon most nemrég vett 12 személyre való ezüstös ladikot. És mivel a jó Isten nem látja jónak, hogy én hozzá tovább megmutathassam jóindulatomat, és ha férjhez is megyen, gyenge erőmhöz képest valamivel segíthessem, kívánnék neki 1000 váltó forintokat adni, tiszta, egyenes, barátságos indulatból. És a Szebenben vett fejéres nagy keszkenyőt, mivel azt én nagyon szerettem.

¹⁶ Radákné Rhédey Klára (1809–1868) és Radák István (1782–1865).

¹⁷ Szaláncziné Almády Erzse.

¹⁸ Bővebb információt nem sikerült róla szerezni, de 1848 márciusában ő is segítkezett Ferenc műténél.

*Bodoki Klárinak*¹⁹ az most ugyan nem használt, de gyermekségemtől fogva férjhezmenetelemig minden nap használt, régi ezüst medencémet²⁰ és poharamat, és a máig is mindig használt kis ezüst kötő kosaramat használja ő is őket minden nap, és emlékezzék meg rólam.

Szalánczinénak az nagy tükrömet, melyben gyermekségemtől fogva mostanig csaknem minden nap néztem magamat, az aranyaimat, melyeket gyermeki gondossággal gyűjtöttem és az tőlem nagyon szeretett gyöngyforma aranyláncot.

*Szacsvai Sáríkáknak*²¹ a kis ezüst varró etaies,²² melyből gyakran varrtam, a kis ezüst csuprot, mely mindig a toaletemen állatt, és a nagyon szeretett kis vajtartó tehenet.

*Radnótfáy Ágnesnek*²³ a most gyakran viselt meggy szín nagy keszkenyőmet.

Kérem igen szívesen mindezeket, igaz barátságos jó indulatból jövő emlékezet feleket éppen oly jóindulattal fogadni, ha megbántottam valamelyiket, nékem szívek mélyéből megengedni, s rólam mindig szeretettel gondolni, én nekik hozzám való sok rendbeli nagy barátságokat és jószágokat meg nem köszönhetem, s túl is van az emberi erőn, azért a minden jók Jutalmazójához folyamodom, és mindegyikre egytől egyig a jó Isten áldását és minden boldogságot egész szívből-lélekből kívánok.

Biri leányomnak,²⁴ mert igazán anyai módon szerettem és szeretem őtet, sok mondani és tanácsolni valóm volna, de vigyázni kell magamra, nehogy igen hosszas légyen, azért csak arra intém, tartsa eszibe mindég sokszori oktatásaimat, és soha se tegye azt, mit gondolhat, hogy én – ha élnék – helybe nem hagynám. Ő most élteinek nevezetes szakaszában van, szerettem volna megérni, hogy őtet én adjam férjhez, de ha az nem lehetett, szívesen kérem, az Enyimek adják mentől hamarabb férjhez, és így biztosítsák világi életét. A nagy Boltban van 3 láda, mindegyiken egy nagy B., ezt az ő számára készítettem volt, ezt instálom néki adni, majd minden szükséges van benne, az írásaim között a listája is megvan. Hozzá az a kérésem, sőt utolsó parancsolatom, hogy ha férjhez megy, és az Isten gyermeket ád, maga semmi esetre ne szoptassa. Az Ő pénze és aranyai nálam vannak a fiókban, valamint a Susa²⁵ kis kasszája is; ez a Biri számára már nagyon régen gyűjtöttem 300 ft. Neki kívánnám adni a fekete atlasz²⁶ köntösömet, az újabb Thibet Überrokkomat,²⁷ a kisebb Pranatomat²⁸ és sima clárisomat²⁹, és a pénzből 1500 váltó forintokat, de ez a summa hadd maradjon tőke pénznek, hogy légyen néki belőle minden esztendőben 90 Ft jövedelme, és igen szíves kívánságom, hogy az egész summa az övé legyen ugyan, de ahhoz nagy megszorulásán kívül teljességgel ne nyúljon, csak az interessét³⁰ vegye.

¹⁹ Bodoki Károly mérnök testvére.

²⁰ Értsd: fürdőkád.

²¹ Szacsvay Sándor szerkesztő és Szathmári Júlia lánya, férje Mike Sándor.

²² Értsd: varróláda.

²³ Radnótfáy Sámuel kolozsvári színházi intendáns testvére.

²⁴ Pontosabb adatott nem sikerült róla találni, de azt tudjuk Rhédey Mária 1848. március 16-án férjéhez írott leveléből, hogy 1848. március 16-án még mindig az ő szolgálatában állt. Szívvel-lélekkel segédkezett a frissen mütött Mikó Ferenc körül. Ezekből a sorokból az is kiderül, hogy született egy kislánya, aki akkoriban betegeskedett. feltételezhető, hogy óhajának megfelelően Rhédey Mária grófnőnek sikerült őt férjhez adni.

²⁵ Személyét nem sikerült beazonosítani. Nincs róla említés 1848-ban.

²⁶ Értsd: mintás szövésű selyem kelme.

²⁷ Értsd: kabát.

²⁸ Értsd: gyapjuszövetből készült kabát.

²⁹ Értsd: korall nyaklánc.

³⁰ Értsd: kamat.

Boriskának³¹ egy vég Valért³² szeretném adni, és abban a teljes reménységben és bizodalomban, hogy amíg lelkem Apámat a jó Isten élteti, hűségesen a háznál marad, és lelkiesméretesen gondoskodik, kivált mikor nem egészen jól van édes Apám, adnék neki 1000 forintokat.

Eleknek³³ hasonlóan eddigi jó magaviseléséért és ez utáni reméllett hűséges szolgálatjáért és lelkem Apám melletti zúgolódás nélküli egész végig való hűsége jutalmára neki is 1000 forintokat adnék.

Susának adom az egyik fali köntösömet³⁴ és a régi veres Überrokkomat.

Suskának a másik fali köntösömet és a gráci nagy keszkenyőmet.

A Magonénak³⁵ a valórozott reggeli Überrokkot és a viselős szőr nagy keszkenyőmet.

A Gazdánénak a nagy fekete szőr nagy keszkenyőmet és 250 forintokat.

A fiókomban, gondolom, van mindössze édes Apám és Uram grátiájából 2000 f. cp.,³⁶ ebből a fennírtak szerint még fennmarad vagy 250 váltóba, ezt is instálom a háziak közt elosztani.

Van még abban a fiókban – ahol a Biri és Susa pénze van – egy papírosba 1000 váltó forint, melyet édes Apám még 1826-ban adott nekem eltenni, ezt igen szeretném valami jó célra és leginkább valami özvegy vagy árva felsegállítására fordíttatni, ha édes lelkem Apám nem bánja.

Még egyszer forró szíves köszönet minden hozzám tartozóknak hozzám való szeretetekért, és forró esedezés: szeressék emlékezetemet, töltsétek be utolsó kéréseimet.

Kedves Klárimat s jó férjét, kedves Gyuri sógoromat és kedves jó feleségét ezer meg ezer csókjaim között újabban is kérem, akárhogy és mint legyenek a környülállások, anyai és apai indulattal legyenek Gyermekemhez, s nevezetesen hogy meg ne bántottam legyen Kláriékat feljebbi soraimmal, mert tudják meg, kedves lelkem férjem vigasztalására szükségesnek és jónak látom amit feljebb írtam, de ha emberi módon ítéletemben hibáztam volna, vagy ha az Isten jónak látná kedves férjem életét is rövidre nyújtani, az Isten szent nevére, nehogy neheztelésből magatokhoz ne vegyétek azon szegény Gyermeket, mert igaz lelkemre mondom, nyugodt lélekkel látom a ti kezeitek között, akár kedves Eliza és Gyuri sógor kezei között.

Áldás! Áldás mindegyikre!

Imrém! Férjem! Boldogítóm! Csókold meg gyermekemet, s az ő kis ártatlan kezeibe tedd le fogadásodat, hogy bétöltöd kérésemet.

Ott, a boldog lelkek seregében is csak ha te nyugodt leszel, csak úgy lehet boldog kimondhatatlanul szerető feleséged.

Hála, hála a jó Isten szeretetének, az ő áldása, kegyelme mindegyitekre.

Írtam májusban, 1842.”

³¹ Több adatot nem sikerült róla feltárni, de azt tudjuk, hogy 1848 márciusában úgy döntött, marad Rhédey Mária szolgálatában. Ő is segítkezett a kis Ferenc műtete körül, éjszakázott a betegágnál, hogy a grófnő tudjon keveset pihenni.

³² Különleges eljárással szőtt selyemzsinór, amit ruhák díszítésére használtak.

³³ Róla sem sikerült több adatot gyűjteni, de azt tudjuk, hogy 1848-ban maradt a Mikó család szolgálatában, bár Rhédey Klára grófnő szerette volna, ha hozzá szegődik.

³⁴ Értsd: fürdőköpeny.

³⁵ Magó Jakabné, született Muzslai Verona.

³⁶ Értsd: forint készpénzt.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiók (Direcția Județeană Cluj Archivele Naționale, DJCAN) Fond Mikó–Rhédey Nr. 253.

Biblioteca Centrală Cluj Lucian Blaga Rhédey Mária Ms. 2139.

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém vármegyei Levéltára A verőczei és hidvégi Gróf Pejacsevich–Mikó család iratai, XIII/16.

Nyomtatott források

Édes Imrém! Lelkem Márikóm! Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő leveleskönyve 1848–1849-ből. S. a. r. Liphay Endre és Somogyi Gréta. Budapest – Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár: Országos Széchényi Könyvtár – Kovászna Megyei Művelődési Központ – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021.

Nagy Péter emlékebeszéde Mikó Imre felett. Nemere, 6. évf. (1876) 79. sz. 293.

Szakirodalom

Homoki Mária: *Amiről egy végrendelet mesél*. In: Ruszoly József (szerk.): Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Segediensis: acta iuridica et politica. 65. köt. Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara, 617–633.



LÁSZLÓ ANDOR
ELTE BTK Doktori Iskola

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 103–120.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.103-120

www.aetas.hu

19. századi történetírói szerepek

Károlyi Árpád példája

ABSTRACT. *Roles of Historiographers in the 19th Century – The Example of Árpád Károlyi.* In 19th century Europe historiographers often took part in the nation-building that happened mostly in the second half of the century, and they often played an active role in public life. Their professional interest was not self-serving, as intellectuals in the service of modern nation states, they attributed actual political significance to their work. This study presents through Árpád Károlyi's works how the work of historiographers connected to their several other roles. In their writings and speeches the objective, matter-of-fact style was sometimes replaced by meandering poetic images, artistic expression, patriotic fervor and clear political commitments.

Keywords: *historiography, 19th century nationalism, nation-building, Árpád Károlyi, István Bocskai*

Nemzeti elkötelezettség és tudományos tárgyilagosság. Eltérő elvárások

„A történetkutatás nem az illető bűvárok magán-, hanem az egész nemzet közügye” – szögezte le Wenzel Gusztáv a 19. század közepén programadó tanulmányban.¹ Salamon Ferenc értékelése szerint a nemzet a múltjából meríti „morális erejének legnagyobb részét”, ami számára „politikai biblia”, a történetíró pedig „politikai apostol”.² Csengery Antal pedig úgy vélte, „semmi sem táplálja inkább a nemzeti önérzetet”, mint a történelem ismerete, hiszen ebből lehet a legtöbb tudományt meríteni.³

Az akkori historikusok Európa-szerte nemzeti történetírást műveltek: elsősorban saját népük, országuk múltját kutatták, annak nagyszerű tetteit, kimagasló hőseit kívánták megörökíteni, gyakran aktívan részt vettek a század második felében kiteljesedő nemzetépítésben. Szakmai érdeklődésük nem volt öncélú, tudományukat nem elvont munkának tekintették, annak nagyon is konkrét politikai jelentőséget tulajdonítottak. Egyetemi tanárként vagy országgyűlési képviselőként, ünnepségek szónokaként vagy levéltári kutatóként, vitacikkek vagy tanulmányok, színtézisek szerzőjeként igyekeztek megteremtteni a modern nemzeti identitás kialakulásához, megerősítéséhez szükséges, azonosulásra alkalmas múltat. Ahogy Gustav Droysen német történetíró írta a porosz művelődési miniszternek: „...csak a

¹ Wenzel: *Magyar történelem*, 241.

² Salamon Ferenc: *Szalay László*. Az Ország Tükre, 1862. február 1. 34.

³ Csengery: *Előszó*, VI.

történelem képes a sok egyénből egyetlen népet teremteni, és az állam tagjaiból egy nemzetet.”⁴

A korszakban elterjedő nemzeti nagyelbeszélés jegyében a hazai szerzők is a magyar nemzeti lét folytonosságát kívánták bemutatni. Ezzel sorsközösséget teremtettek az egykori dicső tetteket véghez vivő ősök („eleink”) és olvasóik között. A nemzet folyton változó, ám időben állandónak ábrázolt szimbolikus kollektív történelmi tényezővé vált, amely segített megragadni az „egyszerre ismeretlen és ismerős, távoli és közeli, kontinuus és diszkontinuus” múltat.⁵ A legitimáló szereppel bíró mesterelbeszélésekre⁶ jellemző újítás hiteles, átélhető, ezáltal „működőképes” történelmi látásmódot közvetített. Olyan szemléletet, amely képes volt betölteni ideológiai szerepét a jelenhez való kapcsolódásával, az olvasóközönség fantáziájának megragadásával, a polgári nemzeti tudat kialakításával.⁷ Így a nemzet minden tagja összekapcsolódhatott őseivel és utódaival, „egy olyan értelmes világhoz tartozónak érezhette magát, amely már létezett, mielőtt ő megszületett, és létezni fog, miután ő meghal”.⁸

Sok 19. századi európai céhbéli történész a korszakban kialakuló és megerősödő modern nemzetállamok szolgálatában álló értelmiségiként tekintett magára, munkásságukban időnként természetes módon kapcsolódott össze a politikai szerepvállalás és a tudományos tevékenység, az előbbiben nem a megértés akadályát, hanem éppen a hiteles bemutatás elősegítőjét látták.⁹ Úgy vélték, hogy lehetetlen történelmet írni a kortárs közéleti kérdések figyelmen kívül hagyásával,¹⁰ Theodor Mommsen szavaival: „...az összes hiba közül a legsúlyosabb az, ha az ember leveti a polgár kabátját, hogy ne kompromittálja a tudós hálóköntösét.”¹¹

A korszakban „az akadémizmus és irodalmi kultúra lehatolt a nagyközönséghez”,¹² a historikusok a múlt neves személyiségeit, fontos eseményeit számos helyen és különféle formákban mutathatták be. A tudás, a tudományok társadalmi tekintélye megnőtt, a fejlett, nyugati polgári világhoz való felzárkózás egyik mozzanatát látták benne. A *Pesti Napló* naponta utcára kerülő számai már az 1850-es években tartalmaztak tudományos rovatot, és ugyancsak írtak a napilapok az Akadémia természettudományi osztályának felolvasásairól,¹³ s egyenként bemutatták az akadémiai tagságra jelölt tudósokat is.¹⁴ A hasznos ismereteket és mulattató olvasmányokat közlő *Család könyve* például történelmi, népismereti, természettudományos, szépirodalmi, matematikai, az iparról szóló, honismereti és lélektani írásokat is közölt a század derekán. Ahogyan Hunfalvy János leszögezte, „nekünk magyarokul [sic!] az egyetemes műveltség fokára kell emelkednünk, nekünk az elme és emberi szellem

⁴ Idézi: Berger: *The Past as History*, 145.

⁵ Erről lásd például: Lajtai L.: *A filozófia*, 32–33.

⁶ Grand récit, nagyelbeszélés, metanarratíva. Lásd: Lyotard: *Széljegyzetek*, 148.

⁷ A használható történelemről lásd például Noiriél: *A történetírás „válsága”*, 82.; Smith: *Az „aranykor” és a nemzeti újjáéledés*, 11–25.; S. Varga: *A nemzeti költészet csarnokai*, 52–56.

⁸ Berger–Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*, 146.

⁹ Berger: *Történetírás és közéleti szerepvállalás*, 150. Baár: *Historians and Nationalism*, 5–7.

¹⁰ Berger–Donovan–Passmore: *Apologies*, 4–6.

¹¹ Idézi: Breisach: *Historiográfia*, 244.

¹² Halász: *Magyar századvég*, 303.

¹³ Például a magzati látóhártya fennmaradásáról. *Magyar tudományos akadémia*. Ellenőr, 1874. február 17. 3.

¹⁴ Lásd például: *Az Akadémia nagyhete*. Nemzet, 1889. május 3. Reggeli kiadás 1–2.; *Akadémiai tagjelölések*. Nemzet, 1891. április 16. Reggeli kiadás 5–6.

összes köreit kell átölelnünk és megnövelnünk”. Ahhoz, hogy az „előrehaladt nemzeteket” elérjék, a tudományok terén is „véghetetlen tért” kellett megtenniük.¹⁵

A lapokban rendszeresen jelentek meg részletes tudósítások történelmi témájú akadémiai előadásokról,¹⁶ a Magyar Történelmi Társulat üléseiről,¹⁷ kirándulásairól,¹⁸ történészek által tartott felolvasásokról,¹⁹ hangsúlyosan foglalkoztak történelmi munkákkal.²⁰ A magyar historikusok első tudományos seregszemléje, az 1885-ös történészkongresszus jelentőségét mutatja, hogy címlapra került, és a legjelentősebb napilapok írtak róla kimerítően.²¹ Fontos közügyről volt tehát szó, ahogyan egy vezércikk fogalmazott: „Magyarország történelme nemzetünk gyűjtött kincse. [...] A magyar történetírás nem elvont tudomány, hanem egyszerűs mind a nemzet öntudata. Az önismeret tudománya. Tapasztalati élettan. A honi politika bölcsészete. Nemzeti hit- és erkölcsoktatás. Az államépítés művészete.” Ugyanitt a történészeket úgy üdvözlötték, mint a magyar történelem templomának építőit.²²

Az 1850-es évek végén egy „szépirodalmi-, társaséleti-, művészeti- és divatlap” egyes számaiban rövid történelmi kérdések szerepeltek, melyek válaszait a helyes megoldást beküldők nevével együtt a következő számban közölték.²³ A historikusok napilapok hasábjain vitáztak egymással,²⁴ sőt az is megesett, hogy népszerű lapok vezércikkében vagy címlaldon mutattak be friss történelmi munkákat.²⁵ Ugyancsak címlaldon és szó szerint közölte az egyik

¹⁵ Hunfalvy: *Család*, 2.

¹⁶ Csupán néhány példa: *Thaly Kálmán felolvasása*. Budapesti Közlöny, 1867. november 13. 2373.; Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor. Akadémiai felolvasás*. 1879. jan. 13-án. Magyar Polgár, 1879. január 29. 1–2.; 1879. január 30. 1.; *Az akadémia felolvasó ülése*. A Hon, 1881. május 10. Reggeli kiadás 1.; *Az akadémia II. osztályának ülése*. A Hon, 1882. február 7. 1.; *A szabad hajdúk története*. Pesti Napló, 1898. március 8. 12.

¹⁷ Például: *A történelmi társulat ülése*. Magyar Ujság, 1873. április 5. 3.; *A magyar történelmi társulat ülése*. Magyar Ujság, 1873. november 8. 2. Címlapon például: *A magyar történelmi társulat*. Pesti Napló, 1882. február 10. Reggeli kiadás 1–2.

¹⁸ *A magyar történelmi társulat pozsonyi kirándulásának zárulása*. A Hon, 1877. szeptember 1. 1.; *A történelmi társulat nagygyűlése Maros-Vásárhelyen*. Vasárnapi Ujság, 1879. augusztus 31. 561–563.

¹⁹ Szilágyi Sándor: *Erdély helyzete két nagy hatalmasság között a separatio után*. Pesti Napló, 1870. december 23. Reggeli kiadás 1. (A pesti „Polgár kör”-ben tartott felolvasás.)

²⁰ Például részletes ismertetés a *Századok* legfrissebb füzetéről. *Könyvismertetés*. Budapesti Közlöny, 1869. május 8. 1392.

²¹ *Történetírók gyűlése*. Budapesti Hírlap, 1885. július 4. 1.; *A magyar történetírók kongresszusa*. Uo. 2–3. Lásd még: uo. július 5., 6., 7.; Pesti Hírlap, 1885. július 4., 5., 6., 7., 9.; Pesti Napló, 1885. július 3., 4., 5., 6., 7.; Nemzet, 1885. július 4., 5., 6. stb.

²² *Budapest, július 2*. Pesti Napló, 1885. július 3. Reggeli kiadás 1.

²³ Például: „Melyik férj nevét dicsőíti a magyar történet, mert megölte nejét? Melyik nő szerzett nevének honleányi halhatatlanságot gyűjtogatás által? Hol evett papirost reggelire a török követ? Hazánk múltjában melyik néven volt egyszerre egy jeles és gonosz nő?” Megoldások: Dobozy Mihály, Nándorférférvári Ilka, Egerben, Gizella, Szent István neje és Gizella, Péter anyja. Nefejejts, 1859. október 9. 334.

²⁴ Például Horváth Mihály és Szilágyi Ferenc vitája. *A „P. Napló” távsürgönyei*. Pesti Napló, 1868. február 25. 3.; *A tudomány érdekében*. Pesti Napló, 1868. február 27. 3.; Például Fraknói Vilmos és Thaly Kálmán vitája. Fraknói Vilmos: *A jezsuiták védelme. A mérgezési vád ellen. Nyílt levél Thaly Kálmánhoz*. A Hon, 1875. április 28. Reggeli kiadás 1–2.; Thaly Kálmán: *Még egyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről*. A Hon, 1875. május 12. Reggeli kiadás. 1–2.; Fraknói Vilmos: *Levél a szerkesztőséghez*. A Hon, 1875. május 12. Esti kiadás 2.

²⁵ Angyal Dávid: *Bocskay kassai országgyűlése*. Pesti Napló, 1899. július 1. 1.; Andrassy Gyula új könyve. Budapesti Hírlap, 1901. június 8. 1–2.; Ábrányi Kornél: *Andrassy Gyula gróf könyve*.

vezető napilap Pesty Frigyes részletes útbaigazítását a helynevek gyűjtésére, melyek alapján történeti helynévtárat kívánt összeállítani.²⁶ Csak a 19. században fordulhatott az elő, hogy népszerű heti- vagy napilapok címdoldalain közölték elhunyt történészek arcképét.²⁷ Ugyancsak napilapokban jelentek meg mutatóvány-fejezetek szakmunkákból²⁸ vagy történelmi forráskiadványok tartalomjegyzéke,²⁹ de korábban kiadatlan³⁰ vagy magyar nyelvre még le nem fordított forrásokat³¹ is közöltek. Ezekben az években volt lehetséges, hogy az *Olcsó könyvtár* sorozatban látott napvilágot a magyar történetírás múltját áttekintő többszáz oldalas historiográfiai munka második kiadása – bár szerzője német volt.³² A magyar történettudomány első nagy közös vállalkozása, a millennium alkalmával megjelenő tízkötetes *A magyar nemzet története* pedig 20 000 példányban hagyta el a nyomdát.³³ Erről számos lapban jelent meg rövidebb-hosszabb ismertetés, bírálat,³⁴ néhol egyenesen címdoldalra került.³⁵ A korabeli élclapokban történészek kerülhettek címlapra,³⁶ vagy éppen a Magyar Történeti Társulat vidéki kirándulásán gúnyolódtak.³⁷

Miközben azonban Európában mindenütt kiemelt szerep jutott a historikusoknak a közéletben, a 19. század második felében beköszöntött a tudományos történetírás kora.³⁸ A történetírók igyekeztek megfelelni a korszakban kikristályosodó szakmai követelményeknek, a múlt valóságának megismerésére, a történelmi igazság feltárása törekedtek,³⁹ „a lírai beleélésről a tudományos analízisre, a szemérmetlen szubjektivitásról hűvös objektivitásra” váltottak.⁴⁰

Horváth Mihály már a reformkorban összekötötte a nemzeti és a tudományos történetírás eszményét. Leszögezte, hogy a közösség javát a múlt idealizálása helyett annak kendőzetlen megismerése szolgálja, a történetíró az ősök hibáit és azok következményeit teljes súlyukkal, „hű ecsettel” rajzolva intheti „a jelen s jövő nemzedéket hasonló, a nemzet életére s virágzatára rontólag ható tévedésektől”. Ő csak „kötelességét teljesíti”, ha e „tisztza szándék, e szent cél” által vezetve kiemeli a megelőző nemzedékek hibáit és azoknak következményeit

Budapesti Napló, 1904. november 12. 1–3.; *Andrássy mint történetbölcselelő*. Budapesti Hírlap, 1911. december 3. 1–3.; Károlyi Árpád: *A magyar állam biológiája*. Budapesti Hírlap, 1918. március 1. 1.

²⁶ *Hazánk helynévtára ügyében*. Pesti Napló, 1864. március 5. 1.

²⁷ Horváth Mihály. Vasárnapi Ujság, 1878. augusztus 25. 533.; *Az irodalom négy elhunyt munkása*. Vasárnapi Ujság, 1885. november 1. 701.

²⁸ Szilágyi Sándor: *Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választása I–III*. Magyar Polgár, 1879. november 6. 2., 1879. november 7. 1–2., 1879. november 8. 1–2.

²⁹ *Pest, jun. 29*. Pesti Napló, 1858. június 29. 1.

³⁰ Például: *Részlet Komáromi János naplójából*. Literariai csarnok, 1840. augusztus 20.; *Egy érdekes magyar-oláh történelmi okirat*. Ellenőr, 1877. december 28. Reggeli kiadás 2.

³¹ *Egy bűnös vallomása*. Írta II. Rákóczi Ferenc fejedelem. Alkotmány, 1902. október 23. 1–2.

³² Flegler: *A magyar történetírás történelme*, i. m.

³³ R. Várkonyi: *A pozitivisták történetiszemlétele*... I., 214.

³⁴ Az utolsó kötetéről például: *A forradalomtól a kiegyezésig*. Pesti Napló, 1898. december 15. 5.; *A magyar nemzet története*. Budapesti Hírlap, 1898. december 15. 7.; *A modern Magyarország*. Pesti Hírlap, 1898. december 15. 6.; *Az Athenaeum nagy műve*. Magyarország, 1898. december 16. 12.

³⁵ *A magyar nemzet története*. Magyar Ujság, 1898. december 16. 1–2.

³⁶ Például: *Megjött Rákóczi! A fejedelem és az ő hű csatlósai*. Kakas Márton, 1906. október 28. 1.

³⁷ *A történelmi társulat*. Borsszem Jankó, 1874. augusztus 30. 10.

³⁸ Az Akadémia keretein belül elsőként alakult meg a Történettudományi Bizottság. Fráter: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése*, 3–4.

³⁹ Erről lásd például: Norwick: *That noble dream*, 1–2.; Breisach: *Historiográfia*, 271.

⁴⁰ Schama: *Polgártársak*, 23.

„a lefolyt századok borújából”. A történetírás rendeltetése felemelkedni „a nemzetiségi kevélység kisszerű nézeteiről [...] az emberiség álláspontjára”, ugyanis innen képes az iránymutatást adni. „És jaj a nemzetnek, hol ezt bátran s az elődök iránti hálátlanság vagy nemzet elleni vétség vádjá nélkül nem tehetni!”⁴¹

Csakhog 1848–1849 mámoros-küzdelmes időszakának hevében a reális önismeretre való igénnyel szemben megerősödött a hajdani dicsőséget kereső, azt a jelen küzdelmek érdekében felhasználó, hazafias felbuzdulást serkentő felfogás. Számottevő történeti munka ugyan nem született ekkor, viszont a politikai publicisztikában jelentkező sajátos múltkép nagy népszerűsége tette szert. A szabadságharc bukását követő kijózanodás, őszinte önvizsgálat korában tehát szembe kellett nézni a romantikus történelemszemlélet kihívásával is. Az 1850-ben újra induló tudományos élet egyik első vitájában Szontagh Gusztáv félve tette fel a kérdést: „Szabad-e hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanúságra, tehát ámitásra s misztifikációra alapítani? S lehet-e ennek üdvös következése?”⁴²

A magyar elit, a formálódó tudományos közösség válasza egyöntetű volt. Ezúttal csupán Kemény Zsigmondot idézzük részletesebben. Szerinte a történetírás hivatása „visszahozni a kedélyekbe a nyugalmat apátia nélkül; elvenni az ábrándokat, de megóvni a hitet; lejjebb szállítani az önbizakodást, de szétoszlatni a csüggedezést; gondolkodóba ejteni a hiú vakmerőséget, de nem lelohasztani a józan erélyt; kételyt támasztani a nagy szavak és csillogó eszmék iránt, de nem száműzni a reményt az emberiség és közmívelődés érdekeinek terjedése felől”. A tudomány szerepe „mérsékletességet tanítani pöffedezés helyett”, szétoszlatni a légvárakat, „melyeket a beteg képzelődés oly örömet épít, kijelelni a szerény tért, hol a hű munkásságnak eredménye és jutalma lehet”.⁴³ Határozottan ostromozza a „csinált múlt”-at: „Klíó temploma előtt, mint a mohamedán mosék csarnokánál, le kell vetni a sarut, hogy a föld szennyt és porát ne vigyük a szent helyekre.” Az „értelmesek közvéleményének” kárhoztatására méltó az, aki a múlt emlékeiből „pártfegyvert akar kovácsolni, ki a kegyeletet a múlt iránt pillanati érdekekért áldozza fel, és az igazságot, mint a barbár nép a Vesta-szüzet, előbb rabnóvé teszi, hogy aztán mint törvényes sajátját joggal szeplősihthesse meg”. Szavainak éles hangneme a friss emlékü forradalmi időkre utal, amikor szélsőségesen egyoldalú, torz megközelítés ütötte fel a fejét: „...a lefolyt idők emberein mindig azon jellemvonásokat fedezték fel, amelyekre szükségük volt, hogy rögtönzött állításaik érvényességére a történetészt bélyegjegyét nyomhassák.”⁴⁴ A romantikus szemlélet az egyes korokat saját érdekei szerint ecseteli, a múlt hús-vér szereplőit „következetesekké és nagyokká akarja emelni”, ezzel megfosztja őket az „élethűségtől”. Az ilyen eszközökhöz folyamodó eljárás a történetírás „komoly műzsáját egy csaplárosnővé teszi, ki az igazság templomából azért hurcoltatik ki, hogy az utcacégek alatt minél olcsóbb áron mérjen részegítő italt az átmenőknek”. A historikusok számára túlságosan csábító „a félregényes és féligaz előadás”.⁴⁵ Kemény szerint a történet-tudomány terén kezdődő „nagy reform” feltétele a „tárgyilagos” felfogás, mely képes lehet visszaadni a letűnt korok „színét, látkörét, ildemét, fogalmait, erkölcsét”.⁴⁶

⁴¹ Az elődöknek járó „méltó tisztelet mellett [...] hazánk java azt is megkívánja”, hogy a történész „botlásaikat, tévedéseiket” is bemutassa. Horváth Mihály: *Mikor és miért fosztatott meg a pórosztály szabad költözési jogától 's mikor nyerte vissza azt?* Athenaeum, 1839. május 26. 691.

⁴² Szontagh: *Eszmezsere*, 671.

⁴³ Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom IV.* Pesti Napló, 1852. november 3. 1.

⁴⁴ Kemény: *Forradalom után*, 237., 272.

⁴⁵ Kemény: *Széchenyi István*, 119.

⁴⁶ Kemény Zsigmond: *Anglia története II. Jakab trónralépte után. Ismertetés.* Pesti Napló, 1853. december 2. 3.

A korban se szeri, se száma a hasonló történeti hitvallásoknak. Különböző szerzők figyelmeztetnek a politikai ügyek szolgálatába álló történetírás „fegyverre”, „röpirattá” válására.⁴⁷ Úgy vélik, hogy a pártszenvédelem miatt gyakran igazságtalan ítéletekkel szemben az egykori eseményeket kellő távolságtartással felelevenítő történettudomány lehet „a világ részrehajlatlan bírósége”, hiszen „képes egész igazsággal méltányolni a múlt kor kitűnő embereit”.⁴⁸ Felismerik, miként vezet a hazafias érzelmelfogultság, más nemzetek iránti igazságtalansághoz, óvnak az illúzióktól, amelyekkel a „nemzeti tudomány örve alatt” a múltból „vékonyan csörgedező forrást [...] tisztaságában megmérgezzük”.⁴⁹ Kárhóztatják a hazaszeretet túlzásaiból és elfajulásából származó nemzeti egyoldalúságot, miközben az egykori hibák, bűnök tanulságot nyújthatnak a következő nemzedékeknek.⁵⁰ Továbbra is a történeti igazság keresését, a múlt elfogulatlan feltárását tekintik kötelességüknek.⁵¹ Ezzel számukra összeférhetetlenek a „hiú elogiumok”, a „kétes mesék”, a mulattatás, az egykori nagyságok tömjénezése vagy a gyászos emlékü személyiségek egyoldalú bírálata.⁵²

A következő évtizedekben általánosan elfogadott maradt e szakmai követelmény. Pauler Gyula *Századokban* megjelent ismertetéseiben szintén a nemzeti hiúság fogságába eső, általánossá váló „hazafias hiszékenység” veszélyére figyelmeztetett.⁵³ Ezzel szemben a történetíró csak az igazságot keresi,⁵⁴ „legnagyobb és legszükségesebb” tulajdona az „objektív felfogás”,⁵⁵ az eseményeket nem pusztán az egykori szereplők elfogult nézőpontja alapján mutatja be, „magasabb nemzeti” szemszögből tekint végig az ábrázolt korszakon és személyeken. A „történeti igazság” ugyanis azt követeli tőle, hogy minden fél hibáit mutassa be.⁵⁶

Salamon Ferenc elítélte az ősök folytonos magasztalását a hazafias büszkeség élesztése céljából, a nemzeti nagyság eszméjével szerinte „semmi sem ellenkezik jobban, mint a dicsekedő természetű kicsinyeskedés”. A nemzeti önérték ébresztésének „buzgalommal való túlajtása” elbizakodáshoz vezethet. Káros „a históriának a napi politika szolgájává tétele”, amely az utóbbinak sem használ, hiszen a politikának világosan szembesülnie kellene a kerülendő hibákkal és a nemzeti jellem erényeivel is.⁵⁷ Marczali Henrik ugyanazon a kérdésen

⁴⁷ Szilágyi Sándor: *Pálkövi Antal: Magyarország története III. kötet*. Pesti Napló, 1858. január 20. 2.; Csengery Antal: *Ranke*. Pesti Napló, 1855. szeptember 11. 2.; Csengery Antal: *Gróf Teleki József*. Pesti Napló, 1855. szeptember 27. 1.

⁴⁸ Hatvani [Horváth]: *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete*, 81.

⁴⁹ Ipolyi Arnold levelét az 1850-es évekből idézi: R. Várkonyi: *A pozitivisták történetelmélet II.*, 348.

⁵⁰ Rómer: *A Bakony*, 126.; Ipolyi: *A deákmonostori XIII. századi román basilika*, 3–4.; Révész: *A történelmi bírálatról*, 11.

⁵¹ Flegler: *Szalay László és munkái*, 47.; Csengery: *Előszó*, VIII.

⁵² Wenzel: *Magyar történelem*, 135–136.; Szabó Károly Csengery Antalnak írt levelét idézi: R. Várkonyi: *Szabó Károly történetírása*, 352.; Nagy: *Lubellei és kislelődy Lipthay család*, VIII.; Nagy: *Magyarország családai*, 511.; Mikó: *Előszó*, 1855. III–IV.; Mikó: *Előszó*, 1856. i. m.

⁵³ Pauler: *Romanische Studien*, 262.

⁵⁴ Mikó: *Benkő József élete és munkái*, 44–46. A nemzeti elfogultság elkerüléséért dicséri például Pauler Gyula a Horea-felkelés koráról szóló Szilágyi Ferencet. Pauler: *A Hóra-világ Erdélyben*, 272–274.

⁵⁵ Pauler: *Zrínyi Ilona életrajza*, 399.

⁵⁶ Pauler: *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai*, 79.; Pauler: *Báthory Gábor fejedelem története*, 80.; Pauler: *Pázmány Péter és kora*, 436.

⁵⁷ Ezt a történetíró csak úgy segítheti, ha őszintén tárja fel a múltat, hiszen „ha vizsgálat közben teljesen le nem vetkőzünk minden pártbeli, vallásbeli és nemzeti részrehajlást, sohasem találjuk meg a történelmi tünemények törvényét, s azért valóban igaz és tanulságos sem lesz előadásunk”. Ezért „saját őseinket vizsgálat közben oly részrehajlatlanul kell tekintenünk, mint bármely más ember fiát”. Salamon: *A történelmi vizsgálatról*, 6–8., 10–11.

elmélkedett, amin már annyi elődje: „...nem sérti-e a nemzeti élet ily pontos elemzése, boncolása a hazafias érzést? Nem fosztja-e meg a nemzetet történetének, ideáljainak élvezetétől?” Szerinte komoly ember csupán „erkölcsi igazságban” gyökerező ideálban hihet.⁵⁸ Hasonlóan vélekedett a Magyar Történelmi Társulat elnökeként is tevékenykedő Szécsen Antal,⁵⁹ a Hódmezővásárhely monográfiáját megíró Szeremlei Sámuel⁶⁰ vagy az egyetemi tanár Angyal Dávid.⁶¹ A korszak végén még egy népszerű napilap vezércikke is azért dicsérte egy ismertetett munka szerzőjét, mert képes volt magát függetleníteni a kuruc-labanc ellentét-től.⁶²

Elemzés és lelkendezés. Egy történész eltérő szerepei

A különböző elvárásoknak megfelelően a történetíróknak egyszerre kellett (volna) helytállniuk a közélet fórumain és a tudományos pályán. Sokan közülük párhuzamosan tudtak ennek megfelelni. Horváth Mihályt, Thaly Kálmánt, Thallóczy Lajost például elsősorban történészként tartják számon, de különböző politikai tisztségeket betöltve is szolgálták nemzetüket. Mások inkább politikusokként váltak ismertté, miközben ezzel együtt vagy a későbbiekben többé-kevésbé jelentős tudományos tevékenységet is folytattak. Közéjük tartozott például Szalay László, Mikó Imre, Tanárky Gedeon, Szécsen Antal, Pesty Frigyes, Zsilinszky Mihály, Beöthy Ákos, Grünwald Béla vagy ifjú Andrassy Gyula.

Akadtak szép számmal olyanok is, akik közvetlenül nem vállaltak szerepet a közéletben, mindenekelőtt a kutatásnak, forrásközlésnek, feldolgozásoknak szentelték magukat, legfeljebb tudományos intézményekben, testületekben vállaltak tisztségeket. Ebbe a társaságba sorolhatjuk Károlyi Árpádot, azt a tudóst is, akit halálakor Domanovszky Sándor „a módszeres magyar történetírás” úttörőjeként, a 19. század második felében kidolgozott „szigorú, kritikai analízisen fölépült nagyvonalú szintézis” első hazai képviselőjeként búcsúztatott.⁶³ Szekfű Gyula az előző hatvan év legkiemelkedőbb történetíró-egyeniségeként emlékezett rá.⁶⁴ Károlyi az első Nyugaton végzett, szakképzett magyar történész nemzedék tagjaként évtizedekig a császárvárosban, a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) tevékenykedett, amelynek magyar reformátusként igazgatója is lehetett. Az első világháborút követően a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet élén nyújtott továbbra is nagy segítséget az ott kutató magyar történészeknek. Életútja jól szemlélteti a magyar történetírás

⁵⁸ A hazaszeretetből szándékosan valótlan állító történetst ahhoz az orvoshoz hasonlítja, aki „nem megfigyelése, hanem óhajta szerint jegyezné fel az érverést és a lélegzés tüneteit – csak azért, mert a tulajdon anyja állapotát kell megítélnie”. Marczali: *Egyetemes és nemzeti történelem*, 88.

⁵⁹ Szécsen: *Megnyitó beszéd*, 158.; Szécsen *Emlékbeszéd*, 682.

⁶⁰ Szeremlei az elfogulatlanság szigorú parancsát fogalmazta meg a századfordulón: „...teljes tárgyilagossággal és önállósággal formáltam meg ítéletemet az eseményekről és emberekről. Senkinek sem kedveztem és senkit sem kárhoztattam el elfogultságból csak azért, hogy a kortársak felfogásához alkalmazkodjam. Néha pedig tusakodtam magamban, mérlegelve a tényeket, körülményeket, a tanúk vallomásait, míg véleményemet megalkottam s csak azután írtam le. És többször kedvezőtlen volt a nemzet bálványára és kedvező az elítéltekre nézve.” Szeremlei *Császár Sámuel önéletrajza*, 38.

⁶¹ Ő szintén idézi a saját énjét legszívesebben kioltó Rankét. „Nehéz munka, – teszi hozzá – de meg kell próbálnunk, s amely mértékben legyőzi lelkünkben a bíró tárgyilagossága a felekezeti, vagy politikai szenvedélyt, abban a mértékben emelkedik ítéletünk értéke.” Angyal Dávid: *Néhány szó a történeti módszerről*, 197.

⁶² Andrassy mint történetbölcselelő. Budapesti Hírlap, 1911. december 3. 1.

⁶³ Domanovszky: *Gyászbeszéd*, 357.

⁶⁴ Szekfű Gyula: *Egy darab régmúlt*. Magyar Nemzet, 1940. november 10. 5.

professzionizációját és intézményesülését, ugyanakkor néhány írásán jól megfigyelhetjük a 19. századi történészek közéleti és tudományos szerepvállalásának jellegzetességeit.

Kutatásainak egyik fő iránya a Bocskai-felkelés korszaka volt, amelyről hatalmas levéltári anyagot tett közzé a *Magyar Országgyűlési Emlékek* köteteiben. Károlyi jól ismerte az osztrák történetíróknak a mozgalmat többnyire elmarasztaló véleményét, talán ezért is tartotta különösen fontosnak kimutatni annak valódi indítékait, „legitim” voltát.⁶⁵ Ennek ellenére nem került ki a keze alól Bocskai-monográfia,⁶⁶ és végül a „millenniumi tízkötetes” 16. százzal foglalkozó kötetének megírását sem vállalta,⁶⁷ pedig mindkét munkával megbízták.⁶⁸

Károlyi az említett forráskiadványokhoz készült, összesen körülbelül kilencszáz oldalnyi bevezetőiben viszont igyekezett minél teljesebb képet nyújtani a fejedelem által összehívott gyűlésekről, az elhúzódó béketárgyalások során szerephez jutó különböző érdekcsoportokról (csupán a vallásügyben például négyféle udvari pártot különböztetett meg). A tárgyilagosság jegyében ezekben az előszavakban pusztán bemutatásra törekedett. Ismertette például a magyar „békepárt” és „háborús párt” szempontjait, vagy az Erdély Magyarországtól való elszakadása ügyében a keleti és a nyugati országrész rendjei közt kialakult ellentétet is. Szólt az eltérő álláspontokról a magyarországi területekkel gyarapodó fejedelemség megerősödéséről: egyesek attól tartottak, hogy ennek következtében csökkenni fog a királyi országrész súlya, miközben a keleti fejedelemség „erkölcsi feladata” lesz ellensúlyozni a német befolyást Magyarországon (amit a nyugati megyék is elismertek). A különböző nézőpontokat a földrajzi helyzet velejárójának vélte, történetíróként nem kívánt pálcát törni valamelyik oldal fölött: „Mennyiben volt igazuk, annak boncolgatása szintén nem tartozik ide.”⁶⁹

Károlyi a fentebb ismertetett eszményt követte. Sok akkori történetíróhoz hasonlóan a háttérbe húzódva igyekezett átadni a szót az egykori szereplőknek, felsorolva a különféle álláspontokat. Általában nem ragadtatta el magát hőse iránt. Mintha Döbrentei Gábor 1815-ben megfogalmazott tanácsát követte volna: „Egészen csendes elmebeli állapotra” törekszik, nehogy saját egyénisége „míg észre is alig venné, írásába csússzon”.⁷⁰ Mindezt jóval később és ismertebb módon fogalmazta meg a 19. század legtekintélyesebb történetírója, Leopold von Ranke, aki a saját személyét legszívesebben „kioltotta volna, hogy maguk a dolgok juszanak szóhoz, és a leghatalmasabb erők adjanak hírt magukról”.⁷¹ Az általa előtérbe helyezett „tisztá látás” feltételének tartott objektivitás, az „én kiiktatása” azt jelentette, hogy a történész saját véleményét nem jeleníti meg, nem dicsér és nem marasztal el, ugyanakkor megőrzi azt a tökéletes távolságot, ahonnan az események menetét követi, ahogyan az a számára forrásként szolgáló dokumentumokban feltárul.⁷²

⁶⁵ Önálló kötetekben foglalkozott a felkelés két fontos előzményével, Illésházy István hűtlenségi perével és a hírhedt, utólag betoldott 1604: 22. törvénycikkkel. Károlyi: *Illésházy István hűtlenségi pöre*, i. m.; Károlyi: *A huszonkettedik artikulusz*, i. m.

⁶⁶ Az MTA 1896. május 13-i nagygyűlésén adott megbízásról lásd: *Tárca*, 675.; Szily: *Jelentés a pályázatok eldöntéséről*, 266. A *M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei*, 323. Lásd még: Fekete: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai II.*, 154.

⁶⁷ Erről lásd például a vállalkozást beharangozó hirdetést: *Budapesti Hírlap*, 1894. november 10. 16., *Fővárosi Lapok*, 1894. december 9. 2933.

⁶⁸ Erről lásd: Szilágyi: *Előszó*, IX.

⁶⁹ Károlyi: *A bécsi béke*, 134., 287., 364.

⁷⁰ Döbrentei: *Észre-vételek*, 130.

⁷¹ Idézi: Koselleck: *Nézőpontfüggőség*, 205–206.

⁷² Erről lásd: Arendt: *A történelem fogalma*, 57. Rüsen: *Rhetoric and Aesthetics of History*, 50.

A magyar historikus beszámolt például arról, hogy csupán néhány nappal az udvarral kötött 1606-os bécsi béke aláírása után Bocskai tárgyalóküldöttségének több tagját az uralkodó a mágánások sorába emelte, amiért a felkelés alatt is szilárdan megmaradtak a király hűségén. Ehhez menten hozzátette, hogy e „különös jelenséget” nem szabad „mai szemmel nézni és ítélni”.⁷³ Megértésre törekedve „bele kell magunkat élni az akkori idők fölfogásába” – így beláthatjuk, hogy az „erőteljes ellenzéki szellem felszíne alatt [...] hatalmas alsó áramlat működött” a kiegyezés mellett. A nyugati, királypárti nemesek számára szintén „jó magyarok”, a nemzeti ügy képviselői.⁷⁴

Saját hitvallása szerint a történelem elsősorban tudomány és nem művészet.⁷⁵ Az őt méltatók is munkásságának ezt a vonását emelték ki: a feldolgozás során a legkisebb engedményt sem tette a tudományosság rovására, mindig csak az igazságot kereste, miközben került az üres frázisokat, távol állt tőle a hatásadászat, a „romantizáló” beállítást.⁷⁶ Károlyi még akkor is kiállt a forrásokra alapozott „pozitívista” módszer mellett,⁷⁷ amikor azt már „letűnt, elhibázott, rossz” módszerként kárhoztatták.⁷⁸ A pályáját a 19. század utolsó évtizedeiben kezdő tudós azonban nem volt képes teljes mértékben figyelmen kívül hagyni az akkoriban a közvéleményben eluralkodó egyoldalú történeteszemléletet, időnként őt is elragadta a hazafias hév: festői képekkel írt a vallásharcokról,⁷⁹ lelkesülten számolt be a Bocskait fejedelemmé választó szerencsi gyűlésről,⁸⁰ az 1605. decemberi korponai kiváltságlevelet pedig a hajdúság *magna chartájának* nevezte.⁸¹ Amikor 1917-ben, a dualista korszak végén a *Magyar Országgyűlési Emlékek* máig utolsó kötetében a fejedelemtől búcsúzott, egyszerre

⁷³ Mert úgy „nem kifogástalan eredményre” jutnánk az érintett személyekről. Károlyi: *A bécsi béke*, 134.

⁷⁴ Károlyi: *A bécsi béke*, 134. Károlyi általában azonosult a felkelőkkel, Bocskai ügyével, ám egyik kiáltványukról elismerte, hogy „sok helyütt nemcsak túlzó, hanem igazságtalan”. Cáfolja is a röplap egyik pontját a Rudolf által kivetett önkényes és hatalmas adókról. Károlyi: *A szerencsi gyűlés*, 136.

⁷⁵ Ehhez hozzátette: „...jó, ha művészet is lehet, de csak akkor, ha megmaradhat igazi és tiszta tudománynak.” Károlyi: *Pauler Gyula emlékezete*, 14.

⁷⁶ Domanovszky: *Gyászbeszéd*, 358.; Szekfü: *Egy hetvenéves történetíró*, 788.

⁷⁷ Az úgynevezett pozitívista módszer „ma is és a jövőben is meg fogja helyét állni s eredményei tovább is bázisai maradnak úgy a szellemtörténeti iránynak, mint minden rákövetkező másnemű komoly történeteszemléletnek”. Károlyi: *Angyal Dávid*, 2.

⁷⁸ „Amelyik némi kevés haszontól eltekintve általában rengeteg kárára volt a szellemtudományoknak.” Istványi: *Szellemtörténet*, 118.

⁷⁹ „Az országot [...] a vallásharcok lázas izgalma fogta el; völgyön és síkon új szél támadt, mely a nemzet hajóját az eddig e részben csendes partok mellől ismeretlen áramú vizek zátonyai felé kezdte hajtani.” Károlyi: *A korponai országgyűlés*, 283.

⁸⁰ „Van valami lélekemelő, valami magasztos az egyszerű, minden rétori dísz és ügyes kompozíció nélkül elmondott szavakban, melyek a szónok ajkairól a rendek előtt elhangzottak. Nemcsak a hallgatóságra tehettek azok mély s kitörülhetetlen benyomást, olyat, melyet késő vénség hava sem moshat le az emlékezet táblájáról, hanem bennünk, kései utódokban, akik az alkotmányos és nemzeti szabadság kényelmes országútján járhatunk most ott, ahol Bocskai számunkra az ösvényt még csak kezdte tapodni, akik puha és szépen foszló búzakenyeret ehetjük annak a földnek, melynek tarackos gyöpét Bocskai és híveinek kardja hasogatta s kiömlő vére öntözte, – mondom, – bennünk, kései utódokban is fölkeltik ez egyszerű, rövid szónoklatok a pietás érzelmét és az igazság erejével kell hogy hassanak mindenkire.” Károlyi: *A korponai országgyűlés*, 127–128. „Az uraknak Urát dicsérő zsolozsma hangjai közt vonult ki a komoly gyülekezet a kálvinista templomból s az Úrba vetett hittel röpté ki hüvelyében nyugvó kardját az új fejedelem, hogy megszerezze vele nemcsak hívei számára, hanem az egész országnak azokat a győzelmeket, amelyek áhított gyümölcsei: törvény, jog és lelkiismereti szabadság valának.” Uo. 195.

⁸¹ Károlyi: *A kassai országgyűlés*, 592.

elevenítette fel a Bocskaira alkalmazott egyik toposzt, villantotta fel a fejedelem örökségét és példázta a 19. század végének sajátos, romantikus történetiszemléletét.⁸² Mindez azonban legfeljebb egy-egy bekezdésben jelenik meg, és összességében nem jellemző bevezetőire.

Károlyi ezek mellett más alkalmakkor is szólt a fejedelemlről. E rövidebb szövegei a történetírás kétarcúságára figyelmeztetnek, azokban ugyanis a historikust más szerepben láthatjuk: a szélesebb nyilvánosság elé lépett. Az Akadémia 1898-as nagygyűlésén tartott beszédét szakmai teljesítményként értékelték (tudományos folyóiratban jelent meg, önálló füzetként, majd válogatott tanulmányai közt is kiadták),⁸³ ugyanakkor ünnepi alkalomra készült, időszerű mondanivalóval bírt, amit az ahhoz illő fennkölt stílus tett hangsúlyossá. Míg Károlyi hosszú és jóval szűkebb közönségnek szóló tanulmányaiban kevés az értékelő mozzanat, az aprólékos leírás mellett az árnyaltabb megközelítés kerül előtérbe, itt igyekezett átfogó összgezést nyújtani a fejedelemlről és politikai örökségéről. A meglehetősen száraz bemutatást, a komolyabb kérdésfelvetést, a mérlegelő, problémaközpontú megközelítést felváltották az elburjánzó költői képek, a művészi igényű szövegformálás, a rajongó magasztalás. A részrehajlás és a túlzások mellett feltűnőek az éles szembeállítások és a történész politikai elkötelezettsége is.

Mindez akkor válik érthetővé, hogyha felidézzük, milyen alkalomból került sor a beszédre, miféle feladatot kellett teljesítenie a szónoknak. A 19. században kiemelt figyelem irányult a nemzet nagyjainak pályafutására. Ez összefüggött a feléledő romantika egyéniségek iránti érdeklődésével, csakúgy, mint a kialakuló nemzettudat számára oly fontos történelmi előzmények, példaként szolgáló, kimagasló személyiségek bemutatásának igényével. A korabeli sajtó, a politikusok és a tudósok együttes erőfeszítéseinek köszönhetően ezekben az évtizedekben sikerült megeremteni a széles körben ismert és elfogadott nemzeti panteont.

Bocskai a 19. század közepén még megosztó személyiségnek számított, katolikus körökben gyakran a törvényes uralkodó ellen lázadó, saját hatalma biztosítása érdekében a törökkel cimboráló, az országot polgárháborúba taszító, a keresztény összefogást gyengítő árulóként tartották számon. A század végére viszont egyértelműen a korábbi protestáns álláspont kerekedett felül: Bocskai ugyanis egyszerre volt szabadságharcot vívó és kiegyező fejedelem, a tömegeket, az össznemzeti ügyet rendíthetetlenül képviselő hadvezér és felelős, megfontolt, a dinasztiahoz hűséges politikus. Így alkalmasnak bizonyult arra, hogy megszemélyesítse a nemzet fontos tulajdonságait: szabadságszeretetét, vitézségét, lojalitását, vallási türelmét vagy éppen bölcs politizálását. Az őt ért sérelmek, az általa megfogalmazott követelések, megvívott csaták, lefolytatott tárgyalások vagy elért békekötések mind-mind az egész magyarságot sújtó méltánytalanságokat, az egész magyarság által folytatott küzdelmeket és tető alá hozott megállapodásokat szemléltették. Az alkotmányos és vallásszabadságot biztosító, Erdély függetlenségét megerősítő, a hajdúkat letelepítő, a megkoronázott uralkodóval kiegyező fejedelem is bekerült a nemzet nagyjai csarnokába – ezt pedig nem más „szentesi-

⁸² „Meghalt a magyarok Mózes, akinek szintén nem adatott meg, hogy népét az ígért földre bevezesse. De jól előkészített, jól megalapozott mindent, hogy mikor a halála miatt lángba borult határon át más kalauzok arra a földre bevezetik népét, ez ott a lelkiismereti és alkotmányos szabadság fegyvereivel fölverte, új törvények és erkölcsi erők birtokában vehesse föl azt a sok százados küzdelmet, melynek végigvívására kárhóztatta a magyart ádáz végzete. [...] Csakugyan nem hiába élt, nem hiába küzdött. Elhaló lelkének édes lehetett ez az öntudat... Igaz magyar ember valláskülönbség nélkül »minden időben hálaadó jóakarattal« – ahogy ő remélte – fog róla megemlékezni.” Károlyi: *A bécsi béke*, 416–417.

⁸³ Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, i. m. Megjelent még: Akadémiai Értesítő, 9. köt. (1898) 281–296. Szintén kiadta összegyűjtött tanulmányai közt: *Uő: Néhány történelmi tanulmány*, 227–253.

tette”, mint maga Ferenc József. A király ugyanis 1897 szeptemberében tíz magyar történelmi személyiség fővárosi szobrának felállítását indítványozta saját költségén. A gesztust országszerte kitörő lelkesedéssel üdvözölték. Különösen nagy feltűnést és örömet váltott ki, hogy a megörökítendő nagyságok közé került a Habsburgok ellen támadó két református erdélyi fejedelem, Bocskai István és Bethlen Gábor is.⁸⁴



1. kép: *A vén rebellisek im udvarképesek lettek.*
Borsszem Jankó, 1897. október 3. 1.

Károlyi beszédére a következő év májusában került sor, néhány héttel az 1848-as forradalom első hivatalos ünneplését követően. A történetíró a magyar történelem azon „vezéralakjai” közé sorolta a fejedelmet, akik az egyetemes történelemben is helyet követelhetnek maguknak. Felhívta a figyelmet arra, hogy sokan Bocskait pusztán a nemzeti jogok védelmezőjeként értelmezve csökkentették jelentőségét: „Magas piedesztáljáról egy lépcsővel lejjebb” szállították. Pedig a fejedelem céljai alapján arra volt hivatott, „hogy nemzetének és királyának útmutatója, az *egyetemes* [kiem. az eredetiben] áramlatban egy újabb, helyesebb irány úttörője, népe új Mózese legyen”.⁸⁵

⁸⁴ Erről részletesebben lásd: László: *A tíz szobor*, 18–37.

⁸⁵ Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 1–2.

Károlyi szerint a bihari főúr akkor lépett fel, amikor az elvileg független magyar állam elhanyagolható tényezővé vált a Habsburg Birodalmon belül, pusztá eszközzé, ütköző területté egy idegen cél, a Nyugat védelme szolgálatában. Az alárendelt állapot ellen a nemzetnek csupán egy erős biztosítéka volt: az „öncélú magyar nemzeti állam” Erdélyben. A 16. század második felében az idilli berendezkedésű fejedelemség⁸⁶ „a magyarság jogos nemzeti aspirációinak” letéteményesévé vált. Azt is megtudjuk tőle, hogy Bocskai „legválságosabb pillanatban” történt támadása „a nemzeti dráma deus ex machinája”.⁸⁷

Nem csupán Károlyi előadásának hangneme különbözik visszafogott bevezetőitől. Az utóbbiakban is elismeréssel írt a fejedelemtől, de szűkszavúan, legfeljebb néhány jelzővel méltatta, előadásában ellenben eszményi hőse alapos jellemzésére törekedett. A romantika egyéniségkultuszának jegyében különleges tulajdonságok sorával ruházta fel, cseppet sem fukarkodott az elismerő szavakkal: Bocskait hazaszerető vagy „aggódó hazafiú” lélek, az „ál-lamférfi éles szeme” jellemzi. Megfontolt, nem dönt elhamarkodottan, gondolatvilágában „mélyreható, az ember egész lényét megrázó válság” folyik le: „...esze és szíve, agya és ösztöne egyaránt érzi, hogy itt tenni, cselekedni, egy tudatos főnek a fejetlenség élére állani, egy erős karnak a zűrzavaros állapotok sűrű bozótjából kifelé vezető utat nyitni kellene”. Ugyancsak a romantika kelléktárából származik az éles ellentétpár: a „züllött kormányrendszer” által a nemzet testén ütött sebekre a „gondos, a kész doktor, a lelkek orvosa” (azaz Bocskai) kínál „balzsamot”, a nemzeti politika eszméjét. Ez „öntudatlanul lappangott százezrek vágyó sejtelmeiben”, „bűvös ereje a beteg magyar nemzet lelkének és testének egészséget, megifjodott életet ígért”. A bécsi békében biztosított lelkiismereti szabadság Károlyi szerint egy töről fakadt a polgári, politikai szabadsággal: „...aki erőszakkal tépi ki az egyiket, kirántja vele a másikat is.” A történetíró valósággal ódat zengett: Bocskaié „és a mellette álló magyar nemzeté a dicsőség, hogy a keresztényi szeretet, a kölcsönös türelem magasztos tanaira oktatták magyar egyházpolitikájukkal, az indogermán kultúra talaján megneimesedett turáni faj türelmet lehelő világszemléletével Európa népeit”.⁸⁸

A beszéd hallgatóinak soraiban ott ült a tudományos és politikai elit számos tagja, a sok akadémikus mellett például Bánffy Dénes akkori és Tisza Kálmán volt kormányfő, miniszterek, államtitkárok és további neves politikusok, mint Apponyi Albert vagy Szilágyi Dezső.⁸⁹ A nagyívű előadást az egyik ellenzéki élclap „az Akadémia Bocskayjának” bemutatásaként értékelte. A karikatúrán Károlyi a díszes hallgatóság elé vezeti az udvari öltözkébe bújtatott, felismerhetetlen Bocskait, akinek még „németes” pofaszakállt is rajzoltak. A történetíró a lap szerint udvarképessé tette a fejedelmet, hogy „szobrát utólag megérdemelje”.⁹⁰ Míg Ferenc

⁸⁶ „Egy kicsiny, de jól rendezett, egyöntetű nemzeti állam, melyben a fejedelem akarata nem rideg parancsszó, hanem írott törvények és kötelező jogszokás kívánalmaihoz idomul; ahol a törvények végrehajtása és az ország kormányzata oly tanácsosok kezében van, akik a fejedelemnek s az országnak egyaránt bizalmi emberei; ahol az ügyesen szervezett haderő éber őre az ország biztonságának; ahol a politikai pártok küzdelmei törvényes alapon folynak s a nemzeti érzés, az állam érdekeinek tudata fűzi össze még a tusákban élő pártokat is egymással az egésznek, a közjónak szolgálatában.” Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 10.

⁸⁷ Erről így számolt be: „...a tiszántúli mocsarak sásai közül előbukkan egy izmos, vállas alak. Erős rántással a lovak zablájába kap és odaszól a rövidlátó kocsisnak »fordítsd földre szekered rúdját, mert nem jó helyen jársz, veszedelembbe döntöd magadat és minket is, akiknek veled együtt helyünk volna a szekéren; a föld, amelyen át kocsid hajt, a mienk; az utat mi jobban ismerjük, mint te; engem kövess: nem bánod meg!«.” Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 5–8.

⁸⁸ Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 12–14.

⁸⁹ Erről lásd például *Az Akadémia ünnepe*. Magyarország, 1898. május 9. 1.

⁹⁰ *Az Akadémia Bocskayja*. Kakas Márton, 1898. május 15. 7.

József uralkodóként hagyta jóvá Bocskai helyét a magyar panteonban – a szó szoros értelmében is szobrot állítva neki, Károlyi a tudomány pecsétjét tette rá minderre.



2. kép: „Az akadémia Bocskayja”.
Kakas Márton, 1898. május 15. 7.

A történész ugyanis a fejedelmet az őt megörökíteni kívánó királlyal együtt méltatta csakúgy, mint az uralkodói gesztust ünneplő lapok, politikusok és további történetírók, akik egyszerre üdvözölték a tíz kiválasztottat és az emlékművüket a nemzetnek ajándékozó Ferenc Józsefet. Károlyi kijelentette, Bocskai felismerte, hogy „a Szent István koronájával is megkoronázott római császár *nagyhatalmi politikájába* [...] bele kell illeszteni a *magyar nemzeti állam politikáját* [kiem. az eredetiben]”. Törekedni kell ugyanis az ország erőinek a felszabadítására az „*öncél, a magyar nemzeti állam* [kiem. az eredetiben]” szolgálata érdekében. A fejedelem nem volt lázadó, pártütő, hanem „nemzetének és királyának hű, okos és előrelátó fia és szolgálója”, valójában tanácsadóként, útmutatóként tevékenykedett, „mint fölforgatott törvények helyreállítója, kipróbált intézmények gondos kitatarozója”.⁹¹

Az „európai szükségnek” mondott, ugyanakkor csupán ideiglenesen önálló Erdély a királyság magyar rendjeinek jogait biztosító védbástyává vált, Bocskai pedig „jövőbe látó lelke erejével” magyar nemzeti politikát érvényesített, amelyet aztán „a magyar koronás király kezébe tett le”. Károlyi ezt a politikát Lotaringiai Károlyon és Mária Terézián keresztül egészen

⁹¹ Ezzel „az egyszerű és mégis nagyszerű gondolattal” állította meg Bocskai Rudolf kormányának „a meredek lejtő felé haladó szekérét”. Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 17.

a jelenkorig mutatta ki: az 1867-es kiegyezéssel valósult meg mindaz, amiért egykor a fejedelem küzdött. A meglehetősen önkényes gondolatmenet alapján így Ferenc József az első uralkodó, aki a maga egész mivoltában felfogta, majd végleg megvalósította Bocskai programját. Évszázados különlet után végre a „kisebb magyar haza fölbonthatatlan unióban simul az anyaország kebelére”. A millennium idejére „az egységessé vált magyar nemzeti állam öncél s nagysúlyú tényező a Habsburgok monarchiájában [...] A megizmosodott magyar nemzet az államnak és a trónnak biztos talpköve. Saját kezében vannak boldogulása szellemi és anyagi eszközei.” A király „a zárkó beillesztésénél őszinte kegyelettel” emlékezik meg Bocskairól, „aki az épület alapjait lerakta. Szobrot állít neki s odaszól népéhez: »Jertek, fonjunk koszorút homlokára, mert bizony, mondom néktek, megérdemli!»”⁹²

A történész tehát egyszerre szólt a fejedelem történeti jelentőségéről, éltette a Bocskai életművét szerinte beteljesítő királyt, és dicsőítette a magyar állameszme megvalósulását. A „megéljenzett” előadás komoly visszhangot keltett: nagy terjedelemben foglalkozott vele a napisajtó, a legolvasottabb lapokban akár több oldalas vezércikket is szenteltek a közgyűlésnek és a beszédnek. Kiemelték a fejedelem és a király közt vont párhuzamot.⁹³ A hatalom legitimitását szolgáló beszédet követően Károlyi hamarosan kitüntetésben részesült.⁹⁴

A fenti példa szemlélteti, mennyiféle szempontot igyekeztek összeegyeztetni a kor historikusai, hány meg hány kihívásnak kellett megfelelniük. Károlyi egy jelentős intézmény élén állt, kutató, történelmi kérdéseken töprengő tudós, monográfiák, cikkek, tanulmányok szerzője, forráskiadványok szerkesztője volt, ugyanakkor közéleti szereplő, aki a nyilvánosság előtt a nemzeti nagyság képzetét erősítő múltból adott számot, és igyekezett erősíteni az uralkodó tekintélyét is. Szakmunkáiban elsősorban a pártatlanságra törekvő száraz bemutatás kerül előtérbe, máskor viszont eltérő elvárásokkal is szembesült, olyanokkal, amelyek elől nem térhetett ki.⁹⁵

A nyilvánosság részéről ugyanis egyaránt mutatkozott igény a nemzeti nagyság, hősiesség, szabadságvágy kiemelkedő mintáira (mint Kossuth) és az uralkodóházhoz lojális, mérsékelt, bölcs politikusok (mint Deák) példáira. Bocskai mindezeket az erényeket megtalálhatták, Károlyi pedig a beszédben egyenesen a király elődjeként zengett dicshimnuszról. Ezzel összefonódott a két személyiség hírneve, tulajdonképpen egymást legitimálták. A történetíró egyidejűleg erősítette meg az erdélyi fejedelem tekintélyét a katolikus közvélemény előtt, Ferenc Józsefét pedig a kurucos hagyományokhoz ragaszkodó ellenzékiek közt.

⁹² Károlyi: *Bocskai szerepe a történetben*, 18.

⁹³ Például *Az Akadémia ünnepe*. Magyarország, 1898. május 9. 1–3.; *Az Akadémia közülése*. Budapesti Hírlap, 1898. május 9. 1–3.; *Az Akadémia díszülése*. Magyar Ujság, 1898. május 9. 2–3.; *Az Akadémia közülése*. Budapesti Napló, 1898. május 9. 2–3.; *Az Akadémia közülése*. Pesti Napló, 1898. május 9. 3–4.; *Az akadémia díszülése*. Pesti Hírlap, 1898. május 9. 2–3.; *Az akadémia nagygyűlése*. Magyar Hírlap, 1898. május 9. 1–2.; *Az akadémia díszülése*. Magyar Polgár, 1898. május 10. 6–7.; *A Magyar Tud. Akadémia közülése*. Vasárnapi Ujság, 1898. május 15. 337–338.

⁹⁴ A vaskoronarend harmadik osztályát kapta. Erről lásd például: *A diplomaták magyar tanára*. Budapesti Hírlap, 1898. december 17. 7.

⁹⁵ Az ismertetetthez hasonló beszédet tartott Károlyi 1906 decemberében, amikor a Magyar Történelmi Társulat a Nemzeti Múzeum dísztermében ünnepelte a fejedelem halálának 300. évfordulóját. Károlyi: *Bocskai és a bécsi béke*, 1–19. Beszédét ugyancsak több ízben kiadták: *A Magyar Történelmi Társulat Felolvasásai IV*. Bp. 1907., úó: *Néhány történelmi tanulmány*, 254–279. A sajtó szintén beszámolt az eseményről: *Bocskai-emlékünnepe*. Budapesti Hírlap, 1906. december 21. 13.; *Tudományos élet*. Pesti Napló, 1906. december 21. 15.; *Tudomány*. Pesti Hírlap, 1906. december 21. 15.; *Bocskai emlékezete*. *Tudomány. Irodalom*. Az Ujság, 1906. december 21. 10.; *Bocskay emlékezete*. Magyarország, 1906. december 22. 14.

Ugyanakkor Károlyi Bocskai példáját felelevenítve időszerű mondanivalót is megfogalmazott: a Rudolf idején a tartomány szintjére süllyedt ország képével figyelmeztetett a dualista kor magyar elitjének fontos célkitűzésére, a birodalmon belüli érdekérvényesítésre. A magyarság védőbástyájaként bemutatott, nemzeti politikát folytató Erdély az 1867 után ismét jelentős függetlenségre szert tevő magyar államra utalt. A millennium után két évvel a dicső múlt, az ezeréves állam, a hajdani nagyságok, a nemzet múltbeli teljesítményei (mint a vallásszabadság megvalósításával Európának nyújtott példa) mind a magyar állameszme sokat hangoztatott gondolatát, a magyarság vezető szerepét támasztották alá a felerészben más nemzetiségek által lakott országban. Időnként osztrák kollégáikkal, az ausztriai sajtóval, politikusokkal vitatkozva⁹⁶ a korabeli magyar állam „becsületét” védő magyar történetírók így tölthettek be sokoldalú szerepet. Nem csupán Károlyi Árpád esetében figyelhetjük meg ezt a kettősséget, más történetírókkal is előfordult, hogy gyökeresen különböző hangnemben, eltérő felfogásban írtak egy-egy korszakról, kiemelkedő történelmi személyiségről. Úgy tűnik, a számunkra szembevető ellentmondás nem okozott számukra gondot, a politikai szerepvállalást, a közéleti elkötelezettséget összeegyeztethetőnek tartották a tudományos tevékenységgel és az objektivitás ehhez társuló eszményével.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Akadémiai Értesítő 7. köt. (1896) 321–342.
- Angyal Dávid: *Néhány szó a történeti módszerről*. In: Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik évfordulójára. Írták tanítványai, barátai, tisztelői. Budapest: Athenaeum, 1907. 195–198.
- Csengery Antal: *Előszó*. In: uő: Történetírók és a történetírás. Budapest: Ráth Mór, 1874. V–IX.
- Döbrentei Gábor: *Észre-vételek az életírás teoriájáról*. Erdélyi Múzeum, 3. füzet (1815) 119–137.
- Flegler Sándor: *Szalay László és munkái*. Ford.: ifj. Szinnyi József. Budapest: Franklin-Társulat, 1878.
- Horváth Mihály: *Mikor és miért fosztott meg a pórosztály szabad költözési jogától 's mikor nyerte vissza azt?* Athenaeum, 1839. május 26. 689–693.
- Hatvani Mihály [Horváth Mihály]: *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete*. In: uő: Történelmi zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből. Pest: Lauffer és Stolp, 1859. 81–462.
- Hunfalvy János: *Család. Nevelés*. In: Greguss Ágost – Hunfalvy János (szerk.): Család könyve. 1. köt. Pest: Heckenast Gusztáv, 1855. 1–3.
- Ipolyi Arnold: *A déákmonostori XIII. századi román basilika. Hely és műtörténeti monographia*. (MTA Évkönyvek X. 3.) Pest: Emich Gusztáv, 1860.
- Szily Kálmán: *Jelentés a pályázatok eldöntéséről*. Akadémiai Értesítő, 7. köt. (1896) 262–272.
- Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest: MTA, 1883.
- Károlyi Árpád: *Tököli a legújabb világításban*. Budapesti Szemle, 79. köt. (1883) 1–18.
- Károlyi Árpád: *A huszonkettedik artikulus. (Az 1604: XXII. törvénycikk) Történelmi tanulmány*. Budapest: Franklin-Társulat, 1889.
- Károlyi Árpád: *Bocskai szerepe a történetben*. Akadémiai Értesítő, 9. köt. (1898) 281–296.
- Károlyi Árpád: *Bocskai szerepe a történetben*. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1898.
- Károlyi Árpád: *A szerencsi gyűlés 1605 április havában*. In: uő (szerk.): Magyar Országgyűlési Emlékek. 11. köt. (1605–1606). Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1899. 121–143.
- Károlyi Árpád: *A korponai országgyűlés 1605. november-december*. In: uő (szerk.): Magyar Országgyűlési Emlékek. 11. köt. (1605–1606). Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1899. 195–415.

⁹⁶ Lásd például: Károlyi Árpád: *Tököli a legújabb világításban*. Budapesti Szemle, 79. köt. (1883) 1–18.; Marczali Henrik: *Történelemhamisítás?* Budapesti Szemle, 128. köt. (1906) 475–486.

- Károlyi Árpád: *A kassai országgyűlés 1606. ápril és május havában*. In: uő (szerk.): Magyar Országgyűlési Emlékek. 11. köt. (1605–1606). Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1899. 539–717.
- Károlyi Árpád: *A bécsi béke és a három kassai országgyűlés 1606. június–december*. In: uő (szerk.): Magyar Országgyűlési Emlékek. 12. köt. (1606). Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1917. 105–417.
- Károlyi Árpád: *Bocskai és a bécsi béke*. Századok, 41. évf. (1907) 1. sz. 1–19.
- Károlyi Árpád: *Bocskai és a bécsi béke*. (A Magyar Történelmi Társulat Felolvasásai IV.) Budapest: Athenaeum, 1907.
- Károlyi Árpád: *Pauler Gyula emlékezete*. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XVI. köt. 4. sz.) Budapest: MTA, 1913.
- Károlyi Árpád: *Bocskai szerepe a történetben*. In: uő: Néhány történelmi tanulmány. Budapest: MTA, 1930. 227–253.
- Károlyi Árpád: *Bocskai és a bécsi béke*. In: uő: Néhány történelmi tanulmány. Budapest: MTA, 1930. 254–279.
- Károlyi Árpád: *Angyal Dávid, a történetíró*. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 7. évf. (1937) 1–12.
- Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. In: uő: Változatok a történelemre. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. 181–373.
- Kemény Zsigmond: *Széchenyi István*. In: uő: Sorsok és vonzások. Portrék. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970. 115–310.
- Marczali Henrik: *Egyetemes és nemzeti történelem*. Akadémiai Értesítő, 5. köt. (1894) 80–89.
- Marczali Henrik: *Történelemhamisítás?* Budapesti Szemle, 128. köt. (1906) 475–486.
- Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*. Századok, 2. évf. (1868) 44–46.
- Mikó Imre: *Előszó*. In: uő (szerk.): Erdélyi Történelmi Adatok. 1. köt. Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1855. I–IV.
- Mikó Imre: *Előszó*. In: uő (szerk.): Erdélyi Történelmi Adatok. 2. köt. Kolozsvár: Ev. Ref. Főtanoda, 1856. I–IV.
- Nagy Iván: *Lubellei és kisfaludy Lipthay család nemzedékrendje és oklevelei*. Pest: Beimel és Kozma, 1858.
- Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 12. köt. Pest: Ráth Mór, 1865.
- Pauler Gyula: *Dallos Miklós, győri püspöknek politikai és diplomatiai iratai (1618–1626.)*. Közrebo-csátják Frankl Vilmos és Ráth Károly Esztergom, 1867. Századok, 1. évf. (1867) 78–79.
- Pauler Gyula: *Báthory Gábor fejedelem története, írta Szilágyi Sándor*. Pest, 1867. Századok, 1. évf. (1867) 79–81.
- Pauler Gyula: *Pázmány Péter és kora. Írta Frankl Vilmos*. Századok, 2. évf. (1868) 433–440.
- Pauler Gyula: *Zrínyi Ilona életrajza. Írta Horváth Mihály*. Pest, 1869. Századok, 3. évf. (1869) 397–399.
- Pauler Gyula: *A Hóravilág Erdélyben, írta: Szilágyi Ferenc*. Századok, 5. évf. (1871) 272–274.
- Pauler Gyula: *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens, von Robert Roesler*. Lipcse 1871. Századok, 6. évf. (1872) 260–265.
- Révész Imre: *A történelmi bírálatról*. Magyar Akadémiai Értesítő, 2. köt. (1861) 3–30.
- Rómer Flóris: *A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat*. Győr: Sauervein Géza, 1860.
- Salamon Ferenc: *A történelmi vizsgálatról*. Budapesti Szemle, 1. köt. (1873) 1–26.
- Széchen Antal: *Emlékbeszéd Budavár visszafoglalása kétszázados évfordulójának alkalmából*. Századok, 20. évf. (1886) 672–687.
- Széchen Antal: *Megnyitó beszéd az 1891. febr. 12-én tartott közgyűlésen*. Századok, 25. évf. (1891) 155–158.
- Szeremlei Császár Sámuel önéletrajza 1839–1912. In: Kovács István – Kruzslicz István Gábor – Szigeti János (szerk.): Szeremlei Sámuel emlékezete. (Vásárhelyi Téka 7.) Hódmezővásárhely: Hódmező-vásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1994. 27–78.

- Szilágyi Sándor: *A szerkesztő előszava*. In: Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. (A magyar nemzet története X.) Budapest: Athenaeum, 1898. VIII–XII.
- Szontagh Gusztáv: *Eszmecsere Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv társaimmal*. Új Magyar Múzeum, 1. évf. (1850–1851) 1. köt. 663–695.
- Tárca. Századok, 30. évf. (1896) 675.
- Wenzel Gusztáv: *Magyar történelem, vagyis történetkutatás, történettudás, és történetírás Magyarországon*. Kelet népe. Magyar irodalmi csarnok és időszaki szemle. 1. évf. (1856) 2. köt. 134–146., 223–244.

A Hon, 1875, 1877, 1881, 1882
 Alkotmány, 1902
 Az Ország tükre, 1862
 Az Ujság, 1906
 Borsszem Jankó, 1874
 Budapesti Hírlap, 1885, 1894, 1898, 1901, 1906, 1911, 1918
 Budapesti Közlöny, 1867, 1869
 Budapesti Napló, 1898, 1904
 Ellenőr, 1874, 1877
 Fővárosi Lapok, 1894
 Kakas Márton, 1898, 1906
 Literariai csarnok, 1840
 Magyar Hírlap, 1898
 Magyar Nemzet, 1940
 Magyar Polgár, 1879, 1898
 Magyar Ujság, 1873, 1898, 1906
 Nefelejts, 1859
 Nemzet, 1885, 1889, 1891
 Pesti Hírlap, 1885, 1898, 1898, 1906
 Pesti Napló, 1852, 1853, 1855, 1858, 1864, 1868, 1870, 1882, 1885, 1898, 1899, 1906
 Vasárnapi Ujság, 1878, 1879, 1885, 1898

Szakirodalom

- Arendt, Hannah: *A történelem fogalma. Ókori és modern*. In: uő: *Múlt és jövő között*. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Ford.: Módos Magdolna. Budapest: Osiris Kiadó – Readers International, 1995. 49–99.
- Baár, Monika: *Historians and Nationalism. East Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Ford.: Tomka Miklós. Budapest: József Műhely, 1998.
- Berger, Stefan: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.
- Berger, Stefan: *Történetírás és közéleti szerepvállalás – egy szimbiotikus kapcsolat*. Aetas, 34. évf. (2019) 2. sz. 142–162.
- Berger, Stefan – Donovan, Mark – Passmore, Kevin: *Apologies for the nation-state in Western Europe since 1800*. In: Berger, Stefan – Donovan, Mark – Passmore, Kevin (eds.): *Writing National Histories. Western Europe since 1800*. London – New York: Routledge, 1999. 3–14.
- Breisach, Ernst: *Historiográfia*. (Osiris Tankönyvek) Budapest: Osiris, 2004.
- Domanovszky Sándor: *Gyászbeszéd Károlyi Árpád ravatalánál*. Századok, 74. évf. (1940) 357–359.
- Halász Gábor: *Magyar századvég*. Nyugat, 30. évf. (1937) 11. sz. 303–324.
- Fekete Gézáné: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai II. 1859–1900*. Budapest: MTA, 2000.

- Flegler Sándor: *A magyar történetírás történelme*. Sayous Eduard: *A magyar történetírás kútforrásai*. Ford.: ifj. Szinnyi József. Budapest: Franklin-Társulat, 1895.
- Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949*. Budapest: MTA, 1966.
- Istványi Géza: *Szellemtörténet, neopozitívizmus, új történelmi realizmus*. Protestáns Szemle, 47. évf. (1938) 3. sz. 118–124.
- Koselleck, Reinhart: *Nézőpontfüggőség és időbeliség. A történelmi világ historiográfiai feltárásához*. In: uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. (Circus Maximus) Budapest: Atlantisz, 2003. 201–237. Fordította: Hidas Zoltán.
- Lajtai L. László: *A filozófia, az irodalom, valamint a pozitívista tudományosság szíréhangjai és a történeti diszciplína intézményesülése a XIX. századi Franciaországban. Bevezető*. In: uő (szerk.): *A történetírás mint tudomány. A történeti hivatás kialakulása a XIX. századi Franciaországban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 11–57.
- László Andor: *A tíz szobor. Ferenc József 1897. szeptemberi 25-i kézírata*. Valóság, 64. évf. (2021) 1. sz. 18–37.
- Lytard, Jean-François: *Széljegyzetek az elbeszélésekhez*. In: Jürgen Habermas – Jean-François Lyotard – Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. (Horror Metaphysicae) Budapest: Századvég Kiadó, 1993. 146–150.
- Noiriel, Gérard: *A történetírás „válsága.” Elméletek, irányzatok és viták a történelemtől tudománnyá válásától napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001.
- Norwick, Peter: *That noble dream. The “objectivity question” and the American historical profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban I. A pozitívista történet szemlélet Európában és hazai értékelése 1830–1945*. (Tudománytörténeti Tanulmányok 6.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.
- R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*. (Tudománytörténeti Tanulmányok 6.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.
- R. Várkonyi Ágnes: *Szabó Károly történetírása és a nagykőrösi műhely*. In: Orosz István – Pölöskei Ferenc (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Budapest: Korona Kiadó, 1994. 345–360.
- Rüsen, Jörn: *Rhetoric and Aesthetics of History. Leopold von Ranke*. In: uő: *Narration—Interpretation—Orientation*. New York – Oxford: Berghahn, 2005. 41–57.
- S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 52–56.
- Schama, Simon: *Polgártársak*. Ford.: M. Nagy Miklós. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2001.
- Smith, Anthony D.: *Az „aranykor” és a nemzeti újjáéledés*. Café Babel, 6. évf. (1996) 19. sz. 11–25.
- Szekfü Gyula: *Egy hetvenéves történetíró (Károlyi Árpád)*. Napkelet, 1. évf. (1923) 8. sz. 786–789.



N. PÁL JÓZSEF
irodalomtörténész, sportesszéíró

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 121–131.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.121-131

www.aetas.hu

„Izgatott vagyok! Félek! De várom! Nagyon várom...!”

Zarándokút a világ tetejére?

*Erőss Zsolt és Suhajda Szilárd emlékének,
Sterczner Hildának és Legindi Tímeának tisztelettel!*

Régi emlék kísér, amióta – Suhajda Szilárd eltűnése hírének vétele óta¹ – ennek az írásnak a tervét forgatom, 1966-ból vagy 1967 elejéről talán. A második, netán a harmadik elemít jártam kicsi falumban (inkább a harmadikat?), az akkor használatos olvasókönyvben két történet sorakozott egymás után, s mindkettő igencsak lekötötte fantáziám. Jurij Gagarin űrrepülését beszélte el az egyik, a Szovjetunió dicséretét hangsúlyozva persze, bolygónk, a Föld legmagasabb pontjának első megmászását a másik, s nekem – mert nem tudtam róla addig – az utóbbi lett a fontosabb. Számtalanszor elolvastam a történetet, Hillary és Tendzing neve az elmémbe égett, meg az olvasmány lezárása is. Úgy szólt, hogy a nepáli Tendzing lépett először a „világ tetejére”, s ő segítette maga mellé társát.

Így volt-e, nem tudom, sőt – állítom – a pontos valóságot nem tudjuk meg soha. Van hír, hogy a mászás után Tendzing elismerte, Hillary volt, aki először a csúcsra ért, de hát így illet azt világgá kürtölni akkoriban, gondolom. Hogy könyvemben a serpa, a kísérő² volt a „győztes”, ezen ma már nem csodálkozom (mégse egy „imperialista” brit alattvalóé, inkább az „elnyomott” szolgálé legyen az elsőség, így gondolhatta a tankönyv írója talán), de vélem, nem igazán fontos e kérdés.

A Himalája, egyben bolygónk legmagasabb pontját³ Edmund Hillary és Tendzing Norgay érte először el – valószínűséggel ők⁴ –, így tartja nyilván a hegymászó-történelem, s így tartották nyilván a kortársak is. Nepáli idő szerint 1953. május 29-én délelőtt 11.30-kor volt a pillanat, a kor médiaviszonyaihoz képest gyorsan szállt a hír, ami igen fontos lett. II. Erzsébet

¹ Suhajda Szilárdnak a Mount Everest csúcsát 2023. május 24-én a déli órákban kellett volna elérnie, ám e nap estéjén – 8795 méternél járt – megszakadt vele a kapcsolat. Kereséséről 2023. május 27-én mondtak le.

² Norgay Tendzing már az egy évvel korábban, 1952-ben sikertelenül kísérletezett, svájci csapattal is mászott, tapasztalata miatt választották őt Edmund Hillary mellé, s a páros teljes jogú tagjának számított.

³ A 2020-as mérés szerint a csúcs 8848,86 méter magasan van a tengerszint fölött. A magasság a hegyet fedő „örök” – legalább négy méternyi – jéggel, hóval együtt értendő.

⁴ George Mallory és Andrew Irvine angol hegymászók 1924. június 8-án indultak a csúcsra, ám sohasem tértek vissza. Máig él a föltételezés, hogy följuthattak, s a tragédia már visszaúton érthette őket. Bizonyíték nincs erre. Mallory holttestét 1999-ben 8160 méter magasságban megtalálták, ám fényképezőgépét – a csúcson készült esetleges fotókkal – nem. Szakértők szerint az akkori körülményeket, a mászók fölkészültségét figyelembe véve az eredménytelen kísérlet a valószínűbb.

királynő koronázása 1953. június 2-re esett, a sikeres mászást követő negyedik napra tehát, s a szenzációt – hogy a csúcst brit alattvaló (Hillary új-zélandi volt) érte el – a technika új csodájának, a terjedni kezdő televízióknak köszönhetően az ifjú uralkodó tudathatta népével.⁵

Akárhogy forgatom: ami nekem, a tán kilencéves gyerekek „rekord” volt – minden érdekelt: a leghosszabb folyó, a legmélyebb tenger, a legnagyobb bálna mérete és így tovább –, az másoknak (amiről semmit sem tudtam) egy világhatalmi versenyben való diadalt jelentette akkor. A vezető szerepét 1945 óta (1947-ben a „koronagyémánt” India is odalett) veszni érző birodalmi tudat számára meg főleg azt. (Így lehet megérteni, mit jelentett a magyar labdarúgócsapat elleni 3:6 fél év múlva Angliának. A futballhatalmi tudat összeomlását!)

Hatalmi verseny része volt-e hát a hegymászás, miként évek múltán az űrkutatás, egy nemzeti (birodalmi) kiválóság bizonyításának látványos alkalmá, vagy jóval több ennél? Ki kit előz meg, győz le, ez-e a tét, vagy akadhat olyan személyes, esetleg erkölcsi, metafizikai összetevője is a földattudatnak, ami magasabb szintre emelheti, földúsíthatja, szublimálhatja a történetet, amit „kívülről” szemlélve átélni nem igazán lehet, így róla ítélni sem ildomos?

Emlékezzünk: amikor Suhajda Szilárd tragédiájának híre jött, rögvest kezdetét vette az interneten (meg tévé- és rádióműsorokban) való okoskodás. Hogy felelőtlen kalandor – ez volt a vezérszólam –, aki kockáztatja életét, örök hiányt s fájdalmat hagyva szeretteire, s hogy „normális” ember ilyent nem tehet. Belátom, látványosan egyértelműnek tűnik ezt kimondani, még „érthető” is talán, számos embertársunk gondolhatja így, ám mégsem hagy nyugodni valami. Az, ami nekünk, „tengerszinten” élőknek megfejthetetlen, átélhetetlen mindörökké, valami titok, amiről egy döbbenetes, két és félpercnyi fölvétel, torkot szorító monológ, utolsóvá lett „üzenet” tanúskodhat.⁶ (Erről később beszélünk.) Valami olyan, meglehet, létünkkel egyidős ős-állapot, midőn a teljesség akár pillanatnyi megtapasztalásának vágya a személyes biológiai élet kockáztatásának esélyével összeér, sőt összefér.

A hegyre, a magas hegyre már az őseink is megbűvölve néztek, s titkok helyének vélhette azt. Mitológiai időnk tele ennek hagyatékával, tanulságaival. A hegy, ahova följutni csak a kiválasztottaknak adatott, ahol sorsfordító dolgok dőlhetnek el. Az Ószövetség mozgathatatlan tétele: hogy a „törvény” reá bízassék, Mózesnek a Sion hegye (más változatban Hóreb hegy) tetején kellett Istennel találkoznia, s hogy így esett, ebben népe nem kételkedhetett. De ismert – ugyanezen mitológiai körből – az Ararát históriája, ahol Noé Isten parancsára épített bárkája az özönvíz végén kikötött, s így a büntetéstől megmenekült ember bölcsőjének is tekinthető. Az Olümposzról meg mindenki tud. E hegy az emberarcú istenek lakóhelye volt a régi görögök szerint, oda halandó nem kíváncsozhatott, az ott élők ilyen-olyan cselekedetei ájtatták, determinálták a görög irodalmat, művészetet, s remekművekben rögzült hagyatékként maradtak reánk. Mindez mitológiai „tudás” persze, avagy a hiedelem része csupán, s van ugyan följegyzés, ami szerint Hadrianus római császár Kr. u. 121-ben az Etna tetejére mászott, egy japán szerzetes meg 663-ban a szentnek tekintett Fudzsi ment, a hegymászás elterjedtebb szándékáról ezekből a korokból érdemi tudás nem maradt reánk.

A reneszánsz idejéből már igen, ennek első példája az itáliai Francesco Petrarca (1304–1374) híres levele lett, amiben beszámolt, hogy testvérével s két szolgával 1336. április 26-án az 1904 méter magas Mont Ventoux-csúcst mászta meg (a hegy a mai Franciaország dél-

⁵ Edmund Hillaryt hősként ünnepelték a korban, s a királynő lovaggá is ültette őt ugyanazon év július 16-án.

⁶ *Suhajda Szilárd – Az utolsó bejelentkezés* <https://www.youtube.com/watch?v=SFsRZ-uU06k> (Le-töltés: 2024. március 30.)

keleti részén az Alpok nyúlványa).⁷ Akad filológus, aki az évek múlva publikált beszámoló hitelességében kételkedik, de az itáliai óriás gondolatai (ott, a csúcson a hegyekről, az óceánokról beszélő Szent Ágoston vallomásait forgatva, az apró földi hívságokat elvetve a természet csodájába merült állítólag) művelődéstörténeti értelemben – amit híres Daloskönyvének darabjai bizonyíthatnak – így is helytállóak lehetnek nekünk. Az új érzékenység (a reneszánsz világkép) tanúsítványai, ahol a hegy adta élmény a látást s a lelket egyszerre nyitja ki, a végtelen, az élet csodája ígését villantva föl.

Nem tudom, Petrarca példája mennyire lett ragadós, hisz voltak ugyan próbálkozások a következő századokban is (Leonardo da Vincit kísérletező kedve 4600 méter fölé, a Monte Rosa hófödte csúcsára is elvitte állítólag egyszer), de kevesen vágyhattak a magas hegyek tetejére jutni akkoriban „csak úgy”. A nagyobb fordulatot a felvilágosodás eszméi hozták el e téren is, a sokat áldott-átkozott felvilágosodásé, ami a máig tartó modernitás hajnala lett, s ami a polgári léttel egyidős „önmegvalósítás” ideáját adta, a sodor ellentmondásaival együtt. Az ember önmagáért, önbecsüléséért, kivált önnön sikerességéért küzd elsősorban: e mára uralkodóvá lett törekvés magva ekkor vettetett el. S innét ered a sport, az ettől kezdve értelmezhető „szabad idő” kedvtelésből való eltöltésének a gondolata, ami az egészséges életmód igényével, a teljesítőképesség határának kipróbálásával is összefüggött. A versenysport szervezettebb formái csak az új, a 19. század második felétől kezdtek terjedni persze, ám a szemléleti kiindulópont ideje kérdéses nem lehet.⁸

Sportnak tekinthető-e a magas hegyek mászása, nem elméleti kérdés nekem, de nem tartom véletlennek, hogy Európa legmagasabb csúcsára,⁹ a 4807 méter magas Mont Blancra 1786. augusztus 8-án lépett először ember (a napot az alpinizmus napjaként tartják nyilván ma is), nem sokkal azután, hogy az új gondolkodás óriása, Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) a hegyek szépségéről, a bércek főlzabadító világáról értekezett. Sem a Himalája, sem a többi földrész legmagasabb pontjai nem voltak igazán ismertek az európai ember számára akkoriban még, az „örök hó” birodalma innét nézve az Alpok világához kapcsolódott, s nem Vajda János nevezetes versében¹⁰ csupán.

A 19. század, különösen annak második fele, utolsó harmada a világ kinyílásának idejét hozta el, hódításokkal, gyarmatosításokkal, az utazási lehetőségek meglódulásának is köszönhetően. Sorra járta meg az ember a legmagasabb csúcsokat. Az 5895 méteres Kilimandzsárót Afrikában (1889), az Aconcaguát 1897-ben – ez Dél-Amerika legmagasabb pontja a maga 6962 méterével –, az alaszakai Demalit 1913-ban (6194 méter), csak a legmagasabb ázsiai heggyel nem boldogult egyelőre még.

Ázsia – egyáltalán a bolygó – legmagasabb pontját George Everest wales-i származású angol mérnök 1852-ben mérte be, aminek a Peak XV nevet adták, nem törődve azzal, hogy a csúcsnak van már neve. 1865-ben róla nevezték el Mount Everestnek, s hogy a helybeliek

⁷ A turisták körében ma is népszerű, nagyon széles hegy 2002-ig a Tour de France kerékpáros körverseny egyik embert próbáló szakaszának a része volt.

⁸ Jellemző, hogy a Magyarországi Kárpát-egyesület nevű turistaegyesület, ami az alpinizmust, egyben az akkor Magyarországhoz tartozó Magas-Tátrába induló túrákat is szervezte, 1873-ban, az első magyar sportklubokkal – Nemzeti Torna Egylet, Magyar Atlétikai Club – körülbelül egy időben alakult.

⁹ Én még határozottan úgy tanultam, hogy Európa legmagasabb pontja a Mont Blanc, így tudták a 19. században is. Újabb értelmezések szerint – Európa dél-keleti határának meghatározásáról van szó – az Oroszország és Georgia határánál lévő, 5642 méter magas Elbrusz az öreg kontinens legmagasabb pontja.

¹⁰ Vajda János: *Húsz év múlva*.

Csomalungmának (a Föld istenasszonya) hívják, az európaiakban csak 1907-ben tudatosodott.

Az, hogy George Mallory és társa fölért volna 1924-ben a csúcra, valószínűtlen tehát, ám Mallory egy még 1922-ben elejtett mondata örökre itt maradt nekünk. Mert az újságírók kérdésére (miért akarja megmászni a hegyet?) adott spontán válasza ennek az „érthetetlen műfajnak” a leginkább rejtélyes, leginkább értelmezhetetlen és leginkább pontos mondata volt: „Azért, mert ott van!” – mondta ő, sejtetve, ironikusan sugallva tán, hogy aki nem érti, annak e vonzerő, e földattudat titka, lényege aligha elmagyarázható.¹¹ S reánk maradt egy tán kevesebbet emlegetett, de ugyanennyire híres mondat a biztosan sikeres Hillarytól is: „Kiütöttük a gazfickót!”, vagy „Kiütöttük a kurafit!”, más fordítás szerint, így fogalmazott a diadalra jutott büszke, avagy „megbűszkült”, önmagát a teremtés törvénye fölé emelő ember öntudatával. Hillary nemcsak győztesnek, „hódítónak” is látta magát a mámor pillanatában, ami az emberi természet gyarlóbb felével számolva érthető persze, ám jele lehet másnak is. Az újjélandi hegymászó saját története és tette mélyebb értelmét nem értette volna meg? Hogy élt (nem életrajzi értelemben!), hogy gondolt sikerére élete hátralévő ötvenöt esztendejében, nem tudom, s azt sem, hogy az évtizedek múlásával egyre inkább az üzleti vállalkozások fog-ságába (is) esett Everest-mászások tömegére miképpen nézett.

Ez a jelenség a kilencvenes évek elején élénkült meg igazán, az ekkortól beérett informatikai robbanástól is gerjesztett általános üzleti-médiális sporttörténeti fordulattól sem függetlenül. Ahogy a labdarúgásban a Premier Liga létrehozása, a Bajnokok Ligája indulása (1992) meg a Bosmann-szabály (1995)¹² a játék top-formáját (a szó is ekkortól terjedt el) üzleti alapra helyezte végképp, s ahogy az 1996-os centenáriumi olimpiát Atlantának adták Athén helyett, úgy az új (illetve a radikálizálódott régi?) szemlélet e „műfajban” is megjelent. Magyarán: ha sok pénz van, a világ legmagasabb pontjára is eljuthatsz, s ha még több, a világűrbe is akár.

Félreértés ne legyen: a Himalája csúcsára sok pénzzel bírva sem lehet fölmenni akárkinek „csak úgy”. Hosszú, kimerítő fölkészülés is kell hozzá, ám – szakemberek állítják – bárki egészséges, átlagosan jó fizikumú és kitartó ember megfelelő edzés után, teherhordók, a köteleket előre kifeszítő, a mindenható „klienseket” vigyázva támogató serpák és oxigénpalackok segítségével képes lehet erre. Hacsak közbe nem jön „valami” (mondjuk egy hatalmas lavina), ami odafönn, a magasban előre, százszázalékos biztonsággal sohasem kalkulálható. Hallva az adatot, szinte hihetetlennek tűnt nekem: a Mount Everestre több mint 14 000-szer jutottak föl eddig,¹³ aminek többsége az utóbbi egy-két évtizedre esett, s nem gyakorlott hegymászó volt a „tettes” – ezt gondolom. Miként néz a történetre, hogy beszél az így följutott ember róla, kíváncsi lennék reá alkalmasint. Elégedett-e önmagával, dicsekszik-e előkelően „nívós” körben, vagy „bakancslistás” alkalomként tartja nyilván, esetleg – mert átélte – hiszi-e, hogy „más”, netán „jobb” emberként jött vissza, mint volt azelőtt? Nagy oka van, hogy e kérdések utolsóját fölteszem, de erről is később. Előbb másról.

¹¹ Erre lásd: Vincze Szabolcs: *Egy tragédia margójára: a hegymászókat nem megérteni kell, hanem elfogadni*. <https://www.csupasport.hu/hegymaszas/egy-tragedia-margojara-a-hegymaszoikat-nem-megerteni-kell-hanem-elfogadni-80452/> (Letöltés: 2024. március 30.) A szerző öt évig a *Magyarok a világ nyolcezeresein* expedíciósorozat sajtófőnöke volt.

¹² A szabály azt mondta ki, ahogy az Európai Unió országaiban a szabad munkavállalás nem korlátozható, úgy a labdarúgásban (a sportban) sem. Ettől kezdve egy klubcsapat akár valamennyi játékosa idegenlégiós lehet.

¹³ Ez természetesen nem ennyi embert jelent, hisz van nepáli serpa, aki például huszonnyolcszor feljutott.

Véletlen-e, hogy a hegy megmászása történetének első tömeges tragédiája épp ennek az üzleti fordulatnak az elején, 1996-ban következett be? Két egymással is vetélkedő profi mászó, illetve most már „vállalkozó” – az új-zélandi Rob Hall és az amerikai Scott Fischer – vitte volna csoportját a hegyre (gyakorlott mászók is voltak a csapatokban!), szövetséget kötöttek közben, s közösen indultak harmincöten a csúcsnak. 8700 méter fölött jártak, amikor jött az alaptábori (5360 méter) hír, hogy erős vihar várható. A józan életösztön szerint vissza kellett volna fordulni hát, ám a sikervágy és az üzlet parancsa erősebbnek mutatkozott. Hisz alig száz méter van hátra még, föl a csúcsra, bármi áron! Fölértek, indultak vissza, s a vihar ekkor, a Hillary-lépcső¹⁴ tetejénél, a jó körülmények közt is kockázatos ereszkedés előtt, 8800 méternél, a „halálzónának” nevezett magasság felső felében érte őket. Nyolcan veszték oda „több részletben”, köztük a két „főnök” is, akadt, akinek orra, bal kézfeje s több ujjja bánta fagyás miatt a históriát, de lejutott, a hegymászóvilág meg döbbenetben állt.¹⁵ Voltak, lettek később még több életet követelő tragédiák,¹⁶ megtanulhattuk, hogy a „kiütöttük a gazfickót” tétele legfőljebb örömrikkantásul elfogadható, ám a történet nem állt le. A hegy, a magasság delejes vonzereje él – kiben így, kiben úgy – tovább.

Bennünk, magyarokban is – hiába nincsenek havas hegyeink 1920 óta már –, természetesen. Igen sokan aligha tartottuk-tartjuk számon e történet részleteit, ám hogy Erőss Zsolt erdélyi születésű hegymászónk sorsának fordulatai, életének végkifejlete¹⁷ és Suhajda Szilárd tragédiájának híre az értelmes érdeklődők számát emelte, abban biztos vagyok. Az „értetlenekét” is, sajnos! Tízmillió hegymászó-szakértő országává váltunk-e, nem firtatom, de hogy az életünkről való beszéd része lett e história, állítani merem. No, meg az ítélkezésre való rossz hajlamunk is reánk tört megint, s elő is adták a magukét fékek nélkül számosan.

Bűnös felelőtlenség veszélyeztetni az életet, kivált, ha család, feleség s apró gyermek vár reánk, erről beszéltek sokan a tapasztalatom szerint, s belátom, hogy „normális” ember agyával, ösztönével nagyon nehéz ezzel nem egyetérteni. Ráadásul az expedíciós hegymászás nem is egyedi, mindenkinek „azonosítható” sikert ígérő verseny a klasszikus értelemben, se aranyérem,¹⁸ se előre kalkulálható nagy pénzjutalom nem jár érte, nincs „ellenfél”, még

¹⁴ A Hillary-lépcső a hegy dél (Nepál) felőli útjának legnevesebb – az első sikeres mászóról elnevezett – szakasza, egy adat szerint 8795 méteres magasságban, közel a csúcshoz tehát. Egy 10–12 méter magas, közel függőleges, úgynevezett „sziklafelszökésről” van szó, amit megmászni kizárólag egyedül, tehát „libasorban” lehet a rendkívül szűk hely miatt. Mindezt holtfáradtan, esetleg tizenöt órányi mászás után, oxigénhiányos állapotban, mínusz 20–30 fokban, metsző szélben általában. S visszafelé is túl kéne jutni rajta!

¹⁵ Baltasar Kormákur rendezésében 2015-ben Everest címmel játékfilm készült a történetről. A film képi világa látványos, a dramaturgiában erősek az érzelmekre ható elemek, ám szakértők szerint, a hegymászás technikai és egyéb körülményeire nézvést hiteles az alkotás. A tragédia két túlélője könyvet is írt a históriáról.

¹⁶ 2014-ben lavinaomlás következtében legalább tizenhat serpa halt meg a kötelek kifeszítése közben, a 2015-ös földrengést kísérő lavinaomlások során pedig legalább huszonkettő hegymászó és serpa.

¹⁷ Erőss Zsolt (1968–2013) 2002-ben a Mount Everest első sikeres magyar mászója volt, oxigénpalackkal. Életútjának eredményei nemzetközi mércével mérve is nagyon jelentősek. A tizennégy létező 8000-es csúcs közül tízre feljutott – ez magyar rekord –, s elnyerte a „hópárduc” címet is (az egykori Szovjetunió területén lévő öt 7000-es csúcst kell megmászni hozzá). 2010 januárjában a Magas-Tátrában balesetet szenvedett, jobb lábát amputáltatta, hogy – múltábal – továbbra is mászni tudjon. Így még két 8000-esre feljutott, másodszer a világ harmadik legmagasabbjára, a Kancsendzöngára (8586), 2013 májusában. Oxigénpalack nélkül mászott, akárcsak a tíz csúcsból kilenc alkalommal. Társával, Kiss Péterrel a visszaút során veszítették életüket.

¹⁸ Volt kivétel három alkalommal. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság eredeti alapszabálya (1894) szerint ugyanis kivételes fizikai teljesítményért érem volt adható. Az emlegetett George Malloryt és

a televízió sem közvetíti, végtelenül magányos a mászó, ha akad társa, akkor is, s minden pillanatban a halállal cimborál. Az a kihívás – elhívás inkább? –, az a misztikum, amiről e „műfaj” részesei, bennfentesei beszélnek odaadó áhítattal, tartok tőle, szinte kizárólag a „körrön belül” élők, létezők számára egyértelmű és átélhető.

A nagyon is konkrét életveszély újra meg újra vállalását, keresését én sem igazán értem józan ésszel, ám Erőss Zsolt, Suhajda Szilárd, a két legismertebb magyar áldozat, meg Klein Dávid,¹⁹ Neszmélyi Emil,²⁰ Ugyan Anita,²¹ Varga Csaba,²² Pajor István,²³ a doayen, aztán Kollár Lajos²⁴ vagy Pintér László²⁵ szavait hallgatva hosszasan, mintha mégis fogságába ejtene „valami”, aminek nevet adni sem tudok egyelőre még. Avagy: értem, miről beszélnek, és mégsem értem, olyasmiről talán, ami delejes erővel vonz, de riaszt is egyben, ha annak „konkrét valóságába” belegondolok.

Egy fölvételt nézek türelmesen közel három órán át, ami bármely „külsősnek” nézhetetlen (nézhetetlenül unalmas) alighanem.²⁶ Nyolcan-tízen ülnek körül az asztalt, szemlátomást „bennfentesek” valamennyien. A Magyar Hegy- és Sportmászó Szövetség beszámolója a téma a kancsendzöngai expedíció után 2013 júniusában. Kollár Lajos viszi a szót leginkább, higgadtan tárgyyszerű, azonnal fölismerhető hangon. Erőss Zsolt és ifjú társa, Kiss Péter minapi eltűnésének körülményeiről folyik a beszéd hosszasan. Kollár telefonja szól, beszél a hívóval, halljuk, hogy Sterczér Hilda kér elnézést, úton van, kicsit késik. Jön is öt-hat perc múlva, kézen vezetve egy három év körüli gyermeket, a másik a hátán, hordozóban, egyéves

tucatnyi expedíciós társát csupán a 1922-es kísérletért tiszteletbeli téli olimpiai bajnoknak nyilvánították Chamonix-ban 1924 elején, a később első téli olimpiának elismert játékokon. Az 1932-es Los Angeles-i olimpián a Matterhorn északi falának megmászáért a német testvérpár, Anton és Franz Schmid kapott aranyérmet, bár a díjazást Anton – 1932 májusában életét vesztette egy másik hegyen – már nem érte meg. Berlinben (1936) pedig egy német házaspárt (Hettie és Günther Dyhrenfurt) jutalmaztak ugyanígy, 1934-es Himalája expedíciójukért. A NOB 1946-ban aztán „kivette” az alapszabályból ezt a lehetőséget, igaz – a szóbeszéd szerint – Gagarin űrrepülése (1961) után néhány szovjet „elvtársnak” mint ötlet eszébe jutott az egykori lehetőség. Eredménytelenül.

¹⁹ Klein Dávid hegymászó. Négy 8000 feletti csúcson járt oxigénpalack nélkül. A Mount Everesttel kilenc alkalommal próbálkozott sikertelenül, de 8700 méteres magasságig eljutott.

²⁰ Neszmélyi Emil ügyvéd, önmagát nem hegymászonak, hanem felfedezőnek, teljesítménysportolónak nevezi, aki a különleges, extrém fizikai és mentális próbák legyőzését tekinti céljának. Járt az Antarktiszon, az Északi sark közelében, mind a hét földrész (e fölfogás szerint Észak- és Dél-Amerika külön számítandó, plusz Antarktisz) legmagasabb hegyének tetején két „változatban” is (*Seven Summits*). Ő az egyetlen magyar, aki az Everestet előbb a nehezebb, mert jóval hosszabb úttal járó északi (a kínai), majd a déli (a nepáli) oldalról is megmászta aszmásan. Gyakori és remek előadásokat tart tapasztalatairól.

²¹ Ugyan Anita hegymászó. Az első magyar nő, aki a Mount Everestre 2009-ben feljutott, s 2010-ben is megtette ezt, amivel az első kétszeres magyar mászó egyben. (Neszmélyi Emil a másik.)

²² Varga Csaba nagyváradi hegymászó. 2013 és 2023 közt hat 8000-nél magasabb csúcson járt, mindig oxigénpalack és serpák segítségével.

²³ Pajor István. Sífutásban és síugrásban többszörös magyar bajnok, majd edző. A hegymászást negyvenhat évesen kezdte el. A 8201 méter magas Csou Oju csúcsára – a világ hatodik legmagasabb hegye – ötvenkét évesen, 1990-ben jutott fel. 2001-ben hatvanhárom évesen az Aconcaguát, Dél-Amerika legmagasabb pontját (6962 méter) csipőprotézissel mászta meg.

²⁴ Kollár Lajos hegymászó, túraszervező. A Magyarok a világ nyolcezresein című sorozat kiötlője, szervezője, vezetője 2003 és 2013 (Erőss Zsolt halála) között.

²⁵ Pintér László hegymászás szakíró, sportújságíró, kommunikációs szakértő, a Suhajda Szilárd-féle expedíció hazai stábjának tagja.

²⁶ *Meghallgatta a Kancsendzönga expedíció vezetőjét a MHSSZ* <https://www.youtube.com/watch?v=-FMIuRQMznc&t=9431s> (Letöltés: 2024. március. 31.)

forma lehet. Köszön, köszönnek az asztalnál ülők is, de semmi összeborulás, teatralitás, révedt egymásra nézés! Hilda, Eröss Zsolt tán két-háromhetes „özvegye” (sohasem használta tudtommal e szót) „lecuccol”, a két aprósággal foglalkozik gondosan, ám figyel s beszél is közben a társasághoz, amikor az ő szavának van ideje. Mondom, alig néhány héttel szeretett férje, kicsi gyermekei apja eltűnése után! Én a hosszú, erre-arra kanyargó, számomra nem is mindig követhető szócserét megkövülten hallgatom, s tán arra gondolok: olyan emberek beszélgetnek itt, akik – ki hívó, ki „hitetlen” közülük, nem tudom – hitellel mondhatják-mondhatnák ki Jézus szavait: Legyen meg a te akaratod!

Sterczér Hilda – harmonikus életet él a hírek szerint, első férje emlékét, hagyatékát példásan ápolva közben – mondta ki azt is először ama végzetes napokban, hogy Zsolt visszatérésére nincs remény. Nos, hogy viszonyulunk mi, „tengerszinten” élők ehhez? Fásult érzéketlenséget vagy a teremtett élet méltóságának maradéktalan tiszteletét fedezzük-e föl e történetben, midőn tudhatjuk, hogy a hölgy szíve ama napokban ugyanúgy összetört, ahogy mindannyiunké összetört, ha hasonló sors nehezedik reá. S ami számomra meggondolkodtató: ugyanezt a tartást, az Isten végzésében való nyugalmat és az életbe vetett bizalmat érzem ma, Legendi Tímea, Suhajda Szilárd társa szavaiban is.²⁷ Nem tudok másra gondolni: kell itt valami, a hegymászás lényegét „kívülről” nem igazán hallóra fogható „titoknak” lennie, ami mégis magyarázza, legalábbis megérintheetővé teszi azt a jelenséget, amit gyalogos életre teremtett evilági ésszel megérteni nem lehet – s elfogadni is nehéz talán. Miért hasonlított például Suhajda Szilárd²⁸ a csúcsmászást a zarándokúthoz, s miért hajtogatta minduntalan: úgy érzi, jobb, türelmesebb, figyelmesebb emberként jött-jön vissza a hegyről, mint volt azelőtt? Mert hogy csak a siker, a – számára vállalt – rekordjavítás ténye, az önmagával is vívott „versenyben” való győzelem miatt, azt nem hiszem.

Megvallom, a gyermekien romantikus fantáziáláson túl – amit néhai elemista könyvem olvasmánya gyűjtött föl bennem – talán sohasem járt magas hegyeken az eszem. Emlékszem, régi atlaszban 8848 helyett 8884 méteres magasságot olvastam egyszer ötvenegynéhány esztendeje, s az adatok megszállottjaként örvendezni kezdtem, mennyit „nőtt” a hegy, holott nyomdahibáról volt szó alighanem. Vélem, a mászást is csak amolyan kitaratási próbaként képzeltem el, a különleges időjárás körülményekről s egyebekről semmit sem tudva pontosan. Ama tényezőkről tehát, amikkel később szembesültem, szigorúan olvasóként továbbra is persze tudván, illetve sejtven, hogy új „tapasztalatom” a valóságnál igencsak szegényesebb lehet. Miről van szó? Miért játszik az életével, aki a „nagy hegyre” kívánczik – nézzük biológiai, élettaniilag csupán.

Én az erdélyi Bucsín-tetőnél (1287 méter) magasabban nem jártam, Léka Géza barátom Peruban (nem a saját lábán!) 4000 fölé is eljutott, s állítja, a légszomjtól lépni is alig tudott. Nos, a négyezer és párszáz méter a 8848-nak a fele sincs, ráadásul az oxigén a magasság növekedésével exponenciálisan fogyatkozik. Edzett alpinisták állítják, 5000 méter magasan – ahol az „átlagember” séta közben is fulladozik – „semmi baj” nincs még, a szervezet nem károsodik, ez a magasság némi gyakorlattal „élhető”. A továbbiakhoz már erősen „szoktatni” kell a szervezetet, hogy az ott tartózkodás elviselhető legyen egy ideig. Egy gyakorlott, de 8000 méter feletti csúcsra kívánczó alpinista 5000 körül veri fel alaptáborát, ami a mászás néhány hetére a „bázisa” lesz, s ott tartózkodik – ha van neki – helyi csapata is. Ez 5350 méter a Mount Everest esetében, innét indul az akklimatizáció, a szervezet nagyobb magassághoz való fokozatos „hozzászoktatása”. Két-három hétig is tarthat e – végső csúcstámadás

²⁷ „Meg kellett mondanom a kisfiunknak, hogy apa nem jön haza!” Suhajda Szilárd felesége a tragédiáról. <https://www.youtube.com/watch?v=Mgcd18M5VfM> (Letöltés: 2024. március 31.)

²⁸ Neszmélyi Emiltől is hallottam ezt.

előtti – folyamat. Előbb fölmeleg a mászó az 5900–6000 méter körüli egyes számú táborba (hét-nyolc óráig tarthat), sátrat ver, ott tölti az éjszakát, s visszatér az alaptáborba. Majd a kettes számú (körülbelül 6500 méter) táborba megy (értelemszerűen hosszabb ideig tart), alszik egyet – vagy kettőt –, s megint vissza 5350-re. És így tovább! A harmadik tábort (7300 körül) a negyedik „megszokása” követi (7950 esetünkben). Ezt az utat kell bejárni oda-vissza sok napon át – az időjárási körülmények alakulásától is függhet ez! –, mielőtt a „csúcstámadásnak” nekifog az ember. Próbáljuk meg ezt az akklimatizációs időszakot elképzelni csupán. Mindig föl, mindig vissza, egyre följebb, egyre „visszább”, egyre több idő alatt, egyre fáradtabban s egyre oxigénhiányosabb levegőben (a tengerszinti oxigénmennyiségnek az egyes tábornál úgy 60, a kettesnél 50, a négyesnél már csak 30–35 százalékát lélegezheti be a mászó, s még alig jár 8000-nél). Maga a csúcs a négyes tábortól 850–900 méterre van tehát, ezt kell egyetlen nagy rohammal teljesíteni, ami ideális esetben úgy tizenöt (!) óráig szokott tartani, alvás nélkül, este kilenc-tíz körül indulva, másnap délben vagy utána egy-két órával fölérvé, hogy a (egyelőre a négyes táborba való) visszaút nehezebb része még a világosság idejére essen, s ekkor sincs alvás persze. Van, aki „alapszabályt” emleget, ami szerint délre fel kell érni, ha nem lehet, irány vissza, de ezt rugalmasan értelmezik általában, mert a csúcs közeledtével egyre képtelenebb földadni álmát az ember.

A csúcson húsz percnél többet tartózkodni nem ajánlatos, hisz hátra van még a visszaút, ami a hiedelemmel ellentétben veszélyesebb, mint a fölfelé vezető, a „megcsináltam” élményéből fakadó figyelmetlenség megnőtt esélye miatt, az egyre növekvő fáradtság miatt, meg az alattomosan leépülő szervezet tiltakozása miatt is! „A csúcs félúton van!” közhelyes igazsága életbevágóan fontos és pontos tudnivaló ezúttal tehát! Döbbenetes az adat: a kimerülésnek „köszönhető” halálesetek hetven százaléka a visszaúton következik be.²⁹

A „halálzóna” természetének egyik következményéről lehet szó. Halálzónának a 8000 méter fölötti magasságot nevezi a hegymászóvilág, ami nem küszöb módjára meghatározható határvonalat jelent természetesen. Azért e név, mert ilyen magasságban életben maradni a legjobb fizikai, mentális felkészültség, a tökéletesen sikerült akklimatizáció birtokában is csak bizonyos ideig lehetséges. Kinek 48, kinek 70–80 óra ez, a biológiai állapottól, a körülményektől is függhet persze. A halálzóna olyan, mint a gyertya lángja például: hozzá szokni rengeteg „edzéssel” sem lehet – azt csak kibírni, elviselni lehet egy ideig. Mivel az ember nem oda teremtetett, aki e zónába lép, annak teste az oxigén, a test, a szervek működéséhez szükséges „fűtőanyag” hiánya miatt szó szerint (!) haldokolni kezd. A szervezet – mert élni akar! – „okos” persze, pótolni igyekszik azt, ami s amíg pótolható. A fehérjéből (az izomból) szénhidrátot, „fűtőanyagot” csinál, fogyasztja a testet, vele az erőt tehát. Glükoneogenezisnek hívják a folyamatot.³⁰ Napi 1,5–2 kilogramm súlyvesztéssel lehet számolni legalább. Suhajda Szilárd mondta el, hogy a K2³¹ 2019-es sikeres megmászása során 15 kilót fogyott. Aztán meg a hemoglobinszaporodása miatt (ez is a test védekezése) sűrűsödik a vér,

²⁹ Mint említettem már, ez történt Erőss Zsolttal és Kiss Péterrel a Kancsendzönga csúcsának elérése után 2013 májusában.

³⁰ Erre, egyáltalán hegyen lévő élettani veszélyekre lásd: Naszmélyi Emil 2017. májusi előadását a Mindenki Akadémiáján: <https://www.youtube.com/watch?v=taoRNhzMFSk>, Szintén a magashegyi betegségekre orvosi szempontból lásd a Szász Mátéval készült interjút: <https://www.haon.hu/hazai-bulvar-celeb/2023/06/suhajda-szilard-pokoli-kinokat-elt-at-a-hegyen-mielott-meghalt-videoval> (Letöltések: 2024. április 1.)

³¹ A K2 a Föld második legmagasabb, a Mount Everestnél nehezebben mászható hegye, 8611 méter magas. A 8848 méterhez képest való 237 méteres szintkülönbség azonban óriási az extrém körülmények miatt, „időben” is. Azt is Suhajda Szilárd mondta el, hogy a K2 csúcsa előtti 150 méter legyűrése öt órán át tartott, csak fölfelé!

nem működnek a hajszálerek, agyi ödéma, tüdőödéma is felléphet, nő a döntésképtelenség, a tévképzetek esélye s a végtagokat érintő fagyásveszély. S fogy, fogy a maradék erő, fogy az idő s vele az életben maradás esélye is. Nagyon leegyszerűsítve: aki 8000 feletti csúcsra megy, e zóna határát átlépve haldokolni kezd, s még mielőtt meghalna, vissza kell érnie! Nincs mese, ahol legközelebb (mindjárt itt van!) a siker, a cél, a „beteljesedés”, ott vagyunk az élettől legtávolabb. Ez is a hegymászás titka, paradoxona!

Emlékezetem szerint Sterczner Hilda mondott effélet – nem a paradoxon szót! –, aki nemcsak Erőss Zsolt élete párja (volt), de kétszer 8000 fölé jutott hegymászó is, akárcsak Legendi Tímea, Suhajda Szilárd felesége. Miért tudták szinte mindenkinél előbb, hogy a remény elveszett, miért lettek képesek ezt kimondani, s miért a tartás, a méltóság bennük? Tán mert ők – hisz megélték! – megélik, így értik is ezt a roppant összetett titkot, éppen azért.

Csak az oxigénpalack és kísérő segítsége nélkül való mászásról, e műfaj „királykategóriájáról” van most szó. Az Everesten (és a 8000 feletti hegyeken) végzett kísérletek mindössze 2–3 százaléka oxigén és segítők nélküli, s a vállalkozók legkiválóbbjai – akik értik-élik e „szakma” misztikumát – ezt a formát kergetik, a palackkal elért sikerek értékét sem tagadva közben. Az eddigi nyolc eredményes magyar Everest-mászást hat ember – köztük két hölgy – érte el, palackkal valamennyiük.³² Voltak próbálkozóink palack nélkül is, ám vitathatatlan talán, hogy legtöbb esélye a sikerre Suhajda Szilárdnak lehetett. Amúgy: ki éri el, ki nem a célt, annak sok oka lehet (időjárás-béli, döntésképeség-béli stb.), ennek alapján valamiféle eredményességi sorrendet fölállítani nem érdemes.³³

Suhajda Szilárdnak a „*The Big Five*”³⁴ volt az álma a szava szerint, s illendő belátni, hogy a K2-n vett sikere után, ereje és tapasztalata teljében, az Everesten kívül más célra nem gondolhatott. Gyanítom, némi bizonyítási vágy, önbecsülési akarat is fűthette őt,³⁵ ám a vele az elmúlt években készült beszélgetéseket nézve úgy vélem: egy önmaga képességeivel tisztában lévő, feladattudatával eggyé érett, kivételes harmóniaérzéssel megáldott, az élet méltóságának pártján álló embert hallgatok, aki nemcsak diákjainak (valóban dolgozott nyelvtanárként Esztergomban), önmagának sem hazudik, s álmát nem adja fel.

Ritka önzonos lényt látok, hallok a fölvételeken. Nincs egoista nárcizmus, nincs öneléguilt fogadkozás, csak arányérzék van, az élet tisztelete, sugárzó szeretet és az elrendelt sorsba vetett bizalom. Megkapó, ahogy a mászás élményét – mondtam már – a zarándokút próbájához hasonlítja többször, ahogy annak jellemet nemesítő hozadéka erejéről beszél, meg arról, hogy a csúcs megmászását mennyire gyarló dolog „hódításnak” nevezni.

A hegyet „meghódítani” ugyanis nem lehet, mert visszavonhatatlanul ő az úr, az utolsó szót mindig ő mondja ki, ahogy az Everest című filmben is elhangzik. A hegyre haragudni –

³² Erőss Zsolt (2002), Jelinkó Attila (2007), Ugyan Anita (kétszer, 2009, 2010)), Neszmélyi Emil (kétszer, 2016-ban észak, 2022-ben dél felől), Németh Alexandra (2018), Price Márton Péter (2023).

³³ Ki képes a veszélyt érzékelve a visszafordulás mellett dönteni, többször ez az életben maradás föltétele. Suhajda Szilárd a csúcs „vonzerejét”, a nehezen visszatérő esélyt érzékelve erősebbnek – valószínűleg – tudati állapota miatt (az agyi ödéma egyértelmű jeleit látták rajta a visszafele igyekvők) nem volt képes erre.

A Mount Everest tetejét palack nélkül először 1978-ban Reinhold Meissner, dél-tiroli osztrák mászó érte el másodmagával, Peter Habelerrel, s 1980-ban egyedül is feljutott. Az első is ő volt, aki mind a tizenegyet 8000 méternél magasabb csúcsot megmászt.

³⁴ Szó szerint: „az öt legnagyobb”. Mármost legmagasabb hegy: Mount Everest (8848), K2 (8611), Kancsendzönga (8586), Lhoce (8516), Makalu (8463). Közülük a K2-n (2019) és a Lhocén (2022) járt már, az Everest lett volna a harmadik.

³⁵ A K2 2019-es megmászása után nemtelen módon megvádolták (a hegymászótársadalmon belülről persze!), hogy a csúcsot nem vagy nem oxigénpalack és serpa segítsége nélkül érte el.

ha emberi tragédia is a próba vége – ezért nem érdemes, hisz ő csak „ott van”, méltóságteljesen létezve a maga törvénye szerint, mozdulatlanul, vár reánk. S magához enged, emel bennünket, reája, hozzá vágyakozókat, ha úgy „gondolja”, hogy a „sikert” a vele való együttlétben megélhető „misztikus uniót” – mert alázattal fogadjuk – megérdemeljük néhanap.³⁶ A hegyet nem lehet legyőzni, „kiütni” sem, ahogy Edmund Hillary mondta mámorosan jó hetven éve, a hegyen csak vendég (egy „ismeretlen úr vendége”, írná Kosztolányi?) lehet az ember.

Nézem, hallgatom ezt az embert – a múlt idő tudatában immár –, s ámulok. Istenről, hitről – ha jól emlékszem – egy szót sem ejt, ám minden, amit céljáról mond (a gyakorlati dolgokon kívül), mégis mintha egy metafizikai erőterben dolgozó elszánásról, fölfogásról is folyvást vallana. Szóljon az Alföldön élve meglelt fölfedezés-vágyról, a romantizálható „elhívás” föllobbanásáról vagy párjáról, családjáról éppen, kissé rekedtes, visszafogott szava mintha a létezés mélyebb értelmének érzékelését sugallná nekem. Konkrétabban meg azt, hogy neki most, 2023 első hónapjaiban a vállalt útra – mert „hívják” – muszáj elindulnia.

Tudom, van, ami józan ésszel nem megélhető, s tán nem is elfogadható, ám mégis meg-gondolkodtató lehet. Halálának huszonötödik évfordulóján Ayrton Sennáról a Formula-1 versenyt nem is igazán figyelve-értve írtam: „Lehet [...], létét olyan hívásként élte meg, ami az évekkel behatárolható földi életnél is fontosabb. Elhívásként, ami nem ereszti, s aminek szóval megnevezhetetlen valóságát csak a küzdelem önpusztításra esélyes feszültségében volt képes megélni ő, s épp ezért nem létezhetett nélküle? Mert ha így volt, a győzelem má-mora – s csak az, versenyről, versenyre! – e felsőbb szándék beteljesülését jelentette neki, az Istentől való megérintettség újra meg újra átélni vágyott pillanatát.”³⁷

Ilyesmiről eshet szó a hegymászók „elhívásának” idején is? Ám lehet-e az életet kockáztatni, fölálodni a végtelennel, az Istennel (!) való találkozásért, ahogy a tudottan mélyen hívó brazil autóversenyző gondolhatta ezt? Mit keres, mire vágyik az az ember tehát, aki életét sem féltve (?) a hegyre megy? Neki találkoznia kell valamivel, valakivel, amiről, akiről nem beszél, amiben, akiben nem is „hisz” konkrétan talán? Talán csak a szabadság felső fokát, az önmagunkká válás tökéletes alkalmát hajszolja, amiről legszebben Klein Dávid a korábbi mászó-társ beszélt, vagy valami mást, többet is, ami szóval nem megnevezhető?

Suhajda Szilárd érezte a „hívást”, fölkészült, nagyon keményen egy éven át, elindult, de nem ért célba.³⁸ Miért nem, mi lehetett a „hiba”, szakmai értelemben nem az én tisztem

³⁶ Az is tanulságos, ahogy a csúcson állás élményéről beszélnek, Suhajda Szilárd, Neszmélyi Emil vagy mások. Mert ott – mondják – nincs semmi eufória, ott csak végtelen kimerültség és tompaság van abban a pillanatban. Az örömet a mászó csak később, visszatérve éli át – egyben „érti” meg – alighanem, bár szavakkal elmondhatóvá, átadhatóvá sohasem válik az egész, akárcsak az istenélmény vagy a szerelem.

³⁷ N. Pál József: *Ayrtyékban, csendben. Huszonöt éve halt meg Ayrton Senna*. In: N. Pál József: *Magyar sport – magyar sors II*. Budapest: Kortárs Kiadó, 2023. 239–240.

³⁸ Fölvetődött, hogy Suhajda Szilárd elérhette a csúcsot talán, s a visszaúton fogyott el az ereje. Végső bizonyíték sohasem lesz erre, a szakértők szerint a nemleges válasz a valószínűbb. A 7950 méternél lévő négyes táborból 23-án este kilenc óra öt perckor indult, másnap reggel nyolckor 8400 méternél járt, a 450 méter magasság megtétele 11 óráig tartott. 8630 méter magasságnál beszélt utoljára a hazai háttércsapat, a felesége vele (fél kettő volt, újabb öt és fél óra kellett a 230 méterhez!). Nagyon lassú volt a tempó a szakmabeliek szerint. Nyomkövetőjéről, még 8795-ről, a Hillary-lépcső aljáról is érkezett jel, ekkor már este volt, a négyes táborból való indulástól legalább huszonnégy óra eltelt. Később már nem érkezett jel. (Az 53 méterrel magasabban lévő csúcs elérése óráig tarthatott volna még.) Ennél magasabban oxigénpalack nélkül magyar mászó nem járt, a teljesítmény a tragédia el-lenére „magyar rekord” tehát.

fontolgatni.³⁹ Ám arra az utolsó bejelentkezésre emlékezni fogok, amíg élek.⁴⁰ A csúcsra indulás előtt, 2023. május 21-én készült az alaptábor sátorában. Tegeződve szól mindenkire, a segítőihez, a stábjához, akiknek az utat köszönheti, az érte szorítókhoz. A reményeiről beszél, hogy három nap múlva odafönt lesz talán, hogy élete feladata előtt áll (a „karrierem” szót kétszer is mondja sajnós, amit én utálok, de most megbocsátom), majd hideglelősen, mégis „ünnepélyesen” hangzó modorban szól végül. „Izgatott vagyok! Félek! De várom! Nagyon várom!” Így a szavak, s én elszoruló torokkal érzékelem a fölvetelt többszörre látva, hogy ebben a négy rövid mondatban nemcsak Suhajda Szilárd élete, de a hegymászás nevű történetnek, a vele kapcsolatos misztikumnak a teljes lényege is benne van. Figyeljünk a részletekre! „Izgatott vagyok – mondja, s az arcára, a hangjára, a szemére érdemes tekinteni. „Félek” teszi hozzá félreforduló fejjel, nem is a kamerába („telefonba”) nézve, s számomra ez a leghitelesebb és legfontosabb pillanat! Mert tudom, hogy valóban fél, nem is lehet más-képp, s van is ezt ereje kimondani, szelíd, mégis átszellemült arccal. Aztán reánk néz megint: „De várom! Nagyon várom!” teszi hozzá, poétikailag is mívés modorban, sugárzó szemmel szinte, úgy, hogy abban a másodpercben minden szétszálazhatatlanul összeér. Aki e néhány szó lényegét érti, érzi, „veszi”, az nem fog „földön járó”, abban a „másik” világban érvénytelen számárságokat kérdezni, fölvetni ezután! Mert az utolsóvá lett üzenet e néhány szava a hegymászás, egyben létezésünk legsűrűbb lényegét nevezte meg talán öntudatlanul.

Követendő-e ez az út, Suhajda Szilárd, Erőss Zsolt vagy Ayrton Senna útja, nincs jogom eldönteni, de hogy e példákra – ebben a fölfordult, a hősi létet tagadó, a mutatósnak látszó sikereket ellenben követelő világban – illendő irgalommal tekinteni, abban biztos vagyok!

A hegy azonban nemcsak „ott van”, ott is marad, őrizve a hozzá kívánczók szellemét, s van, akiknek a testét is, békében, csendben, az idők végezetéig.

³⁹ Erre vonatkozóan lásd a 26. jegyzetben hivatkozott beszélgetést, ami ugyan az Erőss Zsolt-féle 2013-as Kancsendzönga expedícióra vonatkozik, de a gondolatmenet esetünkben is szemnyitó lehet. Valamint: *Kollár Lajos szerint nincs rendben, hogy a hegymászókat az aktivitás miatt büntetik.* <https://www.youtube.com/watch?v=e1MwpSZVZno> (Letöltés: 2024. április 1.), illetve: *Suhajda Szilárd halála. Miért nem segítenek az elakadt hegymászónak?* <https://www.youtube.com/watch?v=ZLgFGFx6hU&t=1928s> (Letöltés: 2024. április 1.), „*Abban a világban nagyon nehéz tiszta fejjel gondolkodni.*” *Pintér László a klubrádióban.* <https://www.youtube.com/watch?v=qnjERbCCFkc> (Letöltés: 2024. április 1.)

⁴⁰ Lásd a 6. jegyzetet.



HERMANN RÓBERT
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 132–156.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.132-156

www.aetas.hu

A szabadságharc végnapjai

*Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Horváth Mihály és
Batthyány Kázmér gróf vitája Kossuth Lajos és a Szemere-kormány
lemondásáról, a főhatalom Görgei Artúrra történt átruházásáról*

Az 1848–1849 történetével kapcsolatos egyik első vitát maguk a főszereplők folytatták le 1850-ben, még hozzá a szabadságharc végnapjairól, azaz Kossuth és a Szemere-kormány le (nem) mondásáról és a hatalom Görgeire történt átruházásáról. Az egyik érdekelt, Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter már 1849. szeptember 24-én tiltakozó iratot fogalmazott meg amiatt, mert nevét ott olvasta azon kiáltvány aláírói között, amelyben Kossuth bejelentette lemondását és Görgei felruházását a legfőbb hatalommal. Ez a nyilatkozat azonban ekkor még nem jelent meg, Szemere szerint Teleki László gróf, a magyar kormányzat párizsi diplomáciai ügynöke akadályozta meg a megjelenését a francia sajtóban. Fél év múlva azonban a német nagyközönség már értesülhetett a magyar politikusok közötti nézeteltérésről. A vita közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Stuttgartban 1849 végén megjelent a Magyarországról menekült német publicista, Julian Chownitz kétkötetes műve a magyar forradalom történetéről.¹ Chownitz közölte Kossuth Lajos kormányzó elnök és a Szemere-kormány 1849. augusztus 11-i lemondó nyilatkozatát, s az aláírók között feltüntette Szemerét, holott ő nem írta alá az okmányt.

Szemere ezt követően egy Chownitzhoz intézett nyílt levélben nyilatkozatot tett közzé erről, amely a Kölnische Zeitung 1850. február 27-i 50. számában jelent meg. Ezt követte Vukovics Sebő volt igazságügyi és Horváth Mihály volt vallás- és közoktatásügyi miniszter közös válasza ugyanott a március 23-i 71. számban. Erre ismét Szemere válaszolt, a lap március április 3-i 80. számában, amire Vukovics és Horváth kétrészes cikkben reagált, a lap május 16–17-i 117. és 118. számában. Szemere erre már csak röviden válaszolt a lap június 19-i 140. számában. Jókorra késéssel szólt hozzá a vitához a Kossuthtal együtt az Oszmán Birodalom kisázsiai területére, Kütahyába internált Batthyány Kázmér gróf, volt külügyminiszter; az ő cikke szintén a Kölnische Zeitungban, az 1850. június 22-i 110. számban látott napvilágot.

A cikkek közül Vukovics és Horváth első írása magyar fordításban megjelent a Pesti Napló 1850. március 30-i 18. számában, „Adalékul a magyar forradalom történetéhez” címmel. Ezt a közlést átvette Szilágyi Sándor.² Az egész vita anyagát kivonatos magyar fordításban (Szemere első felszólalása kivételével) Görgey István tette közzé 1888-ban.³

¹ Chownitz: *Geschichte*, I-II. Az első kötet magyar fordítását lásd: Chownitz: *Fél esztendő*. Életére lásd: S. Lengyel: Egy tévelygő Habsburg-alattvaló, i. m.

² Szilágyi: *Görgei és fegyverletétele*, 57–60.

³ Görgey: *1848–1849*, III. 508–527.

A vita anyaga azért is fontos és érdekes, mert a résztvevők csaknem mindegyike a későbbiekben is visszatért a végnapok eseményeire, azonban ilyen részletességgel a továbbiakban egyikük sem foglalta össze e napok történetét. Vukovics a még magyarországi bujdosása időszakában írott emlékirataiban csak 1849. július végéig jutott az események elmondásában.⁴ Szemere Görgeiről írott jellemrajzában meglehetősen röviden tekintette át az augusztus 11-én történeteket, s noha tudomásunk szerint írt még egy munkát a magyar forradalom történetéről, ennek kézírata máig lappang.⁵ Batthyány Kázmér emlékiratainak eredeti kézírata nem maradt fenn, csupán az a változat, amelyet Tóth Lőrinc közölt a Budapesti Szemlében, illetve az a jellemrajzokká formált szöveg, amelyet Joseph Andrew Blackwell, a magyarbarát angol diplomata és publicista öntött végső formába.⁶ Horváth Mihály a magyar szabadságharcról írott munkájában szintén foglalkozik ezeknek az izgalmas napoknak az eseményeivel, s láthatóan főleg e vitára támaszkodott az események elmondásánál.⁷ Szemere és Batthyány Kázmér egyébként 1851–1852-ben, Kossuth angliai és amerikai útja idején újabb cikkeken támadta Kossuthot a kormányzói cím használata miatt.⁸

Amikor 1990-ben Pelyach István barátommal közösen kiadtuk Szemere Bertalan politikai jellemrajzait, szándékunkban állt e vita anyagát is megjelentetni a kötetben, azonban sehogyan sem tudtunk hozzájutni az eredeti szöveghez. Az utóbbi évek digitalizálási munkálatainak köszönhetően ma már a Kölnische Zeitung csaknem egésze hozzáférhető online formában.⁹ A Magyar Nemzeti Levéltárban, a Görgey-család levéltárában újságkivágatként megtalálható Szemere második és harmadik cikke, valamint Vukovics és Horváth második válasza, első cikkükről pedig egy nem teljes kéziratos másolat.

Szemere első és második, illetve Vukovics és Horváth első és második, valamint Batthyány egyetlen cikkét a német eredeti alapján, Görgey István fordításának felhasználásával közöljük. Míután Szemere utolsó cikkének magyar nyelvű fogalmazványa rendelkezésre áll, ezt annak alapján közöljük, ugyanakkor [...]ben jelezzük azokat a bővítéseket, amelyek a német fordításba bekerültek.

1.

Athén, 1849. szeptember 24.

Szemere levele a „National” szerkesztőjének

Szerkesztő úr!

Több lapban megjelent Kossuth Lajos úr azon levele, melyben kormányzóságáru lemond, s a diktatúrát Görgei tábornokra ruházza ált.

Ezt a hét miniszter közül valósággal csak három írta alá, a többi meg sem volt kérdezve, én sem, azonban nevemet alájegyezve látom, mit ezennel hamisnak nyilvánítok.¹⁰

⁴ Vukovics Sebő emlékiratai, i. m.; Vukovics Sebő visszaemlékezései, i. m.

⁵ Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 185–188., 193–194., 240–241., 268–269. Vö. Pelyach: *Egy elfeledett kézirat*, 339–354.

⁶ Gróf Batthyány Kázmér emlékiratai, 121–155. (A Tóth Lőrinc által közölt szöveg); Füzes: *Az ismeretlen Batthyány*, i. m.

⁷ Horváth: *Magyarország függetlenségi harczának*, III. 463–483. Lásd még Horváth Mihály 1852. évi levele Klapkához, közli Hermann: *Szószerk*, 443–444.

⁸ A vita anyagát közli Jánossy: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*, II-1. 86–93., 158–171., 290–294., 463–476., II-2. 606–613.

⁹ <https://zeitpunkt.nrw/ulbnn/periodical/zoom/8420248> (Letöltés: 2024. június 15.)

¹⁰ Az 1849. augusztus 11-i lemondó nyilatkozatot Csány László közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter és Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter írta

Én nem adhattam volna lélekismeretesen a diktatúrát Görgei kezébe *akkor, midőn már meggyőződtem arról, hogy áruló.* Ezt nem is tettem. Hogy Kossuth úr nem bírt inkább meghalni, semhogy azt tegye, arról számolni tartozik Istennek most, majd a nemzetnek is. Tudhatta jól, miképp Görgei az áltadott hatalmat már csak arra fogja használni, hogy elárulja az országot.

Sőt Kossuth úr nem is volt jogosítva a diktatúrát bárkire áltruházni. Ő maga lemondván, természetesen maradt a minisztérium. Ezzel nem is tanácskozott lemondása s a hatalom áltruházása iránt; azt fel nem oszlatta, hogy ily coup d'état-t¹¹ tegyen; de ha a minisztériumot személyzetére nézve változtathatta volna is, mint intézüciót el nem törölhette a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül.

Azonban mi, Batthyány K. külügyminiszterrel¹² nem szűntünk meg gyakorolni a kormányhatalmat ezután sem. Ezt meg is írtuk Görgeinek. Bém¹³ [sic!] táborá, mely még augusztus 14-én az erdélyi seregeken felül 40.000-ből állott, csak a minisztériumot ismerte el törvényes hatalomnak.

Azonban teljesedett, amit előre láttam s amit Görgei megírt Paszkevicshnak¹⁴, ti. megadásának erkölcsi következménye lett a többi seregek feloszlása is.¹⁵

Így lehetetlen volt a harcot Erdély hegyei közé áltetni, hol 10.000 ember 100.000-nek állhat ellent.

Utolszor csatáztunk aug. 23-án a mehádiai fürdők mellett. Másnap 2400 emberrel és 18 álgúyával áltléptünk a török földre, midőn már Erdélyből Bém is eltávozott.

Augusztus elején még 140.000 harcba vihető katonánk volt. És e roppant erő, mint egy buborék, elpattant. Szerencsétlensége volt e hazának egy áruló, ki amellet bátor volt; és egy dicsvágó, ki amellet gyáva volt.¹⁶ Nagy csak maga a nép volt.

Közli Szemere: *Napló*, 75.

alá; ugyanakkor Aulich Lajos hadügyminiszter ugyanezen a napon Csányval és Horváthtal közösen írott levélben közölte Kossuthal a lemondását. Az előbbi közli: Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 474–475., az utóbbit közli *Csány kormánybiztosi iratai*, II. 340. Duschek Ferenc pénzügyminiszter ekkor Lugoson tartózkodott.

¹¹ államcsíny

¹² Batthyány Kázmér, gróf (1807–1854), a reformkorban a főrendi reformellenzék tagja volt, 1848–1849-ben Baranya vármegye főispánja és kormánybiztosa, majd a Délvidék kormánybiztosa, 1849 májusától a Szemere-kormány külügyminisztere. A szabadságharc végén emigrált, Párizsban halt meg.

¹³ Bem, Józef (1794–1850), vezérőrnagy az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban, 1848. október második felében a bécsi forradalom fegyveres erőinek parancsnoka, a vereség után Magyarországra jön, decembertől a magyar szabadságharcban az erdélyi hadsereg parancsnoka, 1849 áprilisától altábornagy, májusban az erdélyiek mellett a délvidéki csapatok, majd ismét az erdélyi hadsereg, 1849 augusztusában a délvidéki főerők parancsnoka, emigrál, török pasa lesz.

¹⁴ Paszkevics-Erivanckij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856), tábornagy, a működő orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

¹⁵ Szemere itt Görgei 1849. augusztus 11-én Theodor Rüdiger lovassági tábornokhoz, az orosz III. hadtest parancsnokához írott levelére gondol, amelyben a tábornok felajánlotta az általa vezetett fel-dunai hadsereg fegyverletételét. Magyar fordításban közli Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 340–341.

¹⁶ Ti. Görgei és Kossuth.

2.

Párizs, 1850. február 22.

Szemere Bertalan nyílt levele Julian Chownitzhoz¹⁷

Az Ön „Geschichte der ungarischen Revolution 1850” című műve 2. kötetében, a 320–321. oldalon található az a dokumentum, amelynek értelmében Kossuth Lajos úr, mint kormányzó, a minisztérium nevében is átruházta a diktatúrát Görgei tábornokra.¹⁸

Az aláíró miniszterek nevei között ott van az enyém is, egészen legfelül. Ez ellen 1849 szeptemberében Athénból Párizsba írtam, bár erről a tényről csak hallomásból értesültem; kifogásom azonban nyomtatásban nem jelent meg.¹⁹

Jelenleg az Önök művében nyomtatásban van ez a dokumentum, alatta a nevemmel, ami ellen nyilvánosan nyilatkozom;

hogy soha nem láttam ezt az okiratot;

hogy tehát soha nem írtam alá;

hogy erről az okmányról a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot;

hogy annak ellenjegyzését meggyőződéseim szerint a haza elleni büntettnek tekintetem volna, mivel ezzel mind az árulót, mind a hazaárulást legalizálták.

És éppen azért, mert aényt ilyennek ismerem el, tartom és ítélem, tiltakozom ellene, mert semmiképpen sem engedhetem meg, hogy nevemhez és emlékezetemhez, bármilyen csekély mértékben is, hozzákapcsolódjék.

Egyébként még nem volt alkalmam átolvasni az Ön munkáját, amelyet 1848-ban a sajtó terén energikusan mutatott be nekünk; mindenesetre örülnék, ha a magyar forradalmat a maga igazi fényében mutatná be, amely még mindig osztozik a földgolyó sorsában, amelynek a fele mindig sötétségbe burkolódik. És szinte hajlamos vagyok azt állítani, hogy e forradalom igazi és *pragmatikus* történetét csak azoktól az emberektől várhatjuk, akik azt előidézték, vagy akik többé-kevésbé, de mindig, elejétől a végéig közreműködtek benne.²⁰

Párizs, 1850. febr. 22.

Szemere Bertalan

Kölnische Zeitung, 1850. február 27. No. 50.

¹⁷ Chownitz (Chowanetz), Julian Theodor Joseph (1814–1877 után), publicista, író, 1848-ban a Die Opposition című lap szerkesztője.

¹⁸ Lásd a 10. jegyzetet.

¹⁹ Lásd az előző iratot.

²⁰ Szemere ezzel arra utal, hogy Chownitz csak 1848 őszéig volt tanúja a magyarországi eseményeknek; ekkor ugyanis külföldre távozott.

3.

Párizs, 1850. március 17.

Vukovics Sebő²¹ és Horváth Mihály²² válasza Szemere Bertalan nyilatkozatára

A Kölner Zeitung szerkesztőségéhez!

Önök érdemes lapja közlé *Szemere* Bertalan tisztelt barátunk azon nyilatkozatát, melyben Magyarország ideiglenes kormánya által a státushatalomnak Görgei tábornokra átruházása, az utolsó miniszteri tanács határozatával ellenkező, végrehajtott ténynek bélyegeztetik.²³

Szerencsétlen hazánk története érdekében fekszik azon eseményt az igazság világában tüntetni elő, mire abbani részvételünk által tökéletesen fel vagyunk jogosítva.

A kérdéses esemény napján, augusztus 11-dikén az előforduló történetek menete így következik:

Reggeli órákban, az aradi várban, Kossuth kormányzónál miniszteri gyűlés tartatott. Duscheket²⁴ kivévén, ki Lugoson volt, és Csányt²⁵, ki már előbb beszélt Kossuthtal, a miniszterek mind jelen valának.

Az ülésben a kormányzó közölte Guyon²⁶ jelentését a temesvári csata végeredményéről,²⁷ és aztán előadta, miképp ezen szerencsétlen csata után többé lehetetlen a kormányt eddigi alakjában és egy meghatározott helyen tovább is folytatni; miképp az oroszokkal megkezdett alkudozások folytatása és befejezése végetti meghatalmazást Görgei tábornokra kelletik ruházni, minthogy ő az egyedüli, ki egy még legyőzetlen hadsereg élén, az ellenséggel még tiszteletet parancsoló állásból alkudozni vagy a körülményekhez képest másvalamit tenni képes; — más fővezérről pedig, amióta Bem Temesvárnál megsebesült, szó sem lehet többé.

Utána tette aztán (Kossuth), hogy Görgeinek illetén meghatalmaztatása után a kormányra nézve nem marad egyéb hátra, mint végkép eloszolni.

²¹ Vukovics Sebő (1811–1872), Temes vármegye első alispánja, 1848–1849-ben a kisbecskereki kerület országgyűlési képviselője, bányász, majd délvidéki, később a főszereg mellé kirendelt főkormánybiztos, a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Emigrál, 1867 után hazatér, ismét képviselő lesz.

²² Horváth Mihály (1809–1878), történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1848-ban kinevezett csanádi püspök, 1849. május 1-jétől a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, emigrál, 1867-ben hazatér.

²³ Lásd az előző szám alatt.

²⁴ Duschek Ferenc (1797–1873), 1848 előtt a magyar kamara alelnöke, 1848-ban a pénzügyminisztérium államtitkára, szeptember közepétől e rangban a minisztérium vezetője, 1849. májustól a Szemere-kormány pénzügyminisztere. Várfogságot szenved.

²⁵ Csány László (1790–1849), reformpolitikus, 1848. június 2-ától a dél-dunántúli megyék királyi, majd a dunántúli magyar hadsereg kormánybiztosa, 1849. január végétől erdélyi országos biztos, májustól a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere. 1849. október 10-én Pesten kivégzik.

²⁶ Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnok, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főszereg ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Hursid pasa néven török tábornok lesz.

²⁷ Ti. hogy a József Bem altábornagy vezette déli magyar főszereg vereséget szenvedett a Julius Haynau tábornagy által vezetett cs. kir. főszeregtől. Guyon jelentését lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 295. A Görgey-család levéltára. b/15/1. fasc. Vegyes iratok 1848–49-ből. Másolat az eredetiről. Közli Görgey: 1848–1849, III. 496. Magyar fordításban közli Görgey: *Életem és működésem*, II. 484.

A tanácskozás az indítvány egyhangú elfogadásával végződött.

A meghatalmazó okiratot azután Szemere és Horváth azonnal elkészítették.²⁸

A kormány feloszlása pedig benne forma szerint azért nem említett meg, minthogy Vukovics megjegyzése szerint, lehetőknek látszott, hogy az események még a kormányzásnak újra fölvételét megkívánhatnák.

A meghatalmazás azonnal megküldetett Görgeinek.

A kormány tetteleg feloszlott.

Kossuth búcsút vett a miniszterektől és ezek egymástól — jövőbeli újabb találkozás és hatáskör fönntartása nélkül; minél fogva a hivatalnokok is elbocsáttattak.

A városba visszatérve, Vukovics elment Csányhoz, ki a felhatalmazási okiratot Görgeinél, kivel ugyanazon házban lakott, már olvasta volt, és ezért amazt ingerült hangulatban fogadta.

– Miért nincs – kérde a belépőtől Csány – a kormány leköszönése formászerűen ki-
mondva? holott én ily értelemben állapodtam meg a kormányzóval.

E pillanatban lépett be Görgei is a szobába, és a meghatalmazási okirattal kezében, így szólt a jelenlévőkhöz:

– Nagyon jó, hogy itt két minisztert találok. Ezen alakban a megbízást el nem fogadom. Az oroszok nem bocsátkoznak velem alkudozásba, ameddig azt hiszik, hogy az ideiglenes kormány van a hátam mögött. Ha a kormányzó és a minisztérium leköszönése forma szerint ki nem mondatik és közhírré nem tétetik: akkor én semmibe sem bocsátkozhatom belé.

Hogy Görgei a megbízás elvállalását ezen föltételhez fogja kötni: az a tanácskozás alkalmával senki által nem hozott szóba. És miután a miniszteri tanács szétoszlása után mind a kormányzó, mind a miniszterek elutazni szándékoztak: haladé nélkül tisztába kellett hozni a dolgot. Csány, Görgei fenti nyilatkozata következtében, hozzá való bizalmában megerősödött, és valóban lehetetlennek tűnt azt hinni, hogy a tábornok az általa tett követelést más szándékkal tette volna, mint hogy tárgyalásai során az által egy a haza számára megfelelő eredményt biztosítson. Ezért hamar a többi miniszterekért küldtünk. Szemere, Batthyány Kázmér gróf és Horváth nem találtattak otthon. – Aulich²⁹ megjelent. A jelenlévő hármak³⁰ a viszonyok által szorítva, nem vélték idején valónak még tovább is várakozni, s a kormányzóhoz a következő levelet intéztek.

„Görgei tábornok úr a ma reá ruházott megbízásnak siker reményével megfelelően nem vél, ha a mostani kormány teljesen le nem lép, az általa bírt polgári és hadi hatalmat öneki nem adja át, s mindez nyilvánosságra nem hozatik.

Hazánk szerencsétlenségében hosszabb értekezésnek lehetőségét nem látván, – ezenel Görgei tábornok kívánatához hozzájárulásunkat jelentjük ki, s viselt miniszteri hivatalainkat letesszük.

Hogy ez intézkedésnek hasznát venni lehessen, a szorító események miatt drága időpercek tekintetéből kérjük Országkormányzó urat, hogy Ön s a minisztérium lemondását s a hatalomnak Görgei altábornagra ruházását mind vele, mind a közönséggel a legközelebbi órákban közölni szíveskedjék.

²⁸ A Szemere által megfogalmazott okmányt közli KLÖM XV. 844.; Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 339.

²⁹ Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. október 24-től ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. február 25-től vezérőrnagy, március közepétől május végéig a II. hadtest parancsnoka, július 14-től a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike.

³⁰ Csány, Vukovics és Aulich.

Önnek határozatát haladék nélkül elvárván.”³¹

Ezen iratnak elküldése után Vukovics összehatalkozván Batthyány gróffal, közlé vele a történeteket.

Azután fölkereste Szemerét, akit közvetlenül annak elutazása előtt otthon is talált, – s ekkor a történeteket neki hasonlóképp elbeszélte.

De Szemere – csakúgy, mint Batthyány gróf – eltérő véleményt nem nyilvánított.

Ha Szemerének másvalami járt volna az eszében, még akkor ráért volna indítványait megtenni, minthogy Kossuth válasza még le nem érkezett volt, és még mindig meg lehetett volna akadályozni a forma szerinti leköszönést. De ő legkisebb jelét sem adta ellenkező, avagy csak eltérő nézetének is – és elutazott.

Kevéssel rá megjött Csányhoz Kossuth felelete – az ismert leköszönési okirat.³²

A Vukovicshoz címzett kísérő levél mellett küldte meg Kossuth, melyben azt arra kérte, hogy az okiratot nyomassa ki, és akként intézkedjék, hogy Görgeinek kormányzása esti nyolc órakor lépjen életbe.³³

Az okiratot azután Csány és Vukovics rögtön ellenjegyezték.

Abban a pillanatban megjelent Horváth is.

Értesülvén a történetek felől, kijelenté, hogy ő a leköszönő okirat tartalmával egyetért; és azt hasonlóképpen ellenjegyezte..

Aulich, azoknak egyike, kik a Kossuthhoz írott felszólítást aláírták, az ellenjegyzés pillanatában nem volt jelen közöttünk.

Az eddig előadottakból kiválglik tehát: 1.) hogy Szemere Bertalan a lemondási okiratot alá nem jegezhetette, mivel az ellenjegyzés alkalmával Aradról már elutazott; 2.) hogy Szemere Görgei követeléséről s ennek következtében a kormányzóhoz intézett fölhívásról tudósítva volt; 3.) hogy Szemere a kívánt forma szerinti lemondás és az egyetemes státushatalomnak Görgeire átruházása ellen nem nyilatkozott; 4.) hogy ezen okirat leglényegesebb része, ti. a kormány feloszlása s Görgeinek az alkudozásrai fölhatalmazása volt az utolsó miniszteri tanács egyedüli határozata, melyben Szemere is jelen volt, s beleegyezett.

Tisztelt barátunk kinyilatkoztatja, hogy haza elleni bűnnek tartotta volna az okiratot aláírni. Föltéven, hogy ez volt akkori véleménye, midőn a lemondásról Vukovics által tudósíttatott, nem volt-e mulhatlan kötelessége ezen meggyőződését tisztársaival közleni? – Sőt mi több, mivel nem az alak, hanem az okirat lényeges része, ti. az alkudozásrai fölhatalmazás s a kormány feloszlása volt a legfontosabb, miért nem nyilatkozott a miniszteri tanácsban a határozat ellen, mely által a teljhatalom Görgeire, mint fővezérre, átruháztatott? – Mi igen tiszteljük hazafiúi indulatát, s valódiabb barátságos vonzalommal viseltetünk iránta, semhogy benne az őszinteség hiányát, sőt elmulasztást tennők föl, mely eset azon esetben fordulna elő, ha akkor más nézetei levén, ezeket előttünk elhallgatta vala. Sőt inkább azt hisszük, hogy ily nyilatkozatra őt egyedül a világosi szerencsétlen esemény bírta, el akarván válni mindazon események sorozatától, melyek a nemzet sorsát Görgei áruló kezeibe ejtettek. Ámde ezen ösztönt, bármily becsületes legyen is az magában, a tények kényszerinti előadásával és sorsosai iránti igazságtalanság által kielégíteni nem szabad.

³¹ Közli Csány *kormánybiztosi iratai*, II. 340. Az okmányt először Asbóth Lajos emlékirata közölte a Kossuth hagyatékában található több más okmány szövegével együtt. *Asbóth emlékiratai*, I. 74–75., majd a Magyar Salon, 1887. VI. 594–595. Ebben a két közlésben az utolsó mondat nem szerepel. Vukovics és Horváth nem említi, de Csány külön is írt Kossuthnak, közli Csány *kormánybiztosi iratai*, II. 339–340.

³² Közli Hermann: *Forradalom és szabadságharc*, 339–340.

³³ Közli KLÖM XV. 845.

Kötelességünknek tartván a tényeket valódilag elmondani, tartoztunk ezen nyilatkozattal meg Csány és Aulich szerencsétlen tisztársaink emlékének is, kik közül az első több mint harminc évi folytonos működése s rendíthetetlen jelleme, – a másik pedig kitűnő katonai képessége s valódi köztársasági erényei miatt országunk által nagy becsületben tartatott.

Kelt Párizsban, 1850. március 17-én

Vukovics Sebő – Horváth Mihály

Kölnische Zeitung, 1850. március 23. No. 71. Beilage.

4.

Párizs, 1850. március 24.

Szemere Bertalan válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály nyilatkozatára

Görgei diktatúráját illető válasz

Igazi sajnálattal látom Horváth Mihály és Vukovics Szabbas urakat velem szemben állni azon cikkben, amelyet ők szükségesnek láttak a „Kölnische Zeitung” 71. számába beiktatni. A tettek mezején egymás mellett állottunk, a történelem mezején azonban egymással szembeni állást látszunk elfoglalni. Sosem dobtam volna eléjük kesztyűt, ahol azonban az igazságról van szó, bárkitől felveszem azt. Most sem szívesen teszem ezt, azonban miután ők így akarták, megteszem, noha nem fájdalom nélkül, azonban nyugodtan és bizakodással.

Mit állítottam én a „Kölnische Zeitung” ez év február 27-i számában?³⁴ Hogy azon okiratot, mely Görgeit a diktatúrával felruházta, én alá nem írtam, amit azzal indokoltam, hogy nem került eléem, de ha láttam volna is, akkor sem írtam volna alá, mert ez által az áruló és az árulás törvényesített volna.

Bebizonyították-e az, hogy én az okiratot aláírtam? Nem.

Bebizonyították-e, hogy ők a legfőbb hatalmat nem az árulónak és nem az árulásra adták át? Nem.

És ha ezt nem voltak képesek bebizonyítani, az ő nekem adott válaszuk értelmetlen, következetesképpen számomra a válaszuk megfoghatatlan.

Nem tagadom, hogy azokat, akik az említett okiratot aláírták, súlyos felelősség terheli, azonban nem én, hanem az ő saját aláírásuk vádolja őket. E tekintetben nem nekem, hanem a történelemnek felelősek. Egy szóval sem akartam említeni őket, amikor egyszerűen, nevük említése nélkül, csupán saját védelmemre, feleltem szavam az ellen, hogy a nevemet oda tették, ahová azt kezem soha nem írta oda. Ha ezen eseményt mint hazánk történetének egy nagy, döntő pontját akartam volna érinteni, sokfélét kellett volna érintenem, amit egyetlen szóval sem említettem. A forradalom véget ért, megítélése a történelemre tartozik. Nem követem a tisztelt urakat azon térre, ahol hivatalos tények igazolását kocsmai és magánbeszélgetésekben keresik; ez a kulisszák mögé visz, ahová egy nép megbízottjait nem követheti. Jól tudják, hogy egy miniszter csupán azért felelős, ami tényleges közreműködésével és ellenjegyzésével történik. Én semmilyen módon nem vettem részt ezen szerencsétlen tényben: *azt megkérdezésem előtt határozták el, és csatlakozásom nélkül hajtották végre!*

Azonban, noha kedvetlenül, fellebbentem a fátylat, amely a magyar forradalom menetét titokteljesen fedi, mivel azt csak egy összefüggő történeti beszámoló állíthatja teljes fénybe, így lehetetlen számomra, a tisztelt urak példáját követve, némelyeket elhallgatnom. Úgy tűnik, azt akarják bizonyítani, ami aláírásom hiányában lehetetlen, hogy én a diktatúra átruhá-

³⁴ Lásd a 2. iratot.

zásában részt vettem, hogy ők ezáltal egy másik célt akarnának elérni, mármint a felelősök számát akarják szaporítani, ahol csak azzal kellene törődniük, hogy az általuk végrehajtott tettet vagy korábban történt események, vagy az azt követően a haza számára előállt szerencsés eredmények által igazolják, ami számukra egyaránt lehetetlen.

Három nagy hibát követtek el (nem akarok más kifejezéssel élni) a válaszukban. Egyet ellenem, mivel eltorzították a tényállást. Egyet maguk ellen, mert magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültek ott, ahol működésüket állami szempontok által kellett volna igazolniuk. Egyet a történelem ellen, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekednek, mint a semmi sem történt volna.

Az utolsó miniszteri tanácsülés 1849. augusztus 11-én tartott Aradon, ahová Batthyány Kázmér gróf, külügyminiszter és én csak előző napon tértünk vissza a táborból, hol két hétnél tovább tartózkodtunk azon szándékból is, hogy magunkat az orosz hadvezérrel érintkezésbe tegyük. Nem szándékom sem ezen utolsó minisztertanácsot jellemezni, sem Kossuth magaviseletét abban, hanem annak csupán két eredményét főlemlíteni. Az egyik ez volt: miután Batthyány az oroszokkal való alkudozást tovább vinni nem akarta Görgei armányai miatt, ami által távollétünkben a kormányzat is némileg meg volt tévesztve; Görgei lett, a magunk helyébe, és csaknem egészen az előbb nekünk adott utasítás szerint, az alkudozások folytatásával megbízva. Ez tehát nem volt az államhatalom átruházása, miként Horváth és Vukovics urak állítani akarják, hanem csupán substitutio³⁵ helyettünk, mint akik eddig a tárgyalásokat folytattuk. Az eredeti utasítást bírom; a helyettesítést pedig magam szerkesztettem.³⁶

A második eredmény volt, hogy miután a kormányhivatalnokokat már néhány nappal korábban szabadságolták, az ellenségtől szorongatva lévén, közülünk senki számára, a hadügyminisztert kivéve, hatáskör többé fönn nem maradt: a kormány föl nem oszlattatott ugyan, de kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék; és ha tért nyerünk, akkor újból összejövünk, *amikor és ahol szükséges* lesz. Kossuth azt mondta, hogy ő Bem táborába és vele Erdélybe fog menni, hol még néhány hónapig magát fönttarthatni reményli.

Kérdem most az Urakat: milyen államhatalom lett, amennyiben feloszlottunk volna, a mi helyünkre állítva? Mi nem hagyhattuk helyünket, a kormányzati állást üresen! A tény úgy áll: a kormány, *ha nem is együtt, de épségben* maradt, és Görgeit, mint hadvezért, csupán a tárgyalások *folytatásával* bízták meg.

Hozzáteszem, hogy a minisztériumot Csáynak azon követelése felől, mely szerint Görgei azt kívánta, hogy a kormány lemondjon, Kossuth *egyetlen szócskával sem értesítette*, következőképpen az ezt nem is tehette tanácskozás tárgyává. Én ezen körülményt most tudom meg először a tisztelt urak előadásából. Természetes az is, hogy ha mivelünk közölték volna ezt a követelést, határozatot hoztunk volna: vagy igennel, és ez esetben lett volna szükséges a lemondást a minisztertanács után sürgetni; vagy nemmel, és ez esetben még kevésbé lehetett volna végrehajtani azt, amit ők azt figyelmen kívül hagyva tettek.

Mindezek után bizonyos, amit óvásomban állítottam, hogy Görgeire az utolsó minisztertanáccsal ellentétben ruházták rá a diktatúrát.

Most áttérek azon időre, mely még aznap a minisztertanácsra következett.

Én a diktatúra átruházását célzó indítvány felől csak akkor értesültem, mikor az már a három miniszter között határozattá vált. Csány, Aulich és Vukovics urak magok közt tanácskoztak szorgalmazása végett. Ők délelőtt 11 és 12 óra közt háromszor küldöztek értem, de anélkül, hogy nekem megüzenték volna, mivégre óhajtják ily sürgősen jelenlétemet. Mikor

³⁵ helyettesítés

³⁶ Lásd a 28. jegyzetet.

én végtére tanácskozmányukban megjelentem, már csupán Csányt találtam, és vendégképpen nála barátait, Nyáryt³⁷ és Török Gábort.³⁸ Mikor a szobába léptem, Csány *néhány szóval* értesített a határozatról, mely szerint Kossuthot a leköszönésre felszólították; hozzátévé, hogy mivel rám tovább nem várhattak, az általuk aláírt levél már elküldetett; mire én *színtoly röviden* ezt feleltem: „Ami Kossuth személyét illeti, csak rajta áll, a kormányzói állásról lemondani vagy le nem mondani; de remélem, kötelességének fogja tartani a minisztériumot összehívni, miután Batthyány, Horváth és magam az indítványról mit sem tudtunk; mert nemcsak ő felelős, hanem mi is; és ha csupán ő köszön le: akkor utána a minisztérium a törvényes kormány, hacsak nem ez is testületileg lemond.” – Megjegyzendő, hogy miután az ellenség a folyón túl már a város közelébe ért: a folyamra nyíló vár kapuja, ahol Kossuth tartózkodott, már csukva volt, és oda többé nem lehetett bemenni; sőt Batthyány és én tökéletesen azt hittük, hogy Kossuth már elutazott. És miután délután 2 óráig még mindig nem hívtunk össze tanácskozásra, Batthyány és magam megerősített hittel útra keltünk Bem táborába.

Kossuth félórával előbb ért Radnára, mint magunk. Alighogy találkozánk, ő a ház kertjébe vezetett bennünket, ahová szálltunk; röviden közölte velünk, ami történt, s felolvasta nekünk a három minisztertől aláírt *levelet*³⁹, de nem a maga válaszát is. Batthyány s én arra ezt a három megjegyzést tettük neki:

– És te mit tettél?

– Mit tehettem? Leköszöntem.

– És hogyan tehetted ezt a mi és az összes *minisztérium* megkérdése és hozzájárulása nélkül?

– Ez igaz! Hát ti tiltakoztok ellene?

Erre mi nem adtunk feleletet. Hogy miért nem: nem ide tartozik. Hanem én azt mondtam neki:

– Bizony szerencséd, hogy Görgei téged el nem fogatott a ráruházott hatalomnál fogva.

– Én azon záradékkal ruháztam ám reá, hogy hatalma csak esti 9 órakor kezdődik.

Ebből állt egész beszélgetésünk; többet egy szót sem váltottunk ezen ügy felől.

Láttuk még őt augusztus 12-én Lugoson és aztán nem többé. Ő az ország határa felé sietett.

Batthyány pedig és én Bem tábornokkal és a hadtestparancsnokokkal tanácskoztunk s ennek következtében elhatároztuk, hogy addig maradunk a hadseregnél, míg ilyen létezik.

Bem kinyilatkoztatta, hogy miután a kormányzó elment: ő csak minket, csak a minisztériumot ismeri el a törvényes kormánynak. Mi pedig magától érthetőleg a diktátort el nem ismertük; elismerését egyaránt tiltotta számunkra a jog és a hazafiúság.

Ennek következtében két hivatalos levelet írtunk, egyiket Görgeinek, a másikat minisztertársainkhoz.

³⁷ Nyáry Pál (1806–1871), a reformkorban és 1848–1849-ben Pest megye alispánja, 1848-49-ben képviselő, 1848. szeptember 21-étől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, majd helyettes elnöke. A szabadságharc után várfogságot szenved, 1861-ben, majd 1865–1868-ban és 1869–1871-ben képviselő. Anyagi gondjai miatt 1871. április 21-én öngyilkosságot követ el.

³⁸ Török Gábor, aradi polgármester, Arad megyei kormánybiztos, délvidéki élelmészeti biztos.

³⁹ Közli Csány kormánybiztosi iratai, II. 340.

I.

Görgei altábornagy és hadvezér úrnak.

Lugos, 1849. augusztus 12.

A legutolsó minisztertanácsi határozat az Ön megbízatása volt azzal, hogy mint hadvezér az orosz hadvezérrel megkezdett alkudozást az ország függetlensége és alkotmánya, valamint a személy- és vagyonbiztonság alapján folytassa és hozza létre.⁴⁰

De minthogy az a hír terjedt el, hogy Bem hadserege teljesen szétveretett, ami hál' Istennek, nem igaz: annál fogva alulírottak kötelességüknek tartották az ő táborába indulni.

Útközben értesültünk, hogy az Ön levelére⁴¹, miszerint mondjon le a kormányzó, ez valóban lemondott.

Miután erre nézve a minisztérium tudtunkra meg sem kérdezett a kormányzó által, és hét miniszter közül négyen *sem a tanácsülésben, sem azon kívül iránta nem nyilatkozhat*⁴²: mi – habár a kormányzónak abbeli jogát, hogy leköszönjön, nem vonjuk kétségbe, mégis kötelességünknek tartjuk az egész ország színe előtt letett eskünkhöz és a hazához hű érzületünkhöz képest nyíltan kijelenteni, hogy a kormányzó maga, nem volt jogosítva az államhatalmat átruházni azon minisztérium nélkül, mely ő utána és vele együtt a népképviselőt által megalkotott és egyedül törvényes államhatalom.

Pedig a kormányzó nem oszlatta fel előbb a minisztériumot. Ez tehát nem szűnt meg ezután létezni, sőt tartozik a honvédelem kötelességének a legnehezebb napokban is megfelelni.

A minisztérium, melynek beleegyezése nélkül minden kinevezés és feljogosítvány érvénytelen, tudni fogja kötelességét, mellyel a hazának s a szabadság szent ügyének tartozik; és az alulírottak, kik ezen táborban együtt vannak, annál kevésbé idegenkednek elvben a diktátori hatalom összpontosításától és átruházásától, minthogy ők az egyöntetű egységet az államhatalomba behozni eddig is szükségesnek nyilvánították.⁴³

Mínthogy azonban az ily hatalmat korlátlanul és bizonytalan időre átruházni nem lehet; és *mi bizonyos erkölcsi és politikai biztosítékok nélkül* egy ily rendkívüli lépésért a felelősséget el nem vállalhatjuk: minélfogva abban egyeztek meg alulírottak, hogy, miután a kormányzó a minisztérium nélkül nemcsak rendkívüli hatalmat nem, de sőt semminő hatalmat át nem adhat – a miniszterek összeüljenek és határozzanak.

Egyelőre felszólítjuk Altábornagy urat a haza megmentése és talán máris veszélyben forgó becsülete érdekében, hogy:

közölje velünk saját felhívását és a kormányzó feleletét, mely utóbbi előttünk ismeretlen;

tudassa velünk saját nézeteit mindarról, mi a legsürgetősb teendő, mind pedig az orosz hadvezérrel folytatott alkudozások előmeneteléről, mi már amiatt is szükséges, minthogy az itteni s az erdélyi hadseregek s az Ön hadserege közt egyenlenségek, sőt ellentét támadhatnának, melyek nemcsak a haza megmentését, sőt még egy tisztességes béke megkötését is lehetetlenné tennék.

⁴⁰ Lásd a 36. jegyzetet.

⁴¹ Görgei 1849. augusztus 11-én Kossuthhoz intézett levelét közli Hermann: *1848-49. évi forradalom*, 339.

⁴² Szemere és Batthyány rosszul számolt, hiszen Csány, Vukovics és Aulich kezdeményezték Kossuth és a kormány lemondását, a lemondó nyilatkozatot pedig Csány, Vukovics és Horváth írta alá, azaz csak három miniszter, Szemere, Batthyány és Duschek nem nyilatkozott az ügyben.

⁴³ Szemere már az 1849. július 21-én Kossuth Lajoshoz intézett memorandumában, majd a július 25-én Kossuthhoz, illetve Görgeihez intézett leveleiben az egyszemélyi hatalom mellett érvelt. Közli őket Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 173–177., 568–570.

Fogadjuk egyúttal azon őszinte határozott kijelentésünket, hogy valamint egyrészt az államhatalomnak a kormányzó részéről történt illetlen alaktalan s egyoldalú átruházását *sem a körülmények által igazoltnak, sem törvényesnek el nem ismerhetjük*, úgy másrészt, mint az ország törvényes kormánya, nem fogunk késni azt az Ön válaszána vétele után saját felelősségünkre Önre vagy arra, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van, átruházni.

A miniszterelnök Szemere Bertalan.

A külügyminiszter gróf Batthyány Kázmér⁴⁴

II.

Csány, Duschek, Vukovics, Aulich, Horváth miniszter uraknak

Lugos, 1849. augusztus 12.

Már Aradon hallottuk, hogy Görgei altábornagy a kormányzó leköszönését kívánta: de azt, hogy ez a minisztérium megkérdezése nélkül köszönjön le, – hogy a minisztérium beleegyezése nélkül a legfelső hatalmat átruházza, azt mi nem sejtettük. Útközben, valamint itt is a kormányzóval *véletlenül* találkozáskor, tőle magától értesültünk, hogy ő valóban leköszönt; leköszönését ő utólag sem közölte velünk.

Azt tartjuk, hogy ha az ember valakit rendkívüli hatalommal fel akar ruházni: akkor ennek törvényes módon kell történni.

Azt tartjuk, hogy miután a kormányzó semmiféle hivatalt nem adhat a minisztérium nélkül: még kevésbé adhatja át a legtöbb hatalmat bárkinek is a minisztérium nélkül, melyet mint bizonyos egyénekből álló *testületet ő feloszlathat ugyan, de mint törvényes hatalmat nem volt szabad elmellőznie*.

Azt tartjuk, hogy ha a kormányzó önnön magas állását ily veszélyteljes időkben idehagyta: akkor őutána s önélküle mi vagyunk a törvényes hatalom, és annál inkább kell nekünk intézkednünk; mert habár a haza már csaknem elveszett: annak becsülete még megmenthető. Mi a diktatúrától sem riadunk vissza; de ezt bárki is csak vagy a törvény útján veheti át, vagy pedig erőszakkal ragadhatja magához – mely két alternatíva közül itt egyik sem forog fenn. De bármiként legyen is a dolog, a miniszterelnök kötelesnek érzi magát Önöket Bem altábornagy főhadiszállására tanácskozás végett egybehívni, hogy akármilyen legyen is még a teendő, megtörténjék, s a szegény haza ne még tulajdon – talán ellenkező érzületű – hadseregeitől is szétmargangoltassék.

A miniszterelnök Szemere, Bertalan.

A külügyminiszter gróf Batthyány K.⁴⁵

Láthatni ezekből, éspedig nem pusztán szavakból, hanem aláírásunk hiányából is, és a mi ezt követő ténykedéseinkből, hogy Batthyány és én valamint a diktatúra kihirdetésében és átruházásában közre nem működünk, éppen oly kevésbé ismertük el a diktátort; mi azon túl is mint miniszterek működünk, és tekintélyünknek mindenütt engedelmeskedtek is; és csak miután körülöttünk köröskörül a hadsereg darabokra tört; miután hátunk mögött Karánsebesnél a legközelebbi, 12.000 emberből álló hadtest letette a fegyvert⁴⁶; miután még

⁴⁴ A (csak Szemere közléséből ismert) levelet – Duka Tivadar százados emlékirata szerint – 1849. augusztus 17-én Zsarnay Pál főhadnagy kézbesítette Görgeinek. Pelyach: *Egy korszakzáró*, 171.

⁴⁵ A levél csak Szemere közléséből ismert.

⁴⁶ A korábban Desseffy Arisztid vezérőrnagy, ekkor már Lázár Vilmos ezredes vezette IX. hadtest és a hozzá csatlakozó egyéb alakulatok. A Szemere által megadott létszámadat nagyon erős túlzás.

augusztus 23-án is azok a néhány ezernyi bátrak Mehádiánál, vitézüi ütköztek: csak azután, augusztus 24-én szorítottunk ki, emezekkel együtt török területre

Ez egyszerismind azt is bizonyítja, hogy a függetlenségi harc nem végződött be Görgei fegyverletételével; mert ott volt még egy párt, még volt egy hadsereg; megvolt még a legnagyobb két vár⁴⁷, melyek Görgei diktatúráját sem nem alapították, sem el nem ismertek. – De a háborúnak a diktatúra átruházása utáni ezen rövid folytatása is csakhamar véget ért, mert Bem hadserege, 45.000 ember széjjeloszlott.

Azért oszlott-e fel, mert Görgei letette a fegyvert? Nem. Akkor miért? Erre jelen alkalommal nem felelek, mert annak megmagyarázására egy egész könyv szükséges; ahhoz meg kell írni a történetet.

Ezek szerint a tisztelt urak első állítása, mintha én amaz okiratot csak azért nem írtam volna alá, mivel már nem valék Aradon, hamisnak bizonyul; mert Kossuth, ki azt szerkesztette és kiadta, hamarabb ért Radnára; és ki vagy mi akadályozta meg abban, hogy miután a három tisztelt urat nem habozott tanácskozássra összehívni, az összes minisztériummal kötelessége szerint így tegyen?

Második állításuk szintén meg nem áll, mintha én a tanácskozmányban részt vettem volna; mert a három miniszter tanácskozmánya meghozta határozatát és azzal széteszlott, mielőtt én megjöhettem volna. Sőt mi, Batthyányval azon véleményben keltünk útra, hogy az indítvány Kossuthot többé nem találta.

A harmadik állítás hasonlóan téves, mintha semmi ellenvetésem sem lett volna nekem, kivel a határozatot csak már elküldése után közölték, s aki joggal várhattam, sőt, megkövetelhettem, hogy amit három miniszter indítványoz, azt a kormányzó nem fogja az *összes minisztérium nélkül*, egymaga eldönteni. Ha megtették: feleljenek róla, de ne keressenek utólag társakat a magok tettehez.

A negyedik állítás, végtére, szintén nincs bebizonyítva, hogy a kormány már elébb feloszlott; csakis megoszlott az, és Görgei csupán azon alkudozások folytatásával bízott meg, miket Batthyány s én megkezdtünk.

Nehezemre esik nem mondhatni többet; mert ismétlem, hogy forradalmunk igazi története titok, melyből tagadhatatlanul csak annyi tűnik elő bizonyosan, hogy *jogunk szent, és a nép a küzdelemben nagy volt*.

Még egy megjegyzésem lenne azon törekvés ellen, mellyel engem, aláírásom hiánya és annak ellenére, hogy a határozat előtt meg nem kérdeztek, alaptalan következtetések által a felelősségben részesíteni akarnak. De nem kívánok éles lenni, s ezért csak ennyit mondok: ők maguk beismerik, hogy én a tanácskozásokban részt nem vettem – kijelentem tehát az aláíróknak: hogy a történelem egyedül tőlük mint az ellenjegyzőktől várja cselekedetük igazolását; s ezt tegyék is meg, nem gondolva a régi barátságra, ám nem felejtkezvén meg az örök igazságról. Nekem a haza volt a legszentebb; mióta nincs, még szentebb előttem az emléke: de még ennek is elébe teszem az örök igazságot, mert a legnagyobbyszerű történet is ízléstelen mesévé válik, ha az igazság hiányzik belőle. Csupán Horváth Mihály úrra nézve megjegyzem, hogy ő itt maga mondta el nekem, miképp ment ő (aznap délután) – az egész diktatúra felől mit sem tudva – véletlenül Csányhoz, s ekkor a többiek már aláírottan adták elébe az okiratot; miképp ő ezt mindaddig, míg az én nevemet nem látja alatta, aláírni nem akarta, és csak nagy unszólásra tette azt meg végre. Mennyire nem szűnt csodám, mikor most úgy lép föl a tisztelt úr, mintha maga „quorum pars magna”⁴⁸ volt volna!

⁴⁷ Komárom és Pétervárad erődjé.

⁴⁸ nagy része lett volna benne

Uraim! hiába csimpaszkodtok én belém. Én meg nem menthetnélek, még akkor sem, ha társatok lettem volna! Mentse ki és igazolja önnön cselekedeteit ki-ki maga, így kívánván azt meg az örök igazság.

Párizs, 1850. március 24.

Szemere Bertalan

Kölnische Zeitung, 1850. április 3. No. 80. Beilage.

5.

Kütahya, 1850. április 27.

Batthyány Kázmér gróf válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály első nyilatkozatára

Az augsburgi Allgemeine Zeitung egyik számában olvastam egy eredetileg a Kölnische Zeitungban megjelent és Vukovics és Horváth uraktól aláírt cikket Magyarország volt kormányzója, Kossuth Lajos leköszönése tárgyában.⁴⁹ Ezen cikk igazmondása ellen általánosságban nincsen semmi kifogásom. Minden lehető félreértés kikerülése végett mégis szükségesnek látom néhány magamat illető megjegyzést megtenni.

Először is kiemelem, miképp a fenti két úr nyilatkozata szerint is a kormány feloszlásáról szó sem volt az utolsó minisztertanácsban. Görgei csupán megbízott Oroszországgal alkudozni, és ebbeli felhatalmaztatása korlátozva volt azon föltételek által, *hogy Magyarország törvényszerű autonómiája fönntartassék, s egy általános amnesztia eszközöltessék ki*. Minthogy Arad minden oldalról ellenségek által és a kormány nemcsak kívülről, de *belülről* is szorongatva volt: a kormány ott nem maradhatott. Előre azonban újabb összegyülekezés nem volt köztünk megbeszélés tárgya; amire szükség sem volt – a minisztereknek a kormányzó oldalánál lévén az ő helyük. Ami engem illet, én egy újabb minisztertanácsi ülés egybehívásáról – csak véletlenül értesültem. Midőn erről bizonyosságot szerezni kívánva, Csány lakására menni akarnék, akkor ezen minisztertanács, vagyis inkább ezen magántanácskozmány – mert a meghívás nem indult ki sem a kormányzótól, sem a miniszterelnöktől – már be volt végezve. A kapu alatt találkozáim Vukoviccsal, ki nekem a történeteket elbeszélte, mint bevégzett tény. A két nevezett úr a qui tacet consentire videtur⁵⁰ elvét véli rám alkalmazhatni, mivel akkor a tett lépés ellen semmi különös ellenvetést nem tettem. Hogy ezt miért nem tettem, ennek oka abban feküdt, először: hogy én ezen lépést az aláírt minisztereknek csupán személyes lépésének néztem. Másodszor ellenvetésem ott az utcán, magánbeszélgetésben nem sokat használtak volna. Harmadszor végre, haza akartam sietni azon teljes meggyőződésben, hogy a kormányzótól fogok legott miniszteri tanácsülésbe meghívatni, mivel nem tudta volna a lemondási aktust a maga és a kormány tagjai nélkül végrehajtani. Midőn végre arról értesültem, hogy a kormányzó nincs többé a várban és hihetőleg már el is utazott: Szemere miniszterelnök úrral útnak indultam Lugosra. Radnán találtuk a kormányzó urat, aki is a három miniszter kérdéses levelét velünk közlé. Azon kérdésünkre: hogy mit válaszolt rá: „Hadd legyen meg nekik az akarjuk”, azt felelte nekünk, anélkül azonban, hogy választát előttünk felolvasta volna. Lugosra érve megtudtuk, hogy az ősz hős Bem annyira nem gondol vállperectörésével, hogy Aradra ment, hol a Temesvárnál szétvert csapatok megint összegyülekeztek, és már 30.000 ember

⁴⁹ Lásd a 3. iratot.

⁵⁰ A hallgatás beleegyezésnek számít.

számban egyesülve voltak.⁵¹ Ha véletlenül abban a Csánynál tartott tanácskozmányban jelen is lettem volna: azt a kormányzóhoz intézett levelet én részemről semmi esetre alá nem írtam volna, minthogy azon időben már teljesen meg valék győződve, hogy Görgei áruló; de magam is azt hittem, hogy legalább hadseregét fogja megmenteni. Azon kívül ekkor Görgei Aradon már tényleg mindenható volt; minek akkor még szentesíteni is hatalmát? Lugoson Kossuth úrnak elmondtam nézetemet az ő leköszönésének alaki hiánya és semmis volta felől; és arra iparkodtam őt rábírni, hogy Bem tábornoknak minden pillanatban várható visszaérkezését várja be, miután cseppet sem kételkedtem Bemnek azon szándékában, miszerint magát keresztülvágja Erdélybe, s magát ottan tartsa. Mire Bem tábornok visszaért: akkor Kossuth úr már útban volt Törökország felé, és a tábornok úr részéről utána eresztett felszólításra sem akart visszatérni.⁵² Midőn híre ment, hogy a kormányzó elutazott: akkor Bem hadserege széjjeloszlott. Ő maga is kénytelen volt az erdélyi bérceken s Havasalföldön keresztül Vidinbe menni, ahová én is ugyanazon idő körül, több ezer emberrel azon csapatokból szintén megérkeztem, kik a mehádiai, oravicai és orsovai szorosokat mindaddig tartották, amíg lehetett s akik ezeket is csak akkor adták fel, mikor semmi kétely aziránt többé fönn nem foroghatott, hogy ügyünk végképpen elveszett.

Midőn kérem a tisztelt szerkesztőket, hogy szíveskedjenek írásomat felvenni a nagyra becsült folyóiratukba, tisztelettel maradok

Kelt Kütahyában, 1850. április 27-én

Batthyány Kázmér gróf, a külügyek volt minisztere Magyarországon.

Kölnische Zeitung, 1850. június 22. No. 110.

6.

Párizs, 1850. május 1.

Vukovics Sebő és Horváth Mihály válasza Szemere Bertalan nyilatkozatára

Még egy szó Görgei diktatúrájáról

Saját hazánkban, a magyar közönség előtt a Szemere úr által előidézett, a legnagyobb visszafogottsággal írott első válaszuk után, az ő a Kölnische Zeitung 80. számában megjelent válaszát figyelembe nem véve, tartózkodtunk volna minden vitától. Az a közönség az események menetét közvetlenül szemlélve, a működő személyeket évek óta ismerve az elébe adott részletek által bizonyosan eléggé képes lett volna az igazat felismerni, a búzát a pelyvától, a magot a héjtól megkülönböztetni. Azonban Szemere úr ezt az ellentétet Németország nagyközönsége előtt lobbantotta fel, igen, mondhatnánk, szándékkal gyújtotta fel, amely, amint az természetes, kevesebb támponttal rendelkezik ahhoz, hogy nézeteit biztonsággal megállapítsa. Az élénk érdeklődés, hogy hazánk történetileg érdekes eseményeit külföldön is ne tévedések, ne hamis becsvágy adatai alapján ítéljék meg, indít

⁵¹ A mondat a német eredetiben valóban így hangzik, de Batthyány nyilván a következőket akarta írni: „Lugosra érve, hol a Temesvárnál szétvert csapatok megint összegyülekeztek, és már 30.000 ember számban egyesülve voltak, megtudtuk, hogy az ősz hős Bem annyira nem gondol vállperectörésével, hogy Aradra ment.”

⁵² Kossuth augusztus 12-éről 13-ára virradó éjjel hagyta el Lugost, s miután az időközben oda visszatérő Bem levélben szólította fel őt a visszatérésre, augusztus 14-én Teregováról írott válaszában viszontasította ezt. Kossuth levelét közli KLÖM XV. 851-853.

minket leginkább arra, hogy a tényállást még egyszer, éspedig egy hírlapban utolsó alkalommal megvitassuk.

Mindazon több napilap és röpirat között, amely a Görgeit a diktatúrával felruházó lemondó iratot, augusztus 11-i iratot közölte, csupán egyetlen munkácska van, amely az aktára nem csupán az aláírók, hanem tévedésből a többi miniszter nevét is hozzáfűzte. És mit tesz erre Szemere úr? Annak állítására szorítkozik, hogy ő az okiratot nem írta alá? Arra szorítkozik – miként ezt a Kölnische Zeitung 80. számában írott válaszában mondja – „ez azzal indokoltam, hogy nem került elélem, de ha láttam volna is, akkor sem írtam volna alá, mert ez által (nevezetesen ellenjegyzése által) az áruló és az árulás törvényesített volt”? Egy hasonló kiigazítás legfeljebb némi megütközést keltett volna bennünk azon különös felfogás fölött, amellyel ellenjegyzésének azon következményt igényli, hogy „ez által az áruló és az árulás törvényesített volt”; azonban nem éreztük volna szükségét egy felvilágosításnak.

Ám Szemere úr nem elégedett meg az egyszerű kiigazítással, amire joga volt. A vérző haza képe, az elszenvetett veszteség mértéktelensége sem tarthatták vissza Szemere urat attól, hogy saját nagyságával foglalkozzék. Felindulásában azon férfiakra, akik mellett röviddel azelőtt a tettek mezején állott, a legsúlyosabb vádat, a haza elleni bűn vádját vetette. És kik és hol voltak ezen, minden alap nélkül megbélyegzett férfiak? Ketten közülük, Csány és Aulich haza iránti hűségüket, állhatatosságukat a haza szent érdekeiért folytatott súlyos harcban hőhérkéz általi mártírhalállal pecsételték meg. A harmadik, Vukovics sorsa fölött akkortájt veszélyes bizonytalanság lebegett. A negyedik, nevezetesen Horváth ugyanazon városban osztotta meg Szemerével a száműzetés szomorú sorsát, anélkül, hogy a küszöbön álló támadásról bármit sejtett volna. – Ezen váratlan támadást Szemere Chownitz úrhoz intézett és a Kölnische Zeitung 50. számában megjelent nyílt levelében a következő szavakkal formulázta: hogy erről az okmányról a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot;

„Hogy erről a (lemondó) okmányról (amellyel a diktatúra Görgeire ruháztatott), a minisztériumban soha nem folyt megbeszélés, sőt a legutolsó minisztertanácsban az ellenkezőjét határozták el, és később soha többé nem tartottak minisztertanácsot; hogy annak ellenjegyzését meggyőződéseim szerint a haza elleni büntettnek tekintettem volna, mivel ezzel mind az árulót, mind a hazaárulást legalizálták. És éppen azért, mert a tényt ilyennek ismerem el, tartom és ítélem, tiltakozom ellene, mert semmiképpen sem engedhetem meg, hogy nevemhez és emlékezetemhez, bármilyen csekély mértékben is, hozzákapsolódjék.”

Hogyan? Szemere úr, akit egy félig ismeretlen író tévedése oly mélyen megrázott, hogy a leghevesebb vádakra ragadtassa magát, csak egy pillanatra is kételkedhetik abban, hogy ők, még ha néven nem nevezve is, húzni-halasztani fogják a minden alap nélkül, erőszakos formában saját kollégájuk által rájuk vetett elátkozást a maga értékre leszállítani, nem egy ellene intézett támadással, amiként ő azt mutatja, hanem egyszerűen az események történetileg hű bemutatásával? És most ezen sűrített összefoglalást követően, amikor Szemere úr saját szavait hagytuk beszélni, a kedves olvasónak, aki e szomorú vizsályt némi figyelemmel követi, sőt magának Szemere úrnak is, az ítéletére bízunk, hogy eldöntse, hogy ő nekünk vagy mi neki dobtunk kesztyűt, – hogy megítélje azon jellemző tüneményt, hogy most a támadó megtámadottnak akar tűnni!

Visszatérünk most a dologra. Szemere úr szemünkre veti, hogy válaszukban három nagy hibát követtünk el: „Egyet ellene, mivel eltorzítottuk a tényállást. Egyet magunk ellen, mert magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültünk ott, ahol működésünket állami

szempontok által kellett volna igazolnunk. Egyet a történelem ellen, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekedtünk, mintha semmi sem történt volna.” Ezen új vádakkal nem nagy szavakkal, zengzetes frázisokkal, ahogy Szemere úr teszi, hanem az eddigi mértéktartással, egyben azonban a légélénkebb sajnálattal szállunk szembe, ezen viszály megvilágítására néhány lapot ki kell vennünk szabadságharcunk történetének nagy könyvéből. Azáltal, hogy Szemere most elismeri, hogy Aradról történt elutazása előtt értesítve volt a körülményekről, amelyek az ideiglenes kormány lemondását és Görgei diktatúráját előidézték, a vita egy része elesik, nevezetesen az, hogy a lemondás és Görgei diktatúrája előzetes tudomása nélkül történt, miként azt nyílt levelének keresett szerkesztése sugallja.

Azon állításunk is, hogy ő az okmányt már azért nem akarta ellenjegyezni, mivel ő, amidőn azt ellenjegyezték, már nem volt Aradon; azon előadás által, hogy a kormányzó mintegy félórával előtte ért Aradra, a legkevésbé sem gyengül. Mi nem vizsgáltuk, hogy a kormányzó vagy Szemere utazott-e el előbb Aradról. Mi egyszerűen azt állítottuk és állítjuk, „hogy Szemere az ellenjegyzéskor már elutazott Aradról”, és ez az állításunk velünk szemben nem vitatható, mivel a lakása, ahová az ellenjegyzés pillanatában érte küldtünk, már üres volt, és ő elutazott.

Szerény elbeszélésünket az utolsó minisztertanács tárgyalásairól és az abban hozott határozatról, valamint azon megjegyzést, hogy a legfőbb hatalom már ezen határozat által Görgeire, a főhadvezérre tette át, Szemere úr az által törekszik gyengíteni, hogy ő Görgei teljhatalmát csupán mint annak folytatását mutattatja be, amivel ő és Batthyány Kázmér felruháztattak, egyben azonban azt is állítja, hogy a kormány nem oszlattatott volna fel, csupán megosztott, és mindegyik miniszter valamelyik hadsereghez utasított.

Azon furcsa forma révén, amelyet ezen ellentét Szemere úr válasza által kapott, ezen kérdés alkotja a magyarázat magvát. Mi tehát először a Görgei és azon felhatalmazás közötti különbséget emeljük ki, amellyel a két nevezett miniszter megbízott.

Szemere úr és Batthyány Kázmér gróf július 28-án Szegedről, ahol akkortájt a kormány székel, Görgei táborába küldettek azon megbízatással, hogy az oroszokkal alkudozásba bocsátkozzanak. Részletes utasítást kaptak, amely előírta számukra a követendő utat. Meg valóban bízva a kormány nevében alkudozni, melynek ők számolni tartoztak, és melynek jóváhagyási joga fenn volt tartva. Ők a kormány követői voltak; megbízva: Magyarországnak az osztrák háztól való függetlensége alapján alkudozni.⁵³

Görgei ellenben a minisztertanácsból kiadott meghatalmazásban nem volt semmi utasításhoz kötve. Neki nem kellett a kormány nevében alkudozni. Hanem ez korlátlanul ruházta át rá a hatalmat, a békekötést az egész ország részéről saját nevében megköthetni. Ő nem volt a kormánynak követe; mert ez, mind az alkudozásban, mind a végleges békekötésre nézve, a maga helyét engedte át neki.

Azon nagy erkölcsi felelősség érzetében, melytől bizonyosan az ezen korlátlan meghatalmazáshoz hozzájárult egész minisztérium át volt hatva, ez a haza iránti kötelességének csak az által bírt eleget lenni, hogy akkor, mikor nem volt többé lehetséges Görgeit föltételhez, utasításhoz kötni, elibe egy feladatot tűzött. S e feladat: Magyarország állami életének és nemzetiségének megmentése volt. És ezen feladat a diktatúra átruházásában, melyet Szemere mostan megtámad, sokkal több határozottsággal volt kiemelve, mintsem a miniszteri tanácsból kelt, a legnagyobb általánosságban szerkesztett meghatalmazásban. Ezért hiú törekvés Görgeinek korlátlan meghatalmaztatását – a békekötéshez való egyszerű substitutio, merőben személycseré gyanánt állítani oda.

⁵³ Az 1849. július 29-én kelt felhatalmazást és utasítást közli KLÖM XV. 795.

Szemere egy másik pont vonatkozásában sem szerencsés, amelyet a minisztertanács [ülésének] második következményeként hangsúlyoz. Azon állítást, hogy a kormány nem oszlott fel, amiként mi állítjuk, hanem „ha nem is együtt, de érvényben maradt”, Szemere úr a következőképpen formulázza: „...miután a kormányhivatalnokokat már néhány nappal korábban szabadságolták, az ellenségtől szorongatva lévén, közülünk senki számára, a hadügyminisztert kivéve, hatáskör többé fönnt nem maradt: a kormány föl nem oszlattatott ugyan, de kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék; és ha tért nyerünk, akkor újból összejövünk, *amikor és ahol szükséges* lesz.” A lényeg az önkényes díszítéstől elválasztva, ezen állítás eléggé oda fut ki, mint amit mi válaszukban történetileg hüen elmondtunk. Szemere csupán mint kimondott határozatot mutatja be azt, ami csupán egy, éppen Vukovics megjegyzése által célzott lehetőség volt., és ebből, miként Görgei küldetésének eltorzított bemutatásából is, azt a hamis végkövetkeztetést vonja le, hogy a kormány „ha nem is együtt, de érvényben maradt”.

Határozottan ismételjük, mit első válaszukban mondtunk: A kormány feloszlása, valamint Görgei megbízása az oroszokkal a tárgyalások folytatására és saját nevében történő befejezésére a miniszteri tanácsban egyhangúlag kimondatott. E szó, feloszlás azonban a Szemere által fogalmazott és Horváth által többrendbeli változtatásokkal letisztázott határozatból kihagyatott azért, mert Vukovics oly események lehetőségét említette, melyek a kormányzás újbóli fölvételét tehetnék kívánatossá. A kormány tényleg feloszlott. Egyik miniszter sem tudta, valamely seregosztályhoz fog-e menni vagy valamerre másfelé.

Amit Szemere úr ezzel szemben önkényesen második következményként állít, olyan módon, amiként ő említi, senki által és egyetlen szóval sem indítványoztatott, még kevésbé „mondattott” ki határozatként. Annál inkább kiviláglik egy rövid vizsgálatból is ezen nagy szólamokkal felékesített összeállítás tarthatatlansága. Szemere úr kimondja: „kimondatott az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék”. E két hadsereg létezésétől vagy inkább a kormányzat hitétől ezek létezésében függ tehát a lehetősége egy ilyen határozat hozatalának.

Lehetett-e még augusztus 11-én is a kormánynak azt a hitet táplálnia, hogy a nemzetnek még két hadserege van! Miután Guyon tábornok jelentéséből úgy értesült, hogy e két hadsereg közül az egyik a szentandrászi csatában⁵⁴ szétveretett és feloszlott, és Bem tábornok egy lóról történt leesés következtében harcképtelenné vált? Nem adott-e éppen ezen igen túlzó jelentés okot az augusztus 11-én reggel tartott minisztertanácsra s a kormány feloszlására? Hogyan állíthatja most Szemere, hogy „kimondatott volna az, hogy a nemzetnek meg két hadserege van; mindenik miniszter tetszése szerint valamelyikhez csatlakozzék”. Nem volt-e Szemere akkor Guyon jelentése után a többi miniszterrel egy véleményen, hogy Bem szétvert hadserege nem áll többé a kormány rendelkezésére? És nem volt-e ez a vélelem éppen kiindulópontja az utolsó minisztertanács határozatának?

Engedje meg Szemere úr nekünk a kérdést: Mi bírta rá őt, hogy Aradról a minisztertanácsot követően elutazva oly hamarosan Lugosra siessen? Netán az állítólagos határozat, hogy minden miniszter a két hadsereg valamelyikéhez csatlakozzék? Ó, nem! Erre maga Szemere szolgáltat nekünk feleletet, amely döntő a vita e része tekintetében. Lugosról augusztus 12-én Görgeihez intézett levelében, amelyet a „Kölnische Zeitung” 80. számában közölt válaszához mellékel, szó szerint ezeket mondja: „minthogy az a hír terjedt el, hogy Bem hadserege teljesen szétveretett, ami hál’ Istennek, nem igaz: annál fogva alulírottak

⁵⁴ 1849. augusztus 9-én Temesvárnál.

kötelességüknek tartották, az ő táborába indulni.” Tehát önnön tulajdon szavai szerint is egy pusztá hír, nem a minisztérium határozata bírta rá Szemerét a minisztérium előleges tudta nélkül Lugosra indulni. Pedig ezt Szemere augusztus 12-én mondta, közvetlenül az utolsó minisztertanács után, még ennek tárgyalásai élénk benyomása alatt mondta; és mondja egy levélben, melynek első pontját ezen minisztertanácsra való hivatkozáson kezdi. És vajon igazán a valódi okát adják-e e szavak Lugosra utazásának?! Talán lehetőségünk lesz még erre visszatérni.

Az utolsó minisztertanácsot illetően, mindent összefoglalva, nem mi vagyunk azok, akiket a tények eltorzításának vádja terhel. Mindaz, amit Szemere úr ezen minisztertanács általunk történt hí elmondásával szemben felhoz; a törekvés, hogy Görgei korlátlan felhatalmazását a békekötésre Szemere úr és Batthyány Kázmér gróf korábbi küldetésének egyszerű folytatásaként mutassa be; az állítólagos határozat, hogy a minisztereknek egyik vagy másik hadsereghez kell csatlakozniuk – mindez nyílt ellentmondásban áll a közismert tényekkel és részben magának Szemere úrnak az adataival is.

És amikor Szemere úr azt kérdi: „...milyen államhatalom lett, amennyiben feloszlottunk volna, a mi helyünkre állítva? Mi nem hagyhattuk helyünket, a kormányzati állást üresen!” – ebben rejlik a rövid, azonban, amiként mi véljük, teljesen kielégítő válasz a következő, teljesen világos kérdésre, miután, miként Szemere maga mondja, „az ellenségtől szorongatva lévén, a miniszterek közül senki számára hatáskör többé fönnt nem maradt”: pillanatnyilag tehát szükséges volt és csupán lehetséges is a magunk helyére egy formulázott államhatalmat helyezni, vagy a magunk helyét megtartani? És a jövőre nézve nem éppen az ország jövődó kormánya volt-e egyik fő tárgy, amit Görgeinek a minisztertanácsai határozat értelmében feladata volt megoldani?

Igenis, a kormány a minisztertanács határozata által – és feltétel nélkül oszlott fel. – Ennek következtében az egész államhatalom magától ment át az alkudozással és békekötéssel korlátlanul megbízott hadvezérre. Neki kifejezetten és forma szerint is átadni a diktatúrát: csak a miniszteri határozatnak folyamánya volt. Mert ha akartuk az alkudozást s a béke megkötését: akarnunk kellett a föltételt is, mely alatt – egyedül – késznek nyilatkozott Görgei az elvállalásra.

Most áttérünk azon hibára, amelyet mi Szemere úr szerint a válaszukban magunk ellen is elkövettünk volna, mivel mi állítólag „magánbeszélgetések pajzsa mögé menekültünk ott, ahol működésünket állami szempontok által kellett volna igazolniunk”. – Látjuk, tudjuk, hogy Szemere úr élénken szeretné, ha a személyes igazolás terére lépnénk. Azon szándéktól vezettetve, hogy minket erre rávegyen, ingerültsége a korábbi támadásokhoz újakat fűz hozzá. Minket azonban felment ennek figyelembevételé alól azon felemelő öntudat, hogy politikai pályafutásunk során jellemünk egyenességének és rendíthetetlen igazságszeretetünknek elismerését szereztük meg magunknak. Nyugodtan, sőt teljes bizalommal arra szorítkozhatunk hát, hogy az eltorzított tényeknek valódi érvényességét és horderejét követeljük. Többet nem tehetünk, nem szabad tennünk anélkül, hogy Szemere úr átkainak nagyobb értéket ne tulajdonítsunk, mint ami bennük rejlik, és egyben egy napilap terjedelmére való tekintet ne hanyagoljuk el; merthogy igaz, hogy egész könyvet, összefüggő történetet kell írni, hogy az ember mindent a kellő világosságba helyezzen, ami utoljára Görgei diktatúráját idézte elő.

Egyelőre, reméljük, elég lesz, amit már mondtunk és még előhozunk, hogy a közönséget abba a helyzetbe hozza, miszerint tájékozódhasson e vitában, ezáltal egyben Szemere úr azon sajátos felfogásáról is tudomást szerezzen, amellyel a kollégáival folytatott megbeszéléseit, általa kétségbe nem vonható megbeszéléseket magánbeszélgetésként akarja bemutatni.

Mintha a miniszterek maguk között az állam legfontosabb ügyeiről és hozzá még az elhatározó pillanatokban magánbeszélgetést folytathatnának.

A harmadik szemrehányás végül: „a történelem ellen hibát követtünk volna el, mivel mindent, ami azon nap után történt, elhanyagolni törekedtünk, mintha semmi sem történt volna”, velünk szemben, akiknek nem volt szerencsájuk Szemere úrhoz hasonlóan az utolsó pillanatban, amikor még lehetséges volt, a Lugosra vezető menekülőútra térni, akik hosszan a hazában hontalanul és fedél nélkül, ezer veszély közepette bolyongtunk, s akik így nem lehettünk tanúi későbbi működésének, teljesen értelmetlen. Kétszeres köszönettel fogadjuk ezért ezirányú közléseit; mivel ezáltal ő újabb fegyvert szolgáltat maga ellen. Miféle tényállások adódnak ebből felületes szemlélés alapján? Szemere úr, aki Lugoson át az ország határához siető szándékából utazik, augusztus 11-én délután oda érve értesül, hogy Bem hadserege szerencsére nincs annyira, amint Guyon jelentése után Aradon hittük, teljes feloszlásban, (és) hogy Bem nem akarja Görgeit diktátornak elismerni. Látja, hogy „az itteni s az erdélyi hadseregek s az Ön (Görgei) hadserege közt” – ahogy a Görgeihez intézett levelében kifejezi magát – „egyenetlenségek, sőt ellentét támadhatnak, melyek nemcsak a haza megmentését, sőt még egy tisztességes béke megkötését is lehetetlenné tennék.” Egy pillanatra megállapodik. Ő, akiért mi Aradon 11 és 12 óra közt három ízben érte küldtünk, de aki csak azért nem jött, mert mi – ami természetesen miniszterek közt, ugyebár, szokás az egész világon! – „neki meg nem üzentük, hogy mi végett óhajtjuk ily sürgősen az ő jelenlétét; (eldöntő pillanatokban! és mi végett?!) – ő, ki miután a diktatúra Görgeire való átruházásának szándékáról értesült is, beérte azzal, hogy Csány előtt, állítólag, abbeli reményét fejezte ki, hogy „a kormányzó kötelességének ismerendi a minisztériumot egybehívni”, – de aki sietve elutazván, ezt maga tette lehetetlenné. Ő most végre Bemnek csakis megvert, de még nem, mint Aradon velünk vélte, feloszlott hadserege védő szárnyai alatt megérkezettnek látja a pillanatot önmaga számára, hogy ő cselekedjék. Ennek következtében ír nekünk. Lugosra törekvő közös utazásuk közben Radnán találkozván Kossuthal, ez közli vele kurtán, amint ő állítja, ami történt. Ennek dacára ő nekünk – kik nem valánk miniszterek többé – ily hivatalos minőségünkben ír. „Kötelességének tartja, minket Bem főhadiszállásába tanácskozássra hívni meg” – minket, kik előtte való napon, mikor egy miniszteri tanács megtartása még lehetséges volt, három ízben küldtünk érte, és kiket ő akkor minden pillanatban összegyűjthetett volna; meghív minket most, mikor Görgei diktatúrája, amit ő jól tudott, már bevégzett tény volt, és mikor mi már nem is lehettünk többé Aradon, mely városhoz, mint maga mondja, még az ő elutazása előtt „az ellenség a vízen túl, közeledett.”

Nem kevésbé figyelemreméltó, nem kevésbé jellemző Szemerének az a levele is, melyet egyidejűleg Görgeihez írt. Radnán felolvassa neki Kossuth a miniszterek által aláírt levelet (ezek az ő saját szavai), nevezetesen azt, amellyel Csány, Vukovics és Aulich saját és az egész minisztérium lemondására és a diktatúrának Görgeire való átruházására a kormányzót felhívták. „Ütközben értesültünk, hogy az Ön (Görgei) levelére, miszerint mondjon le a kormányzó, ez valóban lemondott.” Mi több! Ő abban az államhatalom megtörtént átruházását „alaktalannak és egyoldalúnak” nyilvánítja, melyet ő „sem a körülmények által igazoltnak, sem törvényesnek el nem ismerhet” – de korántsem arra hivatkozik, aminek lett volna értelme, mi mellett szólt volna a rideg jog betűje, hogy ti. az államhatalom átruházásának az országgyűléstől kellett volna kiindulni. Nem! Ezen kifogás dehogy jut eszébe. Ellenkezőleg! Kijelenti azt, hogy „ő meg a külügyminiszter mint az országnak törvényszerű kormánya nem fognak késni a diktatúrát, saját felelősségükre, Görgeire, vagy arra átruházni, aki hazánk dicsőséges megmentésére a gondviselés által hivatva van.”

Amit a kormányzó, az ideiglenes államfő négy miniszterrel, tehát az általa alakított minisztérium többségével végzett, az „alakatlan”, az „egyoldalú”, törvénytelen: ellenben törvényes, érvényes az, amihez egy feloszlott minisztériumnak elnöke egyetlen társával hozzáfogni készül. Azonban mikor Szemere, augusztus 12-éről keltezett jellemző leveleit írta, akkor Görgeinek példátlan árulása következtében, melyet senki közülünk nem sejtett, Paskievics éppen hozzá készült azt írni a cárnak: „Magyarország Felséged lábainál fekszik!”⁵⁵; már Haynau Radna megszállása által minden közlekedést Szemere között és közöttünk, amint előrelátható volt, kettévágott. Ezen leveleket, mivel ezidőtájt lehetetlen volt már ezeket nekünk elküldeni, Szemere csak azon célból írhatta, hogy okos módon Görgei diktatúrája elleni titkos, Szemerének saját hibájából elkésett tiltakozás gyanánt saját tárcájában meglegyenek. Még ezen szomorú ellentét közepette, a rejtettség homályából előrelépve, csupán bizonyosságul szolgálnak annak, hogy Szemere úr milyen kiterjedt mértékben veszi igénybe azt a kiváltságot, hogy tényállásokat semmibe vegyen vagy meghamisítsa, ha azt szándékai számára megfelelőnek találja. És valójában Szemere csak három esetben támadhatná meg a diktatúrának Görgeire lett átruházását: ha a diktatúra szükséges voltát tagadta volna; ha külalak tekintetében annak jogát az országgyűlésnek vindikálta volna; és végre, ha ő Görgeiben az árulót sejdítvén, nem órá akarta volna átruházni..

De Szemere úr ezen indokok egyikét sem veheti igénybe. Nem az elsőt, mert Görgeihez címzett saját levelében maga vallja, hogy elvben ő sem idegenkedik a diktátori hatalom átruházásától, annyival kevésbé, mert ugyanezt az egységet hozni be az államhatalomba ő maga is korábban szükségesnek hirdette. Nem a másodikat: mert ugyanazon levelében kijelenti, hogy. ő a külügyminiszterrel „nem fog késni az államhatalmat saját felelősségére Görgeire vagy arra átruházni, aki hazánk dicsősége megmentésére a gondviselés által hivatva van”. És végre az utolsót sem; mert ha ő Görgeiben előre az árulót sejtí vala: volt elég alkalm a érvényesíteni a maga véleményét. Augusztus 10-én Vukovics a minisztertanácsban jelenlévő Görgeihez mindazon kérdéseket intézte felelet és felvilágosítás végett, melyek a kormány panaszait képezték annak irányában. A kormányzó ugyanazon értelemben szintén tett egynémely megjegyzéseket. És Szemere úr – ejtett-e ő avagy csak egyetlen szócskát is? Nem. Ő hallgatott. Ugyanabban az ülésben Görgei felhozta, miképp őt egy népképviselő⁵⁶ Szemere úr nevében a diktatúra elvállalására szólította fel. Szemere úr beérte azzal, egyszerűen tagadni, hogy amaz. tőle ily megbízást kapott; a lényegest a dologban, ti. hogy a diktatúra veszedelmes Görgei kezében – egy szóval sem érintette.⁵⁷ Másnap, augusztus 11-én a békekötési meghatalmazás által Magyarország sorsa, egész jövődője Görgei kezébe adatott. Tehát egy, az ország „pillanatnyi kormányzásánál” ezerszer nagyobb fontosságú megbízás, akkor, amikor, mint Szemere úr maga is megvallja, „az ellenségtől szorongatva egyikünk számára sem maradt többé hatáskör”. És Görgei ezen nagy hivatásának elébe gördített-e Szemere úr akadályt? Nem. Sőt inkább ő maga szerkesztette a meghatalmazást, mely magában is elegendő lett volna egy árulónak a legtagabb tért nyitni az árulásra. – Értesítettett azután Görgeinek követeléséről, hogy annak rendje szerint mondjon le a kormány, s ruházza őreá a diktatúrát. És mit tesz ő? Összehívja-e a minisztertanácsot, ő, a miniszterelnök? Külön állást foglal-e a kormányzóval, minisztertársaival szemben? Nem.

⁵⁵ Az 1849. augusztus 14-én kelt jelentést magyar fordításban közli Oreusz: *Oroszország háborúja*, 349. és Rosonczy: *A biztos győzelem*, 255–257.

⁵⁶ Szunyoghy Rudolf

⁵⁷ Az 1849. augusztus 10-i minisztertanácsban. A történeteket leírta: Görgey: *Életem és működésem*, II. 367–376., 378–380.; Horváth: *Magyarország függetlenségi harcának*, III. 454–462.

Elutazik, és csak akkor jut eszébe a minisztertanácsot összehívni, mikor a bevégzett tény már megvolt...

Valójában Szemere úr Görgei diktatúrája ellen akkor, amikor ahhoz még volt idő, a legkisebb lépést sem tette. Igen, ezzel szemben hallgatott akkor is, amikor mások fellépése fel kellett, hogy keltse a figyelmét. Hogy ő utólag Lugoson Görgei diktátorságát nyíltan el nem ismerte: ez természetes következménye volt Bem vonakodásának, de semmi jelentőséggel nem bírt sem a hazára, sem ő magára nézve. Az események kényszere csikarta ki Görgei diktátorságát. Hadvezéri hírneve, önérzetes jelleme és adott szava kezeskedni látszottak, hogy hazája megmentése végett már dicsvágyból is minden erejét megfeszítendi. Árulását, a föltétlen megadás lehetőségét Szemere úr éppen úgy nem sejtette előre, mint magunk. Azt ugyan nem hittük, hogy Görgei a kormányzónak s a kormány többi tagjainak biztosításáról gondoskodni fogna: de többet reméltünk magának az országnak. Ha Szemere úr Görgeinek árulását előre sejtette volna: akkor súlyos bűn terhelné őt érte, hogy az elősorolt alkalmakat mind elmulasztotta annak diktátorságát megakadályozni. Avagy azt hiszi-e Szemere úr, hogy egy ily gyanúnak ellenére Görgeit augusztus 10-én főhadvezérré kinevezni, 11-én a békekötésre szóló meghatalmazás által a haza egész jövődjét az ő kezébe adni lehetett volna, ha a kormánynak, mely mindezt a hatalmat neki egyhangúlag megszavazta, megmaradt volna a pusztá nevé, „a hatáskör nélküli” minisztereknek az ő címeik? A máris csupán névleg fennmaradt tekintély feladása, mihelyt ez a tényleg átadott hatalom öregbítésére tőlünk kívántatott, részünkről nem volt egyéb a becsületesség és hazafiság által követelt következetességnél.

Még néhányakat kell előhozunk, mások mellett a fegyver nemességét, amellyel Szemere úr „az örök igazságért” harcol, mivel ő az általunk felállított következtetéseket teljesen tévesen fogja fel, hogy azokat ezen alakban megcáfolhassa vagy megkérdőjelezze. Így például mi azt mondtuk, „hogy Szemere Görgei követeléséről s ennek következtében a kormányzóhoz intézett fölhívásról tudósítva volt”. Hogyan, mily módon? – ezt kimerítően elmondtuk – Vukovics által, a saját lakásában. Ő ezt a következőképpen fogja fel: „Második állításuk szintén meg nem áll, mintha én a tanácskozmányban részt vettem volna” stb., amit mi természetesen nem állítottunk. Még azt kell megemlítenünk, hogy Szemere úr Párizsban Horváthtól megtudta, hogy az, mielőtt a lemondó nyilatkozatot aláírta volna, miután Szemere úr és Batthyány aláírása hiányzott, azok minisztertanácsba történő meghívását követelte, és csak azt követően, hogy őket, akik közben elutaztak, hiába keresték, ellenjegyezte azt. És most Szemere tolla alatt ezen követelés és a pillanatnyi vonakodás oly alakot nyer, mintha Horváth Szemere nevében csodaszert keresett volna, miért is nem minisztertanács tartásának az ő elutazása által okozott lehetetlensége miatt, hanem „ismételt unszólásra” mondott le erről.

De legyen ennyi elég. Még el nem érkezett az idő teljesen föllebbenteni a fátyolt, mely forradalmunk történetét takarja. Nem akarunk keserűek lenni. Mivel azonban azon nézet, hogy forradalmunk igaz történetéből „tagadhatatlanul csak annyi tűnik elő bizonyosan, hogy *jogunk szent és a nép a küzdelemben nagy volt*”, Szemere úrral együtt csatlakozunk, csak azt jegyezzük meg: hogy az igazság és a szenvedélyes ingerültség két ellentétes pólus, amelyek sohasem egyesülnek. A történelem, nyugodtan és hidegen bírálván, pártatlanul ki fogja mondani ítéletét a történetek s a cselekvő személyek fölött. Ítéloszéke előtt a hivatkozás a miniszteri felelősségre, amint ezt a törvény betűje megírja, nem ér semmit. Neki nem lehet azt mondani: „egy miniszter csakis azért tartozik felelősséggel, mi az ő tevőleges hozzájárultával és ellenjegyzésével történt”. Nem. Ő fontolóra veszi azt is: hogy ki mikor mit mulasztott, – tetteinek indokait, egész magatartását! És mi mindnyájan, akik hazánk megrendítő elvesztése utána jövőre való megalapozott kilátás nélkül, csupán a múltunkban

élünk, csupán még inkább ebben, reméljük, hogy szoros kötelékkel rendelkezünk, amely minket a feledhetetlen hazához láncol, mi mindannyian, kik a cselekvés mezején az előtérben álltunk: egész, múltunkkal alája vagyunk vetve a történelem ítéletének. Mi a magunk részéről nem riadunk vissza ettől. De amit Szemere úr és magunk, ki-ki egyéni álláspontjáról, előadtunk és terjedelmesebb művekben még közölni fogunk: mindaz még korántsem maga az ítélet, – az megannyi anyag csak, emennek számára. És éppen az igazság érdekében, amit sohasem sértettünk meg, amit semmilyen szempontnak nem vetettünk alá, ezen anyagnak teljessé tétele érdekében kellett a kérdéses esemény egész menetét bemutatnunk, nem törődve azzal, hogy abból valami Szemere úrra esik; hanem ezzel együtt áthatva azon meggyőződéstől, hogy őt nem illeti meg a vádló vagy bíró maga által választott szerepe – hozzá mint megmentő angyalhoz egyikünk sem akar kötődni.

„Ki-ki mentse, igazolja a maga cselekedeteit – úgy kívánván az örök igazság.”

Kelt Párizsban, 1850. május 1-jén

Vukovics Sebő – Horváth Mihály

Kölnische Zeitung, 1850. május 16-17. No. 117. és 118.

7.

Párizs, 1850. május 21.

Szemere Bertalan válasza Vukovics Sebő és Horváth Mihály nyilatkozatára

Utolsó szó Vukovics és Horváth uraknak

Én azt mondtam el csak, amit nem tettem, ti. nem vettem részt a diktatúra áltadásában Görgeinek, és ezt motiváltam.

Önök nem tagadhatván aláírásaikat, ha sújtva érzik magokat az én tettem saját motivációja által, tettöknek okát kellett volna adniok.

Ily egyszerűen állott a kérdés, mi történeti és nem személyes volt.

Azonban Önök ahelyett, hogy tettöket motiválták volna, abban helyezték a fontosságot, hogy engem annak részesévé tegyenek, mi természetesen nem sikerülhetett. Ily térre állva Önök, tényekkel nem argumentálhatván, gyanúsításokkal éltek ellenem, mit én nem tettem és nem is teendek soha. Olvassák meg jól március 24-én költ cikkemet⁵⁸, találnak-e benne csak egy gyanúsítást is? Annyi önérzettel van írva, mennyire jogosított a váratlan és igazságtalan megtámadás, az elutasítólag van írva és nem vádlólag.

S íme, a kölni újság folyó esztendei 117., 118-ki számában megjelen Önök második felelete.⁵⁹ Látom benne a prókátor kisszerű szókapkodásait, a státusférfit szemét nem, mely az általánost, a lényegest tekinti; látok benne egy sötét alapot, melyet sértő célzásokkal és gyanúsító szavakkal hímeztek ki. Őszintén mondom, miképp sajnálom, hogy alkalmat szolgáltatam Önöknek e cikket írni az igazságszeretetekről és szenvedélytelenségekről magasb fogalmam volt, és e véleményben alkalmasint nemcsak magam valóban csatlakoztam.

Nem követem Önöket sem az apró, a kisszerű allegációk⁶⁰ terére, sem gyanúsító nyilatkozatok ellövésében én nem utánzom, sőt, amit tettenek Önök, az rám befolyással nem leend Önök politikai pályája megítélésében. Amivel az igazságnak tartozom, az alól Önök

⁵⁸ Ld. a 4. iratot.

⁵⁹ Lásd az előző iratot.

⁶⁰ kibúvók, ürügyek

semmiféle bánásmódja nem menthet fel. De nem is folytatom a vitát, mivel azon kisszerű ügyvédi alakban, amilyent Önök utolsó válasza az ügynek adott, az a közönségre nézve tökéletesen élvezhetlenné vált. Én csak azt sajnálom, hogy a fő kérdést miért nem igyekeztek megfejtetni, ti. a diktatúra áltadásának okát, mert bár Önök Görgeit mindig árulásra hajlandónak tartották, nem kétlem, hogy e tetteket motiválni tudnák. Sőt, világosabban kifejezem, miképpen nem azon három miniszter a hibás, aki az indítványt tette, hanem a kormányzó, aki a másik hármat meg nem kérdezve határozott. Uraim, ezt nem lehet menteni annak, ki honát jobban szereti a személyeknél.

Különösek az emberek!

Midőn a szabadságháborút folytattuk otthon, sokan azt hitték, rosszul vezetetik ügyünk, veszni fogunk. Azt mondták: fő dolog meg nem hasonlani. Tehát hallgattunk.

Midőn most, a számkivetésben a magyar ügyet meg kellene ismertetni, nemcsak a jelennek, de még inkább a jövőnek számára, melyre nézve életkérdés a múlt hibáit ismerni, azt mondják: kímélni kell némely személyeket, némely [jóllehet halálos] hibákat. Én pedig azt mondom: a haza [a szabadság, a jövő] minden előtt. A népeknek nincs többé egyes nevekre szüksége, [ez az idő elmúlt]: ki a szabadság szent nevének kívül más névhez ragaszkodik, az bálványimádó. Én ezek seregéhez nem tartozom.

Párizs, 1850. május 21.

Szemere Bertalan.

Szemere sajátkezű fogalmazványa. MNL OL R 190. Szemere Bertalan iratai. 2. doboz, 4. tétel. Kölnische Zeitung, 1850. június 19. No. 140.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Budapest, P 295. A Görgey család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény

Nyomtatott források

Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862. 1. kötet

Chownitz, Julian: *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849 mit Rückblicken auf die Bewegung in den österreichischen Erbländern*. Stuttgart: Rieger'sche Verlagsbuchhandlung, 1849. Bd. 1–2.

Chownitz, Julian: *Fél esztendő a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Fordította és sajtó alá rendezte S. Lengyel Márta. Budapest: Osiris, 1998.

Csányi László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 1998. 2. kötet

Füzes Miklós: *Az ismeretlen Batthyány. I. Batthyány Kázmér emlékiratainak sorsa. II–III. A Blackwell által összeállított jellemrajzok*. Fordította Hangené Wágner Zsuzsanna. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 26. (1981) 135–143., 27. (1982) 153–172., 28. (1983) 147–193. Pécs, 1982–1984.

Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Katona Tamás. Pro Memoria, Budapest: Európa, 1988. 2. kötet

Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. Budapest: Franklin Társulat, 1888. 3. kötet

Gróf Batthyány Kázmér emlékiratai. In: Szószék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest: Balassi Könyvkiadó, 2000. 121–155.

- Hermann Róbert: *Forradalom és szabadságharc 1848-1849*. Nemzet és Emlékezet. Budapest: Osiris, 2022.
- Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 1. kiadás. Genf: Puky Miklós, 1865. 3. kötet
- Kossuth Lajos összes munkái. (KLÖM) XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, 1955.
- Pelyach István: *Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világosi fegyverletételről)* Aetas, 7. évf. (1992) 1-2. sz. 158–172.
- Rosonczy Ildikó: *A biztos győzelem tudatában. Miklós cár és fővezére az 1849-es magyar hadjáratról*. Budapest: Magyar Napló, 2021.
- Szószték és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből. S. a. r. Hermann Róbert. Budapest: Balassi Kiadó. 2000.
- Szemere Bertalan: *Napló (1849–1861)*. S. a. r. Albert Gábor. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó – Bíbor Kiadó, 2005.
- Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok. – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. S. a. r. Bessenyei Ferenc. Budapest: Athenaeum, 1894.
- Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Európa, Budapest: 1982.

Szakirodalom

- Oreusz, Ivan Ivanovics: *Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.
- Pelyach István: *Egy elfeledtetett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről*. In: Ruzsoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv 7/1. I. k. Miskolc: Szemere Bertalan Alapítvány, 1991. 339–354.
- S. Lengyel Márta: *Egy tévelygő Habsburg-alattvaló a 19. század derekán*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- Szilágyi Sándor: *Görgei és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából*. Pest: Landerer és Heckenast, 1850.



SOLYMOSI JÓZSEF
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 157–162.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.157-162

www.aetas.hu

Adalékok Kazinczy Lajos 1848 előtti katonai szolgálatához

Az aradi vértanúk többségétől 1848 előtti tevékenységüket, életútjukat illetően nem maradt fenn levél vagy más írott okmány az utókor számára. Kazinczy Lajos (1820–1849)¹ az üdítő kivételek egyike. Édesapja, a 19. század első harmadának ismert irodalmi személyisége, a nyelvújító Kazinczy Ferenc (1759–1831) volt, így családjával együtt már a század első felében az érdeklődés középpontjába került. A nagy író születésének századik évfordulóján (1859) már megfogalmazódott egy emléksarnok állításának ötlete Széphalmon – ami később meg is valósult –, és leszármazottai hamarosan szisztematikus anyaggyűjtésbe kezdtek. Ebben élen járt Becske Bálint (1837–1912), Kazinczy Ferenc egyik unokája. A gyűjtésnek köszönhetően kerültek a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába a családi levelezés értékes darabjai, köztük Kazinczy Lajos édesanyjához írt saját kezű levelei, valamint más, vele kapcsolatos levelek. Érdekes módon aradi mártíromsága kevésbé játszott szerepet iratai fennmaradásában, személye a 19. század második felében inkább feledésbe merült. Egyik unokaöccse nem is találta halálának pontos helyét, és 1891-ben levélben Klapka György, valamint Görgei Artúr segítségét kérte ez ügyben.²

Kazinczy Lajos nem tartozott a szabadságharc katonai vezetőinek első vonalába, így a közvélemény előtt is kevésbé vált ismertté. A tudományos kutatás csak a 20. század második felében, illetve a legutóbbi évtizedekben tárta fel életútja részleteit, és tette közzé fennmaradt iratait.³ Sajnos negatív példa is akad. Becske Bálint a 20. század elején adta közre egykori nagybátyja, Kazinczy Lajos aradi fogságában írt „emlékiratait”, de ezek nem állták ki a történeti forráskritika próbáját, így ezt a szöveget nem tartjuk hitelesnek.⁴

¹ Életére lásd: Pásztor: *A tizenötödik aradi vértanú*, i. m.; Nagy: *Kazinczy Lajos*, i. m.; Pelyach: *Kazinczy Lajos*, i. m.; Solymosi: *Kazinczy Lajos élete 1848 előtt*, i. m.; Solymosi: *Kazinczy Lajos ezredes*, i. m. 1848–1849. évi tevékenységére az előbbieket mellett Pribelszki: *Kazinczy Lajos a szabadságharcban*, i. m.; Hermann: *Egy hiányzó fejezet*, i. m.; Solymosi: *Görgei, a példakép?* i. m.

² Kazinczy Ferenc széphalmi emlékhelyére lásd: Kovács: „*Fény és nagyvilág énnékem Széphalom*”, i. m. Kazinczy Ferenc (az unokaöcs) leveleiről ír és a válaszleveleket közli: Pásztor: *A tizenötödik aradi vértanú*, 150–155. Görgei válaszelevelét közli még: Hermann: *Görgei Artúr válogatott írásai*, 480–481.

³ Lásd az 1. lábjegyzetet.; Iratközlések: *Adalékok*, i. m.; Hógye: *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok*, i. m.; Z. Szabó: *Kazinczy Lajos anyjához írt levelei*, i. m.; Katona: *Az aradi vértanúk*, 336., 448–461.; Solymosi: *A Kazinczy-hadosztály iratai*, i. m.; Solymosi: *Kazinczy Lajos ezredes*, 91–239.

⁴ Erre jutott az aradi vértanúk iratanyagát több kiadásban is közzé tevő Katona Tamás és Kazinczy Lajos irodalomtörténész biográfusa, Pásztor Emil is. Véleményüket lásd: Katona: *Az aradi vértanúk*, II. 329–331., az irat szövegét közli 274–314.; Pásztor: *A tizenötödik aradi vértanú*, 157–165.

A fentiek ellenére még mindig vannak Kazinczy Lajossal kapcsolatos kiadatlan iratok, az alább közölt két levél is ilyen. Mindkettő a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található, és német nyelven íródott. Egyik sem Kazinczy Lajos által, de mindkettő az ő személyéről szól, és hasznos adalékokat közvetít az életút tanulmányozásához.

Az első levél Tullnban kelt 1836 nyarán, amikor Kazinczy az első évet már elvégezte a helyi utásziskolán. Nem kisebb személy, mint az iskola parancsnoka, Maximilian Hallegg⁵ százados számolt be írásban Lajos előmeneteléről az édesanyjának, Kazinczy Ferencné Török Zsófiának (1780–1842). Kazinczy Ferenc 1831-es halála után az özvegy egyedül próbálta nevelni és taníttatni még kiskorú gyermekeit. Nem túl jó vagyoni helyzete miatt a nagy író tisztelőinek anyagi támogatását is elfogadta. A legkisebb fiú, Lajos a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, Teleki József gróf (1790–1855) segítségével kerülhetett az utásziskolába, hogy katonatiszti pályára lépjen. A gróf tanulmányai alatt és utána is támogatta az ifjú kadétot.

Hallegg százados levelében pozitív jellemzést ad Lajosról, megemlíti, hogy jó eredményei alapján tovább tud lépni az előkészítő tanfolyamról a tényleges képzés időszakába. Az ifjú beilleszkedése tehát sikeres volt, és miután korábban nem ismerte behatóan a német nyelvet, ebben is felzárkózott kadéttársaihoz. Ez megnyilvánult édesanyjával folytatott levelezésében is. Az első, még magyarul fennmaradt levél után a továbbiakat már németül írta, egészen Török Zsófia 1842. februári haláláig.⁶ Ez a sikeres beilleszkedés azonban nem volt magától értetődő. Erre példa a későbbi 1848–1849-es legendás zászlótartó, a Zala megyei Püspöky Grácián (1817–1861) esete, aki bár két évet töltött az előkészítő osztályban, 1836 őszén mégis eltanácsolták az utásziskola folytatásától és visszatért ezredéhez, ahol kadétként szolgált tovább, és a tiszti rangot nem érte el.⁷

Hallegg leveléből kiderül továbbá, hogy az iskolaparancsnok nőtestvére révén kerülhetett kapcsolatba Kazinczy Lajos édesanyjával, aki tőle érdeklődött fia előmeneteléről. A sorok közt kiolvasható, hogy Hallegg és Török Zsófia személyesen még nem ismerték egymást, de a százados nővére minden bizonnyal Magyarországon élt. Erről a személyes kapcsolatról nincs több ismeretünk. Mivel Hallegg százados tervezte a Széphalomra látogatást, amikor Ungváron lesz dolga, joggal feltételezhetjük, hogy Kazinczyné ekkor még ott lakott, bár valamikor ezekben az években kellett végleg elhagynia a korábban is adósságokkal terhelt birtokot. Ezután már többnyire rokonoknál élt egészen haláláig.⁸

A másodikként közölt levél 1840. májusi keltezésű, írója egy huszár hadnagy, bizonyos Kayszer András,⁹ aki a cs. kir. 9. (Miklós) huszárezredben szolgált, és Kazinczy Lajos parancsnoka volt. Kazinczy az utásziskola 1839. nyári elvégzése után visszatért alakulatához,

⁵ Hallegg, Maximilian báró (1795–1872), magyarországi (eperjesi) születésű cs. kir. katonatiszt. Őt esztendeig a tullni utásziskola parancsnoka, majd a bécsújhelyi katonai akadémia tanára volt. Később gyalogos törzstisztként szolgált, 1850 decemberében ezredesként nyugdíjazták. KA QL név szerint; HL V név szerint.

⁶ A leveleket lásd: Z. Szabó: *Kazinczy Lajos anyjához írt levelei*, i. m.; újabb fordításban: Solymosi: *Kazinczy Lajos ezredes*, 93–115.

⁷ Molnár: *Püspöky Grácián*, 196.

⁸ Vö. Kovács: „Fény és nagyvilág énnékem Széphalom”, 105–112.; Solymosi: *Kazinczy Lajos ezredes*, 31–33., 93.

⁹ Kayszer András (1803–1849 után), magyarországi (budai) születésű cs. kir. hadnagy. Nevét a Török Zsófiának küldött levélén Kayszer aláírással látta el, és a tiszti minősítő lapján is így szerepel. A cs. kir. tiszti sematizmusban Kaiser, majd Kayszer. KA CL 1847.; *Militär Almanach und Schematismus 1791–1914*. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanachSchematismus/ (Letöltés: 2024. szeptember 8.)

ahová már 1835-ben felvételt nyert. Itt egészen 1841. szeptember 21-i tiszti kinevezéséig kadétként szolgált. Édesanya ebben az időben is nyomon követte pályafutását, és Lajos levelei mellett véleményt kért parancsnokától is. Kayszer hadnagy levelében igen pozitív képet fest az ifjú huszárról, és biztosítja Török Zsófiát arról, hogy a továbbiakban is követi és előmozdítja fia pályafutását. Kazinczy édesanyjához írt leveleiből részletesebben ismerjük ezekből az évekből a fiatalember életkörülményeit és erőfeszítéseit a tiszti előléptetés elérésére, mégis fontos információ, hogy nemcsak kívülről, de az ezreden belülről is akadtak pártfogói. A hadnagy előléptetést végül bő egy évvel később sikerült megkapnia, ami után egy 1846-ig tartó tiszti karrier indult el, erről bővebben tájékozódhatunk a szakirodalomból.¹⁰

Okmányok

1.

Tulln, 1836. július 21.

Maximilian Hallegg százados, a tullni utásziskola parancsnokának levele Kazinczy Ferencné Török Zsófia grófnőhöz

Méltóságos Grófnő!

Hálás viszonzásként e hónap 5-én kelt igen kedves levelére, sok tekintetben nagyon kellemes számomra, hogy méltóságod, a gyengéden aggódó édesanya és jó nővérem nagyra becsült barátnője számára az Önt körülvevő körülmények keserűségét kedves fiának, Lajosnak kielégítő teljesítményéről szóló vigasztaló hírekkel enyhíthetem. Lajos fiatal korának megfelelően élénk és vidám, ugyanakkor engedelmes és alkalmazkodó, sok becsvágya csupán a választott kitüntető státusz iránti vágy, így kellő szorgalom mellett a legjobb reményekkel várható, hogy az Ön fia teljesíti e nevelőintézet célját, és igen használható tiszt lesz belőle. Kétségtelen, hogy ugyanezzel a fejlődéssel csak örömet fog szerezni jó anyjának, aki csak így viselheti el azt a keserves sorsot, melyet Ön, nagyságos grófnő, oly régóta oly nagyon és érdemtelenül szenved.

Csak a német nyelv hiánya, valamint az itteni oktatáshoz szükséges elemi előismeretek miatt kellett Lajosnak az előkészítő osztályba lépnie, csak a szellemi képzéshez biztos alapokkal kezdődik meg a tulajdonképpeni tanfolyam; azonban már rövid ittléte alatt is oly sokat fejlődött, amint az szolgálati bizonyítványából kiderül.¹¹

Fő pártfogója, Teleki gróf szinte atyai odaadással foglalkozik a fiatalemberrel, minden szükségletéről gondoskodik, és már három hónapos bécsi nyaralást biztosított neki, ahol úgy tűnik, nagy tetszést arat a fiatalember nyílt és jóindulatú viselkedése.

Ha Ön, nagyságos grófnő, tapasztalatokra kíváncsi, akkor álljon Ön mint méltó társ a szenvedésben szegény nővérem mellett, akit mélyen meghajlítottak a nehéz megpróbáltatások. Ő már eleget mesélt Önnek a nyomorúságról. Oly szomorú, hogy egykor oly boldog családi kapcsolataiy egy ember miatt tönkrementek, csak sajnos nem rendelkezik azzal az edzett

¹⁰ Solymosi: *Kazinczy Lajos élete 1848 előtt*, i. m.; Solymosi: *Kazinczy Lajos ezredes*, 31–40.; valamint lásd a 6. lábjegyzetet. Az ezred életére és tisztikarára lásd még: Hermann: *Gáspár András*, 9–22.

¹¹ A levél melletti kéziratári számon található egy 1836. július 20-i keltezésű szolgálati igazolás a tullni utásziskoláról, mely szerint Kazinczy Lajos az egyes szaktárgyakban általában jó vagy elég jó eredményeket ért el, és kötelességeit szófogadóan, alaposan és szorgalmasan teljesítette. Valószínűleg ez az irat a levél melléklete volt. Lásd: MTA KIK Kt. Ms 5445/185. Egy évvel későbbi az 1837. április 30-i keltezésű szolgálati jellemzés, melyet az előzőhöz hasonlóan Hallegg százados állított ki, és szintén a kéziratárba került. Ebben a jó eredmények mellett a nagyon szorgalmas, illendő viselkedési jellemzés szerepel. Lásd: MTA KIK Kt. Ms 5445/186. Ez utóbbihoz nincs kísérőlevél.

bátorsággal és lelki erővel, amelyet egy élő gyermekei jólétéért aggódó anyának az élet minden viszontagságában meg kell őriznie, ha a szerencsétlenség nem is engedi, hogy minden kapcsolatát elmélyítse. Jó nővérem bizonyára teljes rokonszenvét adja Önnek barátságáért, mint ahogyan én is azt kívánom, hogy minden alkalommal ugyanolyan részvétellel, ugyanolyan baráti módon bizonyíthassam Önnek, hogy a kölcsönös barátság váratlan boldogsága egyre erősebben összeköt bennünket.

A jelenlegi körülményeim között, ahol a helyi igazgatói pozíciómban nagyon sok felelősség egyesül, minden magánéleti örömet fel kell áldoznom a szakmai kötelességeimnek, és ezért, legalábbis erre az évre, el kell halasztanom legmelegebb vágyamat, hogy meglátogassam a nővéremet októberben. Ilyen körülmények között természetesen nagyon sajnálom, hogy nem teljesíthetem méltóságod kifejezett kívánságát, és nem vihetem magammal Lajos fiát, ami bizonyára meg fog történni, ha Ungvárra kell utaznom, és fenntartom magamnak a jogot, hogy onnan őt magam vigyem Széphalomra, s e kellemes alkalomból egyúttal számomra igen értékes személyes ismeretséget kössek Önnek.

Ha méltóságod újra látja szegény nővéremet, ajánlom őt kedves barátságába, és kérem, hogy fogadja különös nagyrabecsülésem kifejezését annak biztosításával, hogy mindig mindent megteszek fiáért, Lajosért.

Nagyságod szolgálatkész

Hallegg századosa

Német nyelvű, eredeti tisztázat. MTA KIK Kt. Ms 5445/184. A szerző fordítása.

2.

Prága, 1840. május 20.

Kayszer András hadnagy levele Kazinczy Ferencné Török Zsófia grófnőhöz

Nemzetes és méltóságos, mélyen tisztelt Grófnő!

Megkaptam március 24-én kelt levelét, amely nagyon hízelgő számomra. Az Ön fiával, Lajossal kapcsolatban a következőket válaszolhatom. Amikor Lajos belépett az ezredbe, és az egyenruha miatt néhány napig Pardubitzban tartózkodott, beszéltem róla Christ kapitány¹² úrral, és megkértem, hogy helyezze őt az én parancsnokságom alá, és ossza be a szakaszomba, ami meg is történt. Nem mulasztottam el Lajost próbára tenni, és megismertetni további katonai tanulmányokkal, máris nagy haladást tett mind a lovaglásban, mind a kiképzésben. Lajos egyébként nagyon elégedett a helyzetével, és reméli, hogy hamarosan előléptetik, mert több állás megürül, és a tiszti kar nagyon kedveli őt. Ezért én is érdeklődtem róla Földváry¹³ őrnagynál és Liechtenstein herceg¹⁴ ezredesnél is, akiknek a legjobb ajánlást adtam róla, és legnagyobb megelégedésemet fejeztem ki vele kapcsolatban. Lajosnak nagyon jó szíve van, szorgalmasan szolgál, takarékosan bánik a pénzzel, idejét hasznos dolgokra fordítja, egyszóval érett megfontolással cselekszik, és derék huszár lesz belőle.

Nem fogom elmulasztani, hogy a jövőben is mindent megtegyek Lajosért, és felhívjam Christ kapitány úr figyelmét arra, hogy ő is különösen ajánlja őt Liechtenstein herceg ezredesnek.

¹² Christ von Ehrenblüh, Alexander báró másodkapitány.

¹³ Földváry István őrnagy.

¹⁴ Liechtenstein, Franz herceg, cs. kir. ezredes, a 9. (Miklós) huszárezred parancsnoka.

Egyébként azt is szeretném megjegyezni, hogy nagyon jó lenne, ha Teleki gróf őnagyméltósága gyakrabban írna Wieland¹⁵ tábornoknak, az ezred tulajdonosának Lajosról, mert ezek az öreg urak nagyon feledékenyek.

A nagyságos Grófnő készséges szolgálja

Kayszer hadnagy és a Cári Orosz Szent Anna Lovagrend 5. osztályának lovagja.

Német nyelvű, eredeti tisztázat. MTA KIK Kt. Ms 5444/204. A szerző fordítása.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és régi könyvek gyűjteménye (MTA KIK Kt.)

Ms 5445/184.

Ms 5444/204.

Ms 5445/185.

Ms 5445/186.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv,

Personalunterlagen, Conduitelisten, Individualbeschreibungen (KA CL)

Qualifikationslisten Haupreihe (KA QL)

Hadtörténelmi Levéltár

Verzeichnis der Stabsoffiziere 1815–1900 H–J (fénymásolat az osztrák Hadilevéltárban található eredetiről, HL V)

Nyomtatott források

[Gyalókay Jenő:] *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez (1849. június 2. – 1849. augusztus 25.)*. Hadtörténelmi Közlemények, 42. évf. (1941) 3–4. sz. 246–261.

Hermann Róbert: *Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915*. Budapest: Zrínyi, 2018.

Hőgye István (összegyűjt.): *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 30.

Sátoraljaújhely, 1990.

Katona Tamás (s. a. r.): *Az aradi vértanúk*. II. kötet, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

Katona Tamás (s. a. r.): *Az aradi vértanúk*. 4., átdolgozott kiadás. H. n., é. n.: Corvina.

Solymosi József: *Az északkelet-magyarországi Kazinczy-hadosztály iratai, 1849. június 12. – augusztus 25.* Hadtörténelmi Közlemények, 132. évf. (2019) 1. sz. 253–311.

Z. Szabó László (szerk.): *Kazinczy Lajos anyjához írt levelei*. Győr: Kazinczy Ferenc Gimnázium, 1990.

Szakirodalom

Hermann Róbert: *Gáspár András honvéd tábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Kecskemét: Katona József Múzeum, 2005.*

Hermann Róbert: *Egy hiányzó fejezet – Kazinczy Lajos hadosztályparancsnoki tevékenysége 1849 februárjában*. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2018. 192–202.

Kováts Dániel: *„Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”*. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása*. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Társaság, 2009.

¹⁵ Wieland, Georg cs. kir. altábornagy, a 9 (Miklós) huszárezred másodtulajdonosa. Az ezredtulajdonos I. Miklós orosz cár volt.

- Molnár András: *A „rettenthetetlen zászlótartó”: Püspöky Grácián (1817–1861)*. In: Molnár András (szerk.): *Őrnagyok, századosok, hadnagyok. A 47. honvédszászlóalj tisztjei, 1848–1849*. Zalaegerszeg: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2021. 191–215.
- Nagy Ferenc: *Kazinczy Lajos*. A Társadalom és Honvédelem tematikus különszáma. A magyar katonai felsőoktatás 150 éve (1848–1998). Budapest, 1999. 40–49.
- Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú*. Budapest: Kossuth – Zrínyi Katonai Kiadó, 1979.
- Pelyach István: *Kazinczy Lajos*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest: Rubicon, 2007. 269–272.
- Pribelszki János: *Kazinczy Lajos a szabadságharcban*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 2. sz. 124–148.
- Solymosi József: *Kazinczy Lajos élete 1848 előtt*. Aetas, 32. évf. (2017) 2. sz. 37–54.
- Solymosi József: *Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú*. Budapest: Line Design, 2018.
- Solymosi József: *Görgei Artúr, a példakép? Görgei Artúr és Kazinczy Lajos 1848–49-ben*. In: Balogh Ádám – Bobay István – Hermann Róbert (szerk.): *Görgei Artúr, „a tiprott hős.” Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásából*. Budapest: Line Design, 2020. 31–40.



KEDVES GYULA
Nemzeti Közszerológati Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 163–171.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.163-171

www.aetas.hu

Hadtest vagy sereg, kapitány vagy százados?

Hadttörténelmi fogalmak és jelentéseik az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején

Hadttörténelmi irányultságú doktori disszertációk védésén is előfordul olykor, hogy az oppo-nens kénytelen felhívni a figyelmet alapvető fogalomhasználati problémákra. Nem egyszer elhangzó védekezés ilyenkor a „de erről nem tanultunk”, és az már a jobbik eset, amikor egy kérdés is kiegészíti: „Írtak erről valamit, hol lehet erről olvasni?”

A fogalomhasználati problémák taglalása során az 1848–1849-es szabadságharc hadse-regszervezését is felvázoljuk, hiszen ez adja a keretet az egyébként nagyon száraz fogalom-magyarázathoz. Nem elég azonban ismerni a hadtudomány szakszavait, tisztában kell lenni a fogalmaknak az egyes korszakokban alkalmazható formáival is. Kifejezetten bántó, sajná-latos módon mégis egyre gyakoribb (talán a világhálón olvasható „szakcikkek” hatására?) a modern hadtudomány sok esetben az angolból átvett és nem is mindig helyesen értelme-zett kifejezéseinek használata 19. századi vagy még korábbi események ismertetésénél. Így válnak egyeseknél dandártábornokká honvéd tábornokaink, vagy olyan csapatparancsno-kok, akik nem is tartoztak a tábornoki karba. Hadttörténelmi szakmunkában jelenik meg egy olyan rendfokozat, ami történelmünk egyetlen korszakában sem volt a magyar katonaság rendfokozata!

A helyes fogalomhasználat érdekében érdemes figyelembe venni, hogy a honvédsereg számára, bár önálló fejlődési úton vált a korszak igényeinek megfelelő modern haderővé, a szervezési mintát a császári-királyi hadsereg adta. Annál is inkább, mert vezetői szervezési és vezényleti vonatkozásban egyaránt annak a hadseregnek a tisztjei voltak, s mi több, a hon-védsereg szakmai alapját a cs. k. hadsereg szabadságharcot támogató magyar alakulatai ké-pezték. Ez azonban csak az alapot jelentette, így fontos megkülönböztetni a két haderő had-rendi elemeit, nem is beszélve a beavatkozó orosz cári hadseregről. Magyarán, más és más a hadtest, hadosztály, dandár fogalmak tartalma ezekben a hadseregekben.

Nem csak az egyes korszakokban értelmezhető másképpen egy-egy fogalom, a szabad-ságharc hadseregének szervezése során is változott a tartalom, de leginkább a megnevezés. A fejlesztési irány változása is okozta ezt, de leginkább a magyar katonai szaknyelv kiforrat-lansága. Nem feltétlenül a magyarul nem tudó parancsnokok igénye okozta, hogy a magyar fél katonai levelezése többségében német nyelvű, sokkal inkább az, hogy szabatosabban tud-ták kifejezni magukat, és ami a legfontosabb: a mindenki által azonos értelemben ismert fogalmakkal pontosabban, mert egyértelműen lehetett meghatározni a feladatokat. Jellemző a magyar katonai szaknyelv kiforratlanságára, hogy még 1849 februárjában is a már ismert altábornagy fogalom helyett Henryk Dembiński kinevezési oklevelében hadnagyvezér kife-jezést használtak, de még a kinevezést hírül adó közleményekben is így nevezték meg rend-fokozatát. A fegyverek körében még ennél nagyobb félreértést okozhatott a nem megfelelő fogalom.

A korszak legmodernebb, már kémiai gyújtással működő lőfegyvereinek mindkét alaptípusát alkalmazta a honvédsereg. A fegyvertárakból származó új, a cs. k. hadsereg által is használt fegyverek gyutaccsal működtek, a külföldről beszerzettek többsége csappantyúval. A magyar haderőben az eredeti német kifejezés magyarított torzításával az elsőt cünderes vagy cinderes, néha gyutacsos néven, a másodikat kapszlis vagy csappantyús néven emlegették, ami elvileg egyértelműen meghatározta a típust. Általában, de nem mindig, miután a csappantyús kifejezést a régebbi kovás fegyverektől eltérő kémiai gyújtásúakra is alkalmazták. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az utóbbiak *percussion* jelzője az ütésre, csapásra utalt, amivel a kakas kiváltja a gyújtást végző kémiai elegy berobbanását. Tehát ezen az alapon az ilyen modern puskák mind csappantyúsok. A gondot az jelentette, hogy a két típus használata teljesen eltért, egymás töltéseit nem tudták használni, még azonos ürméret esetén sem.

Töltést, nem pedig töltényt! A töltény fogalom használata hibás az előltöltő lőfegyverek korszakában. A töltény ugyanis magában foglalja a lövedék célba juttatásához szükséges valamennyi elemet: magát a célba csapódó lövedéket, az azt célba juttató gáznyomást kifejtő lőport és a lőportöltetet begyújtó eszközt. Ilyen fém- vagy kartonhüvelybe fogott tárgy csak a hátultöltő puskákhoz készült, ahol a három elem egybeszerelve, lövedék, lőportöltet, iniciáló anyag sorrendben került a töltényűrbe egyetlen kézmozdulattal. Az előltöltő fegyvereknél a három elem külön-külön került a helyére, nagyon sok kézmozdulattal. Először a lőportöltetet kellett a csőbe szórni, azt követően az akkor még szinte kizárólagosan ólomgolyó formájú lövedéket csőbe tolni a fojtást biztosító anyaggal, majd az egészet jól ledöngölni, a csőfarba tömöríteni a töltővesszővel. De mi robbantja be a lőportöltetet, hogy a kitáguló lőporgázok ereje kirepítse a csőből a golyót? Ez a harmadik elem, aminek a fejlesztése jelentette gyakorlatilag a puskamodernizáció lényegét mintegy háromszázötven éven át a 16–19. században. Ebben az időszakban minden fegyvercső hátulsó részébe oldalról szűk lyukat fúrtak, ami bevezette a gyújtólángot a csőfarban lefojtott lőportöltetbe. Ez volt a gyújtóluk, ami elé a kovás fegyvereknél egy serpenyőt alakítottak ki, amibe a felporzó lőport szórták, hogy azt a lövés kiváltásakor a serpenyőfedél acéltoldatába ütköző kakas kovájának szikrája belobantsa. A gyutacsos puskák serpenyőjét úgy alakították át, hogy a belehelyezett gyutacs fölött egy rugózó ütőszegre csapjon a kakas, így az ütésre robbanó elegy szűrőlángja gyújtotta be a lőportöltetet. A csappantyús fegyvereknél egy szűk csatornájú lökűpot rögzítettek a gyújtólyukba, aminek a tetejére helyezték az iniciáló anyagot tartalmazó csappantyút, amit lökűpaknak is neveztek. Mindezeket figyelembe véve azt gondolom, senki nem tekintheti szőrszálhasogatásnak, ha a szabadságharcos katonaság kezébe töltény helyett töltést adunk. A fegyvertörténeti szakirodalomban már régóta használatos töltés kifejezés alatt olyan papírhengert értünk, amibe a lőporadagot és ólomgolyót töltöttek bele. Ennek a papírhengernek a végét kellett leharapnia a katonának ahhoz, hogy fegyverét meg tudja tölteni.

A töltés elnevezés helyett a német eredeti patron kifejezést is használták, így a tárolására hordozására szolgáló, vállszíjra akasztott bőrtáska korabeli elnevezése patronás volt. A szabadságharcos honvédek fegyverzetének szakszerű megnevezései így kovás, gyutacsos, lökűpakos puskák, illetve töltés és töltéstáska lehet.

Kikből állt a hadsereg? A harcot megvívó katonaságot fegyvernemekbe és csapatnemekbe sorolták, így érdemes ennek alapján rendszerezni. A fegyvernemek a haderő alapvető alkotóelemei. A 19. századi hadseregekben három ilyen volt: a gyalogság, a lovasság és a tüzérség. A fegyvernemek különféle feladatokra kiképzett csapatnemekből álltak. A gyalogság tömegét a sorgyalogság adta, rájuk hárult a csatákban a harc súlya. Az eredeti német elnevezés (*Linién-Infanterie*) jobban kifejezi a lényegét, fő feladatuk vonalban elhelyezkedni a harcrendben. Ott háromsoros vonalakban folytatnak tűzharcot, majd zárt rendben indítanak szurony-

rohamot az ellenfél harcrendjének áttörésére. A honvéd zászlóaljak katonasága is ide tartozott. Speciális feladatok végzésére szervezett csapatnem volt a vadász katonaság. Huzagolt csővel kialakított fegyvereiket ugyan csak lassan lehetett megtölteni, viszont nagyobb távolságra is viszonylag jó találati pontosságot adott. Emiatt harctevékenységük fő eleme a szórványos tűzharc volt, és sokkal inkább nyitott, mintsem zárt rendben alkalmazták őket, többnyire hegyes-völgyes, erdős vagy egyéb módon fedett terepen. Alegységeikből nem képeztek vonalat a harcrendben. A határőr gyalogságnál az előző két csapatnem jellemzői keveredtek, elkülönülésük nem is annyira a feladatuk különbözőségéből, sokkal inkább hadkiegészítésük jellegéből adódott.

A lovasságot a korszak követelményeinek megfelelően nehéz- és könnyűlovasságra osztott öt csapatnem alkotta a cs. k. hadseregben, s mindegyik részt vett a szabadságharc hadműveleteiben, hármuk a magyar oldalon is. Felsorolásuk előtt fontos eloszlatni egy újra és újra megjelenő félreértést a nehéz- és könnyűlovasság mibenlétéről. Nem a vértet és egyéb védőeszközzel ellátottságból fakadó fegyverzet és felszerelés súlya a nehézlovasság lényege, s nem ennek hiánya a könnyűlovasságé! Az alkalmazás, illetve a feladat elvégzéséhez kialakított csapatszerkezet, kiképzési forma, harceljárás, végezetül a fegyverzet határozza meg egy lovassági alakulat besorolását. A nehézlovasság alapvető feladata a zárt rendben végrehajtott tömegroham az ellenséges harcrend áttörésére. A könnyűlovasságé minden egyéb lovassági feladat. Nemcsak a számukra legtesthezállobb portyázás vagy üldözés, de a tábor- és menetbiztosítás, felderítés, az ellenséges utánpótlási vonalak elvágása és a saját biztosítása, rajtaütés, vagyis a kifejezetten nagy mobilitást igénylő harcászati eljárások. Miután célszerűtlen a csatarend félig történő áttörésében meghatározni bármilyen lovasságnak a feladatát, és nem lehet félig eldönteni egy csata sorsát, értelmetlen félnehézlovasságról beszélni. A fából vaskarika fogalom használata inkább tudálékosságra (alkalmazója ismeri, hogy könnyebb a szóban forgó csapatnem fegyverzete, de nincs tisztában annak rendeltetésével), mintsem szakértelemre vall, ami ennek ellenére gyakori a dragonyosok kapcsán.

A vértéseket tartották a lovasság elitjének, éppen az ütközet eldöntését is eredményezhető zárt lovasrohamra való elsőrendű képességük miatt. Az erőteljes legényekből és lovakból válogatott csapatnem ilyen irányú specializációja viszont azt eredményezte, hogy más lovassági tevékenységet alig vagy sehogyan sem tudtak ellátni. Ezzel együtt hiányoztak a magyar haderőből, így próbáltak egy ezredet szervezni, de a decemberi kísérlet félbe maradt.

A másik nehézlovassági csapatnem, a dragonyosok a tűzfegyver használatára specializálódtak, ezzel támogatva az áttörésre vezető lovasrohamot. A módszer még kialakulásuk idejéből származott, amikor a vértésekkel együtt mozogva gyakorlatilag lóra ültetett lövészeként lőttek tömegtüzet az áttörés tervezett arcvonalszakaszára. A 19. század derekára már idejét múlta a mozgékonyssággal szemben (csak az orosz lovasság alkalmazta), így a dragonyosok inkább az áttörésen kívüli feladatokra is igénybe vehető nehézlovasság szerepét látták el, mint például a törzsek és parancsnokságok biztosítását, rendfenntartást.

A klasszikus könnyűlovasságot a huszárok jelentették. Elképesztő mozgékonyosságuk mellett kiemelkedő értéküket az adta, hogy a legsokoldalúbban felhasználható katonatípusnak bizonyultak. Emiatt nem jelentett megoldhatatlan gondot a magyar haderő lovasságának egyoldalúsága, az, hogy állománya 95%-a huszár volt. A szerteágazó könnyűlovassági feladatok mellett szükségből még a nehézlovasságot is képesek voltak helyettesíteni, zárt rendben végrehajtott lovasrohamaikkal. Ezért is mondott le a magyar hadvezetés a nagyobb költséget igénylő vértés ezred szervezéséről 1848 decemberében.

A magyar oldalon harcolt egy ezrednyi ulánus is, dzsidával felszerelt lovas. A lengyel légio keretei között ugyan 3 ezredbe szervezték őket, de tévedésre vezethet annak figyelmen kívül

hagyása, hogy ezek csak egy-egy osztály erejének feleltek meg. 1849 nyarán Kazinczy Lajos ezredes állított fel egy magyar dzsidas osztályt a Kárpátalján szerveződő seregtestében.

Svalizserek is voltak a honvédseregben, amivel kapcsolatban egy újabb fogalomhasználati probléma merül fel. Ez a csapatnem tulajdonképpen a huszárok nyugat-európai harctereken való megjelenésére adott francia válaszként született meg. Elnevezése is ebből fakadt, a francia *chevaux-legers* kifejezés jelentése: könnyűlovas. Ezért a szakirodalom túlnyomó része a könnyűlovas elnevezéssel határozza meg ezt a huszárokéhoz hasonlatos lószerszámmal, ám eltérő fegyverzettel felszerelt, azokéval azonos feladatkör ellátására kiképzett lovas katonákat. A franciák különben hamar rájöttek, hogy kár kísérletezni, célszerűbb a könnyűlovas feladatok ellátására huszár csapatnemet szervezni. A Habsburg Birodalom viszont éppen ekkor vette át a francia módot, s a 18. század második felében létrehozott ilyen nyugati, mondhatni, franciás könnyűlovasságot, ami tökéletes zsákutcának bizonyult. Arra volt egyedül jó, hogy a Lajtán túli tartományok legényeit is bevonja a könnyűlovasság körébe, de használhatóságuk mindvégig kérdéses maradt. Az 1848–1849-es szabadságharc volt az utolsó háborús alkalmazásuk, a huszárokkal szemben megmutatkozó hátrányok a felosztásukhoz, illetve ulánussá történő átszervezésükhöz vezetett. A magyar oldalon viszont jól teljesítettek, igaz, huszárok között harcolva. Zömük a Magyarországon elhelyezett olasz legénységű 7. (Kress) svalizsér ezred katonája volt, s egy századba szervezve többnyire zárt rendben végrehajtott lovasrohamokkal tűntek ki. Ez magyarázhatja, hogy időnként Kress vérteseikként találkozhatunk velük a tudósításokban, illetve az ezeket alapul vevő szakirodalomban is, de ez ne legyen ok a tévedésre.

De miért svalizsér, s nem könnyűlovas? A korabeli haderő szerkezetét megismerve azt gondolom, hogy nem kell hosszan bizonygatni, milyen logikátlan a könnyűlovasság egyik csapatnemét könnyűlovasnak nevezni. Akkor mi különbözteti meg a többi könnyűlovassági csapatnemtől? A további következtetés még rosszabb: a huszár nem lenne könnyűlovas? Ebben az esetben bátran nyúlhat bárki a szakirodalom felülbírálásához, hiszen van egyértelmű, ráadásul korabeli kifejezés erre a lovas katonára. A magyarnak mindig is megvolt a hajlama az idegen kifejezések magyarosítására, ha nem ment másképp, annak magyarossá torzításával. Így született a francia *chevaux-legers* németes kiejtéséből a mára már alig ismert, de a 19. században általánosan használt magyar svalizsér szavunk. Használjuk bátran!

Hasonló, az idegennyelvű kifejezés kizárólag szó szerinti fordítására koncentráló értelmezési problémák sorába ütközhetünk a csapattestek alegységei kapcsán és az ezeknél alkalmazott rendfokozatok következetlen használatával. A csapatnemek alakulatai általában ezredék voltak, amelyeknek semmi közük nincs az ezerhez, és elsősorban adminisztratív, illetve felszerelési, igazgatási egységként működtek. Létszámuk minden csapatnemnél meghaladta az 1000 főt, ami a Lajtán túli sorgyalogezredeknel vagy az oroszoknál 5000 fölé is emelkedett. Az ezredeket viszont csak zászlóaljanként vetették harcba, még az is kivételesnek számított, ha az alakulat mindegyik zászlóalja egyazon hadosztályban, pláne dandárban tevékenykedett. A honvéd zászlóaljak önálló alakulatok voltak, nem fogták őket ezredkötelekbe, ami jól mutatja a szabadságharc politikai indíttatásait. Az önálló alakulatok alapegységei a századok voltak, s ez a szerkezet határozta meg az altiszti, főtiszti és törzstiszti beosztásokat.

Az altisztek irányították a legénység napi tevékenységét, ellátásukat és közvetlen kiképzésüket. Alapvetően két rendfokozata volt, a káplár (tizedes) a szakaszokhoz és az őrmester a századokhoz beosztott altiszt. A legalacsonyabb rendfokozatnak számító *freiter* (őrvezető) nem volt az altiszti kar tagja, zsoldja a közlegényével volt egyenlő, viszont hosszú szolgálati tapasztalataira vagy különleges képességére (például iskolázottság) tekintettel felmentést kapott a legénységet terhelő közmunka alól, és esetenként önálló feladattal bízták meg. Csak

a gyalogságnál létezett. Szakaszvezető viszont nem létezett ekkor rendfokozatként, a szakirodalomban előforduló erre vonatkozó utalás egy létező beosztás félreértelmzéséből ered. A szakaszhoz tartozó 3 káplár között a rangidős egyúttal a szakasz állományának előjárója is volt, ellenőrizve napi feladataik elvégzését és sorakoztatva a legénységet. A beosztás korabeli magyar kifejezése a szakaszvezér tizedes, de rendfokozata és ehhez tartozó zsoldja azonos volt káplár társaiéval. Őrmesterből századonként kettő volt, más-más feladattal. A legénység felé a legtekintélyesebb altiszt a fegyelemért és a szolgálati rendért felelős rendező (randzsírozó) őrmester volt, aki a kiképzés és a harctevékenység során is közvetlen befolyást gyakorolt a század állományára. A manipuláns őrmester a század ellátásáért felelt, így az élelmezésen túl a felszerelés és a fegyverzet állapota is rajta múlt.

Az alakulat alapvető alegysége a század volt, adminisztratív és taktikai vonatkozásban egyaránt. Szerkezete azonban jócskán eltért a gyalogság és lovasság vonatkozásában. A lovas század ugyanis a cs. k. hadseregben két kompániának nevezett század összevonásával alakult ki svadron (a francia eredetű német *escadron*ból) néven. A gyalogságnál is a *compagnie* elnevezésből alakult ki a magyar század, azonban ott csak a létszám nőtt, a szerkezet változatlan maradt. A századhoz beosztott tisztekből (az állománycsoport korabeli megnevezése főtiszt) emiatt a lovasságnál minden rendfokozatból kettő volt. Az alantos tisztek a századparancsnok alá beosztott rendfokozatúak voltak: a hadnagy, főhadnagy és a másodkapitány. Ez utóbbi csak a lovasságnál létezett, bár a többi fegyvernem is két rendfokozatra osztotta a főtisztok legrangosabbját, amit egyszerűen csak századosnak jelölni – a mai rendfokozati struktúrát alapul véve – súlyos hiba. A korabeli megnevezések ugyanis beosztásaiknak megfelelően határozottan elkülönítik egymástól azokat. A két „századosi” rendfokozat a gyalogságnál azonos, a század parancsnoki beosztását betöltő tiszteket jelöl. A *Hauptmann* főszázados, a *Capitän-Lieutenant* alszázados megnevezése a helyes, ami jelzi, hogy kétféle, a fizetésben is megmutatkozó, bár azonos beosztást betöltő rendfokozatról van szó. Más a helyzet a lovasságnál, ezért ott indokolt más elnevezéssel jelölni az előzőkkel egyenrangú rendfokozatokat, az eredeti megnevezésnek megfelelő módon. A lovas századok parancsnokait a magyarban a 18–19. században következetesen kapitánynak nevezték, nem ritkán még a gyalogos századokét is. Célszerű ezt a megnevezési formát ma is követni. A lovas századok „századosai” nem csak rendfokozatban, de beosztásban is különböztek egymástól. Míg a század parancsnoka, az *Erste* (korábban *Premier*)-*Rittmeister* vezénylő tiszt volt, a *Zweite* (korábban *Second*)-*Rittmeister* beosztott, korabeli megnevezéssel alantos tiszti beosztást látott el. Első, illetve másodkapitány a szakszerű megnevezésük. Az első kapitányt a korban svadronyos kapitánynak hívták, ami tökéletesen utal századparancsnoki beosztására, ennek min-tájára a századkapitány kifejezés használata sem kifogásolható.

A törzstisztek az alakulat parancsnokságát vagy az annak századait összefogó kötelékeket vezényelték. Így az ezred parancsnoka ezredesi rendfokozatot viselt, a 6 századot összefogó gyalogsági zászlóalj, illetve a 2 százados lovassági osztályok élén alezredes vagy őrnagy állt. Az osztály kifejezéssel, illetve annak értelmezésével azonban óvatosan kell bánni. A gyalogságnál is létezett a két századot összefogó osztálykötelék. Míg azonban a lovassági osztály önálló harcászati elem volt (mintegy 400 lovas rohama iszonyú erőt képviselt), a gyalogos osztály csak a zászlóalj harmadát egyesítő ideiglenes harcászati kötelék volt állandó parancsnok nélkül. Bonyolítja a dolgot, hogy a hadműveleti egységet jelentő hadosztályt is ugyanaz a német kifejezés, a *Division* jelöli a korabeli forrásokban, mint az alakulatba tagolt osztályt. Emiatt csodálkozhat rá még hadtörténeti tanulmányban is időnként a lektor lovasezred hadosztályára, ami teljes képtelenség. Ezzel végre eljutottunk a hadműveleti szintre, de előtte szenteljünk még egy bekezdést a tüzérségi fogalmaknak és kifejezéseknek.

A tüzéséget tábori tüzéségre és vártüzéségre tagolták. A cs. k. hadseregben a tábori tüzéséget ezredekben összefogott századok képezték, mint alakulatok, amelyek állományából a hadművelleti igényeknek megfelelően állították össze a kellő számú üteget. A honvédseregben egyenesen az önálló ütegekbe szervezték a tüzéséget, amelyek 8 lövegükkel erősebbek voltak a császáriak 6 löveges ütegénél. Illik figyelembe venni az ütközetek elemzésénél, hogy az orosz ütegek 12 lövegből álltak. A két alkalmazott lövegfajta a hosszabb csövű ágyú és a rövidebb, ám nagyobb űrméretű tarack. A harctéren tehát nem voltak tüzérezdek, csak ütegek. A császári vártüzéséget az erődökbe vagy nagyobb városi helyőrségekbe telepített tüzér különítmények alkották. Magyar oldalon vártüzér ezredbe szervezték a komáromi vártüzéséget, míg a többi erőd saját tüzér szervezetet alakított ki az ismert császári-királyi hadseregbeli mintára. A csapatnem a tábori tüzéségénél nagyobb kaliberű lövegeket használt, amiket a fedett célok megsemmisítésére is képes, meredek röppályán tüzelő mozsarak egészítettek ki. Az ezekből kilőtt lövedékeket nevezték bombának.

Milyen kötelékek végezték a hadműveleteket? Az erre vonatkozó fogalomhasználat a legproblematisabb, mint azt a fenti példa is mutatja. A haderő 17. század végén elkezdődő hadrendi tagozódása a napóleoni háborúk nyomán alakult ki abban a formájában, ami meghatározta az elkövetkező másfél évszázad európai hadseregeit. Az alakulatokat a vezénylet különböző szintjeinek megfelelő hadművelleti egységekbe tagolták be. Ezáltal dandárokat, hadosztályokat és hadtesteket szerveztek. Ezek a hadrendi elemek azonban más tartalommal bírtak háborúban és mással békében. A cs. k. hadseregben így az 1848–1849-es forradalom kitörésekor nem is voltak hadtestek, csak a hadművelleti területként számon tartott Itáliában. A dandárok és hadosztályok a békehelyőrségeket alkotó, illetve az alárendeltségi területükön beszállásolt alakulatokat fogták össze, kiképzésüket és hadrafoghatóságukat biztosították, hadművelleti irányítás nélkül. Gyakorlatilag csapatokat, illetve parancsnokságokat biztosítottak a hadszíntéren szervezendő seregtestek számára. Felettes szervként a tartományonként vagy régiókban felállított főhadparancsnokságok látták el közvetlen felügyeletüket, a csapatok vezénylő tábornoka a főhadparancsnok volt.

A birodalmi hadvezetés a „készből gazdálkodhatott” a forradalmi Magyarország alávetésére indított haderő kialakításánál. A tartományaiban elhelyezett hadosztályok és dandárok csapataiból (szükség szerint újonccal is kiegészítve) szervezte meg az 1848 decemberében támadásba lendülő hadseregét, amit hadtestekre, azokat hadosztályokra és dandárokra tagolt. Így a korabeli hadtudományi elvárásokhoz igazodó, a tapasztalatokat figyelembe vevő nagyságú és összetételű hadművelleti egységek jöttek létre. A dandárok rövid idejű önálló működésre voltak képesek, vagy egy kisebb jelentőségű terület tartósabb biztosítására. A hadosztály már több napos önálló tevékenységet is el tudott látni, amire a hadtest már tartósan is képes volt.

A magyar hadsereg megteremtése alulról történt, mert először az alakulatokat kellett megszervezni, magyarán katonát kellett állítani a zászlók alá. Ennek megfelelően „menet közben” alakult ki a szerkezete, s a korabeli reguláris haderő szabályos hadrendi elemei viszonylag későn kristályosodtak ki. Addig meglehetősen kusza az egyes elemek elnevezése, ami azonban nem lehet indok a helyes hadtörténelmi fogalomhasználat mellőzésére. Lássuk hát a folyamatot.

1848 nyarán a Délvidéken kibontakozó szerb felkelés ellen összevont haderő elemeit eleinte táborok alkották, mint a szegedi, majd a verbászi, óbecsei vagy a becskerekai és verseci. (Nem azonos a szerb felkelő erők elemeit alkotó táborokkal, amelyek valóban sáncok mögött kialakított tábori erősítések voltak.) A későbbiek folyamán ezek dandár vagy sereg elnevezést kaptak, függetlenül az egymástól jelentősen eltérő erőjüktől és képességüktől. Valójában

Bácsban és a Bánságban egy-egy hadtest szerveződött, aminek a hadrendi elemeit csak novemberre tudták egységesíteni és kialakítani a nagyjából hasonló erőt képviselő dandárokat, amelyeket hadosztályokba fogtak össze. Az ne okozzon értelmezési zavart, hogy még november 24-én is Bánsági mozduló hadsereg elnevezést használ a megszerkesztett létszám- és elhelyezési kimutatás. A 13 719 fős seregtest létszámát tekintve megfelelt a császári hadtest kívánalmainak, összetétele már kevésbé. A 3 sorgyalogsági zászlóalj és 2 osztály, továbbá a 4 honvéd zászlóalj reguláris erő inkább csak egy hadosztály gyalogságnak felelt meg, amit az állandó és mozgó nemzetőrség és önkéntes csapatok növeltek hadtestnyi méretűvé, kiegészítve másfél ezrednyi lovassággal. Itt érdemes röviden kitérni a nemzetőrségre, mert a különféle típusait valóban nem egyszerű megkülönböztetni egymástól. Helyes megnevezésük pedig elengedhetetlen, mert a hadseregszervezés különféle fázisaihoz kötődve időnként meghatározó szereppel bírtak.

A nemzetőrség kétségtelenül komoly részese a forradalom védelmére szervezett fegyveres erőnek, de valójában nem volt katonaság. Sokkal inkább rendvédelmi testület, akkori megfogalmazás szerint a köz- és vagyonbátorság, vagyis a közbiztonság, a belső rend védelmére. Fegyverzete és kiképzettsége nem is tette alkalmassá komolyabb hadművelleti feladatok ellátására, azonban a szükség kényszere 1848 nyarán mégis hadművelleti területre vitte. Emiatt elindult átalakulása, az egyes alkalmazási területeknek megfelelő tagozódása. A nemzetőrségi törvény alapján felállított testület neve először rendes nemzetőrség lett, miután a törvény biztosította jogi kiskapu felhasználásával került sor az uralkodói hozzájárulás nélküli katonatoborzásra, ezért a honvédek 1848. május végéig önkéntes nemzetőrnek nevezték. A hiányos létszámú sorkatonaság támogatására június végétől az egyes vármegyék nemzetőrségükből 4, ritkábban 6 heti szolgálati időt vállaló s így egymást váltó kontingenseket indítottak el a Délvidékre, ez lett a mozgó nemzetőrség. Itt talán egyértelműbb lenne a korabeli elnevezés helyett a kimozdított nemzetőrség kifejezés használata. Augusztus végétől megjelentek az újabb önkéntes nemzetőrök (az elnevezést először viselő valódi katonaságot akkor már általánosan honvédként ismerték), akikből olyan alakulatokat szerveztek, amelyek már nem néhány heti, hanem tartós, 1 évre vagy akár a „harc végeztéig” is szóló harctéri szolgálatot vállaltak. Ezek döntő része legkésőbb a tavaszi hadjárat során a reguláris katonaság részévé vált, honvéd zászlóaljjá alakulva. Lényegüket tekintve addig sem különböztek tőlük, hiszen állományuk jelentős része nem ütötte meg a nemzetőrségbe lépéshez szükséges vagyoni cenzust, így ugyanannak a jogi kiskapunak a segítségével kerültek a nemzetőrök közé, mint a honvédek a zászló alá. A vármegyékben és városokban a törvénynek megfelelő módon szervezett, helyben maradó nemzetőrség szeptembertől az állandó nemzetőrség nevet viselte.

A harcok súlypontja 1848 szeptemberétől a Dunántúlra került, így itt alakult ki a magyar fősereg az ország minden vidékéről folyamatosan beérkező csapatokból. Szabályos hadrendi tagozódása hetekig nem volt, a pákozdi csatában is csak az évszázadok óta alkalmazott, centrumra és szárnyakra, valamint tartalékra osztott harctéri elhelyezésbe sorolták az alakulatokat. Október 3-án került sor az első, már valamilyen hadrendi tagolásra utaló csapatbeosztásra, amikor hadoszlopokba sorolták a 20 000 főnyi haderőt. Ezeknek az egymástól jelentősen eltérő erejű, ideiglenes jelleggel szervezett hadművelleti csoportosításoknak lehetőség szerinti kiegyensúlyozásával hozták létre a Lajtához felvonulva a dandárokat, amelyeket novemberben a délvidéki hadtestekhez hasonlóan hadosztály keretbe helyeztek. Az utóbbiak azonban inkább csak adminisztratív összefogó kapocsként, mintsem hadművelleti egységként működtek. Ebből a szempontból inkább a cs. k. hadsereg békeszervezetű hadosztályaira hasonlítottak. Ezzel kapcsolatban kellő figyelmet nem kapott tény, hogy a magyarországi főhadparancsnokság 6 hadosztályának parancsnokából 3 is teljesítette a magyar kormány uta-

sításait 1848 őszéig, nem kis szolgálatot téve az önvédelmét szervező országnak. A társországoznak nevezett területek főhadparancsnokságai alatt Erdélyben, a Bánságban, Szlavóniában és Horvátországban lévő 6 hadosztály parancsnoka viszont egy kivételével mind aktív vezényletet látott el a Magyarországon harcoló császári hadseregben. Julius Haynau, 1848 májusáig temesvári hadosztályparancsnok egyenesen a legmagasabb beosztásig jutott a szabadságharcot leverő császári erők főparancsnokaként.

A magyar haderő megfelelő hadrendi beosztása csak 1849 februárjában alakult ki, addig a legváltozatosabb elnevezéseket használták a hadrendi fogalmak tetszés szerinti alkalmazásával. A seregtestekbe osztott alakulatok létszáma persze jelentett némi akadályt abban, hogy csekély erővel rendelkező csoportosítást is hadtestnek lehessen nevezni. Ha a parancsnok ilyen esetben a dandár megnevezést kevesellte, a hadosztálytól idegenkedett (ugye, a *Divisio* félreérthetősége miatt), jöhettek a tetszés szerint értelmezhető, tágítható kifejezések, mint a sereg vagy a had. Perczel Mór különösen ötletes volt ezen a téren. Amikor a Muraközt felszabadító dandára az újonnan szervezett alakulatoktól hét zászlóaljat magában foglaló csoportosítássá nőtt, de önálló hadtestet még nem lehetett képezni belőle, csapatait „Mura melléki magyar had” elnevezéssel illette hivatalos levelezésében. 1849 januárjában a Tisza menti védelmi állásból ellentámadást indító, 15 000 főnyire bővülő seregteste már meghaladta egy átlagos magyar hadtest méretét, de a hadsereg fogalmának még nem volt megfelelő tethető, az imponálóan hangzó „Középponti mozgó sereg” nevet adta neki.

Mészáros Lázár hadügyminiszter február 12-i rendelete szerint az időről időre változó összetételű dandárokat már hadművelleti irányítást is végző, állandónak tekintett, ezért sorszámot kapott hadosztályokba csoportosították. Az így létrejött 20 hadosztály jelentős része azonban csak „papíron létező”, inkább szervezési keretet jelentő kreáció volt, mintsem megfelelő ütközésszerű hadművelleti egység. Némelyikük a szabadságharc végéig sem érte el ezt a szintet. Maga a beosztás elsősorban a fővezérlet létrehozását szolgálta, nem vette figyelembe a valós hadszíntéri feltételeket s még kevésbé a követelményeket. Így fordulhatott elő, hogy azonos hadtestbe osztottak két egymástól már a hadművelleti tervezés során elválasztott hadosztályt, vagy az az abszurdum, hogy a Görgei által vezényelt, VII. hadrendi számot kapott feldunai hadtestben egyetlen hadosztályt tartottak nyilván. Görgei hadteste akkor négy kifejezetten erős hadosztályból állt. Ez a felosztás nem is ment át teljes mértékben a gyakorlatba, de a magyar hadrendi tagozódáshoz mégis az alapot adta, és a hadtestek ennek alapján véglegesedtek.

Ettől kezdve a hadtest két-három hadosztályból állt. A hadosztály két dandárból, a VII. hadtestnél kivételesen három dandáros hadosztályok is voltak, miután Görgei feloszlatta március elején Guyon hadosztályát. A dandárok többnyire két-három zászlóaljból és egy ütegből, esetleg egy-két huszárszázadból álltak. Léteztek teljesen vegyes összetételű dandárok is egy gyalogos zászlóalj, hat-nyolc huszár század és egy tüzér üteg összeállításban, valamint lovasdandárok is, amelyek nem haladták meg egy lovas ezred létszámát még a beosztott lovasüteggel együtt sem. Gyakorlati téren a legnagyobb jelentőségű változást Görgei hadügyminiszterként kiadott utasítása hozott, ami egységesítette volna a magyar haderő hadrendi szerkezetét, ha a közvetlen alárendeltségében lévő hadtesteken kívül is végrehajtották volna a benne foglaltakat.

A rendelkezés szerint 10 000 fős hadtestekbe kellett szervezni az alakulatokat, amelyeket két gyalogos és egy lovas hadosztályba osztottak. Az öt zászlóaljból, két ütegből álló gyalogos hadosztályok és a két ezredből, lovasütegből álló lovas hadosztályok csak négy hadtestben alakultak meg. A hadügyminisztériumban továbbra is a februári hadrend alakítgatásával próbálták egységessé tenni a magyar haderő szerkezetét, a Görgei vezényletén kívül eső hadszíntereken pedig meg sem próbálták az átszervezést. Ennek oka leginkább az elégtelen

feltételekben keresendő, az átszervezéshez nem állt rendelkezésre elegendő s leginkább megfelelő képzettségű alakulat. A párhuzamosan egymás mellett alkalmazott két szervezési rendszer következtében a hadműveleteket végző 11 hadtestben végül is 34 hadosztály alakult. Ebből 10 gyalogos és 4 lovas hadosztály felelt meg a Görgei-féle szabályozásnak, s volt még ahhoz hasonló 5 gyalogos és egy lovas hadosztály. A fennmaradó 14 hadosztály vegyes összetételű, egymáshoz képest erőben jelentősen különböző hadműveleti egység volt. Az erdélyi hadosztályok különösen eltértek a többitől, miután azok területvédelemre szerveződtek. Mindezek figyelmen kívül hagyása, különös tekintettel arra, hogy a császári dandárok és hadosztályok jóval nagyobb ütközésséggel rendelkeztek, mint magyar megfelelőik, súlyos tévedésekhez vezethet. Orosz viszonylatban még inkább igaz ez, hiszen egy orosz gyalogos hadosztály ereje meghaladta egy magyar hadtestét is!

BIBLIOGRÁFIA

Szakirodalom

- A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Szerkesztette Doromby József és Reé László. Budapest: Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, 1936.
- A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerkesztette Ajtay Endre, Péczely László és Reé László. Budapest: Reé László kiadása, 1936.
- Borus József: Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1973.
- Gelich Rikárd: Magyarország függetlenégi harcza 1848-49-ben. 1–3. kötet. Budapest: Aigner Lajos, 1882–1889.
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien: kais. kön. Hof und Staats-Aerarial-Druckerei, 1848.
- Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította Rosonczy Ildikó. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.
- Rüstow, Wilhelm: Az 1848-49-diki magyar hadjárat története. 1–2. kötet. Fordította Vértesi Arnold és Áldor Imre. Pest: Emich Gusztáv, 1866.
- Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest: Akadémiai Kiadó 1973.
- Urbán Aladár: *A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában*. Hadtörténelmi Közlemények, 10. évf. (1963) 2. sz. 145–169.



Beszélgetés Hermann Gusztáv Mihállyal

Nekem „kutatni” kellett

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, Székelyudvarhely

Hermann Gusztáv Mihály (sz. 1955) romániai, erdélyi (Székelyudvarhely) magyar történész. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott oktatója. Kutatási területe a székelység újkori története. Fő művei: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzet-tudat 1848-ig* (2003); *Az eltérített múlt. Oklevél- és krónikahamisítványok a székelyek történetében* (2007); *Secuii. Istorie – cultură – identitate*. [A székelyek. Történelem – műveltség – identitás] (2009); *Udvarhelyszék – a közigazgatás és közélet története* (2016); *Csilagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában* (2018); *O scurtă istorie a secuilor* [Rövid székelység-történet]. (2020).

Mondják, hogy a hely szelleme meghatározó. Értelmiségi családban születtél. Szüleid a közismert személyiségek közé tartoztak, s nem csak szülővárosodban. Milyen volt az a családi közeg, amely meghatározta fiatal éveid?

Kezdjük azzal, hogy Székelyudvarhely tulajdonképpen nem a szülővárosom. Apám családja élt itt a 19. század közepe tájától, de én Bukarestben születtem, 1955-ben. Édesapámat oda helyezték a Bolyai Egyetem elvégzése után, ott ismerkedett meg édesanyámmal, aki erdélyi magyar létére – mint magam is – Bukarestben született, ő viszont Óromániában is nevelkedett (nagyanyám hosszú időn keresztül Turnu Severinben az ottani liberális-párti prefektus, Iulian Predescu családjának házvezetőnője volt). Hároméves voltam, amikor apám folyamatos honvágya miatt „hazatelepedtünk” (szegény anyámnak időre volt szüksége, hogy ennek a miértjét megértse), így alig van gyerekkori emlékem Bukarestről. Székelyudvarhelyen nőttem fel, ha úgy tetszik, ez a „választott szülővárosom”. Értelmiségi család volt a miénk, meg lehetőségen nagy házi könyvtárral, bennünket, gyerekeket is értelmiségiekké próbáltak nevelni.

Édesapád tanárként és kutatóként is több irodalomtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányal gazdagította helytörténetünket, és nem csak azt. Volt-e rád hatással, vont-e be a közös gondolkodásba, volt-e szerepe kutatóvá válásodban?

Apám elsősorban önmagával szemben volt nagyon igényes, aztán következünk mi, gyerekek. Már általános iskolás koromban kiderült, hogy engem a humán pálya érdekel, sőt azt is hamar eldöntöttem, hogy történész szeretnék lenni. Így alig múltam tizenöt esztendő, amikor elvitt a helyi régi iskolák (elsősorban a Református Kollégium) gazdag könyvállományát öröklő Tudományos Könyvtárba, és feladatokat szabott rám. Nem a szórakozás rovására történt ez, mert e tekintetben az akkori lehetőségekhez képest boldog kamaszkorom volt, de amíg a velem egykorúak a szünidő egy részét arra szánták, hogy ideiglenes munkavállalással

(például a városvégi állami gazdaság földjein dolgozva) kis zsebpénzt keressenek, nekem „kutatni” kellett. „Normám” volt, mint nekik a kapálásban.

Az általános és főleg a középiskolában tanáraid részéről kaptál-e támogatást, hogy a történelem szakot válaszd a felsőoktatásban?

Az akkori Dr. Petru Groza (a mai Tamási Áron) gimnázium (a több mint négyszáz esztendőes Római Katolikus Főgimnázium örököse), ahol középiskolai tanulmányaimat végeztem, rendelkezett kiváló történelemtanárokkal, de a „trend” az volt, hogy diákjait a reál szakok felé irányítsa. A továbbtanulás akkori buktatói ellenére, remek szaktanárainak köszönhetően, valósággal ontotta főleg a mérnököket, de orvosokat, gyógyszerészeket, reál szakos pedagógusokat is. A történelem szakon viszont 1960-tól 1980-ig (amikor egy másik Udvarhelyről induló diákkal, Hodgyai Mátyással egy időben diplomáztunk a kolozsvári egyetemen) senki sem végzett, legalábbis a nappali tagozaton biztosan nem. Engem nem próbáltak meggyőzni a pályamódosításról, tudták, hogy ez reménytelen, de én is tettem erről, hiszen a reál tárgyakból kevéssel teljesítettem az átmenő jegy fölött. Egyik kémia tanárnőm mondta: „...átengedlek, ha megígéred, hogy nem a kémia történetével fogsz foglalkozni.” (A sors iróniája, hogy végül a feleségem egy kémia tanárnő lett...) Szóval meglehet, kissé túl korán alakult ki nálam, hogy azzal foglalkozom, amit szeretek, amihez kedvem van, így sohasem lehettem hagyományos értelemben „jó tanuló”. Apám – kicsit rosszalló iróniával, de belenyugvással – ezt úgy fogalmazta meg, hogy „fiam, ha te viszed valamire, az azért lesz, mert jókor pihentetted az agyadat”. Elküldtek magánórára jó hírű matematikatanárhoz, aki megállapította, hogy – nyilván az óra alatt, ami eleve nem volt másra szánható, meg csendben lapulni sem lehetett – a feladatmegoldás nekem nem megy rosszul, én pedig megkértem, hogy ezt ne mondja el a szüleimnek. A humán tárgyakat viszont szerettem, tanultam. Dobos Ferenc meg Albert Dávid tanáraimnak nagy szerepe volt abban, hogy elkezdhetett kialakulni nálam egy történelmi gondolkodásmód, aminek elengedhetetlen tartozéka egy szélesebb humán műveltség. Azt sem mellőzhetem, hogy az utolsó gimnáziumi évben Vieriu Mihai ráébresztett, hogy a román történelem ismerete nélkül nem fogok bekerülni az egyetemre. De kapcsolódva az előző kérdéshez, mindenekelőtt a szüleimnek lehetek hálás, hogy engedtek választani, és támogatattak e választás érvényesítésében. Mert abban az időben ez ritka volt, inkább tanár és szülő egymással szövetkezve, a biztos sikeres felvétellel és jó megélhetéssel kecsegtető pályákra küldték a diákot, gyakran óhajával szembemenve.

Az egyetemen nagyon sok híres, különböző érdeklődésű tanár tanított. Bármilyen irányban elindulhattál volna hatásukra. Kik voltak azok, akik hatással voltak rád, akiktől indítást kaptál egyik vagy másik kutatási irány felé? Melyik esett egybe a te érdeklődési köröddel?

Valóban voltak nagy nevek: a rendkívül szigorú és igényes Bodor Andrással tanultunk egyetemes ókortörténetet meg klasszikus latint, Csetri Elekkel segédtudományokat (tőle hallottunk először az *Annales*-iskoláról meg a mentalitástörténetről), Jakó Zsigmond tanított középkortörténetet, majd latin és magyar paleográfiát, Magyarai András folytatta az egyetemes újkorral, végül Imreh István a jelenkorral... Román oktatóink közül kiemelném Hadrian Daicoviciut és Pompiliu Teodort. Az előbbtől alapos ismereteket kaptunk térségünk vaskori történetéről és a római Dáciáról (megjegyezném, velünk kutatásainak olyan kérdéses vonatkozásait is megosztotta, melyekről publikációi nem szóltak), az utóbbi pedig segített megérteni a román középkor és koraújkor különböző geopolitikai kényszerekből és változó kulturális hatásokból adódó kuriózumait. Engem már az apám, majd a középiskolában Albert

Dávid szembesítettek azzal, hogy a történelem egy tudomány, nem kalandregény. Mi külön kutatómódszertant nem tanultunk, tanáraink zárójeles megjegyzései és a bibliográfiák tanulmányai nyomán kellett ellessük a szakma fortélyait. Ki kellett alakítsuk saját hatékony célulázási módszerünket úgy, hogy ne vesszenek el sem a jegyzetelt forrás adatai, sem az oldalszámok, minták alapján tanultuk meg, hogy mit kell tartalmazzon egy lapalji jegyzet, egy bibliográfia. (Mondjuk, nekem az apámnak köszönhetően volt e téren némi előképzetem.) Tanáraink igényessége kizárta az öntörvényű csapongást, például én az írott szövegeimbe szerettem volna olykor egy kis egyéni szint csempészni, de Jakó professzor erre úgy reagált, hogy „mester, vigyázzon, maga hajlamos pongyolán fogalmazni!” Igaza volt, apám már korábban jelezte nekem, hogy ami kirívó, az nem feltétlenül modern. Valahogy így csiszolódtunk.

A forrásértelmezés és kritika tekintetében Jakó Zsigmond szabta meg a mércét. Amíg román kollégáink (főleg, akik a középiskolában tanultak egy kis orosz), mondhatni, pihenniszunnyadozni jártak ósláv-román paleográfia órákra, nekünk Jakónál – akinél messzemenően többről volt szó, mint pusztán paleográfiáról – vért kellett izzadni. Az okleveleket nála nemcsak kibetűzni kellett a mai technikához képest gyatra fotokópiákról, hanem szükség szerint lefordítani, de értelmezni is, kontextusba helyezni, rámutatni az összefüggésekre a korabeli viszonyokkal, azonosítani meg földrajzilag betájolni a településneveket, meghatározni az írás keltének korát stb. Eközben egyre figyelmeztetett, hogy ne a fantáziánkat használjuk, hanem az ismereteinket, illetve keményen dorgált az utóbbiak hiánya miatt. Paleográfiából mindig volt házi feladat: egyénileg feloldani, lefordítani, magyarázó jegyzetekkel és bibliográfiái hivatkozásokkal ellátni egy dokumentumot, regesztát készíteni a tartalmáról. Nekem szerencsém volt Dani István csoporttársammal és barátommal, akinek édesapja (Dani János) a Történettudományi Intézet paleográfus-kutatója volt, olykor tőle kaptunk kis segítséget, dorgálás helyett fejcsóválással. Jakó professzor az órát másodpercre pontosan kezdte és fejezte be, utána pedig mi úgy támolyogtunk ki az ajtón, mintha végig fát vágunk volna.

Aztán élményszámba mentek Imreh István színes-mozgalmas előadásai: na, ott megint szóba került, más összefüggésben, az *Annales* meg a mentalitástörténet. (Akkor ez forradalmian új dolognak tűnt, ami eltért mind a romantikus-nacionalista, mind a pozitivistá, mind a marxista vagy önmagát marxistának beállító múltértelmezéstől.) Imreh tanár úr órái arra is ráébresztettek, hogy a történelem nem feltétlenül unalmas adathalmaz. Ő az egyetemes jelenkort úgy tanította (ezt meg is írtam egy emlékező cikkben), hogy folyamatosan visszautalt Erdély fejedelemség-kori történetére, kis túlzással olyan volt az előadása, mint egy modern filmdráma, mely felrúgja a tér-idő-cselekmény egységét, az idősíkok egy sajátos logika mentén váltakoztak, de tökéletesen követhetően.

Nem tanított, viszont jó kapcsolatomból alakult még az egyetemi évek alatt, de főleg utána a Történelmi Intézetben dolgozó Egyed Ákossal, e rögtönzött lista egyetlen ma is élő tagjával (ők apámmal nemzedéktársak voltak, együtt statisztáltak valami kis zsebpénzért a kolozsvári sétatéri színházban).

Nem valamiféle kötelező kegyelet meg udvariasság mondatja velem, hogy rendkívül szerencsés történész nemzedék vagyunk, amiért ezek az emberek még megoszthatták velünk tudásukat.

Az államvizsga dolgozatod témájának megválasztása meghatározta/befolyásolta-e a további kutatómunkádat?

Igen. Csetri Eleknél jelentkeztem szakdolgozatíráásra, előadtam, hogy a székelyföldi középkori kápolnákról szeretnék írni. Csetri tanár úr hümmögött egyet, aztán a következő találko-

zaskor határozottan kijelentette: „Hermann mester, a dolgozat címe: »Udvarhelyszék levéltára«, és kész. Keresse meg Kiss András levéltárost, neki vannak erről jegyzetei, beszéltem vele, segíteni fog.” Idő kellett elteljen ahhoz, hogy belássam, hálás lehetek Csetri tanár úrnak, amiért tudatosan, átgondolt módon egy olyan terület felé irányított, amely sokáig témát és anyagot szolgáltatott a kutatáshoz. Udvarhelyszék igen gazdag levéltárát, mint tudjuk, Kolozsváron őrzik. Kiss András valóban nagyvonalúan átadta jegyzeteit, így ezek birtokában kezddhettem a további gyűjtéshez. Egyúttal arra is figyelmeztetett, hogy a szék közgyűlési jegyzőkönyveiben, de a „Nemzeti láda” néven ismert gyűjteményben is érdekes anyagot talállok a székelyek szkíta-hun eredethitéről, ennek a közéletre való kihatásáról, ami az udvarhelyszéki rendek esetében igen jól tetten érhető. Egyébként Kiss András élete végéig figyelemmel kísérte pályámat, több ízben is segített. Így kerültem kapcsolatba azzal, amit én eleinte önmagam számára, később publikációkban is elkezdtem „virtuális múltnak” nevezni: hogy miképpen látták a különböző korok emberei saját közösségük történetét. Persze időközben szembesültem azzal is, hogy Gilbert Durand már 1960-ban részletesen definiálta ezt a fogalmat a „képzelet antropológiájáról” szóló könyvében.¹ Rá kellett jönnöm, hogy nem fedeztem fel a „spanyolviaszt”, ellenben örökre megkedveltem a vele való foglalatosságot: azóta is a székely „virtuális múlt” (a magam részéről ragaszkodom e kifejezéshez, noha van jó barátom – éppen Szegeden –, aki kicsit hatásvadásznak tartja), tehát a székelyek tudatába „beégett” eredethit, az egész imaginárius székely történelem és minden, ami ezzel összefügg, kedvenc kutatási témám maradt.

Egy különös kérdés: Székelyföldön élve, de nem székelyként lehet-e elfogulatlanul tárgyalni a székelyföldi történelmet? Hogy kell ezt csinálni?

Ha történészként Székelyföldön élve hozzányúlsz olyan kérdéshez, mint a mitikus múlt, darázsfaszekben kotorászol. Nem szakmabeli barátaimmal beszélgetve én próbálom kerülni a témát, de ők elő-előhozzák, szakmai érvekkel pedig nagyon nehéz a hitre hatni. És igen, vannak székely radikálisok, akik azt mondják, hogy székely történelemmel csak székely foglalkozzon. De ki székely? „*Siculus non fit sed nascitur*” – a székely nem lesz, hanem születik. Ez egy – eredetileg a poétákra vonatkozó – latin közmondás, amit később „székelyesítettek”. Ez az elv – egy vérségileg egységes, mondhatni, nemzetségi állapotokat konzerváló székelység megőrzésének ábrándja – már nagyon régen elveszítette gyakorlati háttérét. Már a középkorban működött a „fiúleányosság” intézménye, mely lehetőséget teremtett arra, hogy házasság útján „nem székelyek” bekerüljenek székely családokba. A 17. században próbálták ezt korlátozni, legalább a jobbágyokat kizárni, de számukra is megmaradtak a kiskapuk, amit ki is használtak. Végül már pénzért is lehetett „lófőséget”, birtokkal együtt járó székely titulust venni. Aztán a modernizáció tovább bontotta a válaszfalakat. A nagyon közeli múltban elkezdtek pénzért árulni a „tiszteletbeli székely” címet, amit – most próbálok diplomatikusan fogalmazni – a magam részéről nem helyeseltem. „Lófőséget” még csak-csak, de 5000 forintért venni „tiszteletet”! Mellesleg nagyapám, aki egyszerű pékmester volt, jelképesen szólva ingyen is megkapta, midőn még fel sem találták, amikor az 1930-as években tagja lett a nagy múltú „Székely Dalegyletnek”.

De a Székelyföld történetét kutató történész a román közvéleménnyel, olykor kollégáival is szembemegy, amikor azt hányják szemére, hogy Székelyföld nem is létezik. Ennyire merevedeket képzett történészek ritkán mondanak, de tudóskodó autodidakták meg politikusok annál inkább. Székelyföldi történészekként üllő és kalapács közt vagyunk: a „mieink” számára

¹ Durand, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Paris, PUF, 1960.

nem vagyunk elég radikálisak, a „másik oldalon” pedig egyesek úgy látják, nem vagyunk eléggé lojálisok az országgal szemben, amelyben élünk. Ebből az egyetlen kiút szerintem a szakmai tisztesség: úgy írni és mondani a dolgokat, ahogyan mi tudjuk. Én azt hiszem, Székelyföldön élve belém ivódott annyi empátia a vidék mindenkori emberei iránt, hogy motiváljon a székely múlt kutatásában, nem-székelyként pedig képes vagyok annyira kívülről szemlélni a dolgokat, hogy legalább megközelítsem azt, amit tárgyilagosságnak nevezünk, és aminek a tökéletes fokozata, mint tudjuk, nem létezik.

Az egyetem elvégzése után, mint legtöbbünk, történelemtanárként kezdted pályafutásod. Ha erről a korszakról beszélnél egy pár gondolat erejéig.

Egy székelyudvarhelyi lakótelepi általános iskolában kezdtem 1980 őszén, és ott tanítottam tíz évig. Az iskola körzetéhez tartozott a városba 1952-ben „beolvasztott” két falu, Bethlenfalva meg Kadicsfalva is, így társadalmi tekintetben színes gyerek- és szülői közösséggel kellett dolgozzunk. A gyerekek jó része szereti a történelmet, érdeklí például a régészet (persze a régész-lét vélt romantikája vonzza őket – mint egykor engem is –, ásni egy erdei tisztáson, és temérdek aranytárgyat találni), és természetesen a gyerek csintalan, főleg egy fiatal tanárral szemben próbál az lenni. Pedagógus családban nevelkedve talán az átlagnál kicsikét jobban tudtam kezelni ezt a jelenséget, tanítványaimmal sokat kirándultunk, begyalogoltuk az egész környéket (afféle mozgó, informális „történelemkör” is volt ez), úgy gondolom, jó volt köztünk a viszony. Aztán közeledve 1989-hez, illetve ebben az ominózus esztendőben a történelem egyre ideologizáltabbá vált, ez főleg a nyolcadikban tanítandó románok története kapcsán lett kényes kérdés. Ráadásul a tankönyv, amiből tanítanunk kellett, hát fogalmaznak enyhén, nem számolt a magyar diák etnikai hovatartozásából adódó érzékenységgel. Akkor már a megélhetésével játszott az a tanár, aki mást próbált tanítani: erre 1989 tavaszán egy tanügyminisztériumi ellenőrző brigád elég durván, ellentmondást nem tűrő, kemény szavakkal figyelmeztetett. Emellett ez a tankönyv egy olyan román metanyelven íródott, hogy valószínűleg a román diákok sem értették. Ezt egyes kollégák még viszonylag szerencsés körülményként értelmezték: mi elhadjuk, mint a szorzótáblát, a diákok nem értik és visszahadják, mint az „antanténuszt”, jobb ez így, mintha értenék is... Én a magam módján próbáltam megoldani a megoldhatatlant. Egyik akkori nyolcadikos tanítványom (aki később a kolozsvári egyetem Magyar Történelmi Intézetének igazgatója lett) meséli derűsen, milyen belétörődő, akkurátus ráéréssel magyarázgattam és rajzolgattam a táblára 1989 őszén a dák várfal szerkezetét (amit, ugye, Hadrian Daicoviciutól tanultam). Igen, akkor már az időt húztam, mint a kapu elé beszorított focicsapat, hogy kibekkeljem a kényelmetlenebb témákat, és lám, tényleg eljött a december.

A tanügyből aztán művelődési intézményekbe kerültél, nem egyenél vezető pozíciót töltöttél be. A helyi múzeumnál, a városi könyvtárnál, a hagyományőrző forrásközpontnál eltöltött időről, kifejtett munkádról kérdezlek.

Tehát eljött 1990, én meg úgy éreztem, váltani kell. Újabb tíz év az udvarhelyi múzeumnál telt, azt hiszem, termékenyen, ekkor kerültem kapcsolatba a magyarországi „történész-társadalommal”, részben egyetemi tanáraimnak, részben Bárdi Nándor barátomnak köszönhetően. Olyan kiváló történészek segítettek ebben az időben a munkámat, mint Miskolczy Ambrus, Szász Zoltán meg Barta János. A múzeumnál történész-muzeológusként dolgoztam, kiadvány-sorozatot indítottunk, történeti-néprajzi lap alapításával kísérleteztünk, meg persze kiállításokat újítottunk, rendeztünk meg utaztattunk, de az egyéni kutatásra is jutott idő és energia. Ekkor írtam és védtem meg doktori disszertációm is Kolozsváron, Magyar

András professzor irányításával, a székelyek 18–19. századi rendi nacionalizmusa és polgári magyar nemzettudata közti párhuzamot vizsgálva. Aztán jött hét év igazgatóként a Városi Könyvtárnál, amely akkor költözött új, célszerűen kialakított épületbe, nyugodt időszak volt, itt is jutott idő a kutatásra. Ezidőben hoztuk létre néhány kollégával jogi személyiségként az „Areopolisz” kutatócsoportot, amellyel Udvarhelyre került fiatal történészek kutatómunkáját próbáltuk segíteni. Ennek érdekében évkönyvet is szerkesztettünk, amely húsz éven keresztül életképesnek bizonyult, mondhatni, bekerült a magyar szakmai köztudatba. Az évkönyvet úgy tudtuk folyamatosan éltetni, hogy majdnem minden évben más és más kiadónál jelentettük meg, attól függően, melyik vállalta azért a pénzért, ami nekünk rendelkezésre állt, de mindig ugyanabban a formátumban és külalakkal. Ez egészen addig működött így, amíg az Areopoliszt sikerült kiadóként is bejegyeztetni. Aztán következett három év a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont élén, ez mozgalmasabb, másfajta energiákat igénylő munka volt. A közművelődés szervezése mellett itt is sikerült, immár állami pénzügyi háttérrel, külön irodaként egy kis történeti-néprajzi kutatóműhely létrehozni (sajnos csak ideiglenesen), kiadványokat megjelentetni (itt tudott átmenetileg továbbélni az Areopolisz), de egy idő után felerősödött a fenntartó intézmény irányító szerepe, illetve a máról holnapra születő, harsányan kommunikálандó látványos eredmények igénye, ezt annyira már nem szerettem. Egyébként is, lehetőség adódott átigazolni az egyetemre.

Munkáid között románnyelvű publikációk is vannak. Hogyan látod, értékeled, a román történetírás hogyan fogadta ezeket? Továbbiakra van-e szükség? És amit fontosabbnak látsz: kell-e nekünk a román történetírás felé nyitnunk, akár együttműködés keretében is?

Úgy látom, ha csak saját levünkben fortyogunk a székely bércek védelmében, akkor nincs jogunk panaszkodni amiatt, hogy senki sem látja a problémáinkat. E tekintetben – mi tagadás – én (idézőjelben mondvá) „kollaboráns” vagyok. Először is: a rendszerváltozás óta a román történetírás is rengeteget változott. Tovább él ugyan, meglehetősen magas szinten is a keményvonalas nacionalista irányzat, olykor ismert nyersességében, másoknál elegánsabb szalon-csomagolásban. De felszínre került egy igen képzett, jó európai beágyazottsággal és jó publikációs háttérrel rendelkező vonal is, amely sikerrel pukkasztja az ősrögös nacionalista burkokat. Az ember azzal vitatkozik, akivel érdemes, semmiképpen sem az utcákon-tereken zászlókat lengető, bikkfanyelvű nacionalista szlogeneket vagy ezeknél is vadabb dolgokat kiabáló tüntetőkkal. A magyar közvélemény ebben a rétegben a román társadalom valamiféle keresztmetszetét látja, ebben talán a média is szerepet játszik, a magyar és a román egyaránt, mindkettőben a negatív kép dominál „a másikról”, ezen csak egy-egy múltó konjunktúra változtat átmenetileg. Ezek ismeretében volt számomra meglepetés a székelyek történetét összefoglaló könyvem kedvező fogadtatása. Hogy a „neotranszilvanista” Sabin Gherman video blogjában nyilvánvalóan túldicsérte, arra akár számítani lehetett, de végül még a Román Hadsereg hivatalos lapja is pozitív kicsengésű ismertetőt közölt róla. Ez a harmadik román nyelven megjelent könyvem, egyben az első, amelyet eleve románul írtam, nem fordítottam vagy fordították. Ismert bukaresti kiadónál jelent meg, szerintem nálam jobban csak a kiadó (egyébként szegről-végre székely származású) igazgatója izgulhatott amiatt, hogy botrány lesz belőle. Végül nem lett, még a piacon is elég jól fogvott, tehát létezik az a réteg, amely nyitott a határokon belüli másság irányába. Persze nem mindegy, milyen hangnemben szólítod meg a célközönséget: ha már az első oldalon harsányan „trianonozol” meg „hatvannégyvármegyézel”, akkor a mérsékelt gondolkodó román hazafi is falhoz vágja, és azzal ment a papírkukába. Mértékkel és fokozatosan is ki lehet mondani fontos igazságokat. Hatékonyabb. Ami az együttműködést illeti, nekem jó a kapcsolatom Sorin Mitu kolozsvári professzorral, szerepet vállalt román könyveim bemutatói során, az egyikhez előszót is írt,

a másiktól ismertetőt, illetve ő hívott meg a romániai imaginárius történelmi narratívák enciklopédiájának szerzői gárdájába. Jó a viszonyom még Lucian Nastasă-Kovács kolozsvári múzeumigazgatóval (vele és feleségével, Annamáriával egy könyv szerkesztése során dolgoztunk együtt), de bukaresti egyetemi oktató is keresett az oktatásban megvalósítandó együttműködés érdekében, ami sajnos valamilyen adminisztratív okokból elakadt. Másfelől, van olyan bukaresti román kolléga, akivel nagyon éles sajtóvitába keveredtünk egy az ifjúság számára írt, az oktatásban is használható székely történelemkönyv kapcsán. Szerintem, túllépve a buktatókon, keresni kell a kapcsolatokat, nem értek egyet azzal, bár olykor hallok, hogy „a románokkal nem érdemes”. A párbeszéd nem a vélemények kölcsönös helyeslésével, hanem tudomásulvételével tud elkezdődni. Nekünk közvetlen módon és megfelelő szórással rendelkező csatornákon kell az álnemzeti agymosást elutasító románokhoz szólni (többen vannak, mint azt sokan gondolják), mert ha más teszi helyettünk, abból nem mi jövünk ki jól.

Időközben a Sapientia és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója lettél. Újból a tanügybe kerültél. Itt már a tudományos kutatómunka és eddigi oktatói tevékenységed tapasztalatai ötvöződnek. Mit szerettél volna, mit tudtál átadni ezekből a hallgatóknak?

A Sapientia-n csak óraadóként működtem, a Babeş-Bolyain sikerült végül állást szereznem, a Pszichológia és Neveléstudományok Kar udvarhelyi kihelyezett tagozatán. Korábban felmerült kolozsvári lehetőség is a Történelem-Filozófia Karon, egykori egyetemi tanárain kitartóan biztattak volna erre, de családi helyzetem akkor ezt nem engedte. Nem bántam meg a dolgok ilyenét alakulását, hiszen maradhattam abban a közegben, ahol mindig jól éreztem magam, noha itt nem történészjelölteket, hanem leendő tanítókat tanítottam, illetve óraadóként még tanítok. Akinél komoly érdeklődést láttam a történelem iránt, meg némi kutatói vénát is, igyekeztem meggyőzni, hogy legalább mesterizni menjen a történelem szakra. Ezzel egy kicsit magam alatt is vágtam a fát, hiszen Udvarhelyen pedagógiai vonalon jól működő magisteri tagozat létezik. Továbbá igyekeztem őket felkészíteni arra, hogy azon a szinten, amelyen nekik kell, a történelmet és ahhoz kötődő ismereteket korrekt módon és érdekesen tanítsák. A mesteri tagozaton most is van egy székelység-történeti kurzusom, itt próbálom rávezetni őket arra, hogy a szülőföld történetét már kis kortól meg lehet szeretetni a gyerekekkel: előbb a mondákat-mítoszokat (én is azzal kezdtem), de közben fokozatosan a valós múltat is. Bár az időkeret igazságtalanul szűk arra, hogy elérjem azt az eredményt, amit igazán szeretnék, nem érzem haszontalannak ezt a munkát. Gátak és gáncok mindenütt vannak, de mindezzel együtt én egyik korábbi munkahelyemen sem éreztem ennyire szabadnak magam. E szabadságban talán benne van az a paradox helyzet is, hogy Udvarhely Kolozsvártól sokkal messzebb van, mint Kolozsvár Udvarhelytől, és ezt a főnökök is így gondolják. Mi egyet gondolunk, és ott termünk, ők hónapokig készülnek „leutazni” a „végekre”. (Ez olyasmí, mint a valós hőmérséklet és a szubjektív hőérzékelés közti különbség.) Félreértés ne essék, a kolozsvári történész kollégákkal – talán nem csak azért, mert más karon tanítok – mindmáig kifejezetten jó a kapcsolatom, meghívnak előadást tartani, konferenciákra, segítenek könyvbemutatót szervezni, bevonnak kutatásba, egyszerűen óvnak a szakmai elszigetelődéstől.

Térjünk vissza a tudományos élethez. Publikációs listádat tekintve nem úgy tűnik, mintha leragadtál volna a székelységkutatás valamely szűk mezsgyéjénél. Tehát mi a fő kutatási területed, és melyek a fontosabb, neuralgikusabb, kényesebb, esetleg mentalitásváltást igénylő megközelítéseid?

Mint már szó volt róla, a székelység történetét kutatom. A 18–19. századi mentalitástörténettel kezdtem, de egyre jobban érdekelték az ezzel kapcsolatos mítoszok, márpedig a történeti mítoszok kutatásában nem lehet időhatárt szabni, hiszen van a kor, amelyben előbukkan a mítosz, és van az, amelyre vonatkozik, a kettő között pedig azok a korok-korszakok, amelyek esetleg ihletet adtak megszületéséhez. Meg változatai, párhuzamai vannak az egyetemes kultúra minden ága-bogában. Nagyon érdekes a mában is élő mítosz, Közép-Kelet Európában pedig meglehetősen gyakori. Olykor úgy érezzük, hogy elszenderedett, de újra felbukkan. A „virtuális múltat” komolyan kell venni, megkeresni a gyökereit, a tápanyagait, hatásmechanizmusait, párhuzamait, de körületekintően, hiszen ennek jelentős befolyása van a valós történésekre: olykor pozitív, olykor pedig katasztrofális következményekkel. A példákat mindenki ismeri.

Nyugdíjas vagy már, de alkotó kedved lankadatlan. Melyek a további terveid?

Nagyon szeretném kritikai rendszerbe foglalni a székel mitikus múltat: nemcsak az eredetmítoszt, hanem egyéb – mondjuk úgy – hit által teremtet „emlékeket” is, amelyek ehhez kapcsolódtak. Többet erről nem mondanék, hiszen az idő szabja meg, hogy mit tudunk megvalósítani terveinkből.

Hogy látod, melyek a székel földi, erdélyi történetkutatás hiátusai? Látsz-e esélyt a Székel föld reális történetének újszerű, átfogó, „Erdély történetébe illesztett” tárgyalására? Mit javasolsz, milyen tanácsot adnál az utánad következő korosztályú történészgárdának, mert azért most már többen is és különböző területekre szakosodottan jelentkeznek?

Néhány éve erdélyi és magyarországi történészek meg intézmények fogtak össze egy székel történeti szintézis megírására, egy 1872-től egyre halasztott „projektről” van szó. Az időhatár szoros volt, de igyekeztünk. A második kötet szerkesztői csapatában Egyed Ákos volt a mentorunk, én a térbeli távolság dacára jól együtt tudtam dolgozni Oborni Terézszel, Reisz T. Csaba olvasószerkesztőnek pedig jelentős szerepe volt abban, hogy a sok szerzőtől származó szöveg, formai és terminológiai tekintetben, a lehetőségek szerint egységessé váljon. A kritika nem volt valami kíméletes, aki úgy érezte, hogy kimaradt a történetből, az mind nekünk esett, szemtől szembe (ami végül is méltánylandó) vagy a hátunk mögött. A problémát viszont én nem ebben látom, hiszen az így vagy úgy megszólalók sok valós hiányosságra rávilágítottak. Az idő szorításában, amelybe munka közben egy belső, személyes ellentété váló szakmai konfliktus is belezavart, ennyi fért: három vaskos kötet. Hogy a szigorúan megszabott határidőre kész lehetett, abban Kolumbán Zsuzsánna szerkesztőségi titkárnak volt jelentős szerepe. Engem inkább az zavar (és úgy látom, hasonlóképpen a szerzőtársakat is), hogy egyesek igyekeznek úgy tenni, mintha ez a munka meg sem történt volna. Persze e történet nem függetleníthető a politikum szerepétől: abban, hogy megvalósult, és a magam részéről úgy érzem, abban is, ahogy el lett bagatellizálva. Márpedig kétlem, hogy a közelebbi jövőben hasonló méretű vállalkozásra, ennyi ember és intézmény együttműködésével, sor kerülhet. Mintegy folytatásként, én tavaly megpróbáltam – Kovács Kiss Gyöngy főszerkesztő kérésére – egy tematikus „Korunk” szám keretében „csatarendbe szervezni” az utánunk következő székel földi történész generációt. Mert valóban sok kiválóan képzett történész indult innen és tért ide vissza az utóbbi három évtizedben. Ők, hozzánk képest, már a szakmában megtett első lépéseiktől kezdődően más lehetőségekkel rendelkeztek, mint mi hajdanán, akik – ha beszabadultunk egy levéltárba, kéziratárba – grafitceruzával jegyzeteltünk, és előfordult, hogy nem juthattunk hozzá olyan dokumentumhoz, amiről tudtuk, hogy létezik. Kezdetből más kitekintési lehetőségeik voltak és vannak a világ felé: pályázatok, ösztöndíjak,

ezen nyomán épülő kapcsolatok. Mi ezekkel csak pályánk derekától élhattunk. A mi szerencsénk viszont, amint erről már beszéltem, hogy a katedrán érhattük még az erdélyi történetírás néhány legendás alakját, motivációt jelentett az örökükbe lépni.

Ez a lassan „többlepcsős”, immár csak a mi nézőpontunkból „ifjú” nemzedék végre elkezdett több mint biztató módon önszerveződni, az „Erdélyi Történész Fórum”, amelyet a Gyergyóremetén élő Nagy József hadtörténész a fáradhatatlan Bárdi Nándor külső segítségével koordinál – amennyire én belelátok –, jól működik, betölti szerepét. Emellett létezik kapcsolattartó fóruma az erdélyi magyar történelemtanároknak is. Ezeknek a kollégáknak kell színvonalas publikációs teret teremteni, amelyben érvényesüljenek a korszerű kutatási meg szerkesztési elvek, és nekik kell megírni a következő székely „háromkötettest”, meglehet, hogy nem is kötetekben és kilóban mérhető formátumban. És persze nem úgy, mint Ilf és Petrov (az 1920-as évekbeli szovjet állapotokat szatirikusan megjelenítő) könyvében, hogy felszedjük az összes régi vágányt, mert az új rendszerben új vasutakat kell építeni.

Köszönöm a beszélgetést.

2024. április 03.

Hermann Gusztáv Mihály műveinek válogatott bibliográfiája

Kötetek

- Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig.* Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2003.
- Az eltérített múlt. Oklevél- és krónikahamisítványok a székelyek történetében.* Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2007.
- Secuii. Istorie – cultură – identitate.* [A székelyek. Történelem – műveltség – identitás] Miercurea Ciuc: Editura Pro-Print, 2009.
- Helytörténet és világtörténet.* Székelyudvarhely: Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, 2012.
- Források fénye – tények árnyéka. Rendhagyó leckék a székely történelemről.* Csíkszereda: Hargita Népe Kiadó, 2013.
- [társszerzők: Zepeczaner Jenő és Elekes Tibor] *Udvarhelyszék – a közigazgatás és közélet története.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2016.
- Cronici și documente controversate privind istoria secuimii. Fragmente și interpretări* [Vitatott krónikák és oklevelek a székelység történetéről. Részletek és értelmezések] Magyarról románra fordította: Incze Éva. Előszó: Miskolczy Ambrus és Sorin Mitu. Cluj-Napoca: Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2017.
- [társszerző: Orbán Zsolt] *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018.
- O scurtă istorie a secuilor.* [Rövid székelység-történet] București: Editura Curtea Veche Publishing, 2020.

Szerkesztett kötetek

- A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Szerkesztették: Bárdi Nándor (sorozatszerkesztő) és Hermann Gusztáv Mihály. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 1999.
- A székelység története. Kézikönyv és tankönyv az általános iskola VI. és VII. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára.* Főszerkesztő: Hermann Gusztáv Mihály. Csíkszereda – Székelyudvarhely: Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont; Hargita megye Tanácsa, 2012.
- [idős] Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete.* Második, javított és bővített kiadás. A szöveget gondozta, kiegészítő jegyzetekkel ellátta: Hermann Gusztáv Mihály. Csíkszereda: Pro-Print Kiadó, 2015.
- Székelyföld története. I–III. A II. kötetet (1562–1867) szerkesztették: Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni Teréz.* Székelyudvarhely: MTA – BTK, Budapest; Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár; Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Istoria ilustrată a secuilor* [A székelyek képes története]. Magyarról románra fordította: Nastasă-Kovács Annamária. Előszó: Lucian Nastasă-Kovács. Főszerkesztő: Hermann Gusztáv Mihály. Odorheiu Szeuiesc: Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, 2020.

Kötetekben megjelent írások

- [társszerző: Kovács Piroska] *Udvarhelyszéki románok: a betelepedéstől a beolvadásig.* In: A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 1999. 157–211.
- Az udvarhelyszéki Havasalja kiváltságos települései: a két Oláhfalú és Zetelaka.* In: Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1999. 183–198.
- [társszerző: Zepeczaner Jenő] *Oláhfalú kiváltságai.* In: A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2000. 127–135.

- A reformkori nemesi liberalizmus székelýföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében.* In: A székelýség története a 17–19. században. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001. 146–173.
- Udvarhelyszék levéltára. Történeti vázlat.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok, I. Székelýudvarhely: Litera Kiadó, 2001. 86–96.
- Udvarhelyszék belső területi tagolódása a 18. században.* In: Studii de istoria modernă a Transilvaniei – Tanulmányok Erdély újkori történetéről. Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv. Cluj-Napoca: Universitatea Babeş-Bolyai. Presa Universitară Clujeană, 2002. 214–226.
- A székelý rendi ellenállás II. József halálától 1848-ig.* In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2003. 166–175.
- A székelý rendi öntudat nemzetiesedése (?).* In: Nemzet és társadalom. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004. 67–85.
- Tutajozás a Nagyküküllőn.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. IV. Csíkszereda: Hargita Megyei Kulturális Központ, 2004. 45–53.
- „Haladók” és „maradók”: közéleti küzdelmek a reformkori Udvarhelyszéken.* In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2005. 164–177.
- Az erdélyi felvilágosodás elfelejtett alakja: Zsombori József.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. V. Csíkszereda: Hargita Kiadó, 2005. 74–86.
- A csíki krónika és a székelý „virtuális múlt”.* In: Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2006. 219–235.
- Die Szekler zwischen privilegiertem Stand und moderner ungarischer Nation.* In: Die Szekler in Siebenbürgen. Von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2009. 258–271.
- Egy politikai diskurzus a XIX. század kezdetéről. Gróf Teleki Lajos beszéde 1801-ben, Udvarhelyszék közgyűlésén.* In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010. 129–133.
- A székelýföldi kisedővás kezdetei.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. Az I. tudományos ülésszak előadásai 2010. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2010. 57–64.
- The Virtual Székely Past.* In: Studies in the History of Early modern Transylvania. New York: Atlantic Research and Publications, Inc. Columbia University Press, 2011. 83–113.
- A székelý történelmi mitológia és gyökerei.* In: „Éltünk mi sokáig két hazában...””. Tanulmányok a 90. éves Kiss András tiszteletére. Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2012. 27–36.
- Egy intézményalapítási kísérlet és tanulságai (adatok az udvarhelyi kisedővás kezdeteinek történetéhez).* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A III. tudományos ülésszak előadásai 2012. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2012. 55–63.
- Rájátszás a pokolban – egy futball-mérkőzés iskolaügyi következményei.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A IV. tudományos ülésszak előadásai 2013. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2013. 75–83.
- Szkiták, hunok, magyarok. Régi tankönyveink és a magyar eredetmítosz.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. Az V. tudományos ülésszak előadásai 2014. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2012. 67–75.
- Pedagógusportré a felvilágosodás korából. Abrudbányai Szabó Sámuel.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A VI. tudományos ülésszak előadásai 2015. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2015. 41–48.
- Párhuzamos életrajzok – Két udvarhelyi tanárportré a felvilágosodás korából.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A VII. tudományos ülésszak előadásai 2016. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2016. 43–56.
- Székelýföld története. II. (1562–1867).* Budapest – Kolozsvár – Székelýudvarhely: BTK TI – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- A következő fejezetek és alfejezetek:
- Közigazgatás és közélet a hatalmi konszolidáció korszakában. 1711–1761.* 371–386.
- A közigazgatás és bíraskodás reformja.* 399–402.
- Mária Terézia reformjainak közéleti hatása.* 403–406.

- A székelység II. József idején.* 406–417.
Közép- és felsőfokú tanintézetek. 450–458.
Barokk és felvilágosodás – ízlésvilág, műveltség, irodalom. 459–466.
Változások a székely társadalomban. 467–470.
Hagyomány és modernizáció a gazdaságban. 471–479.
Közeleti restauráció és rendi offenzíva. 480–489.
Közelet a reformkorban. 490–504.
- Budvár, a székely mitikus múlt szimbóluma.* In: Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor 80. születésnapjára. Marosvásárhely: Mentor Könyvek, 2018. 241–256.
- Ó és új Dácia. Egy bukott professzor népszerű okítása a 18. századból.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A VII. tudományos ülésszak előadásai 2018. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2018. 27–33.
- Benkő József és a székely eredetkérdés.* In: Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018. 205–212.
- Szigethi Gyula Mihály és a székely eredetkérdés.* In: Certamen. V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018. 207–216.
- Érdekes mondatok a zsarnokságról (II. József sirverse Szigethi Gyula Mihály hagyatékában).* In: Adalékok Székelyföld történetéhez. Tanulmányok Egyed Ákos 90. születésnapja tiszteletére. Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó, 2019. 218–224.
- Fancsali Dániel, az elfelejtett történész.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. 18. Székelyudvarhely: Areopolisz Egyesület, 2019. 61–74.
- Oktatás és „theatrum” az udvarhelyi jezsuiták iskolájában.* In: Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. A VII. tudományos ülésszak előadásai 2019. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană, 2019. 71–79.
- Secuii.* [A székelyek] In: Enciclopedia imaginariilor din România. III. Imaginar istoric. [A romániai imaginárius világ enciklopédiája. III. Az imaginárius történelem] Iași: Ed. Polirom, 2020. 212 – 232.
- „Melyik már a nagyobb 'sidó'?” Szigethi Gyula Mihály válaszkeresései egy régi kérdésre.* In: Civis, scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére. Marosvásárhely: Stúdium Kiadó, 2022. 229–245.
- Idősíkok (Imreh István jelenkortörténeti előadásai)* In: A rendtartó történész. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. 49–56.
- Folyóiratokban megjelent írások*
- Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat?* Tiszatáj, 46. évf. (1992) 6. sz. 65–74.
- Rendiség és nemzetiségi identitástudat a székelyeknél.* Aetas, 1993. 3. sz. 40–56.
- Udvarhelyszék anyaszéki státusának XVIII. századi újjáéledése és a kései székely rendi nacionalizmus.* Székelyföld, 1. évf. (1997) 2. sz. 109–118.
- A „Székely Nemzeti Láda”. Egy mítosz keletkezése és utóélete.* Limes, 11. évf. (1998) 4. sz. II. köt. 301–306.
- II. József és a székelyek.* Korunk, (1999) 4. sz. 110–116.
- Székely történeti kistükör 1848-ig.* Limes, 17. évf. (2004) 1. sz. 9–19.
- Szádeczky Lajos és a székely múlt.* Korunk, (2011) 5. sz. 66–70.
- Székelységtudat – mítoszokkal és mítosztanul.* Korunk, (2012) 3. sz. 6–12.
- Pillantás Erdély fejedelemség kori társadalmára.* Korunk, (2013) 3. sz. 43–49.
- A székelyek kollektív nemessége – mítosz vagy időben elévülő jogi tény?* Korunk, (2014) 1. sz. 100–107.
- Székelység – A Székelység. Két lap, két szerkesztő, két világ.* Korunk, (2014) 6. sz. 69–74.
- A székely székek. Önkormányzat, autonómia a középkori Székelyföldön.* Rubicon, 24. évf. (2014) 1. sz. 14–21.
- „Az esméret világa terjed” – a felvilágosodás útjai a Székelyföldön.* Kulturális Szemle, 1. évf. (2014) 1. sz. <http://kulturszemle.nmi.hu>
- Egy francia a reformkori Székelyföldön.* Székelyföld, 18. évf. (2014) 8. sz. 97–111.

Jókai Mór esete a csíki székely krónikával (Történet a tényfeltárás és fikció határán). Korunk, (2015) 8. sz. 55–62.

Bálámber. Egy dráma születésének háttere. Gradus, 4. évf. (2019) 2. sz. 158–163.

Hit által teremtett székely múlt. Regio, 30. évf. (2022) 2. sz. 116–139.

Fordítás

Gergely András: *Istoria Ungariei*. [Magyarország története] Magyarról románra fordították: Hermann Gusztáv Mihály, Ana Cristina Deutsch. București: Editura Kriterion, 2000. 170.



HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Babeş-Bolyai Tudományegyetem Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozata

Eredetmítoszok párhuzamban

A „*Hadak útja*” és „*Traján útja*”

A székely eredetmítosz a magyar történelmi hagyomány egyik széles körben ismert narratívája. Ebben valószínűleg nem kis szerepe van Csanády György 1921-ben keletkezett *Székely himnuszának*, amely két sorba sűríti e történet rövid foglatát: „Vezesd még egyszer győzelemre néped, / Csaba királyfi csillagösvényen!” Ha nyilvános éneklésekor bárki tájékozatlannul rákérdezne: ki az a Csaba királyfi, meg mit értünk „csillagösvényen”, a jelenlévők közül valaki biztos tudja, hogy Csaba Attila hun király fia, aki az apja halála utáni testvérháború nyomán kénytelen volt életben maradott hadi népével az őshazába menekülni. A tájékozottabbak arról is tudnak, hogy Csaba hátrahagyta a székelyeket a „székely” őrzésére, esküvel fogadva, hogy veszély esetén visszatér harcosaival. Erre a monda szerint négy ízben került sor, utolsó alkalommal már Csaba meg vitézei halála után, amikor a túlvilágról, a „*Hadak útján*” („csillagösvényen”, azaz a *Tejúton*) érkezett a felmentő szellemserég.

Ezt az elég bonyolult mitikus történetet első ízben Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent *Magyar mitológiájában* olvashatjuk,¹ de ő is jelzi, hogy Lugossy József nyelvész és orientalista révén jutott el hozzá. Lugossy a következő évben maga is közlésezi egy terjedelmesebb tanulmány lapjain (alig módosítva az Ipolyi könyvében szereplő szöveget), romantikus-sejtelmes kerettörténetbe ágyazva: egy székely nemzetőr mesélte „fényes, de súlyos korban”, éjszakai tábornok mellett, aki azonban elesett a szabadságharc küzdelmei során, így ő egy közvetítő „baráti kéz” nyomán jutott a birtokába.² A múlt századfordulón Benedek Elek átdolgozásában e monda bekerül a népiskolák olvasókönyveibe,³ de Magyarországon a háború után is kisiskolás tananyag marad, immár Móra Ferenc által újramesélve.⁴

A jelen írás keretében nem foglalkoznék azzal a ma is vitatott kérdéssel, hogy a székelyek hun eredettudatát a középkori krónikások mint létező jelenséget rögzítették, vagy ellenkezőleg, az ő feljegyzéseik nyomán született. Azt sem részletezném, hogy a Hun Birodalom bukásával egykorú kútfőkben nem szereplő Csaba miként tűnik fel a középkori krónikákban, illetve hogy milyen más előzményei, lehetséges forrásai vannak az 1854 óta ismert történetnek. Ezt részben megtettem korábban,⁵ illetve szeretnék újabb adatok birtokában és további vizsgálódások után visszatérni a témára. Itt most csupán egy Lugossy saját gyűjtéséből származó adatra figyelmeztetnék, amelyet idézett tanulmányában – a Tejút más népek által használt elnevezéseit sorolva – említ: „*Traján útja*, *Traján árka* (»Kálé Trajanuluj«, »Aeruke Trajanuluj«). Mármárosi román nép ajkáról.”

¹ Ipolyi: *Magyar mythologia*, 581.

² Lugossy: *Ósmagyar csillagismei közlemény*, 114–115.

³ Benedek: *Elemi iskolások olvasókönyve*, 88–93.

⁴ Móra–Voinovich: *Betűország harmadik virágoskertje*, i. m.

⁵ Hermann–Orbán: *Csillagösvény és göröngyös út*, i. m.

E nevekhez Lugossy részletes magyarázatot is fűz: „Azon nagyszerű, részint valóságos országutak, részint földvárak, sáncok, melyek a közép- és aldunai tartományok rónáin, ezek közt hazánkban is, majd folytonos hosszú vonalokban, majd elkülönözten megjelennek s nagyrészt mindekkorig helyrajzi és ótani talányok, kevés kivétellel a római uralom korszakára szoktak vitetni [...]. Főleg a dáko-román népek a magok környezetében ily műveket Traján dicső nevével hozzák minden megválasztás nélkül kapcsolatba; mi is éppen nem csoda, miután földünkön Traján kapuja, hídjá, falva valóságos történelmi és helyrajzi tényekül fekszenek előttök. Mi sincs azonban valószínűbb annál, hogy jó része ezen csodás műveknek a nép vándorlatot követő századokba tartozandó, és így a római, trajáni össznev alól, hova a hagyomány zavarta, kiválasztandó.” Lugossy úgy véli, „mármárosi román népünkhöz e nevezetek dunafejedelemségi testvéreiktől mentek át, és így alapjuk a mai Oláhországban keresendő. Minthogy már Oláhországban igenis léteznek római s pedig trajáni utak, de római sáncok [...] nem találhatunk, hanem csak [...] sokszor hibásan római műnek nézett vonalak: láthatjuk, mikép az első név, a »Kálé Trajanuluj« helyesen van a tejuti átvitelben visszaadva, a mennyiben ez valóban a híres császár művéül elismert, Oláhországból az Olt partján Erdély felé nyomuló, négyszeg kövekből rakott, itt-ott fáradság nélkül fölfedezhető [...]; míg az utóbbi »Aeruke Traján« árka név zavaros hagyományon épül, s valamint a földön – értve t. i. Oláhország földjét – nem létezik, úgy az égi árookra átvéve is tévedést tartalmaz, miután azon árkok vagy sáncok, melyek Oláhországot, folytatásul mintegy a honunkban s Kantemir szerint, egész a Donig fel-feltűnő hasonműveknek, szeldelik, távol sem római kéz munkái, hanem mint az úgynevezett hunárkok kétségtelen testvérei [...], legghetőbbben egyetemesen az avarok roppant terjelmű körsáncainak (Hring) maradványaiul tekintendők. Mivel pedig ez utóbbiak is, miután árkaikat az idő csaknem földdel egyenlítette, már ma inkább magasra töltött út, mint árok alakját mutatják, sőt megmaradt háttaikat a föld népe darabonként csakugyan országút gyanánt is használja: összezavartatásuk a valódi római országutakkal a fölületes népi nézetben annál könnyebben megtörténheték; holott ezektől mind anyagban, mind lényegben s rendeltetésben, mind végre származási korban felette különböznek. Elég, hogy a nép e különbséggel nem törődve, mind a hely színén Traján útját és Trajánárkot vagy sáncot (igazabban avarok árka) vegyít össze, mind az égrei átvitelben a kettőt felváltva alkalmazza. A nagy római császár megdicsőítése útjának és (hibásan vélt) árkanak astrothesiájában tükrözi némileg a román nép nemzeti érzelmait s vágyó visszaemlékezéseit a múlt homályából előborongó, bár soha vissza nem térendő szebb korszaka után. Jut eszembe, mily nagy kegyelettel s mintegy titokszerű ünnepélyességgel mondták ki e neveket azon desze- és budfalusi tisztos oláhok, kiktől tizenkét év előtt Mármárosban a Tejút ezen elnevezéseit tanultam.”⁶ (Kiemelések – H. G. M.)

Röviden összegezve: Lugossy valamikor az 1840-es évek elején dokumentálta a mármárosi románok körében a *Calea Traianului* (Traianus útja) és az *Aeruke* [?] *Traianului* (Traianus árka) elnevezéseket mint egykori földi építmények égi környezetre átvitt, a *Tejút* csillagsoportra vonatkoztatott neveit. Az ihletet adó építményeket részben római, részben népvándorlás-kori alkotásoknak véli. Lényegét tekintve elemzése a mai napig helytálló.

Sajnos a római császár nevével társított csillagsoporttal kapcsolatban Lugossy nem regisztrál semmilyen mitikus történetet, noha szinte hihetetlennek tűnik, hogy a „titokszerű ünnepélyességgel” megszólaló mármárosi „tisztos oláhok” ne beszéltek volna erről. Netán a „titokszerű ünnepélyesség” éppen azt jelenti, hogy nem beszéltek? Mivel nem tudjuk e mulasztás vagy hallgatás okát, lássuk inkább: hol, mikor és miként bukkan fel a kapcsolódó történet!

⁶ Lugossy: *Ősmagyar csillagismei közlemény*, 145–147.

Vegyük először a „földi” építményeket. Traianus árkáról szólva Lugossy hivatkozik a rövid ideig (1710–1711) uralkodó tudós moldvai vajda, Dimitrie Cantemir (1673–1723) már oroszországi száműzetése idején, 1716-ban írt művére, amelyben arról olvashatunk, hogy „Traianus császár az idehozott római polgárokból nagy telepeket létesített Dáciában [...]”. E tények örök emléke *Traianus császár árka* [a latin eredetiben: »fossa Traiani imperatoris«, amely ma is őrzi létrehozójának nevét.”⁷ E védvonalat viszont – Traianus császárral összefüggésben – első ízben nem Cantemir, hanem egy moldvai szerzetes, bizonyos Misail Călugărul említi (véltetően) az 1670-es években, Grigore Ureche (1590k.–1647) országbíró krónikáját másolva és kiegészítve.⁸ Kevéssel később Miron Costin (1633–1691) főkancellár Moldva népének eredetéről írt művében már bővebben szól róla: „E nevezetes császártól maradt fenn a Troian árok [șanțul Troianul], amelyet katonái ástak örök emlékezetül, kezdve Havaselvétől, átszelve az összes itt említett folyóvizet: a Szeretet, Dnyeszttert, Bugot, Dnyepert, egészen a Donig.”⁹ A lengyel jezsuitáknál tanult, sokoldalú műveltségű Costin nem titkolja az építmény római eredetét kétségbe vonó vélekedéseket: „Vannak némelyek akik azt mondják, hogy emez árkot, melyet máig Troian név alatt ismerünk, a tatárok felőli védelem okán ásták volna, elrekesztvén így a vidéket a síkság felől a tatár rablások elől.”¹⁰ Costin e vitában a mindenben ókori előzményt kereső humanista, egyben a népe nemes gyökereit kutató honfi meggyőződésével foglal állást: „Hihetőbbek azok, akik azt állítják, hogy Traianus császár ásatta ezen árkot...”¹¹

Mint fennebb láthattuk, e részleteiben mindmáig kérdéses eredetű védmű allegorikus égi elnevezésként történő első említését – jelen ismereteink szerint – Lugossynál találjuk (1855-ben, tizenhárom évvel korábbi gyűjtésre hivatkozva). A román néprajzi irodalomban *Traianus útja* és *-árka* mint a Tejút népi neve csak évtizedek múltán bukkan fel, ekkor már történelmi monda-változatok kíséretében. 1896-ban Ion Otescu (1859–1932) bukaresti matematikatanár szétküldött, az akkori Románia népiskoláiban működő pedagógusoknak címezve egy – az eget ábrázoló – térképet, kérve őket, hogy ennek segítségével a falvak öregjeitől gyűjtsék össze a különböző égtestekről, csillagcsoportokról, égi jelenségekről az általuk ismert elnevezéseket, hagyományokat, hiedelmeket. A választlevelek közül 39 vidéki (többnyire havaselvi, részben moldvai) tanító gyűjtését találta értékelhetőnek és használhatónak, amelyekhez hozzáadta saját tapasztalásait (maga is havaselvi falusi környezetben, szülei Ilfov, Vlașca meg Buzău megyei birtokain nevelkedett), 1907-ben terjedelmes tanulmányban összegezve kutatása eredményeit. A Tejútra vonatkozóan megjelennek a Traianushoz kapcsolt elnevezések, így a 17. századi moldvai krónikákban szereplő „Troianul”, illetve a Máramarosban fentebb jegyzett „Calea lui Traian”, de feltűnik egy másik név is: „Drumul Robilor” (=rabok útja), amit a múlt századfordulón gyűjtött népi narratíva – közvetlen vagy közvetett módon – szintén a Dáciát hódoltató római császárral hoz összefüggésbe:

⁷ Cantemir: *Moldva leírása*, 48.

⁸ Ureche: *Letopisețul țării Moldovei*, 10–11. Újabban felmerült, hogy a Grigore Ureche krónikájaként ismert teljes román nyelvű szöveg (beleértve a Misail szerzetesnek tulajdonított interpolációkat is) a korábban szintén csak másoló- meg interpolátorként számon tartott Simion Dascălul műve volna. Ursu: *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă...*, i. m. Egyébként Martin Bielski lengyel krónikás 1550 körül már ír egy rómaiak által ásott sáncról a Dnyesztter környékén, de nem említi sem e védmű, sem készítettője nevét. Armbruster: *Romanitatea românilor*, 118.

⁹ Costin: *De neamul moldovenilor*, 40–41.

¹⁰ Costin: *De neamul moldovenilor*, 41–42.

¹¹ Costin: *De neamul moldovenilor*, 42.

„a) A Rabok Útját Isten jelölte ki az égen a nagyszámú rab számára, akiket Traianus császár elhurcolt dáciai háborúi során; ezért nevezik még Traianus útjának is.

b) Mondják, hogy régen az itt élő lakosokat rabságba hurcolták egy távoli birodalomba Nyugat meg Dél felé, de szabadulván nem tudták, merre térjenek haza. És akkor Isten az égen megmutatta nekik az utat.

c) Traianus leigázván és Rómába hurcolván a dákokat, ezek visszaszöktek, éjszaka a Troiant követve.”¹²

Otescu idéz egy moldvai mondát is, amelyet 1893-ban közölt a *Șezătoarea* (=fonó, guzsalyos) című népismereti lap, miszerint a „Drumul Robilor” a tatárok (más változatban egy „Capcânii” [=kutyafejúk] néven emlegetett vad nép, azaz szintén tatárok) által elhurcolt, hazamenekülő raboknak mutatta az utat az éjszakai égbolton. (Itt jegyezném meg, hogy a „robok uttya”, „rabok uttyik” változatokkal Szabó T. Attila és munkatársai is több helyszínen találkoztak a moldvai csángók körében 1949-ben végzett gyűjtésük során.)¹³ Ismét másik, ezúttal Olténia nyugati részén (Mehedinți megyében) gyűjtött történet a törökök által rabságba vitt, honukba visszatérő románok vezérlőjeként jelöli a Rabok Útját. És végül feltűnik a római „Lelkek Útja” csillagmítoszra emlékeztető román narratíva is, mely arról szól, hogy az igaz emberek, vagyis „Isten rabjainak” holt lelkei ezen az úton térnek meg a Mennyeszágba.¹⁴

Létezik egy historiográfiai axióma, miszerint a népi narratívák akkor képesek századokon át megőrizni történelmi konkrétumokat, ha „frissítést” kapnak tudós környezetből. Mircea Eliade román származású vallástörténész a mitikus múltat (általában, de kiemelten a románt) mondhatni mitikus elragadtatással tiszteli, mégis kénytelen különbséget tenni a valós, illetve a hagyományos közösségek tudatában élő „történelem” között: „A közösségi emlékezés ahistorikus, történetietlen. [...] Két-három évszázad elmúltával a történelmi események módosulnak a közösség emlékezetében. Az archaikus lelkiség formáiban az egyedi nem tud beépülni, csak példaadó. Az európai népi rétegek tudatában, az archaikus lételméletnek megfelelően, az események kategóriává, az egyéniségek pedig archetípussá egyszerűsödnek...”¹⁵ Lehetetlen tehát, hogy közel két évezred távlatából Traianus személye és a dák-római háborúk eseményei történetileg híven rögzültek volna a nép emlékezetében. A félreértés forrására már Misail Călugăru (vagy bárki légyen a kérdéses krónikarészlet szerzője) – alighanem szándéka ellenére – rávilágít, amikor arról beszél, hogy „a dicsőséges és nagyerejű Traian császár” hatalma jeléül egy „troiant vonatott [»au tras troian«] több országon át és ezen országon keresztül is”. Itt a „troian” („Traian” császár nevétől eltérő módon írva!) nem földrajzi névnek tűnik, hanem az építmény típusát jelöli. Miron Costin szintén „Troian árok”-ról [șanțul Troianul] ír, többnyire ezt az alakot használják Otescu adatközlői is.

Nos, a troian (többes számban troiene) semleges nemű főnévnek meglehet – legalábbis így gondolja a nyelvészek többsége –, hogy nem sok köze van Traianus római császár dáciai viselt dolgaihoz. A román nyelv értelmező szótáraiban rögzített elsődleges jelentése „szél által hullámosan vagy dűne-szerűen összehordott nagy hótömeg”. Magyarul: hófúvás. Egyéb jelentései: rakás, halom, bucka,¹⁶ továbbá árok, sánc; illetve (földrajzi-topográfiai elnevezés-

¹² Otescu: *Credințele țaranului român despre cer și stele*, 48.

¹³ Szabó T.: *Nyelv és múlt*, 136.

¹⁴ Otescu: *Credințele țaranului român despre cer și stele*, 49.

¹⁵ Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*, 73–74.

¹⁶ <https://dexonline.ro> (Letöltés: 2023. szeptember 8.)

ként) „meghatározhatatlan időben ásott védősánc, nagyjából a Duna árterületével párhuzamosan, amelyet hibásan tulajdonítanak Traianus császárnak”.¹⁷

1879-ben Alexandru Cihac etimológiai szótárának második része a „troian”-t a román nyelv *szláv eredetű* szavai közé sorolja, megadva egyúttal az újabb szótárakból már idézett jelentéseit, ezek mellett még az Erdélyben használt „kerített kaszáló” értelmezést. Ugyanő említi először „*troian de pe ceriu*” (az ég „troian”-ja) alakban (kisbetűvel írva, tehát tudatosan nem utalva Traianus császárra), jelezve, hogy ez azonos a franciák által ismert Szent Jakab útjával („*chemin de St. Jacques*”), illetve a Tejúttal („*voix lactée*”). A Balkánon és attól északabbra fellelhető régi védművek maradványai és Traianus császár kapcsolatáról annyit mond, hogy „a nép [...] Traianus császárhoz köt minden nagyobb építményt ezekben az országokban”.¹⁸ 1901-ben Párizsban megjelent nyelvtörténeti munkájában Ovide Densusianu (1873–1938) ugyancsak jelzi a szó „kétségtelen szláv eredetét”,¹⁹ hasonlóképpen 1923-ban Alexandru Philippide (1859–1933) jászvásári nyelvészprofesszor, aki szerint a „Calea Traianului” névalak használata – „*calea troianului*” helyett – „egy recens és szándékos változtatás”.²⁰ Mindketten arra a következtetésre jutnak, hogy a *trojanu* szó a balkáni szláv nyelvekbe ugyan a latinból kerülhetett, de fonetikai érvekkel (hivatkozva a román nyelv latin eredetű szavainak szabályszerű metamorfózisára) határozottan cáfolják, hogy a románba Traianus, illetve a rómaiak dáciai jelenléte nyomán, közvetlen úton származott volna. Ugyanezt állítja később a mindmáig mérvadó román nyelvtörténeti szintézis szerzője, Alexandru Rosetti (1895–1990) is: „A dákoromán *troian*, úgymint (sáncsal ellátott) »árok«, a *Traian* (Traianus) császár nevének nem közvetlen módon, hanem szláv közvetítéssel történt átvétele nyomán keletkezett.”²¹

Természetesen voltak és vannak román szerzők, akik ellentmondanak nyelvészeik derékhadának. Az 1870-es és ’80-as évek fordulóján három részben közölt munkájában a 19. századi román kultúra sokoldalú és színes egyénisége, Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907) állította – vitázva Alexandru Cihac idézett tételével –, hogy a Traianus nevéből alakult *troian* szót és a hozzá kötődő hiedelmeket a szlávok „a középkor folyamán vették át, mégpedig a románoktól”.²² Hasonlóképpen vélekedett a modern román történetírás egyik úttörője, A. D. Xenopol (1847–1920) 1896-ban megjelent terjedelmes szintézisének a múlt századelő éveiben kiegészített és javított változatában. Szerinte a román nép igenis folyamatosan őrizte és őrzi Traianus császár emlékét helynevekben, de a *Troian* néven emlegetett utak és árkok neveiben is. „E nevek – írja Xenopol – kétségtelenül régiek, a román nép emlékezetében Dácia hódoltatásának korából fennmaradt örökséget képezve.”²³ Densusianuval vitázva bagatellizálni igyekszik azt a fonetikai átalakulást, amelynek során szláv hatásra a császár nevében az *a*-ból *o* lett, és szinte ingerülten jegyzi meg: „Egyáltalán, miképpen juthat valakinek eszébe az, hogy a román nép letéteményesének a neve, átugorva Dácián, a rómaiaktól a szlávokhoz kerüljön, majd tőlük újra vissza a dáko-románok utódaihoz?” Állítja: Traianus neve nem csupán helynevekben, de újévi köszöntő rigmusban („*colinda*”) és népmondákban is fennmaradt.²⁴

¹⁷ <http://dexdefinitie.com> (Letöltés: 2023. szeptember 8.)

¹⁸ Cihac: *Dictionnaire d'étimologie daco-romane*, 423.

¹⁹ Densusianu: *Histoire de la langue roumaine*, 266., 268–269.

²⁰ Philippide: *Originea românilor*, 725–726.

²¹ Rosetti: *Istoria limbii române*, 305., 623.

²² Hasdeu: *Cuvente den bătrâni*, 231.

²³ Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 241.

²⁴ Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 241–242.

Így a Dáciát hódoltató római császár nevének folyamatos jelenléte a nép emlékezetében a román köztudat valamiféle axiómája lett, amelyben – az általános megítélés szerint – legfeljebb néhány eltévelyedett, nemzeti érzületében nem eléggé szilárd tudós elme kételkedhetett. A két világháború közti történetírás egyik fontos alakja, Petre P. Panaitescu (1900–1967) a középiskolák felső tagozatos diákjai számára írt (több kiadást megért) tankönyvében így fogalmaz: „A nép mindörökké őrizte Traianus emlékét ama védművek kapcsán, amelyeket »Traianus sáncai« vagy »Troianák« néven emleget.”²⁵ (Panaitescu tankönyvét 1990-ben – az oktatásban használt kommunista propaganda-eszközök gyors lecserélése nyomán és fellelve szerzője szélsőjobboldali múltját – a Román Tanügyminisztérium minden változtatás nélkül újra kiadta, ebből tanultak és érettségiztek az 1990/91-es tanév végzős tanulói, így rengeteg példánya került újra közhasználatba.)

A román nyelvészek és egyes történészek közti vélemény-csata a *Traian–troian* kérdésben a nemzeti kommunizmus idején is folytatódott. Az 1970-es évek sajtónyilvánossága előtt egyre határozottabban felülkerekedni látszik az a vélemény, miszerint a *troian* szó és a kapcsolódó helynevek a román nyelvbe mégiscsak közvetlenül a latinból, Traianus császár nevéből származtak. 1972-ben Radu Vulpe (1899–1982) régész-történész nyelvészeti érvekkel igyekszik cáfolni éppen a nyelvészek fentebbi álláspontját. Szerinte a *Troianus(a)* névalak – több római felirat nyomán – már az ókorban adatolható. Ezek alapján úgy véli, hogy nem csupán a *Troian* földrajzi névváltozatok ókortól számítható folytonossága lehetséges, hanem hasonló módon képződhettek egyes román folyónevek, így az Olt (a római korban: *Alutus*) vagy a Szamos (római forrásokban *Samus*, románul *Someș*), az *a* hang *o*-vá alakulásával.²⁶ Ion Donat (1909–1988, szakmai körökben is elismert autodidakta történész) egy a Romániai Írószövetség lapjában közölt ismeretterjesztő cikkben már határozott álláspontot képvisel: „Ami a *Troian* helynevet illeti, mivel bizonyítékunk van arra, hogy Traianus császár nevét őrzi, Románia legrégebbi földrajzi elnevezései közé kell sorolnunk, korát tekintve mindjárt azon folyónevek után, amelyeket a rómaiak a dákoktól vettek át.” A hivatkozott bizonyíték egy 1965-ben Macedóniában felfedezett római felirat, amely annak a római tisztnek állít emléket, aki Decebal levágott fejét „az isteni *Troianusnak*” („*a divo Troiano*”) átadta. Szerinte ez a *Troian* tulajdonképpen a császár „úgymond népies neve”, amellyel Dél-Kelet-Európában illeték még éltében, „mintegy négy századdal azelőtt, hogy a szlávok leereszkedtek volna Dáciába”. Úgy véli, „a *Troian* helynevek folyamatosan kellett éljenek az itteni emberek beszédében, mert ha ők valaha is elhagyták volna törzshelyeiket, e nevek megváltoznak”.²⁷ Hasonló gondolatmenetet követ Constantin Petolescu (1943–) történész-epigráfus, aki 1978-ban 13 római feliratot közöl a birodalom egész területéről (Egyiptomtól Britanniáig), amelyeken Traianus császár neve, illetve az ebből származó katonai alakulat (légió) elnevezése *Troianus(a)* alakban jelenik meg. Némi körültekintéssel („a kérdés megoldását a nyelvészekre bízva”) csatlakozik Donat fentebbi véleményéhez, miszerint „a *Troianus* névalak egy népi etimológia következménye lehet”. Feltételezi – egy latin epigramma alapján –, hogy e folyamatban szerepe lehetett Traianus Aeneassal való vélt-költött rokonításának, ebből adódóan feltételezett *trójai* eredetének. Gondolatainak végső összegzése viszont minden kétkedéstől mentes: „Miként az ősi trák-dák folyónevek, úgy a *Troianák* is a dáko-római lakosság Aurelianus utáni folytonosságának bizonyítékai a népvándorlás zavaros korában, amelynek

²⁵ Panaitescu: *Istoria românilor*, 32.

²⁶ Vulpe: *Les valla de la Valachie*, 267–276.

²⁷ Donat: *Troianul*, i. m.

során oly sok helynév merült feledésbe, de a nagy folyók nevei és a római *Troianák* örökre megmaradtak a dákó-római őslakosság emlékezetében.”²⁸

Felmerül viszont egy kérdés: lehetséges, hogy Egyiptomtól Britanniáig – akár a római hadsereg soraiban – ugyanaz a klasszikus latintól eltérő „népi etimológia” érvényesült volna? Mert Radu Vulpe és Ion Donat okfejtése még arról szólt, hogy egy regionális fonetikai jelenséggel van dolgunk... Másfelől, maradvai a historikusok kaptafájánál (értsd: a kronológiánál), a román nyelvészek érvelését cáfoló történészek elmefuttatása akkor lenne alaposan megfontolandó, ha bizonyosan tudnánk (illetve abból indulnánk ki), hogy a protorománok az egykori Dácia és Moesia provinciák területén megelőzték a szlávokat. Mivel e tekintetben immár az egyre színesedő román történetírás, de főleg a nyelvészet – a korábbi sejtésekhez képest – gazdagon adatolt kétségeket támaszt,²⁹ a „Troian” névalak dákó-román eredete és folytonossága csupán egy elmélet marad a sok közül...

A romániai kommunizmus bukása esztendejében – a Ceaușescu-diktatúra sötét szellemi mélypontján – az ország egyik legtekintélyesebb tudományos kiadójánál jelent meg Victor Kernbach (1923–1995) mítosz-lexikona. Ez azért különös, mert Kernbach sokoldalú, bizonyos értelemben csapongó érdeklődésű romániai értelmiségi volt, mítosztörténeten kívül publikált tudományos-fantasztikus írásokat, de tekintélyt szerzett magának a (korban eleinte gyanakvással kezelt, majd a nyilvánosságból teljesen száműzött) paleoasztronautika híveinek körében is. Miképpen Xenopol, lexikonában ő is utal a hagyományos román újévi köszöntőre, a *Plugușor*-ra, amely bizonyos „*bădica Troian*”-ról („Troian bátyó”-ról) beszél. Ezt, akárcsak a román folklórban (balladákban, rituálékban) jelen lévő, (szerinte) Traianus személyére utaló többi elemet a dák-római–román történeti és kulturális folytonosság jeleiként értelmezi, a Traianus–Troian név metamorfózisát illetően pedig határozottan állítja, hogy ez a szlávokra nézve „egészen biztosan a protorománokkal való együttélésük terméke [...], mivel a szlávok más úton nem férhettek Dácia meghódítója tetteinek emlékezetéhez”.³⁰ A nyelvészek rideg következtetességét tehát – nemcsak a köztudat szintjén, hanem a tudományos nyilvánosság területén is – félresöpörte a hazafiság heve...

Nem szeretnék magam is erőmet meghaladóan belebonyolódni a nyelvészeti vitába, csupán a félreértések elkerülése érdekében és a vonatkozó idézetekkel ismételten hangsúlyoznám: a fentebb hivatkozott román nyelvészek nem állítják, hogy a *troian* szónak semmi köze nem volna Traianus császárhoz. Densușianu szerint „a bolgár *trojanŭ* a Traianus név szláv alakja. A szlávoknál Traianus egyike volt a legnépszerűbb személyiségeknek, bekerülve a mitológiájukba is. Neve gyakran felbukkan a Balkán-félsziget helynevei között, különösképpen azokkal a »vallak«-kal társítva, amelyek átszelik e tartományt.”³¹ Később Alexandru Philipide megpróbálja röviden vázolni azt a fejlődési folyamatot is, amely a *Traianus–troian* alakváltozás esetében szerinte szláv nyelvi környezetre utal: „A Traianus szó a szláv nyelvekbe nagyon régen került, még a mássalhangzóként működő [tehát a magyar *j*-nek megfelelő – H. G. M.] *i* hang affrikatizációja³² előtt. Ha ez a szó a román nyelvben ősidőktől

²⁸ Petolescu: *Varia Daco-Romana*, 143–145. (Itt megjegyezném, hogy Petolescu a „Troian” többesszámaként a „Troiane” alakot használja, mert ez jobban összhangzik a császár nevével, de a „troian” [=hófúvás, sánc stb.] közfőnév többesszáma a román nyelvben „troiene”).

²⁹ E kérdés vitájára lásd legutóbb: Alexe: *De-a dacii și romanii*, i. m.

³⁰ Kernbach: *Dicționar de mitologie generală*, 601.

³¹ Densușianu: *Histoire de la langue roumaine*, 266.

³² Affrikáta = afrikai nyelvek sajátos, ún. zár-rés hangja, említik dörzshangnak is (például c, cs, dzs, dz).

folyamatosan alakulva, megszakítás nélkül jelen lett volna, akkor ma ilyenképpen hangzana: *trădăzi–trăzîn*.”³³

Fentebb idézett lexikális jelentései mellett *Trojan* ott van a szlávok mitológiájában, délen, nyugaton és keleten egyaránt, illetve felbukkan a kereszténység előtti orosz hőskölteszetben (*Igor seregéről ének*). Néhol a télhez kötődő istenség, mely „elolvad a tavaszi nap-sugártól” (érdekes módon ez délszláv környezetben, Boszniában dokumentált információ),³⁴ ami összefügghet a szó román nyelvben betöltött elsődleges jelentésével. Más déli és keleti szláv vidékek hitvilágában azonosul (egybeolvad) bizonyos *Triglav* néven ismert háromfejű, kegyetlen, állati és emberi áldozatokat követelő természetfeletti lénnel.³⁵ E hiedelmek szerint „Trojan éjszaka közlekedik, mivel fél a napfénytől”.³⁶

Helynévként a *troian* szó a 14. század végétől folyamatosan dokumentálható, főleg a Kárpátokon kívüli románok lakta területen.³⁷

Hogyan lett ebből Traianus császárhoz kötődő csillagmítosz? Feltételezhetjük csupán, hogy előbb a hosszan elnyúló földi védmű, de akár a hófúvás képe (is) „vetült” az égre a nép fantáziájában, erre utalnak a „*Troian de pe ceriu*” meg a „*Troianul cerului*” névalakok, majd – miképpen Philippide feltételezi – „szándékos” beavatkozás nyomán, művelt körök által lett ez Traianus nevére „átkeresztelve”. Az „ég Troian-jának” szláv istenségekhez való kapcsolódása indokolná a személyhez kötött névváltozatot („*Calea lui Troian*”), ebbe az irányba mutat a szláv hiedelem is, miszerint „Troian éjszaka közlekedik”. De mikor, hol, hogyan történhetett az „átkeresztelés”, miképpen lesz *Troian*-ból *Traian*?

Számomra nagyon valószínűnek tűnik, hogy a két történelmi eredetmítosz, azaz a székelemek skíta-hun, illetve a románok római származásának hite, egymáshoz közeli időben és hasonló módon, de külön utakon társulhatott a csillagmítoszhoz. A románoknál az 1740-es évektől kezdődött a balázsfalvi görög-katolikus püspöki székhely többszintű oktatási hálózatának és infrastruktúrájának (a bécsi udvar által hathatósan támogatott) kiépítése, mely a modern értelemben vett román nemzeti gondolat kialakulásának a melegágya volt. Itt felsőfokú teológiai képzés is folyt, továbbá jelentős hangsúlyt fektettek a latin nyelv elsajátítására. Az itt tanuló fiataloknak lehetőségük volt továbbtanulni Bécs és Róma katolikus intézeteiben (és éltek is vele). A nyelvi-kulturális alapokon szerveződő modern román nemzet kialakulásában nagy szerepe van a római eredethez, mely – bár jelzés szintjén felbukkan a 17. században a moldvai és havaselvei krónikásoknál – kidolgozott, érvekkel alátámasztott és vitaképes elméletként a balázsfalvi szellemi központban körvonalazódott. A „*Scoala Ardeleană*” (=Erdélyi Iskola) néven ismertté vált literátor-csoport (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, Ioan Para, Ioan Molnar-Piuaru) felfogása szerint a románok az i. sz. 106-ban Traianus által hódoltatott Dácia provinciában élő római telepések utódai (tehát ők még nem a dáko-római, hanem egyszerűen római leszármazás hívei voltak). A Balázsfalván képzett papok és iskolamesterek ezt az eredettörténetet vallják és terjesztik híveik és tanítványaik között, amelynek központi alakja a hispániai születésű Marcus Ulpius Traianus császár (98–117), így ő rövidesen a nép által továbbköltött-színezett történetek szereplője lesz, és miképpen a spanyoloknál Szent Jakabhoz, a magyaroknál-székelekynél a hun Csabához, úgy kapcsolódott a Tejút neve a nemzeti ősként tisztelt Traianushoz. Ezt adatalja (visszaautalva az 1840-es évek elején történt gyűjtésére) Lugossy két, mondhatni, teljesen görög-katolikus

³³ Philippide: *Originea românilor*, 726.

³⁴ Kernbach: *Dicționar de mitologie generală*, 601–602.

³⁵ Tokarev (főszerk.): *Mitológiai enciklopédia*, 607. (szócikkszerzők: V. V. Ivanov, V. Ny. Toporov)

³⁶ Tokarev (főszerk.): *Mitológiai enciklopédia*, 607.

³⁷ Croitoru: „*Troianul*” în *unele surse românești*, 107.

lakosságú máramarosi településen, Deszén (Desești) és Budfaluban (Budești). Tehát aligha véletlen, hogy a román elnevezés korai adatolása éppen ezekben a közösségekben történhetett, egy olyan térségben, ahol nagy befolyással bírtak a román nemzeti leszármazás-mítosz tekintetében tájékozott papok és tanítók. Hasonló folyamat lejátszódhatott a Kárpátok túloldalán is, de valamivel később és – részben legalábbis – ugyancsak az erdélyi román nemzeti mozgalom hatására.

Ami pedig az egész magyar nyelvterületen fellelhető *Hadak útja* égi elnevezésnek az összekapcsolódását illeti a *székelyek hun eredethitével*, illetve a *krónikák Csaba királyfiával* mint a *túlvilágról visszavárt szabadító hőssel* (az egyetemes mondakincs egyik sűrűn ismétlődő motívuma!), ez egy külön részletező elemzést igényel: hogy mikor, miért és miért éppen akkor állhatott össze egyetlen történetbe e három elem. Ez viszont túlfeszítené jelen írás kereteit.

A fentebb vázoltak nyomán maradt még egy megkerülhetetlen kérdés: hogyan és honnan kerül az Otescu által lejegyzett Tejút-mondákba a dák elem? Hiszen sem a moldvai krónikások, sem később a „Școala Ardeleană” literátorai a dákokat nem sorolták elődeik közé, jelentéktelen barbár nép fiainak tekintették őket, akik valamennyien elvesztek a rómaiakkal vívott harcokban.

A dákoknak a román nép őseiként való „felfedezéséről” szóló, első világosan fogalmazó nyilvános dokumentum – jelen tudásunk szerint – 1858-ból származik.³⁸ Ebben az évben Cezar Bolliac (1813–1881) költő-újságíró és műkedvelő régész (aki egyébként 1848–1849-ben, a havasalföldi mozgalom bukása után a magyar forradalmárokat segítette), a Bukarestben megjelenő *Românul* című lapban egy manifesztumot tett közzé, melyben igyekszik felhívni a közvélemény figyelmét arra, hogy méltatlanul bánik a dák örökséggel, pedig ennek alapján a román nép nememes mivolta „olyan régi, akár a föld”. Néhány szenvedélyes sorban vázolja azt a programot, amelyet később kutatók és oktatók több nemzedéke követett, többnyire anélkül, hogy tudták volna, kitől származik: „Nekünk, románoknak a régészetben különösképpen az a hivatásunk, hogy meghatározzuk: kik voltak a dákok? milyen eredetűek voltak? milyen hiteket vallottak? a civilizáció milyen fokáig jutottak akkorra, amikor a rómaiak leigázták őket és országukat elvették tőlük? azután pedig hogyan éltek ők a rómaiakkal országukban? mit vettek át ők a rómaiaktól, és mit vettek át a rómaiak tőlük?”³⁹ E tételre hamarosan ráerősít az ország művelt köreiben nagy befolyással bíró B. P. Hasdeu 1860-ban megjelent *„Pierit-au dacii?”* (Elvesztek [kihaltak] a dákok?) című tanulmányában, majd a román líra elsőszámú dalnokaként tisztelt Mihai Eminescu (1850–1889) több (magyar fordításban is olvasható) költeménye (*Memento mori*, *Sarmis*, *Egy dák imája*), illetve Decebal című drámája üzent a széles köztudatnak, hogy a dákok nem tűntek el a harcok viharaiban, ők a románok ősei.⁴⁰

³⁸ Constantin Cantacuzino (1640k. – 1716) havaselyi fejedelmi asztalnok („*stolnic*”) írásában (*Havasalföld története...*, 1700 körül) ez a kérdés már felmerül, noha kissé ellentmondásosan: Cantacuzino előbb azt állítja, hogy Traianus, midőn Decebalra támadt, „megesküdött, hogy amíg gyökerestül ki nem irtja őt és egész fajzatát, addig nem hagyja magát, miképp aztán úgy is lett”. Néhány lappal odébb viszont már azt írja, hogy „a dákokból és gétákból sokan megmaradtak. [...] Ama dákok meg azok a rómaiak, akik oly régtől fogva, oly sok éven keresztül egy helyen éltek és laktak [...], annyira összekeveredtek és eggyé váltak, hogy mindannyiukat dáknak hívták, mígnem elsőként a görög írók ezt megváltoztatták és vlachoknak nevezték őket.” *Cronicari munteni*, 18., 54–55. Cantacuzino román nyelven írt műve – érdekes módon – első ízben ugyancsak 1858-ban került nyomtatásban a nyilvánosság elé, addig a köztudatra a legkisebb mértékben sem lehetett hatással.

³⁹ Boia: *Történelem és mítosz*, 104.

⁴⁰ Boia: *Történelem és mítosz*, 102–105.

E tanítást hamarosan a tankönyvek is átveszik, így valószínű és érthető: az Otescu levél-felhívására válaszoló vidéki pedagógusok közül többen már ennek szellemében tisztázzák le, véglegesítik és kerekítik az adatközlőiktől nyert válaszokat. Így némelyeknél „az itt élő lakosokból” dákok lesznek, a törökökből, tatárokból, „kutyafejűekből” pedig rómaiak, a történetnek így van értelme. Nem beszélve arról, hogy az adatközlők között is lehettek már, akik találkoztak a dák eredetmitoszt tartalmazó, tanítók által mesélt történetekkel, hiszen elvileg az 1864-es közoktatási törvény Romániában kötelezővé tette a négy elemi osztály elvégzését, és bár ennek azonnali alkalmazása ezernyi akadályba ütközött, a következő évtizedekben számottevően nőtt a falusi írni-olvasni tudók száma. Az iskola és sajtó révén a derék és vitéz dákoktól meg a művelt rómaiaktól való leszármazás hite rövid idő alatt a román identitás egyik alappilléreivé vált.

Troianból tehát csaknem észrevétlenül lett Traian, ezt az alakot („*kalejá lu Tráján*” – a „*kalejá cseruluj*” mellett) találják 1949-ben Szabó T. Attila és munkatársai a moldvai csángóknál is, nyilvánvalóan az ottani románsággal való együttélés nyomaként.⁴¹ Az írástudóktól származó román eredetmonda, a *Tejúthoz* kapcsolódó csillagmítosszal társulva (miként a magyar/székely „Hadak útja”), beépülve a népi tudatba a nemzeti mítosz részévé vált.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- Benedek Elek: *Elemi iskolások olvasókönyve a III. osztály számára*. Második kiadás. Budapest: Lampel R. Kk. (Wodianer és Fiai), 1913.
- Cantemir, Dimitrie: *Moldva leírása*. Fordították: Köllő Károly, Cselényi Béla és Debreczeni József. Bukarest: Kriterion, 1973.
- Costin, Miron: *De neamul moldovenilor. Din ce țară au eșit strămoșii lor*. [A moldvaiak népéről. Mely országból származtak őseik] Sajtó alá rendezte C. Giurescu. București: Atelierele Grafice SOCEC & Co. SA, 1914.
- Cronicari munteni* [Havaselvi krónikások]. A szöveget gondozta: Mihail Gregorian. I. 1–224. București: Editura pentru Literatură, 1961.
- Móra Ferenc – Voinovich Géza: *Betűország harmadik virágoskertje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926.
- Ureche, Grigore: *Letopisețul țării Moldovei*. [Moldva országának évkönyvei] P. P. Panaitescu által véglegesített szöveg. București: Editura Minerva, 1978. 12–13.

Szakirodalom

- Alexe, Dan: *De-a dacii și romanii* [Játékból dákok és rómaiak]. București: Editura Humanitas, 2023.
- Armbruster, Adolf: *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. [A románok romanizmusa. Egy eszme története] II. javított és bővített kiadás. București: Editura Enciclopedică, 1993.
- Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Fordította András János. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 1999.
- Cihac, Al de: *Dictionnaire d'étimologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort s/M.: Ludolphe St-Goar, 1879.

⁴¹ Szabó T.: *Nyelv és múlt*, 137. Figyelemre méltó a szerző megjegyzése: „...A román elnevezésektől függő változatok jobbra román nyelvi hatásnak már régebb idő óta kitett északi- és déli-csángó települések nyelvében jelentkeznek, és itt csak ezek az elnevezések élnek, a Tázló meg a Tatros környéki, továbbá az innen kitelepült, valamint a Szeret bal partján a Háromszékből és más székely székekből való beszármazás tudatát őrző csángó települések nyelvében érthetően túlnyomó a *hadak útja*-féle név, vagy más önállóan tetsző névalakulat.”

- Croitoru, Costin: „Troianul” în unele surse românești relative la spațiul Argeșean [A „Troian” az Argeș-vidékre vonatkozó román forrásokban]. Argeșis. Studii și comunicări. Seria istorie. Tom. XII. Muzeul Județean Argeș, 2003. 107–113.
- Densușianu, Ovide: *Histoire de la langue roumaine*. I. Paris: Éditeur Ernest Leroux, 1901.
- Donat, Ion: *Troianul*. Luceafărul, vol. 21 (1978), no. 11 (829) 8.
- Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza, avagy a mindenség és a történelem*. Fordította Pásztor Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2006.
- Hasdeu, Bogdan Petriceicu: *Cuvente den bătrâni* [Vének szavai]. II. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
- Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a szélesség tudatában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018.
- Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest: Kiadja Hackenast Gusztáv, 1854.
- Kernbach, Victor: *Dicționar de mitologie generală* [Egyetemes mitológiai lexikon]. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Lugossy József: *Ősmagyar csillagisme közlemény*. Új Magyar Múzeum, 5. évf. (1855) 54–75., 113–146., 250–260., 549–564.
- Otescu, Ion: *Credințele țaranului român despre cer și stele*. [Az égbolt és a csillagok a román paraszt hitében] Kivonat az Analele Academiei Române sorozatból. Seria II. Tom XXIX. Memoriile Secțiunii Literare.
- Panaitecu, P. P.: *Istoria românilor*. Pentru clasa a VIII-a secundară. [A románok története. A felső tagozat nyolcadik osztálya számára] IV. kiadás. Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1942.
- Petolescu, Ion: *Varia Daco-Romana*. Thraco-Dacica. Tomul IV. 1–2. 1983. 141–150.
- Philippide, Alexandru: *Originea românilor. Ce spun izvoarele istorice* [A románok eredete. Miről valának a történelmi források]. Iași: Tipografia Viața Românească S.A., 1923.
- Rosetti, Al.: *Istoria limbii române*. [A román nyelv története] I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea* [A kezdetektől a 17. századig]. Második javított és bővített kiadás. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Szabó T. Attila: *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1972.
- Tokarev, Sz. (főszerk.): *Mitológiai enciklopédia*. (a magyar kiadás szerkesztője: Hoppál Mihály, a fejezet fordítója: Bojtár Anna) II. Budapest: Gondolat, 1988.
- Ursu, N. A.: *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă opera lui Simion Dascălul*. [Moldva országának krónikája Aron vajdáig Simion Dascălul műve]. In: Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol. Tom XXVII. (1990) 73–101.
- Vulpe, Radu: *Les valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et de Boudjak*. In: Actes du 9-e Congrès international d'études sur les frontières romaines. Mamaia 6–13 septembre 1972. 267–276.
- Xenopol, A. D.: *Istoria românilor din Dacia Traiană* [A románok története a Traianus-i Dáciában] IV. kiadás. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.



SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 196–202.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.196-202

www.aetas.hu

Még egyszer a Habsburgok pénzügyi-katonai államáról

William D. Godsey – Petr Mat’ a (eds): *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives, 1648–1815. Published for the British Academy. Oxford: Oxford University Press, 2022. (Proceedings of the British Academy 247.)*
369 oldal

Miután elsőrangú monográfiában mutatta meg az alsó-ausztriai rendek szerepét a Habsburg pénzügyi-katonai állam működésében,¹ William Godsey Petr Mat’ával, a 17–18. századi rendiség kiváló cseh kutatójával karöltve arra vállalkozott, hogy nemzetközi szerzőgárdát toborozva bemutassák ennek az államnak a létrejöttét és kifejlődését. A Monarchia történetének legnagyobb átalakulásáról van szó, amely létrehozta az 1780-as évekre Európa legnagyobb hadseregét, jóllehet ez a tény a *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* mítoszának árnyékában maradt. A kötet alapkonceptiója a Habsburg Monarchiát összetett, kompozit államként kezeli, amelyben a helyi rendekkel, reprezentatív testületekkel való kooperáció érvényesült – a pénzügyi-katonai állam létrehozása és működtetése tekintetében is. A szerkesztők olyan folyamatokat tekintenek meghatározónak, mint a magyarországi végvárrendszer kiépítése, amelynek fenntartása legalább annyira összetartotta a birodalmat,

mint a dinasztia; a nagy létszámú hadsereg létrehozása a harmincéves háború idején, amely Albrecht von Wallenstein meggyilkolása után a központi hatalom szilárd támasza lett; a sorozás megjelenése és elterjedése az 1680-as évektől és a katonai kiadások megsokszorozódása – csak 1661 és 1735 között a kilencszeresükre nőttek, és finanszírozásukra az egyenes adók már nem voltak elegendők, ezért az uralkodó jelentős hitelfelvételekre és a fogyasztási adók növelésére kényszerült. A háttérben a meghatározó tényező végül nem a gazdasági fejlődés, hanem a népességnövekedés volt, és „a helyi társadalomba nagy erővel hatolt be nemcsak a katonaság, hanem az adóztatás is”. (25. old.)

A bevezetőt követő első két tanulmány a nemzetközi összehasonlítást tűzte ki célul. A nemrég elhunyt skót történész, Hamish Scott tanulmánya (*The Austrian Fiscal-Military State in International Perspective*) a „pénzügyi-katonai állam” fogalmát veszi górcső alá, amelyet John Brewer eredetileg a 18. századi brit állam leírására alkotott meg, de amely azután egyre szélesebb körben és egyre lazább értelemben nyert alkalmazást: az állam tudniillik a háborúskodás költségeinek fedezésére adókat vet ki, és hiteleket vesz fel. Ahogy Scott rámutat, ebben az értelemben 1900 előtt lényegében minden állam pénzügyi-katonai állam volt, hiszen elsősor-

¹ *The Sinews of Habsburg Power: Lower Austria in a Fiscal-Military State, 1650–1820. Oxford: Oxford University Press, 2018.*; recenzió a könyvről: Szijártó M. István: *A Habsburgok*

pénzügyi-katonai állama. Aetas, 34. évf. (2019) 3. sz. 162–167.

ban a hadseregére költött. Brewer valójában arra a sajátosságra helyezte a hangsúlyt, hogy a parlament támogatásával Nagy-Britannia hosszú futamidőre alacsony kamatra kapott hitelt, amelynek törlesztését a rendszeres adóztatás tette lehetővé. (Így a háborúk költségeit a békeévekre szét lehetett teríteni.) Hadseregére mindennek eredményeképpen a 17. század végétől a 19. század elejére négyszeresére nőtt. Scott hozzáteszi, hogy az angol újítások kiterjedtek Nagy-Britannia peremterületeire is, s ez az állam is összetett jellegű volt, és a helyi elitek együttműködésére épült. (Brewer eredetileg a bürokrácia fontosságát hangsúlyozta.) A 18. század második felétől például Skócia gyalogezredeket küldött, így integrálódott a brit pénzügyi-katonai államba. Mindez megalapozza az összehasonlítást a Habsburg Monarchiával, ahol a pénzügyi-katonai állam sok tekintetben hasonló formákat hozott létre.

Guy Rowlands (*The Fiscal-Military Constitution of Bourbon France in Comparative Perspective*) szintén e fogalom használatának problémáiból indul ki, majd arra a megállapításra jut, hogy Franciaország nem tudta céljait lehetőségeihez szabni. A fő különbség Angliához képest abban érhető tetten, hogy a belső vámoktól és fogyasztási adóktól függött, amelyeket pénzügyi vállalkozók százai szedtek be és költöttek el az állam nevében. Colbert reformjai dacára a 17. században a hollandok, majd a 18. században a britek egy főre számítva jóval nagyobb erőforrást tudtak mozgósítani, és Franciaország lemaradt. A legfontosabb az volt, hogy nem tudott megegyezni az elitekkel, és őket nem merte megadóztatni. Franciaország „érett pénzügyi-katonai berendezkedése” másodosztályú maradt, nem tudta áthidalni a rendelkezésre álló források és a szükségletei közötti pénzügyi szakadékot.

A kötetben három fejezet foglalkozik ezzel, miként tudtak a Habsburgok külső erőforrásokat bevonni pénzügyi-katonai államuk finanszírozásába. Peter Wilson tanulmánya (*The European Fiscal-Military System and the Habsburg Monarchy*) a nem

állami szereplők fontosságát hangsúlyozza az 1650 és 1750 közötti időszakban: a Habsburgok hozzáférhettek a Német-római Birodalom adójához, rekrutáihoz, ipari kapacitásaihoz. Az államok versengése mögött jóval szélesebb körű kooperáció rejtőzött. Peter Rauscher (*The Holy Roman Empire and the Habsburg Fiscal-Military System c. 1606–1806*) azt vizsgálja, hogy a birodalmi rendek mennyi segítséget adtak a császárnak, és milyen formában tették ezt. Konklúziója szerint katonai és pénzügyi vonatkozások éppúgy (vagy még inkább) mutatják a Német-római Birodalom szétesését és a Habsburg Monarchia integrációját, mint a gyakrabban vizsgált kulturális tényezők: a Birodalom a 17–18. században végig híjával volt a hatékony pénzügyi és katonai rendszernek. Patrick Swoboda tanulmánya (*Money for War? Wartime Subsidies and the 18th-Century Habsburg Monarchy*) szintén külső forrásokkal foglalkozik: a Habsburgoknak juttatott brit, majd francia hadisegélyekkel. A spanyol örökösödési háború idején az angol és holland hitelek összege még mindig felülmúlta a *subsidiум*ok összegét, de az osztrák örökösödési háború idején ez már megfordult. De nem ajándékról van szó, hanem arról, hogy a tengeri hatalmak pénzzel, kontinentális szövetségeseik pedig katonákkal járultak hozzá a közös háborús erőfeszítésekhez. Bár a hétéves háborúban a francia hadisegély összege felülmúlta azt, amit a Habsburgok az angoloktól kaptak a megelőző háborúban, a katonai költségeknek mégis csak kisebb részét fedezte az. A francia forradalmi háborúban (1797-ig) a Monarchia anyagi helyzete már jobb volt, de hitelfelvételkor egy idő után brit garanciára szorult. A vissza nem fizetett kölcsönöket minősítették át utólag az angolok *subsidiум*nak. A négy említett háborúban a hadisegélyek a Habsburg Monarchia katonai kiadásainak rendre csak 2, 15, 9 és 9%-át fedezték, azaz nem játszottak döntő szerepet.

A háborúskodás pénzügyi vonatkozása-ira koncentrált tanulmányok sorából különös érdeklődésre tarthat számot Kenyeres

István és Pálffy Géza tanulmánya a 16. századi magyarországi végvárrendszerről (*Hungarian Border Defence and the Habsburg Financial and Military Transformation in the 16th Century*). Ennek fenntartására még békeidőben sem voltak elegendők a magyar királyi jövedelmek: 1569–1570-ben a Habsburgok összesen 1 350 000 forintot költöttek Magyarország védelmére, és ebből legalább félmilliót más forrásokból kellett fedezniük. A tizenöt éves háború időszakában a háborúra és az udvarra már évi 5,5 milliót kellett költeni, miközben a bevételek mindössze évi 4–4,8 millióra rúgtak. Nem csoda, hogy az adósság a háború végére 22 millió, Rudolf uralkodásának végére 30 millió forintot tett ki. Mindeközben viszont megalapozást nyert a későbbi pénzügyi-katonai állam, hiszen ennek minden fontos eleme megjelent már.

Az egyik szerkesztő, Petr Mat'a tanulmánya (*Negotiating Fiscal-Military Coordination: Provincial Tax Quotas for the Habsburg Army 1648–1748*) az egyes tartományok közötti arányos teherelosztást szolgáló állandó kvóta történetét meséli el. Ez állítólag már a 17. században létezett, de valójában mindig csak hivatkozási alapot, érveket jelentett az alkufolyamatban, és végül nem is érvényesült. Egy ilyen kvóta létét már az is valószínűtlenné teszi, hogy az uralkodó több tartomány rendjeivel szimultán alkudozott, és messze nem kapta meg mindig azt, amit kért. A rendkívül érdekes fejezet tehát lényegében egy historiográfiai mítosz története, amelynek forrása egy 1736. évi kézirat. A kvótát történészek később visszavetették egy 1542. évi megegyezésre, mely szerint a terhek egyharmadát az osztrák, kétharmadát pedig a cseh tartományok viseljék – ami azonban később nyilvánvalóan nem érvényesült a gyakorlatban, jóllehet a vitákban állandóan hivatkoztak erre és egyéb belső arányokra (Csehország, Morvaország és Szilézia között egyfelől, Alsó-, Felső- és Belső-

Ausztria között másfelől). 1670-től kezdve a központi hatóságok megpróbálták konzekvensen 10:8 arányban felosztani a katonai terheket a cseh és az osztrák tartományok között. De ha egy-egy ponton bizonyos rögzített arányosságok érvényesültek is, utólag módosításokat eszközöltek, más kivetéseknél pedig egészen más arányokat látunk. Közben a rendek sokszor nem is az adóemelés magát kifogásolták, hanem a többi tartománnyal fennálló arányokat. Ezek a panaszok azután a Haugwitz-reform időszakában apadtak el, amikor új arányok szilárdultak meg. Az állandó elosztási kvóták tehát inkább helyi szinten, illetve a hadkiegészítés területén érvényesültek. Az alkukból közmondásosan a belső-ausztriai tartományok jöttek ki jól, de az már nem világos, hogy alacsony szintű adóztatásuk a gyenge tehervállalási képességnek vagy a rendek hatékony érdekérvényesítésének köszönhető-e. (Ezt a kérdést persze Magyarország tekintetében is ugyanígy fel lehetne tenni.)

A kötet tengelyében annak bemutatása áll, hogyan működtek közre a rendek a Habsburgok pénzügyi-katonai államának kiépítésében: mind makro-szempontról, mind mikroszinten, vállalkozóként. A morva rendek 1620 után, a rendi dualizmus felszámolását követően is elsősorban kooperáltak az uralkodóval és a központi hivatalokkal, és ezek rá voltak utalva a helyi elit támogatására. Világosan tükrözi ezt az a tény, hogy a rendi gyűlés a korábbiaknál gyakrabban ülésezett. Fő feladata a hadsereggel kapcsolatos anyagi természetű ügyek intézése volt. Jiří David (*Fiscal-Military Exigency and Authority in 17th-Century Moravia*) 2018-ban cseh nyelven megjelent monográfiáját² összegezve vázolja fel Morvaország rendjeinek szerepét az állandó hadsereg fenntartásában. Az egyenes adóhoz, a terményadóhoz és a tartományban állomásozó katonaság természetbeni ellátásához később a rendkívüli

² *Nechtění budování státu: Politika, válka a finance na Moravě ve druhé polovině 17. století*. Brno: Matice moravská, 2018.

„törökadó”, a földesurakra kivetett 1%-os vagyoadó, 1691-től pedig a fejadó, valamint további rendkívüli adók járultak, így a század végén hét év alatt megduplázódott Morvaország adóterhe.

1650 és 1655 között mintegy 5000 főnyi rendkívüli, más néven német katonaság állomásozott Magyarországon a végváriak mellett. Természetbeni ellátásuk Magyarországot terhelte. Oross András kiváló tanulmányában (*Magnates and Military Contracting in Hungary after 1648*) bemutatja, miként vették észre ebben a helyzetben az üzleti lehetőséget a politikai elit vezető személyiségei: Wesselényi Ferenc, Koháry István vagy Szelepcsényi György. A Kamara persze késve fizetett, végül gyakran birtokokkal – nyilván megérte a várakozás. Veronika Hyden-Hanscho fejezete (*Habsburg War Finance and Noble Credit-Brokerage in the Southern Netherlands under Charles VI*) pedig azt mutatja be, hogy az Osztrák Németalföldön a rendek meghatározó szerepet játszottak az állam finanszírozásában. Míg 1750 és 1788 között befizetett adó formájában kevesebb mint évi 1 millió forint áramlott Bécsbe, 1739 és 1779 között 70,5 millió forint hitelt folyósítottak az uralkodónak a rendek. Mindebben általában a helyi eliteknek, Hainault tartományban Arenberg hercegnek kulcsszerepe volt, aki egyszerre szolgált marsalli rangban a Habsburgok hadseregében, vezette Hainault tartományban a polgári közigazgatást, és elnökölt a rendi gyűlésben.

Thomas Winckelbauer az 1647-ben a katonai és a pénzügyi igazgatás kulcsfontosságú érintkezési pontján, az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara némileg mindig változó alárendeltségében és egyben ütközési pontján 1647-ben létrehozott (és önállóságát végleg 1762-ben elvesztő) Főhadbiztosság intézménytörténetét mutatja be út-törő tanulmányában (*The General War Commissariat: A Neglected Pivot of the Habsburg Fiscal-Military State*). A hadbiztosok az állandó hadsereg egységeinek kiégyesítését, elszállásolását és ellátását

intézték. Ezen feladataikban mindvégig az adott tartomány rendjeire, a velük való kooperációra voltak ráutalva. Tevékenységük során épültek ki a 18. században a szokásos vonulási útvonalak mellett a raktárak hálózatai, kezdődtek meg a laktanyaépítések. Jól látható, hogy az 1740-es évek előtt teljes centralizáció nélkül is képes volt a Habsburg Monarchia egyre nagyobb hadsereget fenntartani. Persze a hangsúlyokat máshová is lehet helyezni ebben a történetben: a hadbiztosok, mondja Horst Carl (*Noble Entrepreneurs: Regimental Proprietorship in the Habsburg Army*), a korrupciónak nem akadályai voltak, hanem részesei. Az ő tanulmánya azonban nem róluk, hanem az ezredtulajdonosságról mint arisztokrata üzleti vállalkozásról szól éppen a harmincéves háború utáni időszakban, amikor köztudomásúlag már leáldozott a katonai vállalkozások csillaga. Azt látjuk a Neipperg család példáján, hogy elengedhetetlen volt a württenbergi herceg mint tőkeerős csendestárs részvétele a vállalkozásban, s a szakirodalom által feltételezett évi 10–12 000 forintos jövedelemnél az ezredtulajdonosság háború esetén többet is hozhatott, és a Neippergek meg is gazdagodtak. 18. századi karrierjükben viszont az udvari, sőt az uralkodóház tagjaihoz fűződő kapcsolataik voltak a legfontosabbak. Szakály Orsolya fejezetének (*The 'Business of War' in Hungary: Saltpetre Contracting during the Napoleonic Period*) főhőse, Vay Miklós báró szintén háborús vállalkozó arisztokrata, a Habsburgok és a rendek kooperációjának újabb példája, aki grandiózus ígéreteivel és ugyancsak jó politikai kapcsolataival szerzett monopóliumot 1799-ben a puskaapor gyártásához nélkülözhetetlen salétrom begyűjtésére. Néhány év múlva a gyűjtésről a termelésre helyeződött át a hangsúly, és Vay a korábbi mennyiség dupláját tudta szállítani a hadseregnek, bár ígéreteitől ez is messze elmaradt. A vállalatnak több nehézséggel kellett szembenéznie: csak 1810-re lett nyereséges, majd a forintleértékelés súlyosan érintette, a béke komoly keresletcsökkenést eredményezett, 1819 és 1827

között mégis évi 25 000 forint nyereséget hozott Vaynak, majd fiának.

Az *ancien régime* közkatonaírói nemrégiben nagyszerű monográfiát publikáló Ilya Berkovich³ az ezredmustra-jegyzőkönyvek statisztikai elemzését (*Conscription in the Habsburg Monarchy 1740–1792*) végezte el az 1740 és 1792 közötti időszakra, amikor az úgynevezett „rendi vagy tartományi toborzás” gyakorlata, majd az 1781-től porosz mintára ennek helyébe lépő *Conscriptions- und Werbbezirksystem* elvileg csak a toborzásra „rásegíteni” volt hivatott, de lényegében sorozást jelentett, lehetővé téve a hadsereg korábban példátlan számbeli növekedését. (Az utóbbi rendszer Magyarországra nem terjedt ki.) Míg a sorozottak száma békeidőben elhanyagolható volt, a háborúban az önkéntesekének a háromszorosa is lehetett. A rendek által küldött katonák eredetileg életfogytiglan szolgáltak, de az önkéntesek számára a hétéves háború után hatéves szerződéseket tettek lehetővé, végül 1802-ben a teljes hadseregben tíz évre limitálták a szolgálatot. (Ez a kapitulációs rendszer sem volt azonban érvényes Magyarországra.) Berkovich analíziséből kiderül, hogy a tipikus rekruta a rendi toborzásból a marginális, az ezredes körzeteiből pedig a katonagyerek volt. A hazaiak általában helyettesek, míg a külföldiek hadifoglyok voltak, akik felcsaptak katonának, végül a Német-római Birodalom területéről csavargók érkeztek.

Berkovich tanulmánya már arra jelent példát, miként váltja ki egy fontos területen az állam a rendek közreműködését. Ugyanezt mutatja be a kötet egyik legerősebb tanulmánya, a másik szerkesztő, William D. Godsey fejezete (*The Rise of a Sustainable Public Debt in the 18th-Century Habsburg Monarchy*), abban a vonatkozásban, amelyet a kötet a legrészletesebben tárgyalt: pénzügyi tekintetben. Ezért ez a fejezet logikai tekintetben lezárást jelent, annak a

korszaknak a végét tárgyalja, amelyet a rendekkel fennálló, államfenntartó jelentőségű együttműködés jellemez. Godsey azt járja körül, miként lett fenntartható a Habsburg Monarchia államadóssága. Előbb a zsidó és nemes faktoroktól felvett rövid távú hitelek domináltak, később pedig a rendek kerültek kulcsszerepbe, mert – ahogy azt Ludwig Zinzendorf gróf Montesquieu fogalmát használva megjegyezte, „közvetítő hatalmak [azaz a nemesség, a rendiség] nélkül nincs hitele egy államnak” (268. old.), és az 1690 és 1710 közötti újítások folytán a Habsburgok által felvett hitelek a hétéves háború időszakáig a Bécsi Városi Banktól, a külföldi pénzpiacokról és az egyes tartományok rendjeitől származtak. Azonban az 1770-es években megjelent egy negyedik forma is (először a másik három mellett, majd lassan föléjük növe): a kamarai adósság is fenntartható formát öltött, amint az *Universal-Staats-Schulden-Cassa* közép- és hosszú távú hiteleket vett fel. Ebben az esetben már közvetítők nélkül is sikerült alacsonyabb kamatokat elérni. Az osztrák örökösödési háború által képviselt mélypont után ugyanis fokozatosan javult a Habsburg Monarchia hitelképessége, jóllehet a hétéves háborúban megduplázódott, 285 millió forintba nőtt az államadósság (ennek egyébként mindössze 3%-a volt magyar kamarai hitel), így a bajor örökösödési és az utolsó török háborúban könnyűszerrel tudott a kormányzat külföldi hitelekhez jutni, és a kamarai hiteleket is alacsony kamatra tudta kihelyezni. Éles ellentétben a franciákkal, II. József hatalmas mértékeket öltő eladósodottsága ellenére is finanszírozni tudta Európa legnagyobb hadseregét. 1815-ben a Monarchia kamarai tartozásainak összege már majdnem elérte a Bécsi Városi Bank hiteleiét (204, illetve 225 millió forint), miközben az osztrák és cseh rendek felé fennálló tartozás csak 159, a külföldi hitelek mennyisége pedig 71 millió

³ *Motivation in War: The Experience of the Common Soldier in Old-Regime Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

forintra rúgott. Ezt követően a kormány pénzért már döntően magánbankokhoz fordult (Rothschild, Osztrák Nemzeti Bank). A közvetített hitelek szerepe csökkent, a – James D. Tracy fogalmával – *fiscal intermediation* kora lassan véget ért. (271. old.)

Egy olyan vaskos kötetnek, mint amilyen ez a Brit Tudományos Akadémia közleményei sorában megjelenő könyv, szükségszerűen jellemzője az egyenlenség: vannak olyan tanulmányok, amelyek némileg kilógnak belőle tematikai tekintetben, vannak olyanok, amelyek már ismert dolgokat fejtenek ki újra, és olyanok, amelyek – például egyes intézmények vizsgálatával – új utakat törnek. Bizonyos fejezetek távolról indítanak. Ezek közül egyesek mégis „megérkeznek” a Habsburg Monarchia pénzügyi-katonai államának témájához, akár meglepő párhuzamokat kínálva, míg mások sohasem érnek el ideig. Bizonyos fejezetek fontos és megalapozott adatokat kínálnak a korszak és a téma kutatóinak. A kötetet leginkább ezek jellemzik. A magyar olvasó számára különösen fontos az, ahogyan a magyar viszonyokat relevánsan ellenpontozzák a Monarchia egyéb tartományai. Magyarország helyzetét alapvetően a többi tartományhoz hasonlónak és nem azoktól különbözőnek láttatja a kötet. Ami pedig a pénzügyi-katonai állam kiépülését illeti, egyenesen úttörő, avagy laboratóriumi szerep jutott a magyar végvárvidéknek a 16. század második felében és a 17. század elején, még mielőtt a harmincéves háborúval nagy lendülettel beindult volna ez a folyamat.

A soknemzetiségű szerzőgárda angol nyelvű szövegeinek szerkesztése nyilván a szerkesztők számára is embert próbáló feladat volt, amelynek alapvetően jól megfeleltek, de szükségszerű, hogy ez a folyamat hibák forrásává is vált. Így lett Szapolyai Jánosból az „elkülönült erdélyi politikai egység” „kiépítője”. (104. old.) Téves a 4.2 táblázat fejléce, de a szövegből az olvasó szerencsére tudomást szerez arról, hogy a magyar királyi jövedelmek nemhogy kétszeresen, de még egyszer sem fedezték a végvári katonaság

ság zsoldját a 16. század utolsó negyedében. (109. old.) Az illusztrációk néha a megértés segítése helyett az olvasó zavarát növelik: van, hogy a szöveg és a táblázat adatai inkongruensek (119–122. old.), illetve a térképen hét főkapitányságot számlálhat meg az olvasó, miközben a szövegben hatról olvasott: Szatmár státuszának megvilágítására nem maradt hely (106–108. old.). A kötet szerkesztői nyilván törekedtek a terjedelem korlátozására. Emiatt maradt ki a szövegből az utalás az egyéb jövedelmekre, és így az olvasó már csak azt látja, hogy ha másfél millióhoz 430 000-t ad hozzá, akkor 2,3 milliót kap. (118. old.) A Szász- és Székelyföldön létrehozott katonai határőrvidék nem volt földrajzilag összefüggő terület (7. old.), de ezt megvilágítani csak hosszabb lábjegyzetben lehetett volna. Néha a nyelvi korrektúra olyan állításokat is létrehozhat, amelyek a szerzőknek nem álltak szándékában, mint hogy például 1576 és 1606 között a birodalmi rendek 18,7 millió forintot fizettek, ami a magyar királyság „teljes” jövedelmének körülbelül huszonötszöröse (110. old.) – hiszen itt az éves jövedelem huszonötszöröséről van szó, harminc év alatt a teljes jövedelem harmincszor ennyi, vagyis éppenséggel magasabb összeg az említett segélynél. Azt is olvashatjuk, hogy „bécsi perspektívából Morvaország a Magyarország felől érkező támadásokkal szemben ütköző zónaként szolgált...” (166. old.) Még akkor is furcsa ez a kijelentés, ha „Bécs”-et a Habsburg Monarchia metonimikus megfelelőjeként értelmezzük – egyébként pedig földrajzi talány.

Egy-két apró tévedés is található a kötetben. A 4.8 táblázatban például az örökös tartományok készpénzsegélye szerepel (800 000–1 millió forint), pedig ők valójában évente átlagban 2,6 milliót fizettek, csak éppen felszerelt katonákat küldtek a fennmaradó összegből. A katonák felszerelése viszont a háború költségei között, az egyenlet másik oldalán szerepel, így itt a teljes 2,6 millió feltüntetése lenne indokolt. A koronaőrzési pénz fizetése csak kezdetben volt jobbagyi teher (1609:62. tc., 1613:9. tc, 1618:39.

tc), a 1622:34. tc. már a földesurak terhévé tette, és ez így is maradt a későbbiekben.

A Habsburgok pénzügyi-katonai államának létrejöttét és működését bemutató kötet kulcsmotívuma – igazodva az utóbbi évtizedek historiográfiai konszenzusához – a rendek és az uralkodó együttműködése, így elsősorban a rendi hozzájárulás döntő fontosságát hangsúlyozza a hadsereg fenntartásá-

ban és eltartásában. Ezt a tézist sok szempontból mutatja be, így összességében nagy meggyőző erővel érvel mellette. Ugyanakkor különösen érdekes, ahogy azt is érzékelteti, miként közelgett végéhez ez a korszak, hogyan kezdte kiváltani az állam a rendek kooperációját a hadsereg kiállítását és finanszírozását tekintve a 18. század végén és a 19. század elején.



KEMÉNY KRISZTIÁN
HM HIM Hadtörténelmi Levéltár

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 203–206.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.203-206

www.aetas.hu

„Kései sirató”

*A törvényesített forradalomtól
az önvédelmi háborúig. Válogatás
Urbán Aladár írásaiból. 48as KönyvTár
sorozat. Budapest: Line Design Kiadó,
2020. 312 oldal*

A 2019-ben elhunyt Urbán Aladár azon kevés történész közé tartozik, aki már életében klasszikussá vált, és munkássága az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc kutatásában megkerülhetetlen. Az ő emlékének adózva jelentetett meg fontosabb tanulmányaiból egy csokorra valót a Line Design Kiadó, amely kötet összeállítása még a szerző életében megkezdődött, ám megjelenését már nem érthette meg. Jelen könyvismertető szerzője pedig ezen írásával tiszteleg korábban őt az ELTE-n tanító, kiváló professzora előtt.

Ahogy a bevezetőt jegyző Hermann Róbert írja, Urbán Aladár tevékenysége elsősorban a magyar 1848 történetének megismerésére irányult; ugyanakkor ő volt az első, aki a „Nagy Év” eseményeit európai kontextusban is tárgyaló munkát tett le az asztalra.¹ Ezenkívül pedig az egyetemen kiváló oktatója volt az Amerikai Egyesült Államok történetének, amelynek születéséről ismét csak ő írta magyar nyelven az első modern szemléletű kiadványt.² Ám igazi, mondhatni, „nagy szerelme” 1848, azon belül is az első felelős magyar kormány és vezetőjének, gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek a működése volt. Urbán kutatásainak köszönhető, hogy a korábbi marxista történetiszemlélet alapján „megalku-

vók gyülekezetének” lefestett Batthyány-kormány elnyerhette méltó helyét a magyar történetírásban. Ő bizonyította be, hogy a nemzetőrség, az önkéntes mozgó nemzetőrség, valamint az első tíz honvédszászlóalj felállításával, majd az őszi tömeghadsereg megszervezésének megkezdésével a pákozdi csatát megnyerő önálló magyar haderő alapjait Batthyány és nem a „mindig tisztán látó” Kossuth Lajos tette le. Az első magyar miniszterelnök ugyanis nemcsak az áprilisi törvények által garantált határokig, hanem gyakran azokon is túllépve védte az ország jogait, ha kellett, szóval, ha kellett, fegyverrel, és azokból nem szándékozott semmit sem feladni, inkább lemondott. E kutatásának eredményeit, köztük Batthyány Lajos első teljes életrajzát, miniszterelnökségének történetét, valamint az ezzel kapcsolatos vaskos forrásgyűjteményt is publikálta Urbán számos kiadást megért kötetekben. De 1848 kapcsán még sok más témával foglalkozott: legyen szó a hadügyminisztérium megszervezéséről, a külügyminisztérium működéséről, a hadifogoly-kérdésről vagy akár a köztársasági eszme elterjedéséről. Most ez utóbbi írásából ismerkedhet meg az olvasó tizenkét kiváló tanulmánnyal.

Az első tanulmány a *Reformtörekvések és történelmi tanulságok. Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicistika kezdetei Magyarországon 1841–1842* címet viseli. A szerző a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap közel két évnyi cikkei alapján mutatja be azt a folyamatot, ahogy a múlt és a jelen példáiból okulva a reformkor

¹ Urbán Aladár: *Európa a forradalom forgószélén*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1970.

² Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

vezető rétege igyekezett a lehető legjobb utat kijelölni Magyarország fejlesztése szempontjából. Noha az 1840-es évek második felében színre lépő pesti radikális értelmiség „bibliája” lényegében a „nagy francia forradalom” története volt, a liberális nemesség inkább Kossuth pártján állt, aki már 1842-ben leszögezte: „Mi a politikában nem vagyunk az analógia vak bálványozói.” E nézet érvényesült a lap szerzői körében is, akik mind a francia, mind az angol, mind pedig a távolinak tűnő amerikai fejlődés és politika, valamint állam-, illetve társadalomszerkezet és gazdaság vizsgálata után ajánlottak megoldásokat a magyar problémákra. Leginkább az angol példák iránt volt kereslet: a franciák „véres forradalmát” igyekeztek elkerülni, míg az amerikaiak esetében a délen dívó rabszolgaság csökkentette a szimpátiát.

A második írás a *Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. március-április* címen azt a közel egy hónapos időszakot ábrázolja, amikor Batthyány március 23-i gyors döntésével V. Ferdinánd jóváhagyását be nem várva kinevezte minisztereit, akikből egy bizottmányt azonnal a bécsi udvar halogató taktikája miatt forrongó Pest, illetve a vidék lecsendesítésére a magyar fővárosba küldött. A Szemere Bertalan és Klauzál Gábor miniszterekből, valamint Pulszky Ferenc későbbi államtitkárból álló bizottmány 1848. március 23-tól egészen április 20-ig működött, és fontos szerepe volt abban, hogy az átmeneti időszakban sikerült lecsillapítani a kedélyeket az országban, illetve a törvényes rendet fenntartani. Urbán részletesen elemzi a bizottmány működését, illetve együttműködését a budai cs. kir. Helytartótanáccsal és a Kamarával, a cs. kir. katonaságot irányító Főhadparancsnoksággal, a vidéki városokkal, valamint a vármegyékkel, és megállapítja, hogy e szerv intézkedéseivel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a zsidóellenes zavargásokat és a parasztmozgalmakat sikerült lecsendesíteni. A bizottmány ugyanakkor mind István főherceg nádorral, mind pedig Batthyány miniszterelnökkel napi szinten tartotta a kap-

csolatot, és a hatalomváltást is zökkenőmentesen bonyolította le.

A harmadik cikk *István nádor 1848 márciusában. A nádor megítélésének kérdéséhez* címet viseli. A szerző a korabeli források alapján elemzi István főherceg nádornak a márciusi forró napokban játszott szerepét, és megállapítja, hogy apjához, József főherceg nádorhoz, a „legmagyarabb Habsburg-hoz” hasonlóan ő is igyekezett összeegyeztetni a birodalom és Magyarország érdekeit. Így komoly szerepe volt mind Batthyány miniszterelnöki kinevezésében, mind pedig az utána következő vitás helyzetek magyar oldalra való eldöntésében. A miniszterelnök hasznos szövetségesének bizonyulva szinte egészen a Béccsel való nyílt szakításig kitartott, amit lemondatása után a Habsburg-família nem is tudott neki megbocsátani.

A negyedik tanulmány *Batthyány Lajos és a bécsi magyar külügyminisztérium* címen a miniszterelnök és az V. Ferdinánd személye mellé kinevezett herceg Esterházy Pál miniszter munkakapcsolatát mutatja be. Eszerint az inkább a konzervatívok táborába tartozó, korábban londoni nagykövetként működő diplomata egészen 1848. június közepéig lojálisan szolgálta a kormányt, ám ekkor a Josip Jellačić horvát bánt felfüggesztő uralkodói határozatok Batthyány általi nyilvánosságra hozatala miatt összekülönbözött a miniszterelnökkel. Ezután jobbára már az agilis Pulszky Ferenc államtitkár intézkedett helyette, majd az októberi 6-i bécsi forradalom leverése után november 13-án az első magyar külügyminisztérium is beszüntette tevékenységét.

Az ötödik írás *Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására* címmel már az önálló magyar hadsereg alapjának létrehozásával ismert meg bennünket. Urbán röviden vázolja azokat a körülményeket, melyek hatására a minisztertanács 1848. április 26-án döntött egy közel 10 000 főből álló önkéntes sereg felállításáról. Az újonnan létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács kapta a feladatot a felállítás költségeinek kidolgozására, amit egy zászlóaljra lebontva Sztankó

Soma hadnagy, a cs. kir. 62. (Turszky) sorgyalozzred Haditanácshoz vezényelt tagja készített el május 8-ra. Némi átdolgozás után e tervezet (mely a csatolt függelékben olvasható) alapján került sor a május 16-án meginduló toborzás útján felállított honvédszászlóaljak megszervezésére.

A hatodik tanulmány *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában* címmel bemutatja, milyen előzmények miatt döntött Batthyány úgy, hogy a még Magyarországhoz nem csatlakozott Erdélybe május 19-én egy nem hivatalos küldöttséget küld az ott lévő székely határőr katonaság egy részének ki-mozdítása céljából. Urbán részletesen ábrázolja a szabadságharc két későbbi híres katonájából, Klapka Györgyből és Gál Sándorból, illetve Hajnik Pál fogalmazóból álló küldöttség tevékenységét, amely közvetlen eredménnyel ugyan nem járt, de némi erdélyi belpolitikai vihart kavargatva gyorsította az unió elfogadását, illetve előkészítette a későbbi mozgósítást.

A hetedik tanulmány *Az 1848-as hadügy-minisztérium megszervezése (1848. április-december)* címmel az önálló magyar hadügyi igazgatás kiépítésének folyamatával ismerteti meg az olvasót. A szerző vázolja, hogy a kinevezett hadügyminiszter, Mészáros Lázár vezérőrnagy Itáliából való május 23-i megérkezéseig milyen lépések történtek a minisztérium létrehozására, majd ezt követően hogyan működött a minisztérium párhuzamosan a nemzetőrség, illetve a honvédség irányításával foglalkozó Országos Nemzetőrségi Haditanáccsal, és ebből milyen konfliktusok támadtak. A hadsereg és ezzel a hadügyi igazgatás egységesítésére végül csak 1848. november végével került sor, amikor a Haditanácsot december 2-i hatállyal beolvasztották a minisztériumba (az augusztus–decemberi minisztériumi osztályok részletes beosztásai a csatolt függelékben található), a nemzetőrség ügyei pedig végül 1849 májusára a belügy-minisztérium intézkedési körébe kerültek.

A nyolcadik cikkel „...Értesítve valánk a hazátul, hogy siessünk védelmére...” *Lenkey századának hazatérése 1848-ban* címen a szabadságharc egyik Petőfi Sándor által is megverselt, legendás epizódjába nyerhetünk betekintést. A cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezred ezredesi osztályának 2. százada ugyanis Lenkey János kapitány „vezetésével” parancs nélkül 1848. május 28-án megszökött a galíciai Mariampolból, és visszatért Magyarországra. Urbán részletesen bemutatja az eset előzményeit, a tisztikar és a legénység hangulatát, majd magát a szökést, illetve a hazaérkezés és a hadbírószági vizsgálat utáni politikai viharokat, amelyeket a kormánynak végül sikerült megoldania mind Bécs, mind pedig a magyar közvélemény viszonylatában. Megismerhetjük a század és állománya további sorsát is. (A recenzens itt jegyzi meg, hogy a szerző által említett elképzeléssel szemben a század végül nem került át a 13. [Hunyadi] huszárezredbe: fél százada a pétervárad-i erőd lovasságát képezte, másik fél százada pedig Szegedre vonult, majd csatlakozott az ezred II. hadtestbe beosztott zöméhez.)³

A kilencedik írás *Fegyvervásárlás, fegyvercsempészés 1848-ban* címmel egy kevésbé ismert terület felé irányítja az olvasó figyelmét. A nemzetőrség, majd a honvédség felállítására ugyanis rengeteg fegyvert igényelt, a hazai raktárak készletei pedig aránylag rövid időn belül kimerültek. A kormány így hamar arra kényszerült, hogy a hiányokat külföldről történő vásárlással igyekezzen pótolni. 1848 októberéig ez jobbra működött is, a Béccsel történt szakítás után azonban csak a csempészes maradt, aránylag kis sikerrel. A szerző részletesen bemutatja a beszerzésre irányuló magyar tevékenységet, külön kiemelve a korábban már említett Sztankó Somát, aki közel 25 000 lőfegyvert és 3,8 millió gyutacsot, valamint egy gyutacsgyártó gépsort is be tudott hozni az országra.

A tizedik cikk *Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében* címen ismét

³ Erre lásd: Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Budapest: Hadimúzeum Alapítvány, 1992. 55.

egy kevésbé kutatott témával foglalkozik. 1848 októberében közel 10 000 horvát hadifogoly került magyar kézre, akiknek ellátásáról gondoskodni kellett. Urbán részletesen ismerteti, hogyan próbált a politikai irányítást ekkorra átvévő Országos Honvédelmi Bizottmány megbirkózni a feladattal, mely városokba szórták szét a foglyokat, milyen körülmények között dolgoztatták őket, illetve milyen viszonyok között őrizték a tisztikart, valamint a tábornoki rangú, kiemelt státusú őrizeteket.

A tizenegyedik tanulmány az *Agitáció a Magyar Köztársaságért 1848/49-ben* címet kapta. A szerző bemutatja, milyen előzményei voltak a köztársasági eszmének a Magyar Királyságban 1848 előtt, majd hogyan erősödött az meg a március-áprilisi forradalmi napokban. Az áprilisi törvények szentesítése ugyanakkor megszilárdította a király tekintélyét, így a republikánusok háttérbe szorultak egészen a szeptemberi válságig. A bécsi udvarral való szakítás azonban újra felerősítette az antimonarchista hangulatot, amely végül a Habsburg-ház trónfosztásában, illetve a függetlenség 1849. április 14-i kikiáltásában csúcspontot ért el. Ez azonban Urbán szerint nem eredményezte az államforma megváltozását; ugyanakkor a kormányzati forma már hasonlított egy polgári köztársaság követelményrendszeréhez.

Az utolsó írás *Gróf Batthyány Lajos emlékezete* címen azt a kérdést járja körbe, miért nem alakult ki olyan kultusz az első felelős magyar miniszterelnök személye körül, mint nem egy kortársa esetében. Végigtekint Batthyány tevékenységének változó értékelésén kivégzésétől egészen a 150 éves évfordulóig, megemlítve a megemlékezések különböző stációit, amelyek közül a grófnak a főváros égése alatt lezajlott 1870. június 9-én lezajlott újratemetése emelkedik ki. Végül megállapítja, hogy az abszolutizmus elhallgatása, majd a dualizmus elismerése után az 1918 és főleg az 1945 utáni korszakok Széchenyi-, illetve Kossuth-központúsága nem tudott mit kezdeni a miniszterelnök

személyével, és egészen az 1970–1980-as évekig kellett várni, hogy Batthyány alakja végre megkapja a maga méltó helyét a hazai Pantheonban (amiben döntő szerepe volt magának a szerzőnek).

Az igényes kiállítású kötetet levéltári, illetve bibliográfiának is tekinthető könyvszerkesztői rövidítésjegyzék, a tanulmányok első megjelenési helyét feltüntető lista, valamint név- és helynévmutató zárja.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, illetve elírások és tévesztések is. Az 1832. évi angol választójogi törvény helyesen: Reform Bill és nem Reform Bili (15. old.). Tancsics rabtársának teljes neve: Eftimie Murgu (43. old.). Széli József, Vas vármegye első alispánjának neve helyesen: Széll József (50., 53–54. old.). 1848. március 3-án Pozsonyban nem „Kossuth híve”, hanem maga Kossuth mondta el híres felirati javaslatát (58. old.). Alois Pferdomann cs. kir. altábornagy neve helyesen: Alois Pfersmann (119. old.). Az 1848:111. tc. helyesen 1848:III. tc. (131. old. 14. lábjegyzet). A bácskai hadseregcsoport helyesen: bácskai hadtest (186. old.). Az 1847-ben felépült „Budai gránátos laktanya” hivatalos elnevezése „Ferdinánd (Nándor) laktanya” volt (205. old. 33. lábjegyzet). A 224. oldal 185. lábjegyzetétől a 225. oldal 190. lábjegyzetig a hivatkozások eggyel elcsúsztak. A „január 12-én eset” megjegyzés helyesen „január 12-én este” (247. old.). A Honvédmenházban lakó idős honvéd neve nem Lobó István, hanem Lebó István volt (271. old. 73. lábjegyzet.). A Batthyány-örökmécsesnél tartott 1989 előtti megemlékezések természetesen nem 1993–1998, hanem 1983–1988 között zajlottak (281. old.). Végezetül: a könyvszerkesztői rövidítések feloldásakor több helyen is lemaradtak a kötet számközlője (I–II., I–III., I–V. k.) (287–294. old.).

Ezzel együtt is a recenziens csak ajánlhatja minden érdeklődőnek ezt a tanulmánykötetet, aki csak többet akar tudni a magyar 1848 ismert és kevésbé köztudomású eseményeiről, illetve szereplőiről.



SOMOGYI GRÉTA

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 207–210.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.207-210

www.aetas.hu

Egy erdélyi református lelkész kalandos pályafutása a 19. században

*Zakar Péter: Biró Sándor. Egy 19. századi
erdélyi református értelmiségi élete.*

*Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó,
2022. 168 oldal*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörésének 175. évfordulójára újabb kötettel gazdagodott a történettudomány. Zakar Péter munkája bizonyítja, hogy a mai kutatók számára is akad még bőven feladat, hiszen a lappangó kéziratok feltárásával kiegészíthetők, pontosíthatók meglévő ismereteink. A kötetben Biró Sándornak, egy szegény családból származó erdélyi református lelkésznek a pályáját követhetjük nyomon a reformkortól a kiegyezésig, egyben betekinthetünk a korabeli társadalmi, etnikai, vallási, kulturális élet mindennapjaiba is.

A kötet első (nagyobbik) felében a lelkész életművével ismerkedhetünk meg a már feltárt, illetve az új források tükrében. A valóban szegény családba született Biró Sándor tanulmányait a székelyudvarhelyi kollégiumban végezte, majd 1838-ban, huszónkét éves korában megválasztották egy ötszáz lelkes háromszéki falu, Réty református lelkészévé. Szegényes életkörülményei ellenére azonnal előfizetett a Brassóban megalapított magyar nyelvű újságra, az *Erdélyi Hírlapra*, mert tájékozódni szeretett volna a nagyvilág eseményeiről. Református lelkészi feladatait

pontosan nyomon követhetjük, hiszen Zakar alapos kutatómunkát végzett a sepsiszentgyörgyi levéltárban (Archivele Naționale Române Județul Covasna) és a rétyi református parókián is. Biró tevékenységei közül kiemelhetjük, hogy megszerezte a falunak a „koldulási jogot”,¹ s ezáltal megteremtette annak lehetőségét, hogy jó pár évvel később kijavíttassa a templom tetőzetét. Felügyelte a falu közegészségügyi állapotát, ellenőrizte többek között azt is, hogy a lakosok megkapták-e a himlő elleni oltást. S nemcsak arról kellett jegyzőkönyvet vezetnie, hogy hány oltást adtak be, hanem arról is, hány „fogant” meg ezek közül. Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert nagyon sokan nem merték beadatni az oltást, inkább megvesztegettek az orvost, aki cserébe hamis igazolást állított ki.

Az erkölcsök felett is őrködni kellett, s ezt a feladatot Biró Sándor nagyon komolyan vette. A parókia jegyzőkönyveiből kiderül, hogy évente több esetben kellett intézkednie paráznaság ügyében. Bár Mária Terézia idejében már betiltották, hogy a vétkes feleknek az egész egyházközség előtt kelljen bűnbocsánatot gyakorolniuk, lelkészünk ragaszkodott ahhoz, hogy legalább az egyházközség két tagja előtt megtegyék ezt.

A népiskola hatékonyabb működése érdekében szorgalmazta, hogy készüljön a ta-

¹ A koldulást, kéregetést tiltotta a törvény. Tekintettel a rétyi egyház anyagi helyzetére, a kormány közölte a református főkonzisztóriummal, hogy hat hónapra engedélyezik a

kéregetési jogot, hogy a befolyt összeget a templom felújítására tudják fordítani.

nítók számára „kézikönyv”, amolyan segédletként. A gyerekek iskolába járásának szükségességét fennhangon hirdette, mert az írás-olvasás alapjainak elsajátítását fontosnak vélte.

Javasolta, hogy a paplaknál rendszeres időközönként közösen gazdasági hírlapokat olvassanak a felnőttek, hogy az új mezőgazdasági eszközökről és a munkálkodási eljárásokról tudomást szerezzenek.

Wesselényi Miklós lelkes híveként 1844-ben mértékletességi egyesületet alapított. Tisztában volt azzal, hogy a napóleoni háborúk következtében megélenkült a gazdasági élet, szeszgyárakat alapítottak, nagyobb lett a burgonya vetésterülete, ami a 19. század első felében a pálinka-előállítás ugrásszerű megnövekedéséhez vezetett. A házi pálinkafőzés elterjedése a földesuraknak érdekében állt, hiszen a jobbágyok az üstök után adót fizettek. Biró Sándor viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy „a megkeményedett agyú pálinkás ember lelkiképpen tompa és buta lesz, s gondolkozása megzavarodik”. (31. old.) Lelkes szónokként tovább sorolta pálinka-ivás-ellenes érveit: „A békétlenséget, bizodalmatlanságot, rendtelenséget, engedetlenséget, függeni nemakarást, törvényteleniséget a társas élet körében legtöbbször a pálinka okozza. A nagy tudatlanság, műveletlenség, babonás ostobaság, gorombaság, hanyagság, léhaság, zavar, versengés, veszekedés és sok más bűnök a nép között, pálinkaital miatt uralkodnak. Hogy pedig ezek a nemzet erejét, szellemi emelkedést megtörvén, nagy kárral hatnak a nemzetre, az tagadhatatlan.” (31. old.)

A mértékletességi egyesületnek kezdetben 42, később már 512 tagja lett, ami sokat elárul Biró Sándor sikeres szervező tevékenységéről. Talán azáltal ért célt, hogy nem követelte meg a teljes absztinenciát, de kikötötte, hogy pálinkát „csak orvosi rendelőnyre” fogyaszthatnak a mértéktartó egyesület hívei, s ezt eszköszöveggel mindannyian megerősítették. Ennek a mozgalomnak az elsődleges célja az volt, hogy délben, ha végigment a falun Biró Sándor, ne csak részeg

emberrel találkozzon, akivel már nem lehet szót érteni.

Az egyházon belül reformintézkedéseket javasolt, de ezek nem arattak sikert. Mérgében cikket írt a *Mult és Jelen* 1845. évi 84. és 85. számába, amiért Kemény Ferenc, a református egyházi főtanács elnöke megfeddte.

Lelkészként foglalkoznia kellett a más vallásúak áttérésével is, ami bár nem fordult elő nagy számban, de éves szinten volt erre is néhány példa.

1848 telén a katonai összeírás nem indult a leghíztatóbb előjelekkel. Lelkészként, az anyakönyveket bemutatva, magának Birónak is segítenie kellett az összeíró bizottmány működését.

Amikor megérkezett a forradalom híre Székelyföldre, a rétyi pap így nyilatkozott: „Leteszem a Bibliát, kiragadom kezéből kétélű fegyverét Gábor arkangyalnak, s a láng villámaival szabadságot teremtek a népnek.” (42. old.) Határozott és kiemelkedő szónoki képességének köszönhetően mozgósítani kezdte a lakosságot. Nagyon leleményesen, palástját sem megtagadva, megírta a *Háromszéki polgári miatyánkot*, amely így hangzott: „Miatyánk szabadság, ki vagy keblünk menyinyében, szenteltesse meg ihletett keblünkben a te neved. Jöjjön el a te boldog országod, légyen meg a te akaratod, mint Franciaországban, úgy Magyar-, Erdély-, Ausztria-, Lengyel-, Olasz- és Csehországok földjén is. A mi mindennapi kenyerünket szabad hon földjén add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi százados rabszolgái vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak a gonoszoknak, kik századokon keresztül szabadságunk ellen miniszterkedtek, az osztrák birodalom minden népeinek pénztárait kizsebelték, hazánkban 900 milliót kártettek, s az összes birodalom ellen istentelenül vétkeztek, és ne vígy minket a csendzavarás's rendellenesség kíséretébe, de szabadíts meg a' vagyon's személyes bátorság ellen törekedő gonosztól, mert csak egyedül tiéd a szilárd s rendületlen alapon nyugvó ország, és a legyőzhetetlen hatalom, és a trónok és

koronák fényénél fényesebb dicsőség, mindörökké Ámen.” (43–44. old.)

Háromszéken szükség is volt ilyen jellegű buzdításra, hiszen az úrbéri viszonyok rendezése körül még javában zajlott a vita. Székelyföldön a jobbágynak csak közel 10%-a szabadult fel, mivel az ún. székely örökségnek számító telkeken lakók nem kapták meg a földet, amit műveltek. Amikor tudatosult bennük, hogy a megyei jobbágynak felszabadultak, ők meg nem, elkeseredtek. Teleki József kormányzó ráadásul elrendelte, hogy aki nem engedelmeskedik addig, amíg a körülmények rendeződnek, azt büntessék meg. E kedvezőtlen körülmények ellenére Bíró Sándornak sikerült Rétyen megalakítania a nemzetőrséget (főhadnagyként ennek tagja lett), s erről beszámolt Batthyány Lajos miniszterelnöknek is.

Részt vett az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen, a háromszéki önvédelmi harc folytatását szorgalmazók tábort erősítette jelenlétével. 1849. februárjában tagja volt annak a bizottmánynak, amelyet a Csíkszeredai Térparancsnokság küldött ki annak érdekében, hogy Csíkszentdomokoson és Magyarhermányban a hadianyaggyártást beindítsák.

Ő prédikált a Tömösi-táborban, amikor ünnepelték, hogy Bem tábornok kiűzte Havasalföldre a cs. kir. és cári csapatok Friedrich Van der Nüll őrnagy vezette utóvédjét.

1849. április 22-én indította útjára, Gál Sándor megbízásából, a *Hadi Lap* című újságot, amely hetente egyszer, hétfőn jelent meg. A csíksomlyói ferences kolostor régi nyomdagépén állították elő, durva papíron. Jelenlegi ismereteink szerint 9 szám jelent meg, amelyek tartalmát sokan bírálták, mert információi gyakran nem tükrözték a valóságot, de Bíró mentségére legyen mondva, nem is ez volt az elsődleges célja, hanem a székely nép lelkesedésének fenntartása. Imreh István megfogalmazása szerint ennek a lapnak a legnagyobb érdeme az volt, hogy azt az életérzést közvetítette, amit a forradalom és szabadságharc alakított ki az emberekben.

Bíró Sándor tehát éjjel újságot szerkesztett, nappal gyakorlatozott (ekkor már százados). Júliusban részt vett a háromszéki harcokban, a csíktusnádi ütközet után ő fedezte a visszavonulást, majd Gál Sándor parancsára Bánffyhunyadra ment. Bal vállán megsérült.

A zsigóói fegyverletételt követően Gergelyi András néven bujkált. A debreceni kolégiumban húzta meg magát, majd innen a Szatmár megyei Vetésre ment, ahol Nemes József és Pogány Florentina gyermekeinek nevelőjeként dolgozott. A császáriak annak ellenére sem tudták kézre keríteni, hogy az osztrák örökös tartományokban, illetve a fővárosban kirándult tanítványjaival.

Álnevet használt akkor is, amikor meg nősült.

Az abszolutizmus éveiben sem ült tétlenül, komoly szerepe volt a magyarláposi iskola és az ottani templom felépítésében. Mivel állami pénzt nem nagyon kaptak, adakozásokból tudtak csak előrébb lépni. Egy alkalommal például Bíró Sándor vezetésével énekkel és táncos mulatsággal egybekötött jótékonyági rendezvényt tartottak a sztojcai fürdőben, ami 150 forint bevételt eredményezett.

1867-ben Dés városa polgármesterévé választotta, de nem fogadta el a tisztséget, viszont ő lett a dési református egyházkerület algonckója. Támogatta a szegény sorsú gyermekeket, szorgalmazta a tanítók képzését, személyesen kereste fel legtöbbjüket, hogy meghallgassa az ő elképzeléseiket is. A Szamos-völgyi vasútvonal megépítése ügyében is tollat ragadott. Öreg korában visszavonult kismonostorszegi birtokára. 1875-ben agyvérzést kapott, életének utolsó másfél évét ágyhoz kötve töltötte. Hagyatékának egy része a kolozsvári ereklyemúzeumba került.

A kötet második fele forrásokat tartalmaz: Kádár József dési tanár Bíró életrajzána újraközlését, magának Birónak az *Életem története* című visszaemlékezését (1849-cel véget ér), illetve a tábori szónoklataiból egy válogatást. Zakar Péter mindet

nagy gonddal és alaposan ellátta jegyzetekkel, amelyek a kéziratok állapotáról is sokat elárulnak.

Az ezt követő bőséges forrásjegyzék hozzásegít a további információk begyűjtéséhez. A kötetet záró képek pedig közelebb hozzák hozzánk, olvasókhoz e református lelkészt s a kort, amelyben áldásos tevékenységét kifejtette.

Zakar Péter könnyed stílusának köszönhetően a kötetet nemcsak szakemberek, hanem az 1848-as események iránt érdeklődők is élvezettel olvashatják. Főleg azért, mert egy olyan erdélyi értelmiségi személyt mutat be, akinek életpályája példaértékű és sokszínű.



BARTHA ÁKOS

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 211–214.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.4.211-214

www.aetas.hu

Egy fajvédő vallomásai

Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat – Válogatás 1919–1926 között megjelent írásaiból. Szerk. Zétényi Zsolt – Szalay László. Időjel Kiadó, Budapest, 2022. 743 oldal

Vaskos kötet jelent meg az Időjel Kiadó gondozásában Bajcsy-Zsilinszky Endre írásai-ból, melynek cikkei Zétényi Zsolt és Szalay László újságíró válogatta. Zétényi képzettségét illetően jogász, a magyar közélet ismert alakja (volt országgyűlési képviselő), aki ügyvédi munkájának tudományos hozadé-kaként fontos kötetet publikált Ságvári Endre haláláról és a Ságvárival tűzharcba ke-veredő nyomozók sorsáról.¹ A jelen kötetet illetően fontosabb, hogy Zétényi az 1986-ban alapított, működése során több névformát is használó Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST) vezetőségi tagja volt, az 1989-es Ellenzéki Kerekasztalon ő képviselte a társaságot, 2019-ben pedig saját emlékeire, illetve levél-tári kutatásokra alapozva monográfiát jegy-zett arról.² Személyében tehát egy olyan em-lékapólót ismerhetünk meg, aki önálló kutatókat is végez az őt foglalkoztató törté-nelmi témákban.

Zétényi jegyezte a recenzált kötet ötven-oldalas bevezető tanulmányát is, melyben okkal hangsúlyozta, hogy Zsilinszky Endre³

hatalmas publicisztikai munkásságából ed-dig még nem jelent meg önálló kötet. A szer-kesztőpáros ezt a hiányt igyekezett mérsé-kelni, a *Szózat* című fajvédő lapban 1919 és 1926-ban közölt Zsilinszky-szövegekből adva közre válogatást. Zétényi és Szalay a fajvédő politikus itt megjelentetett cikkeinek „több mint felét” (7. old.) tárta ezúttal az ol-vasó elé. A közreadott 163 *Szózat* cikket to-vábbi 20 más lapokban és folyóiratokban 1918 és 1924 között publikált Zsilinszky-írás követi a kiadvány függelékeként. Ez utób-biak között számos olyan szöveg található, melyet eddig nem ismert vagy alig használt a Zsilinszky-szakirodalom. Vidéki lapokban közölt újságcikkek mellett ilyenek például az *Evangélikusok Lapjában* megjelent írások, melyek azért is jelentősek, mert a politikus egyházához való viszonya és vallásossága to-vábbi kutatásokat érdemlő témák. A forrás-gyűjtemény tehát valóban hiánypótló, még akkor is, ha a közölt cikkek többsége – az 1922 után keletkezettek elsöprő többsége – ma már digitálisan is olvasható. Hozzátehet-jük: a folyamatos digitalizációnak köszönhe-tően jó esély van további eddig nem ismert cikkek felbukkanására is a közeljövőben.

A szerkesztők jó érzékkel választották ki az 1919 és 1926 közti pályaszakaszt Zsi-linszky életművéből, mivel az Áchim L.

¹ Zétényi Zsolt: *Ártatlanul, jeltelen sírban – A Kristóf-ügy*. Budapest: Magyar Napló Ki-adó, 2015.

² Zétényi Zsolt: „Göröngyös úton...” *A Bajcsy-Zsilinszky Társaság története emlékeim és a források alapján*. Lakitelek: Antológia Kiadó, 2019.

³ Zsilinszky Endre 1925-ben, vitézzé avatása al-kalmával vette fel édesanyja családi nevét. Neve innentől egy évtizeden át vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. 1935-ben – tiltakozásul a választási visszaélések miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve innentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

András erőszakos halála (1911) kapcsán már némi ismertséggel rendelkező fiatalember 1919 és 1926 közt vált országosan jegyzett közszereplővé, olyan politikussá, aki a napi politikai csatározások jó részét újságjának hasábjain vívta meg. Ez a lap, vagyis a *Szózat* tekinthető a korabeli szélsőjobboldal legnívósabb orgánumának, ahol számos, utóbb nem szélsőjobboldaliként azonosított újságíró is dolgozott. A szerkesztőpáros avatott kézzel válogatott ebből a kiterjedt szövegtörzsből, nem kerülve meg a legkényesebb témákat (zsidókérdés, militarizmus, fehérterror stb.) boncolgató írásokat sem. Néhány témát ugyanakkor érdemes lett volna jobban exponálni – akár a már talán a saját korában is kissé unalmas (jobbára beteljesületlen) külpolitikai spekulációk vagy a retorikájában is meglehetősen monoton liberalizmuskritika, s még inkább a kötelező újságírói ujjgyakorlat minden bágyadtságával terhelt '48-as megemlékezések és Tisza István-laudációk rovására. Jelentékeny, ám a kötetben nem közölt cikk például a tisztviselő középosztály megmentéséért kampányoló írás, mivel – mindennemű népi retorika ellenére – elsősorban ebből a rétegből verbuválódott a fajvédők társadalmi bázisa.⁴ Az életút tükrében érdekes lett volna arról is olvasni, hogyan vélekedett Zsilinszky 1923-ban Hitler-ről; s erre lett is volna lehetőség.⁵

Ezeknél az apróbb hiányérzeteknél fontosabb, hogy a programadó cikkeket akkurátusan közli a kötet, Szalay László pedig magyarázó jegyzetekkel látta el a forrásokat, emellett a kötethez tartozó hasznos névmutatót is ő jegyezte. A cenzúra kéznyomát is rendre jelző jegyzeteknek köszönhetően az sem marad titokban, mennyi pontatlan idézettel dolgozott a zaklatott életű politikus, aki – mint kiderül (606. old. 5. lj.) – néhány esztendő távlatából is képes volt éveket tévedni cikkeiben. Hogy a kötet hasábjain néhány mélyebb összefüggés mégis homályban marad, elsősorban annak a következménye,

hogy a jegyzetek kevés számú alapmű mellett elsősorban korabeli cikkek segítségével, vagyis a vonatkozó szakirodalom – többek között Bodó Béla, Bödök Gergely, Kántás Balázs, Kóródi Máté, Paksa Rudolf, Paksy Zoltán vagy éppen Vonyó József munkáinak – kamatoztatása nélkül készültek. A felsorolt szerzők kötetei hasznosak lettek volna ahhoz, hogy – például – a szerkesztők súlyának megfelelően láttassák azt a kínos szerencsemosdatást, amit az 1944-ben mártírhaltalt halt politikus a fehérterror alatt folytatott (például Héjjas Iván vagy Prónay Pál érdekében). Hatos Pál, Révész Tamás és Ablonczy Balázs kötetei pedig az 1918-as összeomlás és a korai ellenforradalom politika-, had- és társadalomtörténetéhez lettek volna hasznos útmutatók – például a szabadkőműves-ség darázsfészekéhez, vagy éppen a zsidóság korabeli komplex szerepére vonatkozóan.

Zétényi bevezető tanulmányában nyíltan vállalt hagyományörző nézőpontból tekint az életműre, jóllehet nemcsak magát a politikusi életművet ismeri, de hasznosítja, értelmezi és értékeli a rá vonatkozó legújabb szakirodalmat is. Bevezetőjéből összességében árnyalt képet kapunk nemcsak a békéscsabai századelőről, de Zsilinszky szárnypróbálgatásairól, ellenforradalmi karrierjéről, fajvédelmi nézeteiről, illetve a fajvédelem szerteágazó – helyenként igencsak zavarba ejtő – kapcsolódási pontjairól is. A *Szózat* körül állandósuló bajok okairól és a lap megszűnéséről ugyanakkor hasznos lett volna részletesebben írni, annál is inkább, mivel ezek a gondok a főszerkesztő működésével is összefüggésbe hozhatók.

Zétényi szerint Bajcsy-Zsilinszky „életének napjai egy nagy átfogó eszme, erkölcsi felbuzdulás, a magyar történelmi önvizsgálat és megtisztulás jegyében, a magyar lelkiismeret megszólaltatásaként peregték és égtek el”. (5. old.) A patetikusan fogalmazó szerző okkal hangsúlyozza a zajos politikusi életpálya mögött megbúvó, a fordulatot pártpoli-

⁴ Zsilinszky Endre: *Mentsétek meg a középosztályt*. *Szózat*, 1923. május 13. 1–2.

⁵ Zsilinszky Endre: *Korai öröm*. *Szózat*, 1923. november 11. 1–2.

tikai sakkjátszmáknál jóval állandóbb ideológiai támpontokat. Az egyik ilyen fő támpont a *szuverenizmus* volt, mely a magyar fajvédelem legfontosabb magfogalmának tekinthető. Ebből a fajta állandóságból azonban nem következik, hogy Zsilinszky mindig mindenről ugyanazt gondolta. Nem csupán olyan távlatos változásokra utalhatunk ehelyütt, mint amilyen a németiség vagy Ausztria megítélésében végbement nála 1921 és 1938 között. Esetében a rövid távú amnézia (értsd: politikai pragmatizmus) egyik legekelatásabb példája a Nagyatádi-féle földreform, mely mellett 1922–1923-ban – kormánypártiként – még teljes mellszélességgel kampányolt, hogy aztán 1924 őszén – immáron ellenzéki fajvédőként – arról írjon, a birtokreformnak már a „koncepciója” is rossz volt. (525. old.)

Meg kell jegyezni, hogy a bevezető tanulmányban maradt némi – helyenként érthetetlen – elfogultság. Zétényi szerint például „vitathatatlan tény”, hogy Bajcsy-Zsilinszky „soha nem javasolt, nem pártolt a zsidóság jogkorlátozására irányuló intézkedéseket vagy törvényeket”.⁶ (8. old.) Ezzel szemben a kötetben közölt számos cikk arról tanúskodik, hogy Zsilinszky kezdeményezte, üdvözölte és támogatta az 1920-ban bevezetett numerus clausust,⁷ máshonnan pedig tudjuk, hogy az első zsidótörvény vitájában elfoglalt 1938-as álláspontja kettős éllel (a

zsidónak minősítettek mellett a német származásúak irányában) is diszkriminatív volt.⁸ Semmilyen történeti adat nem támasztja alá továbbá Bajcsy-Zsilinszky – a szerkesztőpáros által több helyütt meglebegtetett – lengyel származását, és a legendák körébe tartozik Zsilinszky Endre 1914-es pancsovai di-csősege is.⁹ Bár a műben csak elenyésző számban maradt elütés, elmaradó írásjel és egyéb formai hiba,¹⁰ a szöveggondozásban mégis mutatkozik némi zűrzavar, amikor az Áchim-ügy kapcsán „combtvőn lőtte” helyett „commotion lőtte”-t (18. old.) olvashatunk. Ennél lényegesebb, hogy a szakirodalomból szó szerint átvett idézeteket idézőjelben, a forráshelyet megjelölve szokás közölni a történettudományos munkákban (is).¹¹ A Bajcsy-Zsilinszky Endre irányában kétségkívül rosszindulatú és elfogult Domokos József „vérügyész” (12. old.) titulusa sem éppen történettudományos munkába való.

Zétényi a kötet bevezetőjében hosszan, mintegy nyolc oldalon keresztül foglalkozik az 1911-es Áchim-üggyel. Jóval empatikusabban közelít a századelő parasztpolitikusához, mint ami Bajcsy-Zsilinszky emléképolóit akár néhány évtizeddel korábban is jellemezte e kérdésben, jogászai képzettségéből adódóan pedig otthonosan mozog a paragrafusok világában (ami a per miatt fontos). Álláspontja szerint a fivérek felmentését – elsőfokon – jogilag lehetővé tevő „jogos

⁶ Más helyütt arról olvashatunk, hogy a fajvédő politikus „korunk liberális kánonja szerint antiszemita minősülhet”, pedig „tevőleges, jogfosztó gyűlöletre irányuló megnyilatkozása aligha volt. Határozottan tiltakozott a zsidótörvények alkotmányos jogegyenlőséget sértő rendelkezései ellen.” (54. old.)

⁷ E téren nem sokat nyom a latban, hogy ő maga mit gondolt saját véleményéről. Vö. „Bajcsy-Zsilinszky mindig állította, hogy ő nem követelt jogkorlátozást a zsidóság terhére, szándéka szerint a jogegyenlőség alapján állt, és magát a numerus clausust [...] sem tartotta jogkorlátozó jellegűnek.” (33. old.)

⁸ Részletesen: Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. Budapest: Bölcsé-

szettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 306–308.

⁹ Bartha: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 88–90.

¹⁰ Hivatkozás híján rejtély marad „Bernát István eszmetörténeti elemzése” (40. old.) és Bíró Zoltán „kitűnő esszéje” (56. old.), az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában tanulmányozott iratok (14. old. 14. l.) jelzetéhez pedig a fonszám is hozzátartozik. „A liberalizmus dicséreti” (236. old.) című cikk címének korrigálása is elmaradt.

¹¹ Hivatkozás nélküli szövegegyezést mutat 2019-es könyvemmel – például – a Márki Sándorra vonatkozó rész (12–13. old.) vagy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártól (37–38. old.) közölt bekezdés – az utóbbi helyen a lábjegyzeteket is átmásolta a szerző.

védelem nem volt sem ténybelileg, sem büntetőjogilag kizárható”. (21. old.) Ez akár igaz is lehet, ám a Magyar Királyi Kúria 1911. november 7-én megsemmisítette a gyulai esküdtbíróóság ítéletét, és az újratárgyalást elrendelő kúriai határozat „megállapította, hogy a tényállás szerint a fiuk felfegyverkezve saját lakásán keresték fel Achimot, ami részükre a jogos önvédelem fennforgását jogi lehetetlenséggé teszi”.¹² Másodfokon nem is erre hivatkozva mentették fel a testvérpárt. Az esküdteknek a budapesti tárgyaláson először Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor esetleges bűnösségére vonatkozóan kellett egy-egy – megegyező tartalmú – főkérdésre válaszolniuk,¹³ s csupán a bűnösség kimondása után jöhettek (volna) sorban az önvédelemre vonatkozó mellékkérdések. Az esküdtek többsége azonban már az első főkérdésre „nem”-mel felelt mindkét vádlott esetében, ekképp az önvédelem fennálltára nézve nem is kellett választ adniuk.¹⁴ Zétényinek a jogos védelemre alapozó, egyúttal a bíróság mindenhatóságát hirdető érvelése tehát éppen a hatályos bírósági ítéletet nem veszi figyelembe. Véleménye szerint „az ítékezés nem az utókor és a történészek, hanem a magyar bíróság joga volt, s leginkább a Gondviselésé” (22. old.), vagyis tulajdonképpen mindegy is, miért született meg a

felmentő ítélet. E logikát John Lukacs gondolataival utasíthatjuk vissza. A történelem eszerint „a múlt szakadatlan újragondolása, újraértékelése, újrafelfedezése. A történelem revizionista. A történelemben megvan az, amit a jog kizár: a szereplőket és az eseményeket folyvást újból tárgyalják.”¹⁵ Ha ez nem így lenne, az elemzett kötet sem látott volna napvilágot.

Összességben a hétszázoldalas forrásgyűjtemény – az elejétől a végéig olvasva – meglehetősen monoton olvasmány. Erről azonban nem a szerkesztőpáros tehet, sőt magán Bajcsy-Zsilinszky Endrén sem lehet számon kérni a cikkválogatás szórakoztató jellegét. A folyton-folyvást ismétlődő retorikai elemek, témák és gondolatmenetek ugyanis a politikai publicisztika jellegéből fakadnak. A cikkek napi használatra, kész műként íródtak, ekképp egyenként kell őket értékelni. A *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat* ennek ellenére egyáltalán nem haszontalan mű. A kötetet nemcsak azok forgathatják eredménnyel, akik egyben szeretnék látni és tanulmányozni a Horthy-korszak egyik leg-sajátosabb arcú politikusának első nagy publicisztikai korszakát, hanem azok is, akik egy-egy közéleti kérdés iránt érdeklődnek a korszakból, vagy esetleg a magyar fajvédelem napi praxisára kíváncsiak.

¹² Idézi: Bartha: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 81.

¹³ Endre főkérdése így szólt: „Bűnös-e ifj. Zsilinszky Endre dr. vádlott abban, hogy Achim L. András békéscsabai lakos testét 1911. május 14. napján reggel 8 óra tájban ennek lakásán, Békéscsabán, akár egyedül ő maga, akár pedig társa, Zsilinszky Gábor ő vele együtt vagy közösen, botütéssel és Browning-pisztolyból intézett lövéssel szándékosan – bár ölési szándék nélkül – bántalmazta és az ezáltal okozott súlyos testi sértés folytán 1911. május 15.

napján Achim L. Andrásnak halála következett be? Igen vagy nem?” Idézi: Bartha: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 74. Az esküdtszék működéséhez: Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2006. 171–279.

¹⁴ Bartha: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 74.

¹⁵ John Lukacs: *A történelmi Hitler*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998. 11. Ford. Barkóczi András.



ZÁGONI-BOGSCH GERGELY

Országgyűlés Hivatala, Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Országgyűlési Könyvtár

Ki birtokolhatja Bruno Schulzot?

Benjamin Balint: Bruno Schulz. An Artist, a Murder and the Hijacking of History. New York, W. W. Norton, 2023. 320 oldal

Ki jelentheti ki, hogy egy adott kulturális kincs az övé? Ki fogja eldönteni, hogy egy jelentős életmű melyik országhoz tartozik?

Kafkára például prágai íróként Csehország tarthat igényt, vagy német anyanyelvűként német alkotóként kell hogy számon tartsuk, avagy zsidó származásúként Izrael mondhatja a magáénak? Megteheti-e akár melyik ország azt, hogy egy alkotót kisajátít, és műveit adott esetben törvényellenes módszereket alkalmazva eltulajdonítja? Hasonló esetben mit tehet az az ország vagy közösség, amelytől a fentebbi módon elvettek kulturális kincseket?

Benjamin Balint, amerikai-izraeli, Jeruzsálemben élő egyetemi oktató, író, újságíró és műfordító tavaly megjelent kötetében e kérdésekre is keresi a választ, egy sokáig szinte elfeledett, de az utóbbi évtizedekben reneszánszát élő, zsidó származású lengyel író, Bruno Schulz életpályáját, irodalmi és képzőművészeti munkásságát és utóéletét félelmetes alaposággal járva körül.

Nem először foglalkozik e kérdéskörrel: 2018-ban megjelent, nagy sikert aratott mű-

vében az Izrael állam, a marbach-i Német Irodalmi Archívum és Max Brod örököse, Esther Hoffe lányai között Franz Kafka hagyatékáért folytatott pert, illetve annak előzményeit és utóéletét mutatta be.¹ Korábban írt monográfiát Jeruzsálem könyvtáiról és könyves kultúrájáról, illetve a *Commentary* című amerikai folyóiratról.² Balint a kelet-jeruzsálemi Al-Quds Bard College of Arts and Sciences nevű, palesztin diákok által látogatott egyetem bölcsészeti fakultásának oktatója, és rendszeresen jelennek meg írásai többek között a *Wall Street Journal*-ban, a *Haaretz*-ben és a *Die Zeit*-ben.

Bruno Schulz háttére talán még Kafkánál is szövevényesebb: lengyel anyanyelvű és lengyel nyelven alkotó, de zsidó származású író és képzőművész volt, az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként született, de később a történelem viharainak köszönhetően szülővárosa és lakhelye, Drohobics hol a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz, hol Lengyelországhoz, hol a Szovjetunióhoz, hol pedig a németek által megszállt területekhez tartozott. Kisebbség, például bécsi és párizsi kitérőktől eltekintve életét ebben a napjainkban már Ukrajnához tartozó kisvárosban élte le, gimnáziumi rajztanárként dolgozva, műveit – Kafkához hasonlóan – esténként

¹ Balint, Benjamin: *Kafka's last trial: the case of a literary legacy*. New York: W. W. Norton & Company, 2018. Magyarul: Balint, Benjamin: *Kafka utolsó pere*. Budapest: Európa Kiadó, 2019.

² Balint, Benjamin – Mack, Merav: *Jerusalem – City of the Book*. New Haven – London: Yale

University Press, 2019.; Balint, Benjamin: *Running Commentary: The Contentious Magazine that Transformed the Jewish Left into the Neoconservative Right*. New York: Public Affairs, 2010.

írva. A német megszállás alatt egy osztrák Waffen-SS-tiszt, Felix Landau, akinek tetszettek az alkotásai, védelmet nyújtott neki, cserébe Schulz egy falfestményt festett Landau házában gyermekei számára. 1942-ben azonban egy Karl Günther nevű Gestapó-tiszt, Landau riválisa agyonlőtte.

Életútjából és hátteréből is következik, hogy Lengyelországban lengyel írónak és a lengyel kultúra fontos művészeként tartják, viszont zsidó származása, illetve halálának körülményei miatt Izraelben is „igényt tartanak rá”, sőt Ukrajnában is elkezdtek felfedezni a közelmúltban.

Bruno Schulz pályájának vizsgálatában megkerülhetetlen szerepe van Galícának, annak a régiónak, ahol született, és ahol az egész életét töltötte. Ez a rendkívül sokszínű, a második világháborúig multiethnikus – lengyelek, ruszinok, zsidók, ukránok, örmények és németek által lakott – történelmi régió, amely napjainkban részben Lengyelországhoz, részben Ukrajnához (Lvív, Ivano-Frankivszk megyék, továbbá Ternopil megye nagyobb része) tartozik, eredetileg Lengyelország részét képezte, ám 1772-ben, az utóbbi első felosztását követően a Habsburg Birodalomhoz került, és Schulz születésekor annak legnagyobb, egyben legsűrűbben lakott tartománya lett. Ugyanakkor a terület a Habsburgok birodalmának legszegényebbje is volt egyben – nem véletlen, hogy Bécsben csak *halb-Asienn*ek, azaz fél-Ázsiának tituláltak, ahogyan az sem, hogy ha valakit akkoriban „tipikus galíciainak” neveztek, azt nem dicséretnek szánták.³ (24. old.)

Galícia már a középkor óta jelentős számú zsidó lakossággal rendelkezett: a 19. századra számuk körülbelül nyolcszázezerre rúgott. Mind hátterüket, mind vallási irány-

zataikat tekintve sokszínűek voltak: askenáziak, szefárdok, illetve a Krím területéről bevándorolt karaiták, továbbá ortodoxok, reformzsidók és haszidok.⁴ A galíciái zsidók jelentős részének jiddis volt az anyanyelve, de a 20. században sok család – így a Schulzok is, akiket Isaac Bashevis Singer „félíg asszimilálódottnak” titulált – már a lengyel nyelvet használta inkább.⁵

Érdekes adalék, hogy Izraelben sokan a mai napig nem feledkeztek meg arról, hogy őseik Galíciából származtak. Jeruzsálemben, az ultraortodox zsidók által lakott Mea-Shearim-negyedben például napjainkban is működik egy Kollel Galici nevű közösségi ház és vallási központ, amelynek deklarált célja a városban lakó „galíciánerek” támogatása: Bárki, aki éppen szorult helyzetben van, és tudja igazolni azt, hogy van kötődése ehhez a régióhoz, támogatást igényelhet az intézménytől. A központ falán egy rendkívül részletes és nagyméretű, Galíciát ábrázoló térkép található, középpontjában Lvív városával, amely egykor – Lemberg néven – a jiddis nyelvű irodalom bástyája és egyben regionális központ volt, de minden olyan helység is jelölve van rajta, ahol a második világháborúig zsidó közösség élt.⁶

Schulz számára ez a sokak által lenézett régió, a birodalom határvidéke – azon belül is Drohobics városa – volt a központ maga, egy önálló univerzum. Balint szerint szülővárosa – amelynek nevét egyik művében sem írta le – volt Schulz *locus inspirationis*a – azaz az a hely, amelyből a legtöbb inspirációt nyerte –, olyan jelentőséggel bírt számára, mint James Joyce-nak Dublin vagy Thomas Hardynak Wessex. (26. old.)

Drohobics mind etnikailag, mind vallásilag meglehetősen színes képet mutatott:

³ Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2021. 247.

⁴ Kleveman, Lutz C.: *Lemberg. Európa elfeledett közepe*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2023. 37.

⁵ Roth, Philip: *New York-i beszélgetés Isaac Bashevis Singerral Bruno Schulzról 1976-ban*. Múlt és Jövő, 27. évf. (2015) 4. szám. 54. https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/5/3/53-57_singer.pdf (Letöltés: 2024. június 13.)

⁶ Balint–Mack: *Jerusalem*, 153.

lakosságának bő 40 százaléka zsidó, 30 százaléka lengyel, szintén 30 százaléka pedig ukrán volt a századforduló környékén. Ennek megfelelően lengyel, ukrán, jiddis és német nyelvvvel is el lehetett boldogulni a város utcáin. Markánsnak volt mondható a település zsidó kultúrája: például itt állt egész Galícia legnagyobb zsinagógája. Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy a 19. század végén jelentős ipari fejlesztések kezdődtek Drohobicsban, egy kanadai mágnes olajfinomítót nyitott a város mellett, ennek köszönhetően az vasútállomást kapott, és ezáltal is enyhült a fentebb már említett, a régióra jellemző elszigeteltség.⁷ (25–28. old.)

Az egész köteten végigvonul, domináns elem egyrészt Schulz örökségének sorsa, az azért folytatott küzdelmek, továbbá ezzel összefüggésben e folyamat csúcspontja, amikor 2001 májusában az általa Felix Landau számára alkotott, néhány hónappal korábban, német dokumentumfilmekkel által újra felfedezett falfestményt az izraeli Yad Vashem Intézet⁸ képviselői személyek engedély nélkül eltávolították és Izraelbe szállították.

Néhány héttel korábban, 2001 tavaszán a Yad Vashem még legális úton próbált eljárni:

tárgyalni kezdett Drohobics polgármesterével a falfestmények megvásárlásáról, ám az ukrán fél mereven elzárkózott az ügylettől, mondván, ő nem rendelkezhet Schulz alkotásairól, mivel azok nem az ő, hanem a „történelem” tulajdonát képezik. Ezt követően, mint ahogyan azt már említettük, más módszerekhez folyamodtak: Avner Shalev, a Yad Vashem igazgatójának utasítását követve három izraeli jelent meg abban a lakásban, ahol a falfestmények voltak, és azokat az úgynevezett *stacco*-módszert alkalmazva (a falfestménynek az alatta lévő gipszvakolattal együtt való eltávolítása)⁹ elszállították és „repatriálták” Jeruzsálembe. A több lengyel, illetve ukrán törvényt¹⁰ és a nemzetközi jogot¹¹ is sértő akciót Izrael lengyelországi nagykövetének segítségével hajtották végre – az ő diplomáciai mentességét felhasználva szállították át a műalkotásokat először Lengyelországba, majd onnan repülőgéppel Izraelbe, mégpedig Ariel Sharon akkori izraeli miniszterelnök támogatását élvezve. Joel Rappel, a Barf-Ilan Egyetem történésze szerint az egész akció csak az izraeli hírszerző titkosszolgálat, a Moszad segítségével lehetett sikeres. (172–175. old.)

⁷ O’Ceallaigh, Philip: *Bruno Schulz: The Shadow of the Word*. Los Angeles Review of Books, 2018. november 19. <https://lareviewofbooks.org/article/bruno-schulz-the-shadow-of-the-word/> (Letöltés: 2024. június 6.)

⁸ Izrael Állam által 1953-ban Jeruzsálemben alapított, a holokauszt kutatásával, oktatásával, forrásainak gyűjtésével és bemutatásával foglalkozó tudományos intézet. *Yad Vashem Intézet*. Fogalomtár, Holokauszt Emlékközpont honlapja <https://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/yad-vashem-intezet/> (Letöltés: 2024. június 15.)

⁹ *Wall paintings*. In: *Art Conservation and Restoration*. Encyclopaedia Britannica online verzió <https://www.britannica.com/art/art-conservation-and-restoration/Wall-paintings> (Letöltés: 2024. június 15.)

¹⁰ A lengyel törvények tiltják az 1945 előtt készült műalkotások exportját, Ukrajna pedig a kulturális minisztériumuk engedélyéhez köti a

második világháború előtt vagy alatt készült műalkotásoknak az országból való kivitelét. Balint: *Bruno Schulz*, 175.

¹¹ Az UNESCO vonatkozó megállapodását (*Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*) és az ICOM által elfogadott irányelveket is sértette az akció. Az utóbbi kimondja a következőt: „A leválasztás és elszállítás veszélyes, drasztikus és visszafordíthatatlan művelet, amely hatással van a falfestmények fizikai elrendezésére, anyagszerkezetére és művészi jellegzetességeire. E műveletek végrehajtására ezért csak olyan kivételes helyzetben kerülhet sor, amikor a helyben történő beavatkozás nem valósítható meg.” In: *A falképek restaurálásának irányelvei, Victoria Falls*, 2003. 6. cikkely. <https://icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf> p. 91. (Letöltés: 2024. június 10.)

Az incidens komoly felháborodást keltett mind Ukrajnában, mind Lengyelországban. Az ukrán hatóságok panaszt tettek Izrael államnál, illetve az ICOM-nál,¹² továbbá büntetőeljárást indítottak többek között Drohobics polgármestere ellen, akinek, mint azt a nyomozóhatóságok feltárták, tudomása volt arról, hogy mire készülnek az izraeli ügynökök. Avner Salev hosszú levélben fejtette ki a hivatalos izraeli álláspontot: a falfestmények az eltávolítás pillanatában magántulajdonnak számítottak, és nem voltak nemzeti kincsként bejegyezve, továbbá hangsúlyozta, hogy ők tulajdonképpen megmentették a falfestményeket a további állagromlástól, mivel nagyon rossz állapotban voltak, amely tény véleménye szerint jól mutatja, hogy mennyire negligálják Drohobicsban a zsidó kulturális örökség részét képező tárgyakat.

Ezzel egyidőben a Yad Vashem is kiadott egy hivatalos közleményt, amely szerint Bruno Schulz zsidó művész volt, a lengyelek hagyták meggyilkolni a holokauszt során, ergo a Yad Vashemnek „morális joga” van arra, hogy a freskókat saját állományában tudhassa. (186–190. old.) Mind a nemzetközi közvéleményt, mind a végzetesen megfoglykozott, de még létező drohobicsi zsidó közösséget megosztotta a falfestmények ügye. Az utóbbi egyik vezetője szerint a Yad Vashemben jó kezekben lesz Schulz alkotása, más, a szerző által meginterjúvolt, zsidó származású helyiek úgy vélték, az izraeli akció indirekt módon azt sugallja, hogy

nem tartják őket képesnek arra, hogy gondoskodjanak saját kulturális örökségükről. Amerikai zsidó szervezetek is rosszállásukat fejezték ki, véleményük szerint az eljárás mód másokat is arra ösztönözhet a jövőben, hogy saját, „morális jogukra” hivatkozva tegyenek kárt adott kulturális kincsekben. (185–191., 208–211. old.) Balint „egyfajta kimerőszakolt *alijaként*” jellemzi az esetet.¹³ Egy a könyvről szóló beszélgetésben párhuzamot von Kafka kéziratának bevezetőnkben már említett ügyével: sem Schulz, sem Kafka nem volt cionista, egyikük sem járt soha a Szentföldön, mindketten jóval Izrael megalapítása előtt elhunytak, az utóbbi állam mégis erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy hagyatékaik (vagy legalábbis azok egy része) hozzá tartozzon, a területén legyen.¹⁴ Továbbá, fejt ki a kötet lapjain Balint, Schulz művészetében nem kapott komoly szerepet a származása: írásaiban alig szerepelnek a zsidóságra utaló motívumok – ettől feltehetőleg nem független az, hogy ő maga sem volt igazán vallásos, nem beszélt jiddisül, és nem foglalkozott komolyan a judaizmussal. (221. old.)

Az izraeli fél eljárása mögött egy évtizedes gyakorlat áll. A *kinnus* (magyarul begyűjtés, 211–214. old.)¹⁵ elnevezésű, a 19. században elindult cionista projekt értelmében Izrael állam arra törekszik, hogy a világ különböző pontjairól összegyűjtse és országhatárain belülre szállítsa a zsidósághoz köthető kulturális javakat. Ennek csúcspontja a második világháborút követő évek voltak,

¹² International Council of Museums – Múzeumok Nemzetközi Tanácsa, 1946 óta létező, az UNESCO-val hivatalos kapcsolatban álló és az ENSZ Gazdasági és Társadalmi Tanácsában konzultatív státusszal rendelkező nem kormányzati szerv. Mi az ICOM? In: ICOM Magyarország honlapja <https://icomhungary.hu/hu/mi-az-icom> (Letöltés: 2024. június 11.)

¹³ Az *alija* kifejezés az Izraelbe történő bevándorlást jelenti héberül. Balint: *Bruno Schulz*, 175.

¹⁴ Schulz, Bruno (1892–1942): *An Artist, a Murderer, and the Hijacking of History*. Talk by Benjamin Balint. In: Fritz Ascher Society előadássorozata. https://www.youtube.com/watch?v=-09_sWvbe60 (Letöltés: 2024. június 17.)

¹⁵ A fogalommal kapcsolatban lásd még: Bartal, Israel: *The Kinnus Project: Wissenschaft des Judentums and the Fashioning of a “National Culture” in Palestine*. In: *Transmitting Jewish Traditions*. Szerk. Yaakov Elman, Israel Gershoni New Haven: Yale University Press, 2000. 310–323.

amikor jelentős számú, a holokauszt során meggyilkolt zsidó származásúakhoz köthető kulturális kincset gyűjtöttek össze Európában. 1953-ban ez a legfelsőbb szinten kapott támogatást: a Knesszet elfogadott egy törvényt, amely arra instruálja a Yad Vashemet, hogy a nácik és kollaboránsaik elleni harcban elesettekhez köthető anyagokat, tárgyakat, hagyatékokat kutassák fel és szállítsák Izraelbe.

Nem az általunk vizsgált eset volt az első, ami diplomáciai bonyodalmakat keltett. 1990-ben Teddy Kollek, Jeruzsálem polgármestere Marc Chagall 103 művét – rajzokat, festményeket, vázlatokat – vitte magával haza Párizsból, miután azokat Ida Chagall, a néhai művész lánya neki ajándékozta. Ehhez azonban nem kért engedélyt a francia hatóságoktól, így nem vihette volna ki az országból a francia kulturális örökség részét képező műalkotásokat. Bár francia részről kormányfői és külügyminiszteri szinten léptek fel Chagall alkotásainak visszaszerzése érdekében, nem jártak sikerrel, azok a mai napig Jeruzsálemben vannak. 1957-ben pedig titkosszolgálati akció keretében csempészték az úgynevezett Aleppói Kódexet – az Ószövetség legrégibb, 930-ból származó kéziratát – Damaszkuszba Jeruzsálembé. (Balint, Mack: *Jerusalem*, 180–181. old.)

Ha a kulturális javak eltulajdonításának jelenségét akarjuk közelebbről megvizsgálni, akkor mind a jelenleg is zajló orosz–ukrán háborúból, mind a második világháború idejéből találhatunk plasztikus példákat. Mariupol ostroma során például ukrán források

szerint orosz katonák több száz tárgyat tulajdonítottak el a város múzeumaiból, köztük értékes tóratekerceket.¹⁶ (220. old.) Magyar vonatkozásban pedig felidézhetjük a Sárospataki Református Kollégium köteteinek hánytatott sorsát: 172 értékes kötet, köztük 22 ősnymtatvány került 1945-ben hadizsákmányként a Szovjetunió területére. 1992-től kezdődtek meg a könyvek visszaszerzéséről folyó tárgyalások, amelyek közül 136 kötet került vissza eredeti helyére, de csak közel másfél évtizeddel később, 2006-ban.¹⁷ Lényeges hozzátennünk, hogy a fentebbi kötetek visszaszerzése csupán részsi-kert jelentett, hiszen egyes becslések szerint a Vörös Hadsereg katonái a második világháború utolsó heteiben megközelítőleg száz-ezer műtárgyat vittek ki Magyarország területéről, amelyek jó része azóta is különböző orosz közgyűjteményekben található.¹⁸

Ezek az esetek természetesen nem állíthatók teljesen párhuzamba a Schulz-féle falfestmény esetével. Az előbbiek háborús helyzetben történtek, az utóbbiak békeidőben, és a mérték is különböző: Mariupolból és 1945-ben Magyarországról ezres, illetve akár százezres nagyságrendben hurcoltak el műtárgyakat, Drohobicsból pedig „csupán” egy falfestményt tulajdonítottak el. Ám a hasonló eljárások végeredménye ugyanaz: az adott közösség, ahonnan kulturális kincseket tulajdonítanak el, a jövőben azt nem használhatja, nem nézheti meg, nem olvashatja, nem élvezheti, és ezáltal kárt szenved.

Fontos megemlítenünk, hogy Schulz életművét és örökségét már a 2001-es eset

¹⁶ Egyéb források az elhurcolt tárgyak számát jóval magasabbra becsülik: Druhak, Nata: *Looting, Stealing, Destroying: How Russia Weaponized Art Theft*. European Resilience Initiative Center honlapja, 2023.03.21. <https://european-resilience.org/analytics/looting-stealing-destroying-how-russia-weaponized-art-theft> (Letöltés: 2024. június 12.)

¹⁷ *Oroszország visszaadja a sárospataki könyvtár köteteit*. In: Nemzeti Erőforrás Minisztériumának honlapja, 2005.04.04. <http://www.nefmi.gov.hu/>

kultura/2005/oroszorszag-visszaadja (Letöltés: 2024. június 12.); *A sárospataki könyvritkaságok története*. In: Cultura – a kulturális magazin honlapja. 2016.02.22. <https://cultura.hu/aktualis/a-sarospatiki-konyvritkasagok-tortenete/> (Letöltés: 2024. június 12.)

¹⁸ *Moszkva: művet vissza nem adunk! Heti Világagazdaság*, 2005. január 17. <https://hvg.hu/kultura/20050117nincsrestitucio> (Letöltés: 2024. június 12.)

megelőzően is támadás érte. A német megszállást követően családjával együtt gettóba zárták, ekkoriban született – torzóban maradt – regénye, a *Messiás*, amelynek kéziratát egy katolikus ismerősének adta megőrzésre, ám az a háború végén elveszett. Balint a következő módon jellemzi a *Messiást*: „A szent, ám rejtve maradt összöveg – az elveszett tárgy, ami értelmet ad a világnak – különböző formákban jelenik meg Schulz írásaiban. [...] Schulz követőinek számára az autentikus Könyv, a nagyszerű Eredeti a *Messiás* című elveszett regény.” (164–165. old. – a szerző fordítása)

Több kutató, így Balint is azon az állásponton van, hogy a mű kéziratát a Vörös Hadsereg katonái vitték magukkal – számtalan egyéb könyvvel és kézirattal együtt – a Szovjetunióba, és ebben az esetben vagy a moszkvai Hadtörténelmi Levéltárban, vagy az Orosz Állami Levéltárban rejtőzködik a mai napig. Balint megpróbált a kézirat nyomára bukkanni egy orosz levéltáros segítségével, de nem járt sikerrel, mivel a háború miatt jelenleg nem kutathatók a moszkvai levéltárak.¹⁹ (104–105. old.) Ezt az elméletet mások is vallották, bár bizonyítani ők sem tudták: például Jean-Cristophe Öberg, Svédország lengyelországi nagykövete szovjet forrásokra hivatkozva állította a Schulz életművét kutató lengyel költőnek, Jerzy Ficowskinak,²⁰ hogy a szóban forgó kézirat – a néhai lengyel író egyéb írásaival, kézírataival egyetemben – a KGB valamelyik levéltárában van. Öberg nem sokkal később sajnos elhunyt, így nem tudott ennek alaposabban utánajárni. Ficowski arra jutott, hogy a kéziratok először az SS tulajdonába kerültek,

majd tőlük elkobozva kerülhettek Moszkvába, ám nem Schulz neve alatt lettek katalogizálva – így lehetetlenség rájuk bukkanni. (165–166. old.) A *Messiás* a mai napig sokak fantáziáját foglalkoztatja, például felbukkan David Grossman, világhírű izraeli író egyik művében, de ihletője volt egy 2012-ben azonos címmel megjelent lengyel regénynek is. (269. old.)

Balint a kötet befejezéseként kitér Bruno Schulz ukrainai utóéletére, amely jól rávilágít a néhai lengyel művész öröksége hovatarozásának nem egyértelmű voltára. A szerző ellátogatott a 2004 óta Drohobicsban két-évente megrendezett, a Lengyel Kulturális Minisztérium és egyéb lengyel kulturális intézmények által is támogatott *Bruno Schulz Fesztiválra*. A rendezvényen egyfelől részt vesznek a lengyel író kutatói és rajongói, köztük tajvani és finn fordítója is, akik elmondásuk szerint csak az ő műveinek kedvéért tanultak meg lengyelül, másfelől Balint ukrán tolmácsa, egy helyi egyetemista töredelmesen bevallja, hogy korábban még csak nem is hallott erről a fesztiválról. Erre reflektálva idézi a szerző egyrészt Oksana Weteriuk ukrán irodalmár véleményét, aki szerint „még mindig nehéz Schulz könyveibe belefutnunk a drohobicsi könyvesboltokban”, „az ukrán nacionalistákat nem érdekli egy lengyel-zsidó-ukrán író”, másrészt tolmácsolja Stanley Bill brit irodalmár gondolatait, aki szerint Schulz műveiből egyszerűen hiányzik szülővárosának ukrán rétege, ami nehézzé teszi munkásságának összeegyeztetését a jelenleg ott uralkodó nacionalista narratívákkal.²¹ (200–202. old.)

¹⁹ Lásd még *Chasing Bruno Schulz: Benjamin Balint with Joshua Cohen* | LIVE from NYPL https://www.youtube.com/watch?v=9_SHjsdOKpo (Letöltés: 2024. június 13.)

²⁰ Ficowski a varsói felkelés veteránja volt, rájött Schulz írásaiért. Összegyűjtötte az író levelezését, megszállottan kutatta életművét, főleg neki köszönhető, hogy ennyi mindent tudunk Schulz életpályájáról. Balint szerint „Ficowski nélkül nem ismernénk Schulzot,

ahogyan Max Brod nélkül sem hallottunk volna Kafkáról.” Balint: *Bruno Schulz*, 152–154., Mikanowski, Jacob: *Goodbye, Eastern Europe: An Intimate History of a Divided Land*. New York: Pantheon, 2023. 147–148.

²¹ Ezen narratívák kurrens voltára utalhat az is, hogy a városban több helyen is megtalálhatjuk Sztepan Bandera nacionalista ukrán politikus – akinek szervezete, az OUN érintett volt számos lengyel- és zsidóellenes pogromban a

Benjamin Balint az általa választott témát rendkívül nagy körültekintéssel ismer-teti. A felhasznált források száma jelentős, jellegük szerteágazó: találunk köztük mono-gráfiákat, szak- és újságcikkeket, visszaem-lékezéseket, illetve a szerző által rögzített személyes közléseket. A kötet jellege alapve-tően ismeretterjesztő, ám nyelvezete, részle-tessége és komplexitása, továbbá az, hogy a

témájául választott alkotó és annak világa kevésbé közismert, a tudományos művek irányába mutat. Figyelembe véve ezeket a szempontokat, illetve azt, hogy anyanyel-vünkön Bruno Schulz életművével kapcsola-tban nem adtak még ki monográfiát, üd-vözlendő lenne, ha a közeljövőben magyar fordításban is megjelenhetne.

második világháború éveiben – képét, illetve szobrát is, méghozzá ez utóbbit épp a néhai zsidó negyed helyén létesített parkban. Sajtó Tamás: *Drohobycz és a világ*. In: A Wang

folyó versei. 2011.12.11. <https://wangfolyo.blogspot.com/2011/09/drohobycz-es-vilag.html> (Letöltés: 2024. május 29.)



F. PÁL JÓZSEF
Nemzeti Sport Szerkesztősége

Aetas 39. évf. 2024. 4. szám, 222–225.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2024.4.222-225
www.aetas.hu

Így futballozott a főváros

Csillag Péter – Dénes Tamás: Budapest futballkönyve. Elfeledett történetek a fővárosi labdarúgás múltjából. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023. 295 oldal

Ma már szinte közhelyszámba menő megálapítás, hogy a sport, azon belül is elsősorban a labdarúgás története a 19. és 20. századi művelődés- és társadalomtörténet integráns része, mi több, a politikatörténettől sem elválasztható, hiszen az intézményesült testkultúra fejlődésének vagy éppen hanyatlásának fontos állomásait is gyakorta a politika határozta meg helyi és globális szinten egyaránt.¹ A sport és a politika közötti influencia ezzel ellentétes irányú áramlására is akadt már példa a történelemben, igaz, az ilyen esetekben a sport csak amolyan gyújtószinórként funkcionált egy-egy fegyveres konfliktus kirobbanásához.² Sokakat elgondolkodtató kérdés: az 1956-os forradalom és szabadságharc tükrében ilyenek lehettek bő két évvel korábban az elbukott futball-világbajnoki döntőt követő zavargások? Vagy a

legnépszerűbb honi klubcsapat, a Ferencváros módszeres ellehetetlenítése, melynek keserű emlékezete szintén elevenen élt még '56 őszén?

Sok egyéb mellett erre is kitér Csillag Péter és Dénes Tamás *Budapest futballkönyve* című kötetében, noha feleletet persze nem ad(hat) rá, hiszen teoretikus kérdések megválaszolása nem tartozik a történész feladatai közé. Ezt aligha kellett elmagyarázni a társszerzőknek, akiknek történeti tárgyú munkássága nem csak sportújságírói „főállásukhoz” mértén jelentős: Dénes Tamás amellet, hogy több mint három évtizede a nemzetközi labdarúgás fáradhatatlan krónikása (több mint nyolcvan futballtárgyú könyv írója), szerzőtársaival öt vaskos kötetben dolgozta fel a magyar labdarúgás történetét a kezdetektől,³ majd ugyanezt a világfutballal is elvégezte.⁴ A történész végzettséggel is rendelkező Csillag Péter pedig a Nemzeti Sport főmunkatársaként és legjobb tollú újságírójaként publikálja a (magyar) futball és a (magyar) történelem, illetve iro-

¹ Példa erre az olimpiai mozgalom szerepének és jelentőségének átalakulása: az 1936-os berlini olimpia a Harmadik Birodalom grandiózus expója volt, s azóta senki se tekint úgy az ötkarikás játékokra, mint a legpazarabb sportteljesítmények csodálatára korlátozódó, apolitikus versengésre. A NOB igyekszik távol tartani mindennemű politikai állásfoglalást az eseménytől, azonban mindenki tudja, ezt felülről irányítani nem lehet, a szellem már kiszabadult a palackból.

² Ilyen konfliktus volt például az El Salvador és Honduras közötti ún. „futballháború” 1969-ben, s sokan – elsősorban persze az érintett

csapatok szurkolói – úgy érzik, a Jugoszlávia felbomlásához vezető folyamat egyik első lépcsőfoka volt az 1990. májusi, botrányba fulladó Dinamo Zagreb – Crvena zvezda összecsapás.

³ Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története*. 1–5. kötet. Pécs: Alexandra, 2016.

⁴ Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A világ labdarúgásának története*. 1–5. kötet. Budapest–Debrecen: Campus, 2018–2020.

dalom kapcsolódási pontjait tematizáló írásait – e tárgyú munkásságát azonban nem csak írott formában (ide tartozik három könyv,^{5,6,7} valamint számos Rubicon-cikk is) fogyaszthatja a közönség. Részt vehet újbudai hely- és futballtörténeti sétán, vagy éppen végignézheti a Budapesti futballmesék című videósorozatot (2020–2021), melyben Csillag a fővárosi labdarúgás történetjének különleges epizódjait eleveníti fel szakértői segítségével.

Az utóbbi munka útját követi a Pest, Buda és Óbuda egyesülésének, azaz Budapest létrejöttének 150. évfordulója alkalmából kiadott *Budapest futballkönyve*. A kötet harmincöt alapvetően kronológiai sorba rendezett írást, történetet, tanulmányt tartalmaz, melyek közös pontja a téma – a labdarúgás –, illetve a helyszín – a magyar főváros. Az első fejezet vezérmotívuma stílszerűen mi más lehetne, mint a kezdőrágás: az anekdota szerint Budapest későbbi főpolgármestere, Bárczy István volt az első, aki, ha a szabályok teljes félreértelmezése mellett játszott iskolai mérkőzésen is, de Magyarországon először labdába rúgott. A történet valóságtartalmában való kételkedést nemcsak a tekintély tisztelete – ti. maga Horthy Miklós kormányzó is „magára vállalta” a futballpionír szerepét, mondván, ő már egy 1895-ös pólai tengerészmérkőzésen kipróbálta az angol eredetű játékot – erősítheti, hanem az évszámok között feszülő elemi ellentmondás is (Bárczy életkora, születési éve és a szóban forgó esemény időpontja nem egyeztethetőek össze). Persze, mint minden anekdotának, ennek sem a valósága, hanem az igazsága lényeges: a labdarúgás csábító újdonságként, a nép egyszerű és szórakoztató játékeként indult hódító útjára Magyarországon s azon belül Budapesten (is), s miért is ne lehetett volna ott a sportág meghonosodásának első lépésénél az izig-vérig sportember

Bárczy, kiváltképp, hogy később dokumentált kezdőrágások is az ő nevéhez fűződtek (az FTC, illetve az MTK új pályájának avatóján is övé volt az ünnepélyes első labdaérintés).

Egy sportág – vagy bármilyen ötlet, technikai vívmány, divathóbort – első helyi megjelenésének ismertetéséhez hozzátartozik a „gyerekcipős” kezdő lépések derűs hangulatú, anekdotaszerű felidézése. Nem hiányozhat ez Csillag Péter és Dénes Tamás kötetéből sem, habár a magyar labdarúgás prológusának is tekinthető, a mindössze húszperces játékidő alatt három bokatörést hozó „pékerdei csatára” a résztvevők aligha tekintettek vissza egyöntetű derűvel, nem beszélve a futballjáték csodáját át nem érző dühös feleségekről.

Az anekdotákra épülő fejezetek a kötetben előre haladva egyre ritkulnak, s előtérbe kerülnek a hőskor nagy egyéniségei, mint az *all-round* sportember, sportpolihisztor Manno Miltiades – labdarúgóként a bajnokság kétszeres gólkirálya, gyorskorcsolyázóként Európa- és világbajnoki érmes, evezősként olimpikon, szobrászként Los Angeles (1932) művészeti versenyének ezüstérmese, grafikusként horthysta propagandaplakátok alkotója –, a magyar futball (egyik) első világklasszisa, az élénk társasági életet élő és a kardpárbajtól sem visszariadó Orth György vagy éppen a sportfotó műfajának honi apostola, Munkácsi Márton.

Hogy a világtörténelem hullámai békeidőben is elérték a magyar futballt, arra jó példa az az 1912-es eset, amikor az MTK – pontosabban annak nagy formátumú elnöke, Brüll Alfréd – kezdeményezésére jótékonysági mérkőzést játszott Budapesten a Titanic hajótöröttjeit mentő Carpathia gőzös legénységéből verbuvált alkalmi együttes. Az esemény létrejöttében a Carpathia magyarjainak, Ráth Gusztáv harmadtisztnek és

⁵ Csillag Péter: *Ady stoplisban*. Budapest: Jaffa, 2019.

⁶ Csillag Péter: *Kapufák és kényszerítők*. Budapest: Jaffa, 2020.

⁷ Csillag Péter: *Oldalvonal*. Budapest: Jaffa, 2021.

Lengyel Árpád hajóorvosnak is volt szerepe, célja pedig természetesen a Titanic-katasztrófa károsultjainak megsegítése volt – ennek tükrében különös arról olvasni, hogy a Hungária úti (ma: körúti) mérkőzés szakmai értékelhetetlensége jókora árnyékot vetett az amúgy pozitív kezdeményezésre.

A futballinfrastruktúra fejlődésének ismertetése által képet kapunk Budapest modernizációjáról, technológiai növekedéséről is: megtudjuk, hol és mikor rendeztek először villanyfényes meccset a fővárosban, melyik összecsapásról sugárzott először közvetítést a Magyar Rádió, továbbá milyen szálaikon kapcsolódott össze a korabeli tömegközlekedés és a labdarúgás Budapesten.

Nem meglepő módon a magyar sporttörténetnek az a szakasza látta el a legtöbb témával a kötetet, amely a leginkább átpolitizált volt: a Rákosi-korszak sportéletét szovjet minta szerint alakították át, és a korifeusoknak – saját felfogásuk szerint – ezt még csak meg sem kellett indokolniuk. „A sportba nem kell politikát vinni, hiszen már benne van” – mondta 1948-ban az akkor a Ferencváros elnökeként (is) tevékenykedő Münich Ferenc.⁸ Nem történhetett másként, a sportegyesületek is az államosítás sorsára jutottak: ki a Magyar Honvédség, ki a Belügyminisztérium, ki valamely szakszervezet kötelékébe került – ebben segít eligazodni a könyv vonatkozó fejezete. A legismertebb eset az FTC-é, amely az Élelmiszeripari Dolgozók Szakszervezetéhez került, ám fasisztának bélyegzett klubként – ebben hivatkozási alap volt, hogy 1944 augusztusától decemberig az egyesület elnöke volt Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere és a honi zsidóság deportálásának egyik kulcsfigurája – nem „úszhatta meg” ennyivel: nevétől és színeitől, azaz gyakorlatilag az identitásától fosztották meg. „Ha nem törlik el a Fradit, soha nincs forradalom”, idézik a szerzők az emigráns újságíró, Dettre Andrást (1921. old.), akinek kissé túlzó mondata jelzi, a szurkolók szemében az FTC attribútumainak

elvétele (valamint legjobb játékosainak a Honvédba és a „belügyis” Dózsa irányítása) a klub „eltörlésével” volt egyenlő – nem csoda, hogy 1956 egyik „vívmánya” a Ferencváros restaurációja volt.

A diktatúra természetéről már-már szatíraszerű képet festő fejezetben olvashatunk arról, hogy a háború után újjáépített Lánchíd avatásának a hatalom a futballválogatott helyszínre vezénylésével igyekezett még nagyobb rangot adni, de ugyanebbe a sorba illeszkedik A csodacsatár című film hányatott sorsa. Keleti Márton vígjátékát 1956 nyarán forgatták, bemutatása a forradalom eseményei miatt 1957-re csúszott, ekkor azonban már a cenzúrázott változat került a mozikba, a „disszidens” Puskás Ferenc jeleneteit Hiedegkuti Nándorral vették fel újra. Az eset a politika-, a sport- és a filmtörténet sajátos találkozási pontja, egyben a Kádár-korszak konszolidáció előtti, még a hatalom megszüldésének jegyében telő szakaszának kistükré.

Kádár János Magyarországon jelentős változáson ment keresztül nemcsak a labdarúgás társadalmi megítélése, de a politika viszonyulása is a sportághoz. A romló eredmények az élcélődj közönség céltáblájává tették a játékosokat és az edzőket, Hofi Géza is hamar felismerte, mennyire hálás alapanyag neki a labdarúgás. A hatalom '56 után levette kezét a futballról (megtapasztalva, hogy propagandacélra való felhasználása könnyen a visszájára fordulhat), a humoristák, (új)ság)írók minden további nélkül megtehették, hogy az egyre kellemetlenebb helyzetben lévő magyar labdarúgást állítsák pellengetre – erre (is) utal az „Erkölcsei prédikációk engedellyel” fejezet címe. (Sőt, Hofi minden támogatást megkapott ehhez. A mai, gyakran hangoztatott értelmezés szerint feszültséget leeresztő „szelepként” használta őt a diktatúra – volt mit leeresztetni, futballunk gyengélkedése igen széles körben gerjesztett feszültséget.) Minden azért nem fért bele: Végh Antal Miért beteg a magyar futball?

⁸ *Népszport*, 1948. március 22.

című botránykönyvét néhány nap után betiltották, vélhetően azért, mert a szerző túlságosan tartotta magát hitvallásához, miszerint „Soha, semmilyen körülmények között nem választható szét a magyar sport az egyéb társadalmi állapotoktól.” (232. old.)

Az ellentmondásokkal teli korszakban a labdarúgók bérezésének rendszere is speciális volt, és általánosságban elmondható, hogy futballunk nemzetközi versenyképességét sem segítette: a magyar játékos nem úgy lépett pályára, hogy megélhetése a teljesítményétől függ (mint a profi világban), hiszen a pénzét mindenképpen megkapta az őt papíron alkalmazó állami szervtől vagy iparvállalattól. Profi sport az államszocializmusban nem létezhetett, csakhogy annak ellentéte is távol állt a valóságtól: amatőrizmus nem, legfeljebb álamatőrizmus (vagy szocialista profizmus, ahogy Dénes Tamás, Sándor Mihály és B. Bába Éva nevezte az 1967–1986 közötti időszakot *A magyar labdarúgás története* IV. kötetének címében) jellemezte a korabeli viszonyokat. A rendszer praktikák elsajátítására, a kiskapuk megtalálására, az olyan lehetőségek megragadására nevelte az embereket, mint a könyvben is bemutatott gebinezés, amely az étterem- vagy presszóvezetés meglehetősen kényelmes formája volt.

Kultúrtörténeti csemegeből sincs hiány: bepillantást nyerünk a Menekülés a győzelembe című amerikai film Hungária körüli forgatásának körülményeibe, akárcsak a Kádár-korszak sztárkultuszának (és futballjának) különleges lenyomatába, a színész-újságíró rangadókba (SZÚR), melyek a kor legnézettebb meccsei voltak, nagyobb tömeget

vonzottak (persze az alkalmak is ritkábbak voltak), mint egy válogatott mérkőzés, jobban érdekelték a közönséget Bujtor István vagy Garas Dezső cselei és góljai, mint Albert Flórián vagy Bene Ferenc megmozdulásai.

Az egyébként is színes, változatos és átfogó kötethez sokat tesz hozzá az a három fejezet, amely a magyar női labdarúgás történetébe enged betekintést, hiszen futballtörténelmünknek ez még egy kevésbé ismert területe.⁹ A János Kórház futballéletét taglaló írás teljes értékű helytörténeti munka, már-már tanulmány, akárcsak a néhai BEAC-pálya emlékének felidézése, az utóbbihoz ráadásul Esterházy Péter és Sajó László művei is segítséget nyújtanak, nem beszélve Karinthy Ferenc egy novellájáról, melyben azt beszéli el, legendás édesapja a nevezett lágymányosi pályán játszott egyik mérkőzés után hogyan adott menedéket a lincshangulatba került szurkolók elől iszkoló bírónak. A budapesti amatőr futballal kapcsolatos személyes emlékeit Dénes Tamás is megosztja az olvasóval – valójában ezek a hangulatos írások jelentik a kötet „lelkét”, s jól kiegészítik egymást a politikatörténethez jobban kötődő témájú dolgozatokkal. Épp a fejezetek laza egymáshoz kapcsolódása – csak a futball és Budapest a közös pont – teszi lehetővé, hogy egy kevesebb mint háromszáz oldalas könyvben a másfél évszázados főváros futballéletébe, történelmébe és társadalmába egyaránt betekintést nyerjünk. Mindezt könnyed, olvasmányos stílusban előadva, nem csak futballrajongóknak, és még csak nem is feltétlenül budapesti lokálpatriótáknak.

⁹ Feldolgozottságáért viszont rengeteget tett Dénes Tamás ikertestvére, a 2023 novemberében a *Budapest futballkönyve* megjelenésé-

vel szinte egy időben elhunyt Dénes András, aki több könyvet szentelt a témának.

Contents

Essays

RÓBERT HERMANN	
Data About József Eötvös' Ministerial Activities in 1848	5
KRISZTIÁN KEMÉNY	
Good Fortune, Nothing Else? The Ambush at Losonc (24 March 1849)	25
JÓZSEF HAJAGOS	
The Activities of the 1st and 3rd Army Corps in the Operations Along the Vág River	43
GYÖRGY CSORBA	
Trumpeters in the War of Independence of 1848–49	65
PÉTER ZAKAR	
From Pest to Vienna. Investigations Against Priests Participating in Independence Conspiracies in the 1850s.	81

Workshop

GRÉTA SOMOGYI	
The Will(s) of Countess Mária Rhédey	93
ANDOR LÁSZLÓ	
Roles of Historiographers in the 19th Century – The Example of Árpád Károlyi	103

Outlook

JÓZSEF N PÁL	
“I’m excited! I’m scared! But I can’t wait! I can’t wait...!” Pilgrimage to the Top of the World?	121

Retrospective

RÓBERT HERMANN	
The Final Days of the Revolution: The Debate Between Bertalan Szemere, Sebő Vukovics, Mihály Horváth, and Count Kázmér Batthyány About the Abdication of Lajos Kossuth and the Szemere Government, and the Transfer of Supreme Power to Görgei	132
JÓZSEF SOLYMOSI	
Additions to Lajos Kazinczy’s Military Service Before 1848	157

Theory and Method

GYULA KEDVES	
Corps or Army? – Military History Concepts and Their Meanings in the Context of the 1848–48 Revolution and War of Independence	163

Beyond Our Borders

ANDRÁS LAJOS RÓTH	
I had to “do research”. Interview with Gusztáv Mihály Hermann	172

Bibliography of Gusztáv Mihály Hermann's works	181
GUSZTÁV MIHÁLY HERMANN	
Origin Myths in Parallel	185
<i>Reviews</i>	
ISTVÁN M SZIJÁRTÓ	
Revisiting the Habsburg Fiscal-Military State	196
<i>(William D. Godsey – Petr Mat'a [eds]: The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives, 1648–1815. Published for the British Academy. Oxford: Oxford University Press, 2022. [Proceedings of the British Academy 247.])</i>	
KRISZTIÁN KEMÉNY	
"Belated Lament"	203
<i>(A törvényesített forradalomtól az önvédelmi háborúig. Válogatás Urbán Aladár írásaiból. '48as Könyvtár sorozat. Budapest: Line Design Kiadó, 2020.)</i>	
GRÉTA SOMOGYI	
The Exciting Career of a Transylvanian Calvinist Minister in the 19th Century	207
<i>(Zakar Péter: Biró Sándor. Egy 19. századi erdélyi református értelmiségi élete. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2022.)</i>	
ÁKOS BARTHA	
Confessions of a Racialist	211
<i>(Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat – Válogatás 1919–1926 között megjelent írásaiból. Szerk. Zétényi Zsolt – Szalay László. Budapest: Időjel Kiadó, 2022.)</i>	
GERGELY ZÁGONI-BOGSCH	
Who Can Own Bruno Schulz?	215
<i>(Benjamin Balint: Bruno Schulz. An Artist, a Murder and the Hijacking of History. New York: W. W. Norton, 2023.)</i>	
JÓZSEF F. PÁL	
How the Capital Played Football	222
<i>(Csillag Péter–Dénes Tamás: Budapest futballkönyve. Elfeledett történetek a fővárosi labdarúgás múltjából. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023.)</i>	

**Az Aetas történettudományi folyóirat
2025. évi előfizetői felhívása**

2025-re tervezett tematikus számaink a következők:

19–20. századi magyar történeti tanulmányok
Erőszak és bűnözés a 20. században
Digitális bölcsészet
A középkori Itália

Folytatjuk „**Elmélet és módszer**” rovatunkat. **Interjú**t tervezünk **Vinni Lucherini** (Olaszország) és **Amelie Lanier**-vel (Ausztria).

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2025-ös évfolyamra is kedvezményt biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsljük bizalmukat.

Többféle előfizetői módot ajánlunk fel, hogy alkalmazkodjunk olvasóink igényeihez:

Éves előfizetői ár:	5000 Ft (tartalmazza a postaköltséget, az év végén pdf formátumban elektronikusan is előfizetőink rendelkezésére bocsátjuk az évi négy számunkat!)
Éves elektronikus előfizetői ár:	2500 Ft (pdf file-ban e-mailen a lapszámok megjelenésekor)
Egy számot megrendelőknél:	1250 Ft + postaköltség
Egy szám könyvesbolti ára:	1500 Ft

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén.

Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Rendkívül fontos folyóiratunk számára előfizetőink támogatása! Kérjük, támogasson bennünket előfizetésével.

Jövedelemadójának 1%-át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önnek, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179
<http://www.aetas.hu>
aetas@mail.u-szeged.hu

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 5000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1250 Ft + postaköltség,
könyvesboltban 1500 Ft.

A folyóirat elektronikus előfizetési díja egy évre 2500 Ft

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest:

Írók Könyvesboltja

ELTE BTK Könyvtár

Penna Bölcsész Könyvesbolt

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Wirt Leticia

Telefon: +36 (30) 59-66-594

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Felelős vezető: Drágán György

ISSN 0237-7934

Bolti ár: 1500,- Ft
Előfizetőknek: 1250,- Ft



1849 elejére azonban megváltozott a helyzet. 1849. január 5-én a cs. kir. főszereg elfoglalta Pest-Budát, a magyar haderő pedig lényegében a Tisza vonalára húzódott vissza. Ezzel a két fél közötti területek – köztük Losonc városa is – a „senki földjévé” váltak, ahová mind a magyar, mind pedig a cs. kir. kormányzat sűrűn küldött rendeleteket, de elegendő fegyveres erőt egyik fél sem tudott biztosítani. Így Losonc vezetése is – jobb híján – „manőverezésre” kényszerült a város és a lakosok érdekében a két oldal között. 1849. január végétől azonban a cs. kir. fél mind jobban kiterjesztette ellenőrzését kelet felé, és a Nógrád vármegyébe ki-nevezett báró Majthényi László cs. kir. biztos Balassagyarmaton ültette fel székhelyét, ahonnan Losoncot is igyekezett irányítása alá vonni. Hinkó János polgármester a város vezetésével egyet-értésben elküldte a követelt hódolati nyilatkozatot, beszédette az adót és elküldte a kívánt élelmiszert, valamint a begyűjtött fegyvereket, megerősítette a városi rendőrséget, útlevél-ellenőrző bizottságot állíttatott fel, február 27-én pedig kitűzette a megkapott cs. kir. lobogókat a templomtornyokra. Ugyanakkor állandó cs. kir. helyőrség nem érkezett a helységbe, csak február 15-én vonult be ide ideiglenesen a Kassát kiűritő cs. kir. Schlik-hadtest elővéde, a Jacob von Parrot vezérőrnagy vezette cs. kir. dandár, amelyet a város minden szükséges élelmiszerral ellátott. A vezérőrnagy követelésére Losonc vezetése ígéretet tett jelentős mennyiségű bakancs, illetve csizma leszállítására is a cs. kir. katonaság számára, ám a cs. kir. dandár február 18-án elhagyta a települést.

Kemény Krisztián tanulmányát számunk 25–42. oldalán olvashatják.
